

ANKARA UNİVERSİTESİ
Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

MÜNİF PAŞA
ve
TÜRK BİLİM TARİHİNDEKİ YERİ

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Azmi SÜSLO

Tezi Hazırlayan:
Adem AKIN

مُنِيفِ افندي

Münif Efendi

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	V
ÖNSÖZ	VI
GİRİŞ	VIII
I. BÖLÜM	
MÜNİF PAŞA 'NIN HAYATI VE ESERLERİ	1
1. MÜNİF PAŞA 'NIN HAYATI	2
2. MÜNİF PAŞA 'NIN ESERLERİ	48
A) MATBU KİTAPLARI	48
B) YAZMA ESERLERİ	50
C) <u>MECMUA-I FÜNÛN, RUZNÂME-İ CERİDE-İ HAVÂDİS VE</u> <u>HAZİNE-İ EVRAK 'TA NEŞREDİLEN MAKALELERİ</u>	57
II. BÖLÜM	
MÜNİF PAŞA 'NIN FİKİRLERİ	59
1. MÜNİF PAŞA 'NIN İLİMCİLİĞİ	60
2. MÜNİF PAŞA 'NIN EĞİTİMCİLİĞİ	70
3. MÜNİF PAŞA 'NIN FELSEFECİLİĞİ	80
4. MÜNİF PAŞA 'NIN İKTİSATÇILIĞI	88
III. BÖLÜM	
I- OSMANLI DEVLETİ 'NDE İLMİ CEMİYET TELAKKİSİ VE CEMİYET-İ İLMİYYE-İ OSMÂNİYE 'NİN TÜRK BİLİM HAYATINDAKİ YERİ	93
1. İLMİ CEMİYET FİKRİ VE EHEMİYETİ	94
2. OSMANLI DEVLETİ 'NDE CEMİYETLEŞME FAALİYETLERİ.....	98
3. CEMİYET-İ İLMİYYE-İ OSMÂNİYE VE TÜRK KÜLTÜR HAYATINA KATKILARI	116
4. CEMİYET-İ İLMİYYE-İ OSMÂNİYE 'NİN FAALİYETLERİ	124
A) <u>Mecmua-ı Fünûn 'un Neşredilmesi</u>	124
B) Cemiyet Merkezinde Bir Kütüphane ile Bir Kıraathânenin Açılması	161
a) Kütüphane	161
b) Kıraathane	175
C) Temel İlimlerde ve Yabancı Dillerde Umuma Dersler Verilmesi	180
D) İlmî Danışmanlık Hizmetleri ve "Yeni Alfabe" Meselesi	185

II- CEMİYET-İ İLMİYYE-İ OSMÂNİYE'NİN OSMANLI DEVLETİ'N- DEKİ İLMİ CEMİYETLEŞME FAÂLİYETLERİNE YAPMIŞ OLDUĞU TESİR VE CEMİYET-İ İLMİYYE	235
SONUÇ	241
BİBLİYOGRAFYA	245
EKLER	251
Ek I: Arşiv Belgeleri	252
Ek II: İran Risalesi	287
a) İran Risalesi'nin Aslı	288
b) İran Risalesi'nin Transliterasyonu ...	305
Ek III: Münif Efendi'nin <u>Ruznâme-i Ceride-i</u> <u>Havâdis</u> 'te "Neviyye" Başlığı Altında Neşredilmiş Olan Makalelerinin Listesi	315
Ek IV: Münif Efendi'nin <u>Hazine-i Evrak</u> 'ta Neşredilmiş Olan Makalelerinin Listesi ..	328
Ek V: Âdât-ı Ümem	331
Ek VI: İngiltere Tarihi'nden Birkaç Yaprak	344

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.m.	: Adı geçen makale.
bkz.	: Bakınız.
c.	: Cilt.
ev.	: Çeviren.
S.	: Sayı.
s.	: Sayfa.
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
ÖİMC.	: Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri

Ö N S Ö Z

Türkiye'de Cumhuriyet, belirli bir düşünce ve fikir silsilesinin gelişmesinin bir neticesidir. Bu silsile, Osmanlı Devleti'ndeki ıslahat hareketleriyle başlamış, Tanzimât döneminde olgunlaşmış ve Cumhuriyetle sonuçlanmış demek yanlış olmasa gerektir.

Her dönemin, kendine has özellikleri ve bu özellikleri değerlendirip fikir yürüten aydınları bulunmaktadır. Bu aydınlar arasında, tezimizin konusu olan, Münif Paşa da yer almaktadır.

Münif Paşa'nın hayatı, Osmanlı Devleti'nin Batı'daki gelişmelere paralel olarak, kendini yenilemesi ve kalkınma hamlesini gerçekleştirmesi için gündeme gelen çeşitli fikirlerin tartışıldığı bir ortama rastlamaktadır. O, döneminin özelliklerine uygun olarak, diğer aydınlar gibi, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için, hemen hemen "A'dan Z'ye" denilebilecek bütün sahalarda fikir yürütmüş ve eserler yazmış bir aydındır. Biz tezimizde, Münif Paşa'yı çeşitli yönleriyle tanıtmaya çalışmakla beraber, ağırlığı onun ilmi faaliyetlerine, özellikle de Atatürk'ün önemli inkılaplarından biri olan "Harf İnkilâbı"na katkılarını ve Türk bilim tarihindeki yerini ortaya koymaya çalıştık. Onu bütün yönleriyle, derinliğine tanıtmak elbette bir doktora çalışmasının sınırını çok aşmaktadır. Bunun için tezimizin adını "Münif Paşa ve Türk Bilim Tarihindeki Yeri" olarak sınırladık.

Tez, bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan ibarettir. Girişte kısaca Münif Paşa'nın yetiştiği ortam ve bu ortamdaki konumuna temas edilmiştir. I. bölümde Münif Paşa'nın hayatı ve eserleri üzerinde durulmuş, yeri geldikçe de Tanzimata değinilmiş ve özellikleriyle bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. II. bölümde kendi eserleri ışığında, Münif Paşa'nın ilimden

iktisada kadar çeşitli sahalardaki düşüncelerine yer verilmiştir. III. bölümde, onun en büyük özelliği ve tezimizin de ağırlık noktasını oluşturan ilmi faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Sonuçta Münif Paşa'nın fikirlerinin kendinden sonraki döneme etkileri ele alınmış ve kısa bir değerlendirme yapılmıştır.

Ekler kısmına ise Münif Paşa ile ilgili olarak elde edebildiğimiz arşiv belgeleri ve yazma hâlinde bulunan eserlerinden önemli gördüğümüz bazıları konulmuştur.

Tezimizde, özellikle Münif Paşa'ya ait arşiv belgelerine, kendi eserlerine ve konuyla ilgili kaynak eserlere başvurulmuş ve Münif Paşa ve fikirleri kendi orijinalitesi içinde takdim edilmeye çalışılmıştır. Dipnotlar sayfa düzenine göre tanzim edilmiştir. Ancak, hayatı ve eserleri bölümünde olduğu gibi, kaynak eserlerin toplu olarak verilmesi yoluna gidilmiştir. Çalışmamızda belge ve bulguların orijinaline sadık kalmak ve konunun özelliğini vurgulamak için bazen Münif Efendi, bazen de Münif Paşa denmesi uygun bulunmuştur. Ayrıca, konuyla ilgili yayınlanmamış, orijinal arşiv belgelerinin fotokopilerine de ekler kısmında yer verdik.

Bu çalışmamda bana büyük destek olan ve hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen Hocam Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ'ye, ayrıca, her zaman görüşlerinden yararlandığım ve çalışmalarım-~~da~~da yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK'e, Münif Paşa'nın ailesiyle ilgili hatıralarını bize nakletmek lütfunda bulunan Ord. Prof. Dr. Aydın SAYILI'ya, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Millet Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, TBMM Kütüphanesi, Millî Kütüphane, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi çalışanlarına yardımlarından dolayı teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

25.02.1991

Adem AKIN

G İ R İ Ş

G İ R İ Ő

Rönesans ve Reformasyon hareketleri ile Batı dünyası, Ortaçağ'a ait sıkıntılardan kurtulma yolunda adımlar atmıştır. O dönemde, Batı'ya kıyasla pek çok yönden ileri bir düzeyde olan Osmanlı Devleti, zamanla gerilemiş; askerî, siyasî, ilmi ve hatta ekonomik yönden Batı'nın tersine gelişme göstermiştir. Batı ise her alanda ilerleme kaydetmiş ve XIX. yüzyıla bu gelişme çizgisiyle gelmiştir. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti ise çöküşün eşiğindedir. Batı'daki bu son gelişmeleri yakalayabilmek için girişilen İslahat hareketleri Tanzimâtla ciddi bir boyuta ulaşmıştır.

3 Kasım 1839 yılında Gülhane'de büyük bir merasimle okunan "Hatt-ı Humayûn" bütün dünyanın dikkatinin Osmanlı Devleti üzerine çevrilmesine vesile olmuştur. (1) Bu Hatt-ı Humayûn; XVII. yüzyıldan beri gerilemekte olan Osmanlı Devleti'nin Batı'daki hızlı gelişmelere ayak uydurabilmesini ve problemlerini çözmesini hedeflemektedir. Bu yönüyle Tanzimât, devleti gençleştirmek ve yenileştirmek girişimi olarak ıslahat zincirinin yeni bir halkası kabul edilebilir. Ancak diğer ıslahat hareketlerinin geçmiş ruh ve teşkilatı sınırlı sahalarda yapılmasına karşılık Tanzimât, yeni bir ideal ile siyasî, idarî, adlî, malf ve askerî pek çok sahayı kapsamaktadır. (2)

Tanzimât'ın temelde, çok ideal bir hareket olarak görülmesine rağmen, yeterli insan gücü ve alt yapıya sahip olmadığı için, arzu edilen başarıyı sağladığı söylenemez.

O günkü şartlarda "Hatt-ı Humayûn"u okuyan Mustafa Reşit Paşa bile ne devlet resmini temelden değiştirmeyi düşünebilir, ne de buna imkân bulabilirdi. Çünkü tarihî olaylar, ancak o günlerin şartlarında değerlendirildiğinde sağlıklı bir fikir verebilir. Yeni fikirlere ve ideallere iyim-

(1) A. Hamit Örgünlü, "Tanzimât ve Anılarına Unut Bir Bakış", Tanzimât I, s. 1, İstanbul, 1940.

(2) A. Hamit Örgünlü, a.g.e., s. 7, Türk Tarih Kurumu Yayını.

serlikle bakan Genç Osmanlıların dışında gerek idare ve gerekse halk, arzu edilen olgunluga ulaşamamıştı. Bu bakımdan Tanzimât'ın önceki ıslahat hareketlerine oranla çok az bir farkla başarıya ulaştığını belirtmek yerinde olacaktır. (1)

Hatta Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün, fikir ve icraatında, Tanzimât dönemi aydınlarından etkilendiği, Cumhuriyet döneminde ortaya çıkmış bulunan görüşlerin temellerinin o döneme kadar geri gittiği de tarihî bir vakıadır. (2)

Netice olarak Tanzimât, Batı'nın ilim, eğitim, teknik ve sosyal meselelerindeki gelişmişliği karşısında, Osmanlı Devleti'nin kendisini yenilemesi ve bir "nefis muhasebesi" yapması yolundaki gayretlerinin tamamını ifade eden bir anlam taşımaktadır. Bu anlamına uygun olarak, dönemin aydınları, Osmanlı Devleti'nin derlenip toparlanması, Batı'daki gelişmelere ayak uydurabilmesi için çeşitli fikirleri ortaya attıkları ve bunları savundukları dikkati çekmektedir.

Bu çeşitli fikirlerin tartışıldığı ortamın meşhurlaştırdığı pek çok isimlere rastlanmaktadır. Bunlar arasında, gerçi biraz daha arkadan gelmekle beraber, tezimizin konusu olan Münif Paşa da bulunmaktadır.

Münif Paşa'nın çocukluğu ve gençliği, Osmanlı Devleti'nin yenilikçi bir hamleye doğru değişik fikirlerin tartışıldığı, Tanzimâtın ilân edildiği ve bunun lehte ve aleyhte, çeşitli tezahürlerinin ortaya çıktığı bir döneme rastlanmaktadır. Böyle bir ortamda yetişen aydın kimsenin, dönemdeki olaylardan etkilenmemesi, bu olaylara yabancı kalması düşünülemez. Zaten, yazdıklarıyla ve ortaya koyduğu fikirleriyle Münif Paşa'nın bunu yaptığı görülmektedir. Çağın "modası" olarak, her aydınının, içinde bulunduğu dönemin problemleri hakkında fikir yürütme özelliği Münif Paşa'da da kendini göstermiştir. O, ilimden eğitime, hukuktan felsefeye, iktisattan

(1) A. Hamit Ongunsu, a.g.e., s. 7-8

(2) Ercüment Kuran, Atatürkçülük Üzerine Denemeler, Ankara, 1981, s. 63-69

sosyal meselelere varıncaya kadar, hemen her konuda fikir beyan etmiş, o konularla ilgili eserler yazmıştır. Bu haliyle o, bir "Ansiklopedist" görünümünü yansıtsa da ilim ve eğitim sahasına ağırlık vermesiyle Ansiklopedistlerden ayrılmaktadır.

Münif Paşa'nın en çok "ilerici" yönü dikkati çekmektedir. Onun bu konuda kimlerden yararlandığı ve etkilendiği, kimler üzerinde ne gibi tesirlerde bulunduğu araştırmamızın ağırlık noktasını oluşturacaktır. Onun bu tavrıyla ilgili bilgiler, hem Atatürk öncesindeki seviye hakkında bilgi verecek, hem de Atatürk devrini ne derece etkilemiş olduğunu ortaya koyacaktır. Münif Paşa, Osmanlı Devleti'nin "Batılı" anlamda gelişme kaydetmesini ilmi alandaki gelişmeye ve bu doğrultuda açılacak mekteplere bağlamaktadır. Hatta bu eğitim fırsatını kaçırmış olan Devletin çeşitli kademelerinde vazife yapan kimselerin, bu eğitimden geçmeleri de onun tavsiyeleri arasındadır. Ona göre bu eğitimden geçen kişi, ancak ilmin kıymetini bilecektir. "Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye"nin biraz da bu maksatla kurulmuş olduğu kanaatindeyiz. Çünkü ona göre bir devleti güçlü kılan ilim ve maârifdir. Öyle anlaşılıyor ki, Batı tipi eğitimin Türkiye'de uygulamaya konulmasında Münif Paşa'nın bu anlayışının inkar edilemez bir tesiri olmuştur. Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye, bu cemiyetin Türk bilim tarihindeki yeri tezimizin temel hedeflerinden biri olarak seçilmiş, Cumhuriyet devrindeki ilmi ve meslekî faaliyetlere etkisi ortaya konulmuştur.

Tanzimât döneminde, ilim, teknik, eğitim yanında, adalet mekanizması, iktisadî ve sosyal durum da ıslahı düşünülen müesseseler arasındadır. O, ilim, eğitim ve teknik kadar olmasa bile, rüşvet, suistimal gibi hususların düzeltilmesi için, adalet konusu üzerinde durmuş ve eserler yazmıştır. İktisadî durumlarda da iyileşmenin sağlanması için ilm-i servet adlı eserini yazmış ve iktisatta "liberalizme" varan bir görüşü benimsemiştir. Onun savunduğu bazı görüşlerin, ölümünden sonra

kurulacak olan Cumhuriyet döneminde gündeme gelmesi, doğrudan olmasa da, dolaylı olarak onun etkisinin olabileceği kanaatini uyandırmaktadır. Mecmua-ı Fünûn da Türk basın tarihi açısından son derece önemlidir.

Biz, onun çeşitli düşünce ve görüşlerini Türk bilim tarihi açısından değerlendirmeye, önem derecesine göre ağırlık vererek incelemeye çalıştık. Bunun için Münif Paşa'nın hayatı ve eserleriyle tezimize başladık. Çünkü onun bilim tarihindeki yerinin ve savunduğu fikirlerin öneminin kavranması için hayatının ve yaşadığı ortamın bilinmesi zarıdır. Onun yaşadığı dönem olan Tanzimât'a ve Tanzimât ortamına hayatı işlenirken, münasebeti dolayısıyla, yer yer temas edilmiştir. Bunun için burada Tanzimât'a daha fazla yer verilmemiştir. Hayatının bilinmesi ve eserlerinin ortaya konulması onun tanınmasında etkili olacaktır.

I. BÖLÜM: MÜNİF PAŞA'NIN HAYATI VE ESERLERİ

1. MÜNİF PAŞA'NIN HAYATI

Tanzimât lâfzını, bilhassa içtimaî, iktisadî ve idarî bün-yeyi teşkil eden ve XIX.yüzyıla gelindiğinde işlerliğini kısmen ya da tamamen kaybeden müesseseleri, Batı medeniyetinden bilisti-fade, daha fonksiyonel olanları ile değiştirme ve ihtiyaç halinde yenilerini ikame etme yani yaşanan medeniyeti reorganizasyonla ataletten kurtarıp dinamik bir yapıya kavuşturma olarak tanımla-yacak olursak, bu hareketlerin, fikrî olmasa da fiilî mimarının III.Selim'in amcazâdesi ve Osmanlı padişahlarının otuzuncusu II.Mahmut(1785-1839) olduğuna ve en geç, onun oldukça zahmetli ta-hakkuk eden cülûsu (28 Temmuz 1808) ile başladığı kabul edilmek-tedir.

II.Mahmut, amcazâdesinden miras aldığı teceddüd fikirleri-nin gerçekleşmesi yolunda, Yeniçeri Ocağı'nın önemli bir engel teş-kil ettiğini bildiği halde, daha gerekli bulunan politik meselele-rin halledilebilmesi için, bu ocağın ilgasının 18 sene tehir etmek mecburiyetinde kalmıştı. 15 Haziran 1826 tarihli Vak'â-yı Hayriyye'-nin ardından Batılı tarzda tesis edilen "Asâkîr-i Mansûre-i Muham-mediyye" ile teceddüd fikirlerinin hayatîyeti ve tabiatıyla Padi-şahın hayatı da muhafaza altına alınırken, bunun yanında, Sultan II.Mahmut, devlet teşkilâtının tensik ve ıslahı, kıyafet inkılâbı, ilk Türk gazetesi olan Takvîm-i Vekâyi'nin neşri, posta, karantina, "tahrîr-i nüfus" vesaire gibi faydalı yeniliklerin tatbiki,

"Rüşdiye " denilen orta mektep teşkilatıyla Tıbbiye,Harbiye ve Bahriye mekteplerinin tesisi,ilk mektebin mecburi kılınması,buharlı gemi gibi teknik gelişmelerin ülkeye girmesi ve diğer hizmetleri ile de⁽¹⁾,Tanzimâtın ilanı halinde ne gibi kazançların sağlanacağına ilişkin bir hayli seçkin misaller vermiş bulunuyordu.

Münif Efendi'nin 1830 yılının Haziran ayı içinde doğduğu⁽²⁾ nazar-ı itibara alınacak olursa,II.Mahmut'un tahta geçtiği tarih

(1) İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul, 1972, c.IV, s.120.

(2) Doğum tarihi için 1244(1828) ile 1246(1830) yılları arasında değişik tarihler veriliyor. Malûmât Mecmuası, 11 Mayıs 1312, S:37, s.799'da 1246(1830); Yılmaz Öztuna, Türk Ansiklopedisi, c.XXV, 1828'in ikinci yarısı ve 1829'un birinci yarısı; Ebu'zziya Tefvik, Yeni Tasvîr-i Efkâr, 1910, S:CCLI'de 1245(1829); İbnül'emin Mahmut Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri, c.II, s.997'de 1244(1828); Aydın Sayılı, Bilim,Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1978, s.418'de 1828; Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdas Düşünce Tarihi, İstanbul, 1966, s.82'de 1828; Orhan Fuad Köprülü, "Münif Paşa'nın Hayatı ve Tahran Sefirlikleri Münasebetiyle İran Hakkında Bazı Vesikalar", İran Şehinsâhlığının 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1971, s.277-292, s.277'de Malûmât Mecmuası ile aynı olmak üzere 1246(1830) Muharrem başını Münif Paşa'nın doğum tarihi olarak veriyor. Münif Paşa'dan söz eden Ali Fuat, Türk Tarih Encümeni Mecmuası(100-23)-4, İstanbul, 1930, s.1-16 ve Mehmet Süreyya, Sicill-i Osmanî'de Münif Paşa'dan söz ediyor fakat doğum tarihi vermiyorlar. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Sicill-i Ahvâl Defteri,No:3, s.246; Dündar Akunal, "Padışahı Azarlayan Vezir", Cumhuriyet Gazetesi, 16 Şubat 1972; Osman Ferid, Nevsâl-i Osmanî, İstanbul, 1326; Salnâme-i Nazâret-i Maârif-i Umûmiyesi, İstanbul, 1316.

olan 1808'den bu tarihe kadar geçen 22 sene zarfında hiç de küçümsenmeyecek işlerin yapıldığı ve hiç değilse Batılılaşma yolunda küçük de olsa bir zeminin hazırlanmış olduğu iddia olunabilir. İşte Münif Efendi, bu zemin üzerinde yürüyecek ve kendisinden önce iyiden iyiye şekillenmeye başlayan bu tavrın etkisi altında kalacaktır.

Seyyid Abdünnâfi Efendi'nin oğlu Seyyid Mehmed Tahir Münif Paşa, kendisinin bizzat görüp altını imzaladığı Sicill-i Ahvâl Defteri'nin 246'ncı sayfasında verilen malûmâta göre, 1830 yılı Haziran'ında, bugün Gaziantep olarak isimlendirdiğimiz Ayıntab'da doğmuştur. İbnü'l-emin Mahmut Kemal İnal, dedesinin adını "Arap Tâhir Efendi" olarak zikretmekte ise de⁽¹⁾, bu "Arap" lâfzının onun lâkabına mı yoksa aslına mı delâlet ettiğini açıklamamaktadır. Münif Efendinin bu hususu temyiz eden herhangi bir işaretine tesadüf edilmediğine bakılarak aslına delâlet etmediği neticesine ulaşılabilir.

Şurası muhakkaktır ki, Münif Efendi, babasının ulemâdan⁽²⁾ olması hasebiyle iyi bir eğitim görmüş ve "Ulûm-ı iptidâiyye"yi Ayıntab'da Nûr-ı Osmâniye Medresesi'nde tahsil etmiştir.

Osmanlı tarihinde "Nizip Bozgunu" olarak adlandırılan savaşın bitiminde (24 Haziran 1839) Mısır Hidivi Kavalalı Meh-

(1) İbnü'l-emin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s.997.

(2) Sadece Mehmet Süreyya babasının müftü olduğunu söylüyor, diğerleri ulemadan diyorlar. M. Süreyya, Sicill-i Osmanî, cilt IV, s.829.

met Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, o vakit Kilis mütesellimi olan Mehmet Bey'den oğullarına Farsça öğretmek üzere bir hoca istemiş, o da Abdünnâfi Efendi'yi tavsiye etmiş olduğundan Paşa Mısır'a avdetinde, Münif Efendi'nin ailesini de beraberinde götürmüştür⁽¹⁾. Bu sıralarda Münif Efendi dokuz yaşlarındadır ve beraberinde bir kız, bir de erkek kardeşi vardır. Bu hadise takriben Sultan Abdülmecid'in tahta geçtiği zamana (1 Temmuz 1839) tekabül etmektedir.

Münif Efendi, Kahire'de İran ediplerinden Mirza Senklah'dan Farsça ve babası ile diğer alimlerden de Arapça okumuş ve Kahire'deki Kasru'l-Âlî ve Şam'daki Emeviyye Medreselerinde "ulûm-ı âliyye" tahsil etmiştir. Bu klasik tahsilin takriben 15 yıl sürdüğü kabul edilecek olursa, Münif Efendi'nin 24 yaşlarında yani 1854 yılına doğru eğitimini tamamlamış olduğu anlaşılacaktır.

Bu sırada, Osmanlı devletinde sonradan Münif Efendi'nin fikirlerine tesir edecek değişiklikleri de burada kısaca gözden geçirmekte fayda vardır.

II. Mahmut ile Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın büyük oğlu Sultan Abdülmecid (1839-1861) babasının teceddüt ve ıslâhât fikirlerini miras almış ve muhafazakâr vezirlere ve diğer

(1) İbnü'l-emîn Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s.997.

ileri gelen devlet ricâline rağmen, tahta çıkar çıkmaz Hariciye Nâzırı Mustafa Reşit Paşa (1800-1858) ile anlaşarak, kendi yetkilerini sınırlandıran ve Reşit Paşa tarafından hazırlanan "Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu"na imza atarak (3 Kasım 1839) "Tanzimât-ı Hayriyye"yi ilan etmişti.

Genç Osman'a kadar geriye götürebileceğimiz Batılılaşma ve yenileşme tarihimizde, Atatürk ile temsil edilebilecek "Cumhuriyet Devri"nden sonra, en cesaretli atılımların gerçekleştirildiği, en kapsamlı düzenleme ve değişikliklerin yapıldığı dönem, herhalde, Mustafa Reşit Paşa'nın önderliğini yaptığı "Tanzimât devri" olmalıdır. Şinasi'nin,

"Adl u ihsânını ölçüp biçemez Newtonlar

Akl u irfânını derk eyleyemez Eflâtunlar"

diyerek yücelttiği Mustafa Reşit Paşa, Hariciye Nezâreti de uhdesinde olarak, Londra Sefareti'nde bulunurken, Abdülmecid'in cülûsu üzerine, derhal İstanbul'a gelmiş ve başta Sadrazam Koca Hüsrev Paşa olmak üzere muhafazakârların hiç tasvip etmedikleri Tanzimât'ın hayatî bir zaruret olduğunu genç Padişah'a gizli mülâkatları esnasında anlatarak onu ikna etmişti. Reşit Paşa'nın Ağustos ayı başlarında İstanbul'a geldiği malum olduğuna göre, Gülhâne metninin takriben üç ay gibi kısa sayılabilecek bir süre içinde hazırlandığı anlaşılacaktır.

Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu'nun başında "teceddüd"ün sebebi şöyle izah edilmiştir:

"...Cümleye málûm olduğu üzere Devlet-i Âliyyemizin bidâyet-i zuhûrundan berû ahkâm-ı celîle-i Kur'âniyye ve kavânin-i şer'iyeye kemaliyle riayet olunduğundan Saltanat-ı Seniyyemizin kuvvet u miknet ve bilcümle teb'asının refah-u ma'mûriyyeti rûtbe-i gayete vâsıl olmuş iken yüzelli sene vardır ki gavâil-i müteâkibe ve esbâb-ı mütenevviaya mebnî ve şer'-i Şerif'e ve kavânin-i münîfeye inkıyâd u imtisâl olunmamak hasebiyle evvelki kuvvet u ma'mûriyyet bilakis zaaf u fakra mübeddel olmuş"tur.

Görüldüğü gibi, Reşit Paşa ve onunla aynı fikirde olanlar devlet nizamının bozulmasını adeta klasikleşmiş olan ve kendilerinden önce bazı lâyhalarla vak'a tarihlerinde tesadüf ettiğimiz sebeple izah etmektedirler.

Acaba, yeni bir düzen için öngörülen hükümler nelerdir?

1. Padişahların, Vezir-i Âzam ve vezirler ile vali ve voyvodaların keyfine tâbi olan hayat hakkı bir kanun dairesi içine alınarak korunmakta ve bu hususta yetki adalete verilmektedir.

2. Mal müsaderesi engellenmekte ve suçlu ya da suçsuz bir kimsenin malları kanunla güvence altına alıp irsî vârisine teslim edilmektedir.

3. Halktan keyfî olarak vergi toplanmasının önü alınmaktadır.

4. Cebren gençleri toplayıp asker yapma ve ölünceye değin onları istihdam etme kaldırılmakta ve bu süre 4-5 seneye indirilmektedir⁽¹⁾.

(1) İsmail Hani Danışmend, İ.H.O., s.124-126.

Dikkat edilecek olursa, bu kanunlar vasıtasıyla ilkin can ve mal güvenliği emniyet altına alınmaktadır ki bu ön koşul yerine getirilmeksizin teb'anın güvenini elde etmek ve onların üretken olmalarını sağlamak mümkün değildir.

Ancak, bu Hatt-ı Hümâyûn'da, Batı'ya yönelmiş bir imparatorluk olarak ilmî faaliyetlerin desteklenmesi ve fikrî hayatın canlandırılması için gerekli tedbirlerin alınması hususunda herhangi bir kararın bulunmaması son derece ilginçtir. Elbette ki böyle bir metne alınmaksızın da ilim ve maârifî destekleme yolunda bir idarî uzlaşma oluşturulabilir ve bunun rehberliğinde icraatta bulunulabilir. Fakat, hiç değilse bu ilk dönem için, böyle bir uzlaşmadan bahsetmek mümkün değildir.

Devletin dahilî ve haricî siyasetinde bu kadar mühim bir yer tutmasına rağmen Mustafa Reşit Paşa, ancak 28 Eylül 1846 tarihinde Sadâret'e gelebilmiş ve derhal kendi yetiştirdiği Âlî Paşa (1815-1871) ve Fuat Paşa (1815-1869) gibi hakikaten iyi eğitim görmüş yeteneklerle bir çalışma grubu teşkil etmiştir. Bu halefler Tanzimât ruhunun bekası için büyük bir mücadele vermiş ve kendilerinden sonra gelecek kimselere aktarmaya gayret sarfetmişlerdir. İşte Münif Efendi de bu ruhun tesiri altında kalan, gerek fikirleriyle ve gerekse devletin çeşitli kadrolarında görev yaparken, onu canlı tutmayı prensip edinen aydınlarımız arasındadır. O, bu tavrı ve tercihi sebebiyle bilhassa

Âlî Paşa'nın büyük desteğini görmüştür.

Münif Efendi'nin hayatı açısından mühim diğer bir hadise ise, yeni bir idarî yapının ve yeni açılan mekteplerin varlığını zaruri kıldığı Maârif Nezâreti'nin teşkilidir. II. Mahmut zamanında Rüşdiyelerin açılmasını müteakip 1845 yılında İdadiler de eğitim hayatımıza girmiştir. İşte bunların kurulması ve ilk mekteplerin yeni ihtiyaçlara göre ıslâhı için bir Maârif-i Umûmiye Nezâreti tesisine karar verilmiş ve ilk nazırlığa Rumeli Kazas-keri vak'anüvis Esat Efendi tayin edilmiştir.

1851 yılında Münif Efendi'nin 300 kuruş maaşla Şam eyaleti Meclis-i Kebîr Kalemî'ne memur olduğu ve bir sene sonra İstanbul'a gelerek Arapça ve Farsça mütercimliği vazifesi ile Bâb-ı Âlî Tercüme Odası'na girdiğini ve burada Mütercim Tâhir Ömerzade Halis Efendi'nin delâleti ve Bâb-ı Âlî ecnebî diller muallimi mühtedî Prusyalı Emin Efendi'nin gayreti ile Fransızca'yı öğrendiğini ve böylece Batı'daki gelişmelerden haberdar olabilmek yolunda önemli bir fırsat ele geçirdiğini biliyoruz.

Batılılaşma temayüllerinin yanında Batı ile olan münasebetlerin giderek yoğunlaşması, Batı'da cari olan dilleri gayet iyi bilen geniş bir kadronun, en azından mütercim olarak istihdam edilebilmeleri için oluşturulmasını gerekli kılmıştı. 1776 yılında öğrenci olarak Paris'e gönderilen İshak Efendi ile yeni bir gelenek teessüs etmiş ve bunun en önemli meyvelerinden birisi İshak Hoca'nın 1823'te Bâb-ı Âlî baş tercümanlığına tayin edil-

mesi olmuştur. Onun idaresi altındaki Tercüme Odası derhal Batı dillerinin öğretimine başlayacak ve kısa bir süre içerisinde sadece mütercimler değil, geleceğin rejimini besleyecek ve yönlendirecek devlet adamlarını da yetiştirecektir. Münif Efendi, ilk kez 1852 yılına doğru burada vazife almış ve daha sonra iki kez daha gireceği Tercüme Odası'nda ikinci bir eğitim imkânını elde etmiştir.

XIX. yüzyılın ortalarına doğru gücünün doruğuna ulaşan Rus Çarlığı, öteden beri Batı Avrupalılar ve bilhassa Osmanlılar için büyük bir tehlike arz ediyordu. Kırım Harbi ile neticelenen gelişmelerin başında 27 Mart 1854 tarihinde Fransa ve İngiltere ile dört hedefin tahakkuku zımında ittifaka gidilmiş ve Rusya'ya harp ilan edilmiştir. Bu dört hedefi şöylece sıralamak mümkündür:

1. Eflak, Boğdan ve Sırbistan beylikleri üzerindeki Rus himayesinin yerine Avrupa'nın ileri gelen devletlerinin müşterek kefaletle teminatının ikamesi,
2. Tuna nehrinde seyr ü sefer serbestisi ve bu nehrin Rus hâkimiyetinden koparılacak olan ağızlarında beynelmilel bir idare tesisi,
3. Karadeniz'in tarafsızlığı yani bütün devletler için bu denizde harp gemileri bulundurma yasağı,
4. Osmanlılarla diğer devletler arasındaki görüşmelerden sonra Osmanlı tabiyetinde bulunan hristiyanların müslümanlarla hukukî eşitliğinin temini.

Omanlıların aleyhine gelişen Rus yayılmacılığının engellenmesi için, öteden beri İngiliz ve Fransızlar Ruslara karşı harbe sokulmak isteniyordu. Osmanlılar bu politikalarında başarılı olmuşlar ve 30 Kasım 1854'te cereyan eden Sinop baskınının ardından İngiliz ve Fransız basınında çok heyecanlı yayınlar yapılmış, Rusların binlerce masum ahaliyi imha etmekle neticelenen harekâtı, Boğaziçi'ndeki İngiliz ve Fransız donanmalarına karşı bir nevi meydan okuma sayılmış, gazeteler, hükümetlerinden donanmaların İstanbul Boğazı'na kadar geldikten sonra neden dolayı Karadeniz'e girip bu gibi hareketlere mâni olmadıklarını sormaya başlamış ve Rusların girmiş oldukları Memleketeyn'i de terketmeyi reddetmeleri üzerine 27 Mart 1854 tarihinde Müttefikler Rusya'ya harp ilan etmişti. Bunun üzerine, Fransa Harbiye Nazırı Mareşal Leroy de Saint-Arnoud'nun kumandasına verilen Şark Ordusu, Marsilya'dan hareketle 31 Mart 1854'te Gelibolu'ya gelmiş ve ertesi gün karaya çıkarılmıştır. Onu takiben İngilizler de Lord Raglan kumandasında gelmişler ve bu birlikler daha sonra 24 Mayıs 1854 tarihinde Varna'ya sevkedilmeye başlanmıştır⁽¹⁾. İşte, 1854 Temmuz'unda, Münif Efendi, 1750 kuruş maaş ile Gelibolu Asâkîr-i Muâvine Komisyonu Başkatipliği'ne getirildiğine göre, burada üstlenen Müttefik askerleriyle olan irtibatın sağlanmasında görev aldığı açığa çıkacaktır.

Bu arada, bütün yaşamı boyunca Münif Efendi'yi kanatla-

(1) İsmail Hami Danişmend, a.g.e., s.153-162.

rı altına almış ve yüksek görevlere gelmesinde etkili olduğu gibi, onun fikrî yönden de yetişmesinde rol oynamış bulunan Ahmet Kemal Paşa (1808-1886)'nın, eğitimine büyük itina gösterdiği oğlu Mehmet Ziyaüddin'in vefatından müteessir olarak, deruhte ettiği Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti'nden affını istemiş ve bu kabul olunarak 1854 Mayıs'ında "Orta Elçi" ünvanıyla Berlin Sefaretine tayin olunmuştur⁽¹⁾. Ahmet Kemal Paşa, görevine giderken, birinci serkâtip olarak himayesine mazhar olanlardan Ethem Per-tev Paşa'yı ve ikinci serkâtip olarak da Münif Efendi'yi tayin ettirmiş olduğuna göre, Münif Efendi'nin önceki görevinde uzun süre kalmadığı ve hemen İstanbul'a geri döndüğü anlaşılmaktadır.

İlki, Münif Efendi'nin Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'yi tesis ettiği yıllarda olmak üzere altı defa maârif nâzırlığı yapmış olan Ahmet Kemal Paşa, 1840'ta Sadâret Mektubî Kalemî Mümeyyizliğine ve Farsça Mütercimliğine tayin edilmiş ve Av-rupalılarla Mısır hakkında cereyan eden müzakere ve alınan kararlar neticesinde tanzim edilen fermanı, Mısır Hidivi'ne tebliğle görevlendirilmişti. Büyük bir ihtimalle, Ahmet Kemal Paşa, bu vazifesi esnasında Münif Efendi'nin ailesi ile tanışmış olmalıdır. Böylece, Münif Efendi'nin İstanbul'a geldiğinde Paşa'nın konağında kalabilmesi için gerekli olan sebeplerin, Ahmet Kemal Paşa Kahire'de iken husule geldiği düşünülebilir.

(1) İbnü'l-emîn Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s.815.

Öyle anlaşılıyor ki, Münif Efendi, ilim ve maârif sevgisini daha ziyade Ahmet Kemal Paşa'nın konağında kalmış olduğu yıllarda edinmiştir.

Ahmet Kemal Paşa, kelimenin tam anlamıyla bir eğitimci-dir. Rüşdiye ile Dârü'l-Fünûn arasında öğrencileri yüksek öğretime hazırlayacak yeni bir mektep açtığı gibi, medreseleri de ıslâh etmek istemiş fakat bu teşebbüsünde başarılı olamamıştır⁽¹⁾. Daha sonra, yaratmış olduğu antipati sebebiyle, Padişah tarafından mekteplerinin eğitim ve öğretim usullerini tetkik etmek üzere Avrupa'ya gönderilmiş ve geri dönüşünde eğitimi hükme bağlayan nizamnamelere yararlı maddeler ilave etmiştir.

Münif Efendi, 1855 Temmuzunda önce sefâret serkâtipliğine ve ardından hususî serkâtipliğine getirilmiş ve bu esnada kendisine "rütbe-i sâlise" tevcih edilmiş, nihayet Ahmet Kemal Paşa'nın 1857 Haziranında azledilmesi üzerine, hamisiyle birlikte İstanbul'a dönmüştür.

Münif Efendi'nin Berlin'de görevli bulunduğu üç sene zarfında, Üniversite'de verilmekte olan "hikmet", "hikmet-i tabiiye", "hukuk-ı mülk" ve "tedbîr-i memleket" gibi dersleri takip ettiği ve Alman lisanını öğrendiği malum olmakla birlikte, İngilizce ve Rumca'yı nerede ve hangi vesile ile öğrendiğini bilemiyoruz.

Berlin'deki serkâtiplik görevi sırasında Münif Efendi'nin "ulum-ı nâfiâ" ile olan tanışıklığını ilerlettiği hususunda hiçbir şüphemiz yoktur. Muhaverât-ı Hikemiyye , Medhal-i

(1) İbnü'l-emin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s.814.

Hukuk , Hikmet-i Hukûk , Telhis-i Hikmet-i Hukûk ve İlm-i Servet gibi eserleriyle, Mecmua-ı Fünûn'da neşrettiği makaleleri, onun öğrenme tercihleri konusunda bilgi verdiği gibi, Berlin'den büyük bir bilgi birikimi ile döndüğünü de gösterir.

Münif Efendi 1857 Eylül'ünde ikinci kez Tercüme Odası'na girecek ve bir yıl sonra Ahmet Kemal Paşa, Karadağ hudut meselesi ile ilgili olarak Hersek'e gittiğinde, onu da 3000 kuruş maaş ile, başkitâbetine tayin ettirecektir. Meselenin hallinden ve 8 Kasım 1858 tarihinde Osmanlı Karadağ Hudut Protokolü'nün imzalanmasından sonra, 1858 Nisan'ında, İstanbul'a geri dönecekler ve Münif Efendi üçüncü kez Tercüme Odası'na girecektir. Öyle anlaşılıyor ki Münif Efendi, bu vazifesini yürütürken boş durmamış ve Karadağ'ın coğrafi ve etnolojik yönleri hakkında malûmat toplamıştır. Çünkü dört sene sonra neşredilmeye başlanacak Mecmua-ı Fünûn'da , "Karadağ" başlıklı iki kısımlık bir makalesi yayınlanacaktır.

Münif Efendi, bu görevlerle yurtdışında bulunduğu sırada, Osmanlı siyasî hayatında son derece önemli gelişmeler olmuştu. Bunların en önemlisi, Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu'nun hükümlerini teyid ve tevsî eden "Islâhât Fermanı"nın 18 Şubat 1856 tarihinde okunup ilân edilmesidir. Demokratikleşme yolunda atılan bariz adımların rahatça izlenebileceği bu fermanda, şu hükümleri dikkati nazara almakta fayda vardır:

-Ziraat ve ticaretin inkişafı için yollar yapıp kanallar açılacaktır.

-Garp kültürüne ehemmiyet verilerek "maârif ve ulûm ve ser-maye-i Avrupa'dan istifadeye bakılacaktır^(1).

Bilhassa ikinci hüküm,Devlet'in Avrupa ilim ve maâri-fiyle,maliyesinin üstünlüğünü resmen ve açıkça kabul ettiğini göstermesi bakımından son derece mühimdir.Böylece Islâhât Fer-manı,Tanzimât Fermanı'nda yer almayan ve kanaatimizce gelişmenin ve kalkınmanın en önemli dinamolarından birisi, belki de en önemlisi olan ilim ve teknolojinin Batı'dan nakledilmesi konu-sunda kesin bir tavır sergilemiş olmaktadır ki,bu husus Tanzimât aydınınının ve tabiatıyla Münif Efendi'nin de artık iyice teslim ettiği ve inandığı bir husustur.

Münif Efendi'nin hangi tarihte evlendiğini kesin olarak bilmiyorsak da,Berlin'den ya da Karadağ'dan döndükten sonra 27 yaşları civarında evlenmiş olması muhtemeldir.İnal'ın "Son Asır Türk Şairleri" adlı eserine dahil ettiği "Vehbi" maddesinden^(2), Münif Efendi'nin karısınının Sakız muteberânından Haşim Bey'in kı-zı Besime hanım olduğu anlaşılmaktadır.Besime Hanım da büyük bir ihtimalle Ahmet Kemal Paşa'nın akrabasından olmalıdır ve anla-şıldığına göre,bu evlilik Paşa tarafından gerçekleştirilip,ma-nevî babalık vazifesi ikmâl edilecektir.

Münif Efendi'nin çocukları hakkında da,biri hariç pek bir malûmâtımız yoktur.Kaynaklarda Ulviye Cınay adlı bir kızı

(1) İsmail Hami Danişmend, a.g.e., s.175.

(2) İbnü'l-emin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., c.4, s.1974-1976.

ile Celâl Münif⁽¹⁾ ve Süleyman Vehbi adlarında iki oğluna tesadüf ettik. Münif Efendi Tahran sefiri iken vefat eden kızının, yukarda ismini zikrettiğimiz Ulviye Hanım'la aynı şahıs olup olmadığını tesbit etmemiz de mümkün olmadı.

Münif Efendi'nin oğullarından biri olan Süleyman Vehbi Bey, 1864 yılında İstanbul'da doğdu. Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi'nde tahsil yaparak diploma aldıktan sonra, Mülkiye Mektebi'ne girdi ve 1881 yılında mezun oldu. Bir müddet Mekteb-i Sultanî'de muallimlik yaptı.

Son memuriyeti, Maârif Nezâreti'nde Teftiş ve Muayene Encümeni azalığı ile birlikte başkıtabetidir. 1896'da rütbe-i ûla sınıf-ı evvelini elde etti⁽²⁾.

Bir müddet sonra "şuuruna halel" geldi. Bir süre Bursa'da oturdu ve 18 sene hastahannede tedavi gördü ise de iyileşemedi. 25 Eylül 1921 tarihinde Fransız Hastahanesi'nde vefat etti ve Ok Meydanı'ndaki mezarlığa defnedildi.

Süleyman Vehbi Efendi'nin "Âh u Enîn" adında manzumeleleriyle birkaç şiirsel makalelerini içeren bir eseri vardır. 1886 tarihinde Ebuzziya Matbaası'nda basılan 63 sayfalık bu eserin Mukaddime'sinde Süleyman Vehbi Bey, şiirleri hakkında şunları söylemektedir:

(1) Münif Paşa'nın büyük oğlu olduğunu tahmin ettiğimiz Celâl Münif hakkında Aydın Sayılı ile yaptığımız mülâkatta, Celâl Münif'in 1924 yılında Dışişleri Bakanlığı'nda Teşrifat Dairesi Başkanlığına getirildiğini ve bir süre Hacı Bayram Camii civarındaki evlerinde misafir olarak kaldıklarını, ancak hanımının Ankara'nın havasına alışamaması sebebiyle bir süre sonra İstanbul'a geri dönmek zorunda kaldıklarını ve o zaman çocuklarının olmadığını belirtti. Ayrıca çok iyi İngilizce bildiğini ifade etti.

(2) İbnü'l-emin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s.1974.

"Garaz ibrazı hüner sanmayınız
Ben disem de sakınub kanmayınız.

İşbu mecmuayı teşkil eden manzumât ve makâlelerimdeki mezâmîn-u efkâr, usta bağçevanların hüner ve timarı sayesinde ve sobalı cameganlar içinde yeni cebr-i tabiat ile yetişmiş kokusuz kıymetdar çiçeklerden ziyade bahar mevsiminin tabiatın yardımından başka el görmemiş küçük çiçeklerine benzedilse daha doğru olur zannederim. Eşârım, ulviyet-i efkâre ve sanayi-i lafziye-i şiiiriyyeye misal olarak zeban-ı üdebada deveran etmeye mazhar olamaz ise de gönülleri hissiyat-ı âşıkane ile müteessir gençlerin dudaklarını tehziz edüb muhatabları olacak duhteran-ı simin berânın dahi badi-i telezzüz-i sımahı canî olsa kâfidir.

Sadelikdir nazmımın zıb ü ferî
Andırır bir sâde giymiş dilberi

Kim gülü sünbül ola heb zineti
Gül yüziyle anberin kahkülleri" (1)

Münif Efendi, Aralık 1860'ta, Tanzimât'ta tesis edilen yeni müesseselerden birinin, Ticaret Mahkemesi'nin başkanlığına getirilmiş ve rütbe-i sâniye'ye terfi ederek, 3000 kuruş maaş almaya başlamıştır.

(1) Süleyman Vehbi, Âh u Enîn, İstanbul 1304, s.1-2

1861 yılı Münif Efendi için son derece mühim bir yıl olmalıdır. Bu tarihte Cerîde-i Havâdis muharrirliğini deruhte ederken, Tercüman-ı Ahvâl'in neşri ve Cerîde-i Havâdis'e rekabeti sebebiyle, bir sayfalık Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis adlı diğer bir gazetenin neşrine başlamış ve bu gazetede mühim hadiselerle birlikte "Neviyye" başlığı altında kültürel mevzuları ihtiva eden makaleler de kaleme almıştır. Gazeteci yönüyle tipik bir Tanzimât aydını olan Münif Efendi'nin, Devlet vazifesinden vakit bulup da bir gazetenin, hem de günlük bir gazetenin bütün yazılarını hazırlaması onun çalışkanlığı hakkında güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Münif Efendi'nin gazeteciliğinin, devrin diğer aydınlarının mesela Şinasi'nin ya da Namık Kemal'in gazeteciliğine pek benzemediği, en azından ele aldıkları konular ve yöntemleri bakımından bunun böyle olduğu söylenebilir. Münif Efendi, nihâî noktada, bozulmuş sosyal ve iktisadî düzenin tanzimi için ilim ve maârifin yaygınlaştırılmasını hedef edinip konularını bu doğrultuda seçerken, büyük bir ekseriyet, aynı amaç için, gerekli hukukî değişikliklerle rejim değişikliğini öngörüyor ve bu yönde neşriyat yapıyordu.

Bu yılda cereyan eden ve Münif Efendi için önemli olan diğer bir hadise ise Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye'nin tesis edilmesidir. Sultan Abdülaziz'in cülûsu (25 Haziran 1861)'ndan biraz önce kurulan Cemiyet, bilim hayatımızda küçümsenmeyecek bir yer işgal edecektir.

Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye, 29 Haziran 1862'de Mecmua-ı Fünûn'un ilk sayısını neşredecektir. Hem Cemiyet'in ve hem de Mecmua'nın banisi olan Münif Efendi ise, 1862 Temmuz'un-da aynı miktar maaşla Bâb-ı Âlî birinci mütercimliğine getirilecek ve görevi esnasında rütbe-i sâniye sınıf-ı mütemayizi tevcih edilecektir. Aynı tarihte kendisine İtalya Devleti tarafından Saint Morris ve Lazar nişanlarının Kumandor rütbesinden birinin takdim edildiğini de biliyoruz.

Münif Efendi, beş yıl bu görevde kaldıktan sonra, 1867'de sekiz bin küsur maaşla Zaptiye Nezareti müsteşarlığına getirilmiş ve rütbesi de ûla sınıf-ı sâniye'ne yükseltilmiştir.

24 Mart 1867 tarihi, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin Paris'te propagandaya başladığı tarihtir. Bu devirde "Cumhuriyet" rejimi pek tanınmamakla birlikte, "Meşrutiyetçilik" oldukça kuvvetli bir cereyan halinde idi ve bu görüşün en önemli mümessili de Yeni Osmanlılar'dı. Bu siyasi hareket, İstanbul'da organize olmuş ve içlerinden Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi ve Agah Efendi gibi münevverlerin de bulunduğu Cemiyet üyeleri, Veli Efendi Çayırı'nda yapmış oldukları son toplantıda Sadrazam Âlî Paşa'nın icab ederse katledilmek suretiyle düşürülmesini kararlaştırmış ve hatta Hükümet ellerine geçmiş gibi, Âlî Paşa'nın yerine Sadaret'e kimin getirileceği ve kabineye kimlerin gireceği hususunu tartışmışlardır. Hükümet bu toplantıdan haberdar olduğu için neticede takibata uğramışlar ve Paris'e kaçmışlardır.

O sırada Paris'te çok önemli birisi, eski Meclis-i Hazâin reisi ve Maliye nâzırı Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa da bulun-

makta idi. Mustafa Fazıl Paşa, Âlî ve Fuat Paşa gibi büyük Tanzimatçılarla çalıştıktan sonra onlara küsüp muhalefete başlamış ve daha İstanbul'da iken Yeni Osmanlılar ile temas kurmuştu. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu ve İbrahim Paşa'nın oğlu olması hasebiyle ikibuçuk milyon altın tutarında bir servete oturmuş olduğu için İstanbul'dan gelen Yeni Osmanlılara aylıklar bağlamış ve mesela Ziya Paşa'ya Paris'te çok müreffeh bir hayat yaşatmıştır.

Mustafa Fazıl Paşa'nın İstanbul Hükümeti'ne birden bire muhalif kesilmesinin sebebi, Mısır veraset usûlünün değiştirilmesinden şahsen zarar görmesidir. Büyük kardeşi Hidiv İsmail Paşa'nın Sultan Abdülaziz'den kopardığı veraset fermanı eski "ekberiyet" kaidesi yerine babadan oğula intikal esasını koymuş olduğu için, Mustafa Fazıl Paşa hidivlik hakkını kaybetmişti.

Yeni Osmanlılar'ın en büyük hatasınının, Meşrutiyet'i dünyanın üç kıtasına yayılmış farklı milliyet ve dinlere sahip "Osmanlı anâsırı"nı birbirine hemen perçinleyecek bir rejim olarak telâkki etmiş olmalarıdır⁽¹⁾. Bilhassa XIX. asrın başlarından beri milliyet şuurunun Osmanlı topraklarına da nüfuz etmiş olması, yöneticileri bir hayli tedirgin etmekteydi. İşte bu sakıncayı Mustafa Reşit Paşa gibi, Âlî ve Fuat Paşalar da çok iyi tesbit etmişler ve İmparatorluğun parçalanmasını hiç değilse geciktirmek maksadıyla, daha ılımlı ve zamanın şartlarını

(1) İsmail Hami Danişmend, a.g.e., s.214.

daha dikkatlice göz önünde tutan bir orta rejimi tercih etmişlerdi. Münif Efendi'nin siyasi görüşlerinin bu meşhur üçlünün fikirleri doğrultusunda olduğu hususunda hemen hiç bir şüphe olmasa gerektir.

1 Nisan 1868'de, bütün yetkileri kendisinde toplamış bulunan Meclis-i Vâlâ-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin ilga edildiğini ve yerine Şûra-ı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin kurulması hakkında bir nizamname neşredilerek Padişah'ın salahiyetlerinin oldukça daraltıldığını ve idare ve adliye işlerinin, yani yürütme ve yargı kuvvetlerinin, birbirlerinden ayrıldığını görüyoruz. "Tevhîd-i kuva" yerine "tefrîk-i kuva" esasının ikamesi mahiyetinde olan bu adım demokrasi tarihimiz açısından da çok önemlidir.

Meclis-i Vâlâ-ı Ahkâm-ı Adliyye'den doğan ilk müessesе, beş daireden mürekkep olan ve 10 Mayıs 1868'de Padişah'ın irad ettiği bir nutukla görevine başlayan Şûra-ı Devlet'tir. Şûra-ı Devlet, çok geniş idarî yetkilere sahip olan ve üyeleri tayinle iş başına getirilen bir idarî teşkilattır.

Meclis-i Vâlâ-ı Ahkâm-ı Adliyye'den doğan ikinci müessesе ise Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'dir ve yargı gücünü elinde tutar. Bir müddet sonra Adliye Nezâreti'ne dönüştürülen bu müessesе, bir nâzır idaresinde iki büyük mahkeme şeklinde örgütlenmiştir. Bunlardan birisi olan Temyiz Mahkemesi, Hukuk ve Ceza

şubelerine ve diğeri İstinaf Mahkemesi de, Hukuk, Ceza ve Ticaret dairelerine ayrılmış ve hukukun bağımsızlığını temin için azanın azl olunmaması esası getirilmiştir. Şûrâ-ı Devlet'in ilk başkanı Mithat Paşa ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin ilk nazırı ise Ahmet Cevdet Paşa'dır.

Bu müesseselerin teşkilinden sonra, Tanzimât ideolojisini en iyi biçimde temsil ettiğini ve uyguladığını bildiğimiz Münif Efendi de, 1868 sonbaharında 10.000 kuruş aylık ile Ahmet Cevdet Paşa'nın emri altında bulunan Divân-ı Temyiz reisliğine getirilecek fakat her nedense, 1869 Mayıs'ında azledilerek altı ay sonra rütbe-i ûla sınıf-ı evvel'i ile ve 7500 kuruş maaşla Meclis-i Kebîr-i Maârif başkanlığına tayin olunacaktır. Ancak, Ebuzziya'ya göre Münif Efendi bu görevinde pek başarılı olamamıştır⁽¹⁾:

"..Bu memuriyette, maârif hakkında tasavvurât ve tasmîmâtını tatbik edemedi. Çünkü Meclisteki rüfekâsı her biri başka fikre tâbî olduğundan müşkilâta uğratıyorlardı. Merhum, hayli zaman sonra, o memuriyet hakkında hasbihal ettiği sırada, gülerek Meclis-i Maârif Riyâseti'nde maârifî değil, Meclise mahsus kağıtların sernâmesindeki hatayı bile düzeltmeye muvaffak olamadım. Her nasılsa sülüsle yazılmış olan "Meclis-i Maârif" terkinde "Maârif" in "mimi" üzerine hattat bir zamme ikame eylemiş. Yazılan tezkireler imzaya geldikçe kalemtraşla kendim hakkederdim."

(1) Ebuzziya Tefik, "Münif Paşa", Tasvîr-i Efkâr, 1910, s.5.

Münif Efendi'nin bu mütevazı tutum ve sözleri Ebuzziya'da yanlış bir kanaatin şekillenmesine sebebiyet vermiş olmalıdır. Çünkü, Osmanlı ıslâhâtçılarının en büyük arzusu ve hayali olan "Dârü'l-Fünûn" Münif Efendi'nin bu görevi esnasında açılmıştır ve onun bu konuyla bizzat alâkadar olmadığını düşünmek mümkün değildir.

Şûra-ı Devlet'te tanzim edilen ve Padişah tarafından icraata sokulması emir buyurulan "Maârif Nizamnamesi" hükümlerince, sıbyan mekteplerinden başlayarak, rüşdiye, idâdiye-i mülkiye ve idadîye-i sultanîyede okuyup mezun olanların bilgilerini ikmâl etmeleri maksadıyla tasarlanmış olan ve "Dârü'l-Fünûn" olarak isimlendirilen üniversitenin 2 Şubat 1870 tarihinde resmen açılmasına karar verilmiş ve bu ilim müessesesi, Padişah'ın, Sadrazam'ın, "Mecâlis-i Âliyye"de görevli vekillerle bazı ileri gelenlerin ve okulda eğitim yapmak üzere seçilmiş müderrisler ile öğrencilerin hazır bulunduğu bir törenle açılmıştır. Tören esnasında zamanın "Maârif-i Umûmiye" nazırı ve Münif Efendi'nin amiri Saffet Paşa, Meclis-i Kebîr reisi Münif Efendi ve Münif Efendi'nin himayesi altında tuttuğu ilk Dârü'l-Fünûn müdürü Hoca Tahsin Efendi tarafından Türkçe, Meclis-i Kebîr azasından Aristokles Efendi tarafından Fransızca ve nihayet Afganistanlı ve seyahat amacıyla İstanbul'da bulunan Cemâleddin Efganî tarafından da Arapça olarak bir nutuk irad olunmuş ve Murat Molla Tekkesi Şeyhi Arif Efendi'nin dualarıyla tören tamamlanmıştır.

Önemine binâen Münif Efendi tarafından okunan nutku buraya alıyoruz:

"Bir memleket fethetmek vayahud bir düşmandan intikam almak ve daha bu kabilden insanın hırs-ı şânını teskîn edecek şeylere muvaffak olmak beyne'l-milel eâzım-ı esbâb-ı şadümâni-den addolunur. Halbuki ehl-i dikkat ve basirete göre bu muzafferiyetlerin hiçbirisi ihyâ-ı ulûm ve neşr-i maârifeye mahsûs böyle bir eser-i celîl têsîsine muvaffak olmaya mâkis değildir.

Nasıl mâkis olabilir ki, fütuhât-ı maddiye başkalarının mazarratıyla istihsal olunur fevâidi mahdudedir. Bu misillu fütuhât-ı ma'neviye ise, hiç bir tarafa zararı dokunmaz ve bir vechle su-i akibetten korkulmaz. Umûmen nev-i insana şâyegân bir nimet-i bi-payandır. Binâen aleyh bu rûz-i firuz hayrhâhân memleket nazarında bir îd-i ekber ve bundan istihsal olunacak fahr u meserret her dürlü esbâb-ı sâireden bâlâterdir.

Velî-i nimetimiz ve metbu-ı mufahhamımız Padişahımız efendimiz hazretleri cülûs-ı meymenet-i menûs-ı şahanelerinden beru avn u inâyet-i samedâniye ile bünyan-ı Saltanat-ı Seniyyelerini teyîd ve sunûf-ı teba'alarının refâh u saâdet hallerini tezyîd edecek pek çok teşebbüsât-ı hayriyyelerinde muzaffer ve bu vecihle cümlenin sena u sitayişine mazhar olmuşlar ise de bu abd-i âciz nazarında neşr-i maârif hakkında bu usûl-i cedîd vaz'ına muvaffakiyyet-i seniyye-i tâcidârîleri ser-defter-i âsâr-ı hümayûnlarıdır.

Çünkü asrımızın mizac u ihtiyacına vâkîf olanlar indinde müsellem olduğu vecihle zamanımızda ma'muriyyet u iktidarın mebnî aleyhi ilm u ma'rifettir. Bu olmaksızın ıslâh-ı memleket

hakkında ittihaz olunan tedâbîrin hiç birinden semere-i matlû-be hasıl olamaz ve olsa da çok vakit devam etmez.

Bir memleketin serveti ve hükûmetinin kudret u şevketi efrâd-ı ahâlîsinin kendi san'at u mesleklerinde derece-i ehliyet maharetleriyle mütekafiyen mütenasibdir. Yani her ferd kendi san'at veyahud hizmetini ne kadar iyi icra ederse memleket o kadar zengin olur ve hükûmet o kadar kuvvet bulur. Efrâdın sanatlarını hüsn-i icrâ eylemeleri ise ilm u ma'rifete muhtacdır. Fi-zamanına umûmen devletler beyninde servet u iktidarca görülen fark bundan başka sebebe mebnî degildir dense câizdir.

Saltanat-ı Seniyye öteden beru hâmi-i ilm u irfandır. Gerek Dersaadet'de ve gerek Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'nin sâir taraflarında el-yevm mevcut bunca mektebler ve medreseler ve kütübhâneler ve sâir âsâr-ı ilmiyye sıdk-ı müddeâya şâhid-i âmildir. Fakat şu zamanımız âsâr-ı sâlifeden hiç birine kıyas kabul etmez. Umûr-ı dünyeviyyede insanın basar-ı basireti hiç bir vakitte bu kadar açılmamıştır. Her gün âsâr-ı acibesini gördüğümüz ulûm u fûnûn mûcib-i hayret olacak derecede terakki etmiştir. Bir taraftan dahi gün be gün ilerlemektedir. İşte şu hâle nazaran bizim eski yolda olan âsâr-ı ilmiyyemiz ne kadar küllî ve umûmî olsa yine kafi olamaz. Bir de mevcûd olan mekâtib u medârisinin cüz-i âzamı ehl-i islâma mahsus ve bunlarda tadrîs olunan ulûmun ekserisi menkûlâta müteallik olduğundan hem fâidesi umûmen tebaa-ı Şâhâne'ye şâmil olmak ve hem de ulûm u fûnûn-ı cedîde olunmak üzere bir Dârü'l-Fûnûn tèsisinin lüzumunu Saltanat-ı Seniyye haylı vakitten berû hissederek bunun hüsn-i husûlü esbâbına dahi teşebûs buyurmuş ise de her

nasılsa şimdiye kadar müyesser olamamışdı.

Hemcivarımız bulunan Avrupalılar sinîn-i vefîreden beru sa'y u ikdâm ederek ulûm u fûnûnda ilerlemiş ve bu sâye-de medeniyetçe bir derece-i âlâya irtikâ etmiş olduklarından bu babda bizim onlardan geri kalmamız ne menâfi-i memleket ve ne de şan-ı Saltanat'a çesbandır.

Vâlid-i kesiru'l-mehâmîd-cenâb-ı Padişâhî Sultan Mahmud Han firdevs-i âşîyan hazretleri pek çok fedakârlık ihtiyâ-riyla mukteza-ı hükm-i zaman olan Asâkir-i Nizamiyye'yi ihdâs ve bu tarik ile Devlet-i Âliyye'yi ol vakit dûçar olduğu muhatarâ-ı azîmeden tehallus buyurmuşdu. Zât-ı şevket-simât hazret-i Şehriyârî'nin dahî ta'mîm-i maârif hakkında muvaffak oldukları eser-i celîli tahkîm-i esas-ı Devlet ve tezyîd-i şan-ı şevket-ce tensîkât-ı askeriyyeden ziyâde hüsn-i te'sirâtı olacağına iştibah yoktur.

Asâkir-i Nizamiyye ihdâsından beru zâbitân yetiştirmeye mahsus mekâtib-i askeriyye te'sisine himmet buyurulmuş iken me'murîn-i mülkiyye sunûf-ı sâire ulûm u fûnûn-ı âliyyeyi suhûletle tahsil edebilmeleri için böyle bir Dârü'l-Fûnûn küşâd olunmaması hakikaten cây-ı teessüf idi. Çünkü düşman karşısında muhârebe etmek için bazı ulûm u maârif tahsîli lâzım ise anları techîz u infâk u menâfi-i vatanın icab ettirdiği mahallere sevkeylemek için dahî lâzım değil midir?

Bi'l-husus me'murîn-i mülkiyye bir devletin kuvve-i akliyyesi hükmündedir. Zimâm-ı umur-ı memleket keff-i kifâyetlerine müsellemler olduğundan vazâif-i me'mûriyetlerini hüsn-i sûretle îfâ edebilmeleri için cümleden ziyâde bunların hilye-i

ilm u edeble mütehallî olmaları esbâbının tekyiesi bir devletin akdem-i vezâifindendir zannederim.

İşte bu Dârü'l-Fünûn ve müteferrâtı olan sair tedâbîr-i isâbet makrun zikrolunan makâsıd-ı celîlenin hüsn-i husûlüne vâsıtâ-ı kavîyye olarak Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânenin her tarafında ulûm u maârifin intişârı ve sanâyiîn terakkîsi hakkında fevka'l-me'mûl netâyic-i hasenesi zuhur edeceği meczumdur.

Zaman-ı mâdilet-nişân hazret-i Pâdişâhî'de umûmen tebaâ-ı Şâhâneleri memleketin her dürlü menâfiinden müsâvât üzre hissedar olduğu cihetle bu Dârü'l-Fünûn feyz-i meşhûnda cümlesi sebakdaş olarak birlikte tahsîl-i destmaye-i ilm u edeb edecekler ve bu dahî beynlerinde revâbıt-ı i'tilaf ve vatandaşiyi bir kat daha te'yid eyleyecekdir.

Zat-ı şevket-simât cenab-ı şehriyârînin bu bâbda hüsn-i niyet bahiri'l-mesâdet mülûkânelerinin kuvveden fiîle ihracına vasıta olan ve cami-i kemâlât-ı insaniyye bulunan zât-ı meâlî âyat-ı hazret-i vekâlet-penâhî ve sâir vükelâ-yı fihâm ve bi'l-husûs halen Maârif-i Umûmiyye nâzırı Safvet Paşa hazerâtının bu bâbda gerek şimdiye kadar vuku' bulan ve ba'dema ıslâh-ı noksanlarının ikmâli için masrûf buyrulacak olan hüsn-i himem ve müsâadât-ı Seniyyeleri hakikaten umûmun teşekkürüne şayan hizmet-ı mebrûredendir.

Bi-lutfihi Teâlâ ahd-i karîbde buradan bu veche dilhah-ı âli evsâf-ı memduha-i ilm u edeble muttasıf âdemler çıkacağından ol halde vükelâ-yı müşârunileyhim bir gün kendilerine hayru'l-halef olacak muktedir memurlar terbiyesine muvaffak oldukları için memnun ve anlar dahî sebeb-i feyz u ikballeri olan

böyle eslâf-ı kirâm ile müftehir olacaklardır.

Müsâade-i tâli' ile böyle bir zaman ve mevki'de bulunarak bu misillu bir eser-i celîle muvaffakiyetle memleketin saâdet-i müstakbelesini te'min buyurmuş olan Şehriyâr-î Bülend-iktidar Efendimiz hazretlerinin âcizane senahân u müteşekkir lütf u ih-sanı almaklığı izâm-ı esbâb-ı bahtiyârîden addederim"⁽¹⁾.

Görüldüğü üzere, Münif Efendi, bilimsel bilgi üretimi ile mevcut birikimin eğitim yoluyla bütün yurt sathında yayıl-masını, memleketler fethetmekten çok daha önemli bir tercih ola-rak addetmekte ve II. Mahmut tarafından subay yetiştirmek maksadıyla yüksek mektepler tesis edildiği halde, mülki memurların ve diğer bütün ahalinin "ulûm u fûnûn-ı âliye"yi kolayca tahsil edebilmeleri için, bir Dârü'l-Fünûn'un kurulmamış olması sebe-biyle büyük hayretlere düşmektedir. Çünkü ona göre, iktidarın

diğer devletler arasında sapaşağlam ayakta durabilme gücü-nün dayanağı ilim ve maârifdir. Bu husus gözardı edilirse mem-leketin ıslâhı yolundaki teşebbüsler akım kalacağı gibi, sanayi de gelişmeyecektir. Münif Efendi'nin bütün hayatı boyunca hem gündelik yaşantısında ve hem de siyasî tavır ve neşriyatında rehber edineceği fikir budur.

Münif Efendi, Divân-ı Temyiz reislîğinden azledilip Meclis-i Maârif-i Kebîr reislîğine atanırken aslında bir görev tenzili sözkonusudur. Bu ikinci görevde de fazla kalamayacak ve 1871 Eylülünde tekrar görev tenzili ile cezalandırılıp

(1) Takvîm-i Vekâyi', 20 Zilka'de 1286 (24 Şubat 1869), s.2-3.

başkanlığına son verilecek ve daha önce memur olduğu Rusya Komisyonu Riyaseti'nden dolayı 5000 kuruş maaş tahsis kılınacaktır. Takriben bir yıl sonra Münif Efendi'nin Tahran sefiri olarak tayin edildiğini görüyoruz. ⁽¹⁾ Sefirlik yüksek sayılabilecek bir mevki olmakla birlikte, Merkez'de daha faydalı olabilecek bir kimse niçin sefâretle uzaklaştırılmış olsun? ⁽²⁾ Acaba bu tayin, yukarda zikrettiğimiz görev tenzillerinin bir diğer halkası mıdır? Şayet böyle ise, buna sebep nedir? Bu soruların cevaplarını açık bir şekilde kaynaklarda bulmak mümkün değildir.

Sadâretten Saray'a gönderilen Aralık 1872 tarihli arz tezkeresinde, Tahran sefiri Eşref Paşa'nın, oranın havasına alışamadığından dolayı tekrar askeriyedeki vazifesine iade

(1) Unat, Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri, Ankara 1968, s. 13, 206.

(2) "Bu görev hakikatte onu merkezden bir uzaklaştırma idi" (İbnülemin, Son Asır Türk Şâirleri, s. 999), "Münif Paşa'nın, Devletin "yenilikçi" olmaları yüzünden reddettiği kişilerle olan münasebetleri bir açıklama olabilir" (R. Duran, a.g.m., Erdem, s. 809). Bu bağlamda olmak üzere Münif Paşa'nın Ahmet Rıza ile olan münasebeti için bkz. Fındıkoğlu, Auguste Comte ve Ahmet Rıza, İstanbul 1962, s. 6; B. Şehsuvaroğlu, "Ahmet Rıza Kimdir?", Cumhuriyet, 26.1.1950; "Yenilikçiler"le münasebeti için bkz. Ebuzziya Tefvik, Yeni Osmanlılar Tarihi, Sadeleştiren Ş. Kutlu, İstanbul 1973, s. 395.

edilmek üzere buraya celbiyle yerine uygun bir kimsenin tayini lüzum görülmüş ve Münif Efendi, sefirlik sıfat ve bilgilerini haiz olduğundan, sözü edilen sefirliğe tayini hususunda gerekenlerin yapılması maksadıyla Hariciye Nezâreti ile görüş teatisinde bulunularak nihâî karar Padişah'a arz edilmiş⁽¹⁾ ve bir gün sonra yazılan cevap tezkeresinde, Münif Efendi'nin bu göreve uygun olduğu belirtilerek⁽²⁾ 285 lira maaş ve ikinci derece Mecidi nişanı ile Tahran'a gönderilmiştir. Sefirlik görevini ilk defa üstlenmesine rağmen Münif Efendi'nin oldukça başarılı olduğunu ve sefirliğinin ilk yıllarında birinci dereceden Mecidi nişanı ile ve hemen ardından da rütbe-i bâlâ ile taltif edildiğini görüyoruz⁽³⁾.

Münif Efendi, Tahran'da sefir iken zamanın Hariciye Nazırı olan Raşit Paşa'nın 1874 Mart'ında yazdığı hususi bir mektuptan kendisini Hariciye Müsteşarlığına tayin etmek istediği, fakat Padişahın bu makama aniden Ârifî Beyi tayin ettiği anlaşılmaktadır.

Görev tenzilleri ve bu son hadise, Münif Efendi ile Sultan Abdülaziz arasında bir sürtüşmenin olması ihtimalini

(1) Başbakanlık Arşivi, İrade, Dâhiliye, No:15329.

(2) Başbakanlık Arşivi, İrade, Dâhiliye, No:15329.

(3) Başbakanlık Arşivi, İrade, Hariciye, No:16394.

akla getirmektedir. Abdülhamid'in tahta çıkışıyla birlikte Ma-ârif Nâzırlığı'na getirilmesi ise bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

Münif Paşa Tahran'da sefir iken, 30 Mayıs 1876'da Sultan Abdülaziz hal' edilecek ve yerine V. Murat tahta geçirilecektir. Ancak, onun 6 Haziran 1876'da tahttan indirilmesi üzerine 31 Ağustos 1876'da Sultan II. Abdülhamid tahta geçmiştir. Münif Efendi bu hadise ile ilgili olarak şu kıtayı yazmıştır:

Halkın muradı Hazret-i Sultan Murad idi
 Hakkın muradı Hazret-i Abdülhamid imiş
 Her işde mülk-ü millet için hayr-ı mahz olan
 Elbette mâyurad değil mâyürid imiş

Münif Efendi, sefirliği sırasında sürekli olarak İstanbul'la yazışmış ve İran'da vuku bulan olaylardan Merkez'i haberdar etmiştir. Önemli olması sebebiyle burada birkaç belgeye dikkat çekmek istiyoruz.

Elde edebildiğimiz ilk belge 6 Cumâziel-âhar 1292 (10 Temmuz 1875) tarihini taşımaktadır⁽¹⁾. Sadâret'e yazılan bu maruzâtta, Koçan ve Honsar taraflarında vuku bulan isyanların daha önceden gönderilen askerler vasıtasıyla savaşımsızın bastırıldığı bildirildikten sonra, İran'da teşkil edilmeye çalışılan askerî teşkilat hakkında şu malumat verilmektedir:

(1) Başbakanlık Arşivi, Yıldız Araştırmaları, Resmi Mârûzât, 521.

"...Bundan iki mah mukaddem ıslahât-ı askeriye için Mirza Hüseyin Han'ın taht-ı riyâsetinde onsekiz âzadan mürekkep bir Meclis-Muvakkat teşkil olunarak ibtidâ-ı memuriyetlerinde işbu aza kemâl-ı ehemmiyetle huzur-ı Şâhî'ye götürülüp müşarvileyhi dahî bunları ziyâde taltîf u teşvîk ile kendülerinden hüsn-i hizmet me'mul ettiğini söylemiş idi. Haftada iki defa olarak beş on ke-re ictima' eylemişlerse de müzâkerât-ı vâkiâ hiçbir neticeyi muntic olmayarak şimdiki halde Meclis'in aktinden dahi sarf-ı nazar olunmuştur. Bundan üç sene mukaddem (1872) Mirza Hüseyin Han yalnız Tahran'da bulunan serbazlara Asâkir-i Şahane'yi takliden taâm tabh ettirmiş ise de şu tedbir yalnız bir iki ay devam edebilmiştir ve Şâh bu usulü kabul etmediğinden erzâk-ı mezkûreyi taâhhüd eden tüccârın matlûbâtı henüz tesviye olunmamıştır..."

Bu ifadelerden Osmanlıların askeri alanda İranlılara bir örnek teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Bu marûzâtla birlikte, Münif Efendi, arz edilmek üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş tarihini bildirir bir varakla birlikte, yine aynı konuda kaleme alınmış bir kaside gönderir. Varağın başında şu izah vardır:

"Eğerçi ekseri müverrihler Saltanat-ı Seniyye'nin bida-yet-i zuhurunu 699 (1299-1300) senesinden itibar ederler ise de bazıları dahi mebdâ-i mezkûrun 697 (1297-1298) senesi olması itikadındadırlar. Nitekim Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr nam tarihinde ve diğer bazı müellefât-ı mütebe-

rede mestürdür. Cennet mekan Sultan Osman Gâzi'nin istiklâli Devlet-i Selçûkiyye'nin inkırâzından itibar olunmak lazım gelüp bu dahî 697'de vukû' bulmuştur. Mevlana İdrîs-i Bitlîsî'nin telifi olan Hest Behişt nâm mufassal Devlet-i Âliyye tarihinin beyanı dahî bu müddeâyı müeyyid olduğundan buna dâir bazı farkât zirde aynen tahrîr olundu." (1)

Kaside'ye gelince, aynen şöyledir:

"Huve'l-Azîz

Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin zuhûr-ı mesâdet-i nüşûruna Osmanlı ünvanının tam tarih olduğunu şâmil u nekâve-i dûdebân-ı Osmanî olan zât-ı şevket-simât-ı hazret-i Şehriyârî'nin sitayişini müstemil kasidedir.

Teâla'llahü nedir bu izz u ikbâl-i cihân-bânî
Ki olmuş Âl-i Osmân celilu's-şâna erzanî
Şeref-perâ-yı taht-ı saltanatdır altıyüz yıldır
Pir etmiş sâha-ı gübrai said-i adl u ihsanı

Kıdemde belki vardır misli amma şân u şevketde
Mukaddem gelmedi hem sonra da gelmez ana sâni

Müebbeddir serîr-i saltanatdır lâ-cerem çünküm
En evvel hutbede Tursun Fakîh olmuş senâ-honî تاخوانی

Eğerçi altıyüz doksan dokuz'dan itibar eyler
Müverrihler umum üzre zuhûr-ı Âl-i Osmânî

Fakat Osman Gâzi fiilen istiklâl ile oldu
İki yıl andan evvel müsned-i ârâ-yı cihân-bânî

(1) Başbakanlık Arşivi, a.g.belge.

Anınçün altı yüz doksan yedidir mebd'e-i devlet
Yazar ehl-i tevârîhin hakayık-ı âşiyânı

Bu suretde zuhûr-ı pür-suûd-ı Âl-i Osmanla ✓
Aceb târîh-i tam u sadedir Osmanlı ünvanı

Bu da bir imtiyâz-ı hâsdır beyne'l-mülûk elbet
Ki meşhud olmadı hiç bir zamanda başka şayanı

Tulû'-ı kevkeb-i Osmâniyyân tarihini artık
Kolaylıkla bilürler bendegân-ı vezîr-i destanı

Zamân-ı hazret-i Abdülaziz Hânî'de keşfettim
Bakurken dürbîn-i fikir ile bu necm-i rahşanı

Zeh-i Sultan-ı âlişân adl-i ayin ki olmuşdur
Umûrunda hemişe mazhar-ı tevîk-i Sübhânî

Kuvâ-yı berr u bahrı eyleyüp günden güne tevsi'
Tanîn-i endâz-ı âfâk oldu sayd-ı satvat u şanı

Bu yolda gösterip her dürlü âsâr-ı fedakârî
Düşürdü hayrete hep zümre-i kütah-penanî

Akîm olmuş idi feth u zaferden bir zaman devlet
Görüldü sayesinde tev'emi ba-avn-i Rabbânî

İdüb vaz'-ı kavânîn ile ser-i enveri te'yid
Unutturdu zamân-ı Hazret-i Sultan Süleyman'ı

Hakikât Padişâh-ı padişâhân dense lâyıkdır
Umumen ehl-i İslâm'ın budur zira ki Sultan'ı

Yeter artık Münîf'e gel duaya başla sıdk ile
Ki vasf-ı pâkînin herkes bulunmaz hadd u payanı

Cihan durdukça dursun taht-ı ecdâd-ı izâmında
Ola âfât-ı dehr dünden Mevla nigâh-bânî¹⁾

(1) Başbakanlık Arşivi, a.g.belge.

Münif Efendi, Hariciye Nezareti'ne gönderilen 18 Şa'-ban 1293 (8 Eylül 1876) tarihli ve 98 sayılı raporunda, beş altı ay önce "Times" Gazetesinin Devlet-i Âliyye aleyhinde neşretmiş olduğu ma'hûd "İstanbul Mektubu" makalelerinden birinin tercümesinin İran resmî gazetesinde yer aldığını ve bu sebeple kendisinin İran Hariciye'sine bir tarzide bulunduğunu fakat her zamanki gibi bir netice alamadığını söylemektedir⁽¹⁾.

18 Şa'ban 1293 (8 Eylül 1876) tarihli ve 102 sayılı diğer bir raporunun başlarında da şöyle demektedir:

"Bu defa Tahran'da bir Meclis-i İcrâ ile bir Meclis-i Tahkik teşkil olunmuş ve Ümenâ Meclisi'ne dahî Meclis-i Hâss ismi verilmiştir. İşbu Meclis-i İcra güya Sadâret makâmına kâim olarak mecâlis-i sâirenin kararlarını icrâ edecek ve Meclis-i Tahkîk dahî vüzerâ ve ümerânın hareketına nezâretle iktiza eden mevâddı tahkîk eyleyecektir. İşbu meclisler ne kadar bî-esâs ise, ol kadar bî-devâm olup gereği gibi mahdûd ve muayyen olmayan vezâiflerini dahî i'fâ etmekten başka az vakit zarfında mülga ve metrûk olacakları bî-iştibahtır."⁽²⁾

Bu husus idarî organizasyonda da İranlıların Osmanlıları taklit ettiklerini ve teceddüt faâliyetlerine onlardan çok sonra başladıklarını göstermektedir. Münif Efendi'nin bu faâliyetlerin hedefine ulaşacağı konusunda ciddi kuşkuvarı bulunmaktadır.

(1) Başbakanlık Arşivi, Adiz Araştırmaları Resmî Ma'rûzât, 1/1; ayrıca aynı tarihli ve 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108 sayılı evraklar da aynı konuyla alakalıdır.

(2) Başbakanlık Arşivi, a.g.belge, 1/1.

Münif Efendi, Tahran'da sefir iken⁽¹⁾ ıslâhâtçıların etkisiyle, Sultan II. Abdülhamid, onları memnun etmek ve daha cülusundan evvel vermiş olduğu sözü yerine getirmek için, derhal bir Kanûn-ı Esâsî hazırlamak üzere Mithat Paşa'nın başkanlığında encümen teşkil ettirmiş ve bu encümen bazı şiddetli münakaşalardan sonra nihayet bir Anayasa tasarısı hazırlamıştır. Reisiyle azasının üçte biri hükümet tarafından tayin edilmek şartıyla 120 azadan mürekkep bir Meclis-i Meb'usân isteyen Mithat Paşa'nın projesine göre, vekiller ve müsteşarlar da tabii meb'us sayılacaklardır. İ.H. Danişment'e göre Mithat Paşa'nın bu projeyi hazırlarken Avrupa ülkelerindeki Anayasaları tetkik etmediği ve hukuktan anlamadığı iddia olunmaktadır⁽²⁾. Mesela ilk şeklinde, Türkçe'nin resmi dil olduğundan söz edilmeyip her unsurun kendi dilini öğrenmekte ve öğretmekte serbest bırakılması maddesi Sait Paşa tarafından şiddetle eleştirilmiş ve Türkçe'nin resmi dil olması kabul ettirilmiştir. Neticede 23 Aralık 1876 tarihinde birinci Meşrutiyet ilan olunmuştur.

Farklı diller, dinler ve milletlerden oluşan Osmanlı Devleti Batı tarzında bir meşrutiyete tahammül edemezdi⁽³⁾. Kanûn-ı Esâsî'nin temin ettiği şahsî hürriyeti, ekalliyet unsurları millî hürriyet ve hatta muhtariyet ve istiklâl hakkı anla-

(1) 1872-1877 yılları arasında. (Unat, a.g.e., s.13, 206).

(2) İsmail Hami Danişmend, a.g.e., s.293-295

(3) Yavuz Bahadıroğlu, Osmanlı Padişahları Ansiklopedisi, İstanbul, 1986, c.3, s.721-722.

mına almış ve bundan dolayı ilk Meclis-i Meb'usana parti grupları yerine, milliyet gruplarının mücadelesi ve entrika sahnesi haline gelmiş ve bu sebeplerden ötürü 13 Şubat 1878 tarihinde kapatılmıştır.

Münif Efendi, Ocak 1877'de dostu Sait Paşa'nın delâletiyle ve 20.000 kuruş maaşla birinci defa olmak üzere Maârif nâzırlığına tayin olunmuştur. 1877 Şubat'ında Tahran'dan hareketle 1877 Mart'ında Tiflis'e de uğradıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve görevine başlamıştır. Acaba Tiflis'e neden uğramış ve orada ne yapmış olabilir? Bunu kesin olarak bilemiyoruz. Ancak, yeni bir İslâm alfabesinin teşkili hususunda büyük gayretler göstermiş olan, Mirza Fethali Ahundzâde (öl. 1878)'yi ziyaret etmiş olması muhtemeldir. (1)

Aynı senenin Kasım ayında Maârif Nezâreti'nden azledilen Münif Efendi, Ticaret Nezâreti'ne getirilmiş ve üç ay sonra bu görevden de azledilerek Ocak 1878'de ikinci defa ve yine 20.000 kuruş maaşla Maârif Nâzırlığına tayin olunmuştur. Bu birbiri ardısıra gelen azillerin sebebi bilinmemektedir. Nitekim bu nazırlığı da ancak 1880 Eylül'üne kadar sürebilmiştir (2).

Münif Efendi, azledilmeden bir ay önce (1880 Ağustos'u) memleket için son derece faydalı olacak bir girişimde bulunarak daha önceleri yabancı sefirleri ve devlet adamlarını

(1) Ekz. burada s. 201-203.

(2) İbnü'l-emîn, a.g.e., s. 999; Duran, a.g.m., s. 808; Köprülü, a.g.m., s. 279.

hoşnut etmek maksadıyla sorumsuzca hediye edilen arkeolojik eserlerin, bir çatı altında toplanıp sergilenmesinde önemli rol oynayacaktır.

"Biraz vakittenberu tanzîm ve nevâkısı tetmîm olunmakta olan Müze-i Hümayûn'un 297 senesi 10 Ramazan'ına müsadif 296 Ağustos'unun 3.Pazar ertesi günü Başvekil Paşa (Kadri Mehmet Paşa) ve bazı vükelâ hazır oldukları halde resm-i küşâdı icrâ olunarak Maârif Nâzırı Münif Paşa ile Mekâtib-i Âliye Müdürü Aristoklis Efendi ve müze müdürü Detia birer nutuk irad eylemişlerdir."⁽¹⁾

Münif Efendi, yapmış olduğu konuşmada şunları söylemektedir: "Sâir memâlik-i mütemeddinede olduğu gibi Dersaâdet'de de bir müze têsisi ötedenberi terakki-cûyan memleketin eazz-ı âmâli idi. Celi-yi himemi mülûkâneleri bu makûle tesisât-ı medeniyyenin tekessür ve tevessu'ına masrûf olan zât-ı şevketsimat hazret-i Padişahinin eser-i celîli olarak bu noktanın ikmalî cümlemizce bâis-i fahr u meserret olmalıdır.

Bu makûle müzelerin fevâid u muhassenâtını burada ta'dâd ve izaha hacet yoktur. Akvâm-ı sâlifenin merâtib-i medeniyyelerini ve bunun tedrîcî olarak sûret-i terakkilerini gösterir. Bundan fenn-i târîh ve sanayice daha çok şey istifâde olunur. Âsâr-ı atîka fenninin Avrupa medeniyetince olan tèsirât-ı külliyesi cümlelerin malûmudur.

(1) Mahmut Cevat, Maârif-i Umûmiyye Nezâreti, Tarihçe-i Teşkilât ve İcraâtı, İstanbul 1338, s.197.

Mukaddemleri bizde âsâr-ı atıkanın kadri pek bilinmez idi. Avrupalılar bundan istifâde ederek buradan memleketlerine çok şeyler nakleylediler. Hatta bundan birkaç sene evvel Kıbrıs'ta bir Amerikan konsolosu oradan bir müze dolduracak kadar âsâr-ı nefîse çıkarıp götürdü. El-yevm Avrupa ve Amerika müzelelerinde mevcut âsâr-ı atıka ekseri memâlik-i şâhâne mahsûlât-ı kadîmesidir. Şimdiye kadar Avrupalılar memleketimizin âsâr-ı atıkasını ahz u selbe devam idüp, bunu da bizde buna meyl ü rağbet görülmemesine binâen ederler idi. Hayli vakittenberu Osmanlılar beyninde dahi bu rağbet hâsıl olup, mukaddemen âsâr-ı atıkaya dâir bir kanûn dahî vaz' edilmişti. Müze-i Hümayûn têsisi dahi buna şâhid-i âdil olduğundan, artık Avrupalıların bu bâbda hakkımızda ta'dil-i efkâr u meslek eylemeleri ümid olunur.

El-yevm Avrupa devletleri Yunanistan'da dahi küllî masârif ihtiyarıyla âsâr-ı atıka cem' ettiriyorlar ise de bunlar memleketlerine naklolunmayup Atina'da hıfz edilür.

Memâlik-i Şâhâne'nin her tarafı vaktiyle buralarda mütemekkin milel-i mütemeddineye mensup enva-ı âsâr-ı atıka ile memlu' olduğundan eğer vaktiyle himmet olunmuş olsaydı dünyada en mükemmel müze İstanbul'da olur idi. Ma'mâfîh şimdiye kadar cem' edilebilen âsâr haylice olup içlerinde erbâbı indinde kıymetli şeyler dahi vardır. Eslâfın işbu âsâr-ı makbûlesinden istifâdeye ve buna mukâbil biz de ahlâfa böyle yadigarlar bırakmaya muktedir olacak hale gelmeye sa'y u ikdâm etmeliyiz.

Bu içinde bulunduğumuz bina dahi bir atîka hükmündedir. Ebu'l-Feth Sultan Mehmet Han-ı Sâni Hazretlerinin âsâr-ı neffesinden ve o zamanın usûl-i mimarîsinin bir güzel nûmunesidir ki bu maksat için pek münâsib olarak intihâb olunmuştur.

Bu Müze-i Hümayûn'un tanziminde eslâf-ı kirâmım hazerâtının vukua gelen himem-i celîlelerini takdir ve i'lan ile küşadının me'muriyet-i acizanem zamanına tesadûf etmesinden dolayı kendimi bahtiyar addederim."(1)

İstanbul'da Çinili Köşk'te açılan bu ilk müzenin banisi yine Münif Efendi olmalıdır. Böylece ülkenin her türlü kültür servetlerinin korunması yolunda önemli bir adım daha atılmış olmaktadır. Münif Efendi, bu faaliyetlerini kütüphanelerimizi tanzim etme ve Avrupa standartlarında yeni kütüphaneler açma girişimleriyle de devam ettirecektir.

1880 Şubat'ında, yapmış olduğu hizmetlerinden ötürü, mülkiye rütbelerinden vezirliği elde ettiğinde, hamiliğini yaptığı Hoca Tahsin Efendi şu tarihi düşürmüştür:

Kâmyâb oldu vezaretle Maârif Nâzırı
Kadr-i erbâbı bilür şah-ı Felâtun iktinah
Oldu bu tarihte ehl-i maârif serfiraz
Yevm-i mevlidde vezir etdi Münif'i Padişah

(1) Mahmut Cevat, a.g.e., s.197-199.

Biraz sonra ikinci rütbe Nişan-ı Âl-i Osmân'a nâil olan Münif Efendi, Berlin Müzesi'ne yapmış olduğu ve mahiyetini bilemediğimiz bazı yardımları sebebiyle Almanya devleti tarafından Korondöfer ve Tahran elçiliği esnasında geçen hizmetlerinden ötürü 1880 Eylül'ünde de İran Devleti tarafından Şir-i Hurşid nişanlarının birinci rütbeleri ile taltif edilmiştir⁽¹⁾.

1880 Şubat'ında Maârif Nezâretinden azledildikten sonra takriben bir sene kadar boş kalan Münif Efendi'nin, 1881 Eylülünde yine devrin sadrazamı Sait Paşa'nın delaletiyle ve Mekte'de vuku bulan koleranın İmparatorluğun diğer kesimlerine de yayılmasını engellemek için Padişahın emriyle ve ona bağlı olarak têsîs edilmesi düşünülen Meclis-i Sıhhiyye-i Fevkalade'nin organizasyonu ile görevlendirildiğini ve aynı tarihte 10.000 kuruş maaşla bu yeni müessesenin reisliğine getirildiğini görüyoruz⁽²⁾.

Münif Efendi, aynı günlerde Sadâret'e, Padişah'a da iletilmek kaydıyla bir tezkere göndermiş⁽³⁾ ve Padişah'ın iradesiyle kurulması düşünülen bu müessesenin üyelerinin seçimi ve vazifelerinin tayini hakkında tanzim olunan talimat lâyihasını da bu tezkereye ilîştirmiştir. Sadâret, bu lâyiha hakkında görüş bildirmesi için Padişah'a ayrı bir tezkere göndermiştir⁽⁴⁾.

(1) Köprülü, a.g.m., s.278; İbnülemin, a.g.e., s.999; Malûmât Mecmuası, 11 Mayıs 1312, sayı 37, s.799.

(2) Başbakanlık Arşivi, Yıldız Araştırmaları, Resmi Mârûzât,

(3) Başbakanlık Arşivi, Yıldız Araştırmaları, Resmi Mârûzât, 13/27.

(4) a.g.belge.

Münif Efendi tarafından kaleme alınan bu lâyiha Türk Tıp Tarihi açısından da büyük bir değeri haiz olduğu için buraya aynen alıyoruz:

"Bu defa bâ-irade-i Seniyye teşkil olunan Meclis-i Sıhhiyye-i Fevkalâde'nin vezâifini mübeyyin talimât lâyihasıdır:

Birinci madde:Meclis-i mezkûr Münif Paşa'nın taht-ı riyâse - tinde olmak üzere Şûrâ-ı Devlet ve Meclis-i Âyân'dan ve Harbiyye ve Bahriyye ve Zabtiyye Nezâret-i Celîlelerinden ve muhtalat Meclis-i Sıhhiyye'den intihab olunacak bir memur ile Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'den tayin edilecek iki tabipten mürekkep olacaktır.Umûr-ı tahrîriyyesi için dahi münasip ketebe ile maiyyetine çend nefer zabtiyye ve hademe verilecektir.

İkinci madde:Beşiktaş Saray-ı Hümayûnu'nda tahsis buyurulan köşkte ictimâ edecektir.

Üçüncü madde:Meclis-i mezkûrun vazîfe-i asliyyesi bu defa hafizana'llahu Teâlâ Mekke-i Mükerrede'de zuhûr etmiş olan kolera illetinin Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'nin sâir mahallerine men'-i sirayet u intişârı madde-i mu'tena bihası olup zırde muharrer tedâbirin ittihaz u icrâsına sa'y u ikdâm edecek ve fakat umûr-ı sıhhiyyeye dair beyne'd-düvel mevcut olan uhûd ahkâmına mugâyir bir güne harekette bulunmayacaktır.

Dördüncü madde:Bu sene-i mübârekede gerek Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'den ve gerek memâlik-i sâireden cânib-i Hicaz'a gidecek huccâcın şer'-i şerîf ahkam-ı celîlesi iktizasınca tedâbir-i münasibe ile men' u te'hirine çalışacaktır.

Beşinci madde:Huccâcın Memâlik-i Şâhâne'ye hîn-i avdetlerinde

mezkûr hastalığın intişarına vâsıta olmamaları için dahî iktiza eden tedâbîri ittihaz edecektir.

Altıncı madde:İllet-i mebhûsü'l-anhâ'nın Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'nin bazı taraflarına sirayeti mülahazadan bâid olmadığından bu bapta gâfil bulunulmamak için iktiza eden mahallerde sokakların ve lağımların tanzîfi ve etıbbâ ve edviyenin tehyiesi gibi tedâbîr-i ihtiyatiyenin icrâsına itina edecektir.

Yedinci madde:Hudangerde bir mahalde zuhûr eylediği halde ne vecihle tahaffuz olunması ve hastalara ne suretle muâlece edilmesi hakkında tâlimât-ı tabbiyye tertîb u irsâl edecektir.

Sekizinci madde:Meclis-i Sıhhiyye-i Muhtalata vezâifine ait mevâdd hakkında anınla bi'l-muhabere muvafakatı istihsal olunduktan sonra icabını icra eyleyecektir.

Dokuzuncu madde:Meclis-i Sıhhiyye-i Fevkalâde, umûr-ı mühimme-ye dair tanzîm eylediği mazbataları hu zûr-ı âlî-i Hazret-i Pa-dişahî'ye arz ile şeref taâlluk edecek irâde-i Seniyye mücibince iktizasını icrâ edecek ve gerek Dersaâdet devâir-i Seniyye-siyle ve gerek vilayât-ı celîle ile doğrudan doğruya muhâbereye me'zun olacaktır"⁽¹⁾.

Bu görevinin ne kadar sürdüğü hususunda kesin bir malumatımız yoktur. Ancak bu komisyon geçici bir süre için kurulduğuna göre, hizmetin bitiminde dağılmış olmalıdır.

Münif Efendi, 1885 Eylül'ünde, Yusuf Kamil Paşa kabinesinden üçüncü defa ve 30.000 kuruş maaşla Maârif Nâzirliğine

(1) Başbakanlık Arşivi, Yıldız Araştırmaları, Resmi Mârûzât,
No: 13/27.

.. tayin olundu. Bunu takip eden senelerde, 1887 Nisan'ında birinci rütbeden Nişan-ı Âl-i Osmânî'ye, 1887 Ağustos'unda Papa tarafından verilmekte olan Binof Nişanı'nın Grand Kordon'una, 1888 Ocak'ında İmtiyaz-ı Nişan-ı Âlî'sinin altın ve gümüş madalyonlarına, 1889 Ekim'inde Murassa Nişan-ı Âl-i Osmânî'ye, 1890 Nisan'ında İtalya tarafından verilmekte olan birinci rütbeden Cordon Italiae nişanına, 1890 Haziran'ında Romanya devleti tarafından verilmekte olan birinci rütbeden Anaval de Romaniae nişanına ve 1890 Aralık'ında da Girit altın madalyasına layık bulunmuştur⁽¹⁾.

Münif Efendi, sürekli olarak Sadrazam Yusuf Kamil Paşa ile ihtilaf halinde bulunmasına ve şikayetlerini Padişaha götürmekten geri kalmamasına, hatta Yusuf Kamil Paşa'nın Yahudi asıllı olduğunu iddia edecek kadar ileri gitmesine rağmen, bu defa dahil olduğu kabine 1891 Eylül'ünde düşünceye kadar, takriben 5 seneye yakın bir zaman bu görevde kalmıştır.

Birinci Maârif Nâzırlığı 8 ay, ikincisi 2 yıl, üçüncüsü ise 5 sene kadar sürdüğüne göre, Münif Efendi takriben 8 yıl Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim hayatını yönlendirmiş olmaktadır. Ancak, bu sürede ne gibi hizmetler vermiştir, bunun tespiti bir hayli güçtür. İbtidâiyeler, modern rüştiyeler, birisi kızlara mahsus olmak üzere idadîler ile birlikte, Sultan II. Abdülhamit zamanına tesadüf eden diğer mekteplerin, mesela Mülkiye, Hukuk, Mühendis mekteplerinin, Dârü'l-Muallimîn-i Âliye'nin, Maliye,

(1) Aldığı madalyalar hakkında ayrıntılı bilgi için Malûmât

Mecmuası, 11 Mayıs 1312, Sayı:37, S. 799.

Ticaret, Halkalı Ziraat mekteplerinin ve bunların yanısıra Ticaret-i Bahriyye, Orman ve Maâdin, Lisan, Dilsiz ve Âma mektepleriyle Dârü'l-Muâllimât ve Kız Sanayi mekteplerinin de onun büyük gayret ve himmetleri ile açıldığını, en azından bu müesseselerin fikir babalığını yaptığını düşünmek mümkündür. Ayrıca ilmî, edebî ve sınaî istatistikler için birer komisyon teşkil ettiğini, bazı mekteplerin ders programlarını ıslâh ettiğini, maârif hissesi olarak, aşardan yüzde yarım ve emlâk vergisinden ise yüzde beşlik bir pay alınmasını kararlaştırdığını biliyoruz (1).

Elimizde, bu en son azlden sonra kendisine bir mâzûliyet maaşının bağlandığını gösterir bir belge mevcuttur. Yıldız Sarayı'ndan Hazine'ye gönderilen ve Saray Başkâtibi Süreyya Efendi tarafından kaleme alındığı anlaşılan Kasım 1891 tarihli ve 1949 sayılı bu belgede şu talep olunmaktadır:

"Maârif Nâzır-ı sâbıkı Münif Paşa hazretlerine tahsis buyurulmuş olan mâzûliyet maaşının Defter-i Hâkânî Nezâret-i Celîlesine havaleten mâh be mâh i'tâsı muktaza-yı irâde-i seniyye: cenab-ı hilafet-penâhîleri olmağla emr-u ferman hazret-i men lehu'l-emrindir" (2).

Münif Efendi, 1894 Ekim'inde Sultan II. Abdülhamit'e takdim ettiği bir arızada mâzûliyet süresinin çok uzaması sebebiyle evde oturmaktan sıkıldığını beyan ederek açık olan Viyana

(1)Mahmut Cevat, a.g.e., s. 267.

(2)Başbakanlık Arşivi, İrâde, Dâhiliyye, No: 98240.

Sefâreti'nin uhdesine tevcihini istemiş ise de bu istek kabul olunmamıştır⁽¹⁾.

Münif Efendi, Başbakanlık Arşivi'ndeki itimatnâmelere göre, 1895 senesinde İran Şah'ı Nasirüddin'in 50. cülûs yılını kutlamak üzere geçici bir "sefâret-i fevkalâde" ile Tahran'a gönderilecek, yolda iken eski Şah'ın suikasta uğraması ve yerine Muzafferüddin Şah'ın geçmesi sebebiyle Tahran'da bulunması lüzumsuz bir hale gelecek, fakat buna rağmen, Mayıs 1896'da eski sefir Şemseddin Bey İstanbul'a celbedilerek, onun yerine Tahran sefirliğine getirilecektir⁽²⁾.

Tahran'da bulunduğu esnada çok sevdiği bir kızının⁽³⁾ İstanbul'da vefatından dolayı çok üzülecek ve müracaatları neticesinde geri dönmesine müsaade olunacak⁽⁴⁾ ve 1897 Eylül'ünde merkeze alınarak yerine yine Şemseddin Bey atanacaktır⁽⁵⁾.

1897 yılının sonlarında İstanbul'a dönen Münif Efendi, bundan sonra herhangi bir görev alamamış ve Çubuklu'daki yalısında münzeviyâne bir hayat sürmüştür.

Ölümünden önce iki önemli hâdise daha cereyan etmiştir. Birisi II. Meşrutiyet'in ilanı (23 Temmuz 1908) ve diğeri ise Sultan Mehmet Reşat'ın tahta çıkışı ve II. Abdülhamid'in hal'idir (27 Nisan 1909). Ancak bu hadiseler onun hemen neredeyse bütün aktivitesini kaybettiği ve yatalaklaştığı zamana tesadüf etmektedir.

(1) Başbakanlık Arşivi, Yıldız Araştırmaları, R. Marûzât, No: 1161

(2) Başbakanlık Arşivi, Yıldız Araştırmaları, R. Marûzât, No: 44/1

(3) Ulviye Hanım olduğunu kanaatindeyiz.

(4) Başbakanlık Arşivi, Yıldız A., Resmî Marûzât, No: 79/41

(5) Başbakanlık Arşivi, Yıldız A., Resmî Marûzât, No: A/3

Münif Efendi, 6 Şubat 1910'da vefat etmiş ve cenazesi büyük bir kalabalıkla kaldırılarak Erenköy'nde Sahrâ-yı Cedîd mezarlığında toprağa verilmiştir.

2. MÜNİF PAŞA'NIN ESERLERİ

Eserlerinin listesinde görüleceği üzere Münif Efendi felsefeden iktisada, tarihten etnolojiye, bir ansiklopedist⁽¹⁾, in uzak kalmaması gereken bütün konularda, yani toplumun aydınlanmasını istediği bütün konularda, hepsi aynı seviye ve ağırlıkta olmamak üzere bir takım eserler vermiştir. Münif Efendi'nin eserlerini a) Matbu kitapları b) Matbu olmayan eserleri ve c) Mecmua-ı Fünun, Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis ve Hazîne-i Evrâk'ta neşredilen makâleleri olmak üzere üç grupta mütalaa etmek mümkündür.

A) MATBU KİTAPLARI⁽²⁾:

Muhaverât-ı Hikemiyye⁽³⁾'de Münif Efendi, Aydınlanma Devri Fransız filozof ve aydınların eserlerinden seçilmiş diyalogların tercümesinden oluşan bu eserlerinde "muhâvere"("diyalog")'de ve bu türün Batı edebiyâtına mahsus bir yazım türü olduğunu belirttikten sonra, ilk defa Platon tarafından kullanılan bu edebî türün, meseleye dair bütün itirazları bertaraf etmesi ve konunun ağırlığına rağmen okuyucuyu sıkmadan kolayca okunabilmesi gibi iki

(1) Recep Duran, a.g.m., s.

(2) Eserlerinin birer listesi için bkz., Bursalı Mehmet Tâhir, Osmanlı Müellifleri, Hazırlayanlar: A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen, İstanbul, 1962, c.2, s.230-231; Recep Duran, "Mehmet Tâhir Münif Paşa, Hayatı, Felsefesi", Erdem, 1987, c.2, sayı:6, s.817-819.

(3) İstanbul 1276(1859), Ceridehâne Matbaası, 77+1s.

faydası olduğunu ifade etmektedir(s.2). Münif Efendi, Osmanlı Devleti'nde az bilinen bu yazım türünü "Ebnâ-yı vatana bir ilm-i icmâlî vermek üzere" kullanmış ve güzel bir üslupla tercüme ettiği bu onbir diyalogda akıl, ilim, felsefe, medeniyet, bayındırlık, eğitim, sanayi, ticaret ve hukukla alakalı mevzuları işlemiştir.

Tarihsel veya edebî her hangi bir kıymeti bulunmayan Destân-ı Âl-i Osmân⁽¹⁾ 'ını Münif Efendi, Osmanlı İmparatorluğu'nun 600. kuruluş yıldönümü münasebetiyle kaleme almıştır. Bu eserinde Münif Paşa, Osman Gâzi'den başlayarak, Sultan II. Abdülhamit'e kadar gelen 34 Osmanlı padişahını sıralamakta ve devirlerinde yer alan mühim birkaç hadiseyi zikretmektedir.

"Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne" son sınıf öğrencilerinden ve birinci sınıf dava vekillerinden Mahmud Esad Efendi'nin, eserlerin başına ilave ettiği "İfâde-i Mahsûsa"(s.4-5)'dan öğrendiğimize göre; bu eser Münif Efendi'nin Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne'de Avrupa kanunlarının fikrî esaslarından bahseden Medhal-i Hukûk ve Hikmet- i Hukûk adlı derslerini icmalen tedrisi esnasında, bu şahıs tarafından tutulan notlara dayanılarak hazırlanmış ve "Ravza-yı Hukûk" serisinden çıkmış olan Telhîs-i Hikmet-i Hukûk'-unda⁽²⁾ olsun, "Medrese-i Hukûk" serisinin ikinci kısmı olarak neşredilen ve "Münif Paşa Hazretlerinin takrîr-i Sâmilerinden, Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne şakirdanından Sabit Efendi kalemiyle zabt u takrîr edilmiş"olan Hikmet-i Hukûk⁽³⁾ 'unda olsun, burada,

(1) İstanbul 1299(1881-1882), Mihran Matbaası, 8 s.

(2) İstanbul 1301(1883-1884), Sanayi-i Şahane Matbaası, 224 s.

(3) İstanbul 1302(1884-1885), Tozluyan Matbaası, 256 s.

Münif Paşa'nın "Felsefeciliği" başlığı altında incelendiği üzere ferdî olarak ve toplumsal olarak insan ve hakları ile insanlar ve devletler arası münasebetler ile ilgili fikirlerini sergilediğini görüyoruz.

Bulunması muhtemel kütüphanelerde bulamadığımız Medhal-i İlm-i Hukûk'u ise Münif Paşa'nın sadece adını bildiğimiz eserlerindendir.

Münif Paşa'nın Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne'de vermiş olduğu derslerin Mahmud Esad Efendi tarafından tutulmuş olan notlarına dayanılarak hazırlanmış olan İlm-i Servet'inde⁽¹⁾ Münif Paşa, burada "İktisatçılığı" başlığı altında incelendiği üzere "servet", "ihtiyaç", "üretim", "tüketim" gibi kavramları ve iktisat nokta-i nazarından toplumsal ilişkileri ele alır.

B) YAZMA ESERLERİ

1. Edebiyât⁽²⁾
2. İlm-i Ahlâk
3. İlm-i Rûh
4. Belâgât-ı Türkiyye
5. Türkçe Mantık
6. Arapça Kelâm-ı Kibâr
7. Mecmua-ı Eş'ârım
8. Mantık Dersleri
9. Farisî Istılâlât
10. Müştakkât-ı Türkiyye
11. Fuat ve Âlî Paşalarla Kamil Bey'in Sözleri
12. Mülâhazât-ı Hikemiyye
13. İştikâk-ı Lügat-ı Osmânî

(1) İstanbul 1302(1884-1885), Mekteb-i Sanayi Matbaası, 176 s.

(2) Yedi küçük ciltten mürekkeptir.

14. İran Hâtırâtı⁽¹⁾: Araştırmamız esnasında "İran Risâlesi" ya da "İran Hâtırâtı" olarak isimlendirebileceğimiz bir eserin iki nüshasına tesadüf ettik⁽²⁾. Bu risalenin O.F.Köprülü'nün kendisinde

(1) O.F.Köprülü, "Münif Paşa'nın Hayatı ve Tahran Sefirlikleri Münasebetiyle İran Hakkında Bazı Vesikalar", İran Şehinşahlığının 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan, Ankara, 1971, s.279.

(2) Bu nüshalardan birincisi, İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi Nadide Eserler Bölümü Yazma Eserler Kısmında 4422 numara ile kayıtlı olup bir cilttir ve karton üzerine yeşil bez kaplanarak ciltlenmiştir. Toplam 18 varaktan oluşan bu nüshanın sekiz varağı metne ve sekiz varağı da suluboya ile yapılmış resimlere tahsis edilmiştir, varak ebâdı 19.2 X 26.53cm'dir. Birinci varağın ilk sayfası boştur ve ikinci sayfada üç satır boşluktan sonra besmele ile başlanıp sekiz satır, diğer sayfalarda ise onbir satır yazılmıştır. Eser sekizinci varağın ilk sayfasında son bulur ve sayfa altında müstensihhin adı ile istinsâh tarihi verilmiştir. İstinsâh tarihi 1291(1874)'dir. Sekizinci varağın ikinci sayfası boştur. Geriye kalan resimli sekiz varakta, resimler ilk sayfada yer almış ve resimli varağın arkası boş olup, metin ve resim kenarlarında süslemeye tesadüf olunmaz. Resimler de şu şahıslara aittir:

1. Seyyid Abdü'l-Vahhâb Efendi, Sefîr-i Sultan Mahmud Sâni be-Nezd-i Feth Ali Şâh,
2. Hayret Efendi, Memur-ı Maiyyet-i Seyd Abdü'l-Vahhab Efendi, Sefîr-i Osmânî,
3. Şakir Efendi, Memur-ı Maiyyet-i Seyyid Abdü'l-Vahhâb Efendi, Sefîr-i Osmânî,
4. Serkâtib-i Seyyid Abdü'l-Vahhâb Efendi, Sefîr-i Sultan Mahmud Han Sâni be-Nezd-i Feth Ali Şâh,
5. Celalüddin Efendi, Sefîr-i Sultan Mahmud Han Sâni be-Nezd-i Feth Ali Şâh,
6. Abdurrahman Paşa-yı Bâbân,
7. Seyh Muhammed, Sefîr-i Suud bin Aziz el-Vahhâbi be-Nezd-i Feth Ali Şâh,
8. Uveyf bin es-Seyyid el-Hadrabî, Firistade-i Vali-yi Yemen be-Nezd-i Feth Ali Şâh.

bulduğunu söylediği nüshadan ayrı, tarafımızdan da görülmüş olan iki yazmasından biri İstanbul Arkeoloji Müzesi Numara 401'de diğeri de burada "Ekler" bölümünde orijinal metni ve Latin Harfleriyle okunuşu verilmiş olan İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi TY4422 numarada kayıtlı nüshadır. Azmi Süslü ve F.R.Unat, Arkeoloji 401'deki nüshaya zaten işaret etmişlerdi⁽¹⁾.

Konu başlıkları sürhla olmak üzere rika hattıyla kaleme alınan bu nüshanın varaklarının üzerine İran'ın, Güneş'in önünde, elinde kılıç tutan bir aslan şeklindeki amolemi basılmıştır.

F.R.Unat'ın da sözünü ettiği ikinci nüshaya gelince (bkz., Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri, Ankara, 1965, s.206), İstanbul Arkeoloji Müzesi Elyazmaları Bölümü numara 401'de kayıtlı olan bu nüsha 19 varaktan mürekkeptir. İlk nüshadan farklı olarak birinci varakta Nigaristan Köşkü'nün önden, 19. varakta ise arkadan görülüşü resm edilmiştir. Besmele ile başlayan metnin ilk sayfası süslenmiş olup diğer sayfaları sadedir; yine rika ile yazılmıştır ve müstensihin adı ile istinsah tarihi verilmiştir.

Burada, Ek:2.b'de bu iki nüshanın mukayesesi yapılarak hazırlanmış olan bir çeviri metin ve Belgeler kısmında ise Üniversite nüshasının başına ve sonuna, Müze nüshasındaki Köşk resimlerini de ilave ederek bir asıl metin takdim ediyoruz.

(1) Azmi Süslü, "Un Aperçu sur les Ambassadeurs Ottomans et leurs Sefaretname", Tarin Araştırmaları Dergisi, c.14, sayı:25, s.245,256; F.R.Unat, Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri, TTK Basımevi, Ankara, 1968, s.13,206.

1291 Safer (Mart 1874)'de, yani ilk Tahran Sefirliği esnasında kaleme almış olduğu bu risalenin girişinde Münif Efendi eserin muhteviyatı hakkında şu malumatı vermektedir:

"Feth Ali şah zamanında ricâl ve memûrîn-i Devlet-i Âliyye'den İran'a gelmiş olan bazı zevâtın tasvirleri Tahran'da şah-ı müşârun ileyhin inşa-kerdesi olan Nigaristan Köşkü divarında nakş olunmuş olmağla tasâvir-i mezkûre ve İran tarihlerinde bunlara müteallik dest-rest olabildiği bazı malûmât işbu risaleye nakl-u derc olundu".

Bununla birlikte, eserin arkasında taklîm edilen portrelerin tümü de Osmanlı devlet ricâline ait olmayıp, birisi Suud bin Aziz el-Vahhâbî'nin, diğeri ise Yemen Valisi'nin Feth Ali şah nezdindeki elçileridir ve metinde sözkonusu edilmezler. Bâbânlı Abdurrahman Paşa'ya gelince o, Baban Aşireti reîsi olup, Osmanlıdan ziyade İranlılara tâbi kalmıştır. Geriye kalan beş kişi Osmanlı memurları olup, bunlarında sadece ikisi, yani Seyyid Abdü'l-Vahhâb Efendi ile Celalüddin Efendi sefir olup, diğerleri Seyyid Abdü'l-Vahhâb Efendi'nin maiyet memurları ile serkâtibidir.

Risaleden öğrendiğimize göre, Seyyid Abdü'l-Vahhâb Efendi 1226 (1811), Celalüddin Efendi 1228 (1813) ve arkada resmi verilmiş olan Süleyman Efendi ise 1234 (1818) senesinde, Sultan II. Mahmud tarafından İran şah'ı Feth Ali şah nezdine sefaretle gönderilmişler ve uzun süredir Osmanlıyı meşgul eden ve Osmanlılar ile İranlıların arasını açan Bâbânlı Abdurrahman Paşa meselesi başta olmak üzere, hudut meseleleri ve diğer meselelerin halline memur kılınmışlardır.

15. İbn Batuta Seyahatnâmesinden Çıkarılmış Türkçe Bir kısım
16. Türk, Arap, Fars Dillerinde Mevcut Lugât-ı Yunaniyye
17. Istılâhât-ı Türkiyye
18. Makâmât-ı Harîriden Yirminci Makâme-i Farûkiyye'nin Tercümesi
19. Belâgât-ı Fiil Yahut Balâgât-ı Cismaniyye
20. Avrupa Seyahati Esnasında İstanbul'a Yazılan Bazı Tahrirat⁽¹⁾
21. Defter⁽²⁾: Hazırlanması planlanan iki ayrı eserin eksik müsveddeleriyle birlikte, ekserisi Münif Efendi'ye ait olmayan Arapça, Farsça ve Osmanlıca hikmetli beyitler ve bir de bir kütüphâne listesi ihtiva etmektedir.

(1) Bu eser, Münif Efendi Berlin'de iken yazılmış olmalıdır.

(2) Defter olarak isimlendirdiğimiz bu eser, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Yazmalar Bölümü numara 65'te "İngiltere Tarihinden Birkaç Yaprak" ismiyle kayıtlı olup 69-II varaktır. Belgeler kısmında bir kopyasını verdiğimiz bu Defter'in başında Ali Emîrî'nin elyazısıyla şu izahat bulunmaktadır: "Bu kitab, Münif Paşa merhumun hatt-ı destidir. Kıymetli fakat, nâkıs bir lügatçeyi ve bir de İngiltere tarihini hâvîdir; târîhin dahi mâbâdi nâkıstır. Tercüme sûretiyle Fârisî, Türki bazı ebyâtı ve sâire vardır.

Defter'de şu hususlar göze çarpar: a) Lügatçe: Beş varağı kapsayan bu müsvedde 117 kelimeyi ihtiva eder. Muhtemel bir İslâm Medeniyeti Tarihi için kaleme alınmış olduğu, şu maddelerden tahmin olunabilir: "Harunu'r-Reşid": Hülefâ-yı Abbâsiyeden Muhammed Mehdî'nin oğlu meşhûr halifedir. "Endülüs": İspanya'da bir eyalet-i azîmedir ki orada Beni Ümeyye hanedanı hükümet etmiştir. "Batlamyus": Hükema-yı Yunan'dandır. "Halîc-i Kostantiniyye": Asya'yı Avrupa'dan fasl ve Akdeniz'i Karadeniz'e vasl eden boğazdır.

Bu lügatçede en çok dikkati çeken hususlardan birisi bazı yer isimlerinin Latin alfabesiyle karşılıklarının yazılmış olmasıdır. Mesela, Magrib, "Maghreb"; Kayravan, "Kairaan"; Zengibar, "Zan-

22. Âdât-ı Umem⁽¹⁾: Müellif hattıyla olan bu eser, 18 varak olup üç bölümden mürekkeptir. I.Bölüm: Bu bölüme herhangi bir başlık konmamıştır. Antropolojik mahiyeti haiz "Âdât-ı Umem" in birinci bölümünde, bazı kabilelerle Romalılar ve Asya topluluklarının evleri ve yaşayış tarzları işlenmiştir. II.Bölüm: Âlemde Bulunan Mîlel-i akvâm-ı Muhtelifenin Mekûlâta Müteallik Âdâtı Beyanındadır. III. Bölüm: Âlemde Bulunan Mîlel-i Muhtelifenin Elbise ve Tezyînâtına Müteallik Usûl ve Âdetlerine Dâirdir.

"guibar" biçiminde yazılmıştır. b) İngiltere Tarihi: 22 varakta üç fasıl halinde kaleme alınmıştır. Fasıl başlıkları şöyledir: Birinci Fasıl: Kadim İngiltere ile Romalıların Ahvâli Beyanındadır. İkinci Fasıl: İngiltere'nin Kudemâ-yı Saksonya Zamanında Bulunduğu Hali Beyanındadır. Üçüncü Fasıl: Sakson Alfred'in Zaman'ı Hükümeti Beyanındadır.

İngiltere Tarihi'nden sonra gelen iki varakta 16 hikmetli beyit yer alır. Ekserisi Arapça olup çok meşhurdur. İki Örnek verelim:

Dilin kimsenin ayıbını söylemesin
Çünkü senin de ayıpların vardır, insanların da dili

Ekmeği azaldığında,
Saray, ehline dar gelir.

Sonraki 8 varakta, muhtemelen Münif Efendi'nin özel kütüphanesindeki Arapça, Farsça, Türkçe ve Fransızca bazı kitapların ad ve adetlerinin bir listesi verilmiştir. Daha sonra da Almanca ve Fransızca bazı şiir çevirileri ve temrinler yer alır.

(1) Belgeler kısmında bir kopyasını verdiğimiz bu yazmayı, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Yazmalar Bölümü No:404'te tesbit ettik.

23. Belâgat Dersleri⁽¹⁾

24. Kütüphâne Lâyihası⁽²⁾

25. Meclis-i Sıhhiyye-i Fevkalâde Lâyihası⁽³⁾

26. Hulasatü'l-İfhâm-ı Vukûât-ı Bosna⁽⁴⁾: Münif Efendi, bu eserini 1858 yılında Karadağ'a gittiğinde yazmış olmalıdır. Böylece, Osmanlı İmparatorluğunun sınırları haricine görevle çıktığı her seferde, gittiği yerlerin tarihiyle, gelenek ve görenekleriyle ilgili bir şeyler kaleme aldığı ortaya çıkmaktadır.

27. Mebâdi-i Tedbîr-i Memleket⁽⁵⁾

28. Türkçe Müstamel Lügât-ı Ecnebiyye⁽⁶⁾

29. Kelimetü'l-Hukûk⁽⁷⁾

Münif Efendi'nin Muhaverât-ı Hikemiyye ve Destân-ı Âl-i Osmân hariç, diğer matbu eserlerinin öğrencileri tarafından derlenip bastırıldığı anlaşılmaktadır.

(1) Ahmet Hamdi Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1982, s.179.

(2) Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'nin faaliyetleri arasında zikredilen bir kütüphâne küşâdı mevzuu işlenirken, bu çalışma ayrıntılarıyla tanıtılmıştır.

(3) Münif Efendi'nin hayatı anlatılırken bu eserin çeviri metni verilmiş ve ilmi kıymetine temas edilmişti. Burada s.41-43

(4) M.Zeki Pakalın, Tanzimât Maliye Nâzırları, İstanbul, 1940, cilt:1, s.70.

(5) Malûmât Mecmuası, 10 Zilkade 1313, sayı:37, s.800.

(6) Malûmât Mecmuası, 10 Zilkade 1313, sayı:37, s.800.

(7) Ebuzziya'nın, Münif Efendi'nin Mekteb-i Hukûk-ı Şahane'de verdiği derslerden bazılarını ihtiva ettiğini söylediği (Yeni Tasvîr-i Efkar, 10 Şubat 1910, sayı:253, s.2) bu eserin muhteva itibariyle diğer hukuk felsefesi kitaplarına benzediği görülmektedir.

Onun matbu ve inceleme imkânı bulamadığımız matbu olmayan eserleri bir arada mütalaa edilecek olursa, daha ziyade hukuk felsefesi, etimoloji ve seyahatname türünde eserler kalame aldığı görülecektir. Mesela, Türkçede kullanılmakta olan yabancı menşe'li kelimelerin, kökeni hakkında malûmât veren eserlerinin, diğer istilâhat lügâtleriyle birlikte altı tanedir.

C) MECMUA-I FÜNÛN, RUZNÂME-İ CERİDE-İ HAVÂDİS ve HAZİNE-İ EVRÂK'TA NEŞREDİLEN MAKÂLELERİ:

Münif Efendi'nin Mecmua-ı Fünûn⁽¹⁾, Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis⁽²⁾ ve Hazîne-i Evrâk⁽³⁾'ta neşredilen makâleleri, kitap-

(1) Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye'nin faâliyetleri tanıtılırken Mecmua-i Fünûn geniş bir biçimde anlatılmıştır. Burada s. 124-161

(2) Tek yapraklık Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis gazetesinin ilk sayısı 16 Rebiü'l-Evvel 1277 (Eylül 1860), ikiyüzüncü ve son sayısı ise 12 Safer 1278 (Ağustos 1861) tarihinde neşredilmiş olup her sayısında Münif Efendi'nin "Nev'iyye" başlığı altında bir makalesi yayınlanmıştır (bu makalelerin tam bir listesi için bkz. burada, EK III). Münif Efendi, bu makalelerinde, Napolyon ve Büyük Frederik gibi bazı mühim şahsiyetlerin hayatı ve siyasi faaliyetlerinin yanında, yine tarih, coğrafya, antropoloji ve etnoloji sahalarına dahil edilebilecek mevzularda bilgi vermekte, halkı ilmin kıymeti ve faydaları konusunda uyarmaktadır. Enteresan diğer bir nokta ise, "Fakarât-ı Müfîde" ya da "Malûmât-ı Nâfia" adları altında kısa ve özlü bilgiler vermektedir. Bazen birer, bazen de ikişer gün ara ile neşredilen bu gazetede, Münif Efendi, daha önce matbu olmayan eserleri arasında saydığımız "Âdât-ı Ümem"i tefrika etmiştir.

(3) Münif Efendi'nin, 1880-1881 tarihleri arasındaki Hazîne-i Evrâk

larına nisbetle daha geniş bir topluluğa hitap etmektedir. Onun amacı, bu periyodikler vasıtasıyla Batılıların kıymet verdiği siyasi, hukuki, ilmî ve edebî değerleri Osmanlı ülkesine nakletmek ve orada tutunmalarını yani kalıcı olmalarını sağlamaktır.

Münif Efendi'nin gazeteciliği yanında şairliği de vardır. Kaynaklarda, bazılarını bu çalışmaya da aldığımız birçok şiirine tesadüf olunmaktadır.⁽¹⁾ Fakat şiir ve nesirleri edebî yönden mukayese edilecek olursa, nesir dilinin daha kuvvetli olduğu ve bu sahada çok daha kıymetli eserler verdiği hemen anlaşılır.

=nüshalarında 18 tane makalesi olup (bunların tam bir listesi için bkz. burada, EK IV), iki tanesi, yani "Ümit Burnu'ndan Bir Mektub" ve "Cin'de Bulunan Ehl-i İslâm" daha önce Mecmua-ı Fünûn'da yayınlanmıştır. Bu makaleler arasında mühim denilebilecek olanlar, İstanbul'a gelen Penan'lı Seyyid Muhammed Said Efendi'den, Penan Adası ve çevresi ile ahalisi hakkında bilgi nakletmiş olduğu altı makalesidir.

(1) Şiirleri için bkz., İ.M.K.İnal, Son Asır Türk Şâirleri, c.2, s.997-1013; şiirinin değeri hakkında bkz., A.H.Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1982, s.179.

II. BÖLÜM: MÜNİF PAŞA'NIN FİKİRLERİ

1. MÜNİF PAŞA'NIN İLİMCİLİĞİ

Münif Efendi'nin eserleri tedkik edildiğinde, pozitivism ile felsefeden ilham alan ve onun bir dalını teşkil eden siyantizm (ilimcilik) ekollerinin tesiri altında bulunduğu müşahade edilecektir. Ancak, onun bu yöndeki temayülleri, İslâm felsefe geleneği dahilinde mütalaa edilebilecek, Hakk'ı tanımanın ilmi arttırmakla mümkün olabileceği biçimindeki inanç ile sınırlandırılmış ve tabiatıyla ilimciliği orjinal bir hüviyete büründürülmüştür⁽¹⁾.

Karşılaşılabilecek her türlü meselenin hallinde ilme ve ilmî zihniyete müracaat etmek gerektiğine inanan Münif Efendi, ilim anlayışını ve ilmin kıymeti hakkındaki fikirlerini üç ayrı makalede izah etmeye çalışmıştır⁽²⁾.

(1) Pozitivism ve ilimcilik konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz., Süleyman Hayri Bolay, Felsefi Doktrinler Sözlüğü, "Pozitivism" ve "Siyantizm" maddeleri, 2. baskı, İstanbul, 1981 ve Murtaza Korlaelçi, Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi, İstanbul, 1986, s. 18-23.

(2) İlk makale, Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis'te "İlim ve Marifetin Lezzet ve Menfaati Beyanındadır" adıyla dört parça halinde neşir edilmiş olup, neşir tarihleri sırasıyla şöyledir:

1. 8 Cumade'l-Evvel 1277 (22 Kasım 1860), Sayı: 17.
2. 13 Cumade'l-Evvel 1277 (27 Kasım 1860), Sayı: 20.
3. 17 Cumade'l-Evvel 1277 (1 Aralık 1860), Sayı: 23.
4. 31 Cumade'l-Evvel 1277 (15 Aralık 1860), Sayı: 28.

Diğerleri ise şunlardır: "Mukayese-i İlm-u Cehl", Mecmua-ı Fünûn, c. 1, Sayı: 1, 1279, s. 21-35 ve "Mahiyet u Aksâm-ı Ulûm", Mecmua-ı Fünûn, c.2, Sayı: 1, 1280, s. 2-10.

Münif Efendi'ye göre, insan bir beden ile bir ruhtan mürekkep olduğu için, Tanrı, herbirine mahsus zevkler yaratmıştır. Ruh cesede merbuttur ve cesed, onunla reel dünya arasında bir vasıta, bir araçtır; binaenaleyh, ruh, beş duyu kanalıyla dışardan bilgi topladığı gibi, kader ve sevincini de bunlarla alır ve gösterir.

Oluş ve bозuluşlar âlemi, yani şu önümüzde buluverdiğimiz reel dünya, beden ve ruhun lezzet alacağı türlü şeylerle dolu olup, şehvet gibi yalnız bedeni mahiyetteki şeylerden lezzet alanlar, hayvan tabiatında yaratılmış iken, insan olarak adlandırılmaya hak kazanmış olanlar, duyu ve enerjilerini, ilim ve marifet gibi, ruhî mahiyetteki lezzetlere yöneltenlerdir.

Münif Efendi, bu birinci türden lezzet erbabının çokluğundan yakınmakta ve şunları söylemektedir:

"Tahsil-i marifet ve tevsî-i dâire-i akla sa'y u ihtimam edenlerden çoğunun şu hareketleri ilm u marifete muhabbetlerinden ve ondan lezzet aldıklarından olmayıb, belki tahsil-i memuriyet ve iktisâb-ı mâişet gibi zımnında bir menfaat-i maddiye mutasavvar olmasına mebnîdir. Eğer ilm-u edeb mevâdd-ı sâire gibi satılacak olsaydı âlâ ve ednâ tahsiline itina edecekleri aşikâr idi"⁽¹⁾.

Münif Efendi'nin bu tesbiti, yani bilim ve öğrenimin şahsîecessüsü tatmin gayesiyle değil, fakat bir pratik yarar elde

(1) Münif Efendi, a.g.e., 1277, sayı: 17.

etme istemiyle yapılması, dikkatlerimizi, böyle bir mesainin, şahsî ve neticede ulusal menfaatlerin temininde, pek de isabetli olmayacağı noktasında toplamaktadır. Son yıllarda yapılan bazı araştırmalar, gençler arasındaki bu eğilimin güçlenerek devam ettiğini ve özellikle orta gelir düzeyinden gelen gençlerin çoğunlukla, iyi bir yaşam standardı vadeden tıp ve mühendislik gibi meslekleri tercih ettiğini açığa çıkarmaktadır⁽¹⁾. Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi'nin hazırladığı "1986-1987 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri" adlı çalışmadan⁽²⁾, 31.10.1981-1.11.1986 tarihleri arasında, Matematik ve Fen Bilimleri'nden toplam 1912, Sağlık Bilimleri'nden 4586, ve Teknik Bilimler'den 7473 öğrencinin mezun olduğu anlaşılmaktadır. Bu rakamlar, günümüzde de son iki mesleğe olan talebin boyutları hakkında kabaca bir fikir vermektedir.

Münif Efendi'ye göre, bütün çirkinlikler ve erdemlerin, zararların ve yararların kaynağı, cehalet ve ilim olup, cahil kimse, görevlerini ve sorumluluklarını bilmediği, nefsî arzularından kurtulamadığı, hakkında bilgi sahibi olmadığı hayvan ve bitkilerin zararlarından kendisini koruyamadığı halde, âlim olan, ilim ve temyiz kabiliyeti vasıtasıyla bütün bu olumsuzluklardan

(1) Bu konuda bkz., Şefik Uysal, Bireysel ve Toplumsal Faktörlere Göre Lise Öğrencilerinin Meslek Seçimleri, Ankara, 1970, s. 106-116

(2) 1986-1987 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri, Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi Dökümantasyon Birimi, Ankara, 1987.

nefsini bertaraf edebilir. Ona göre, insan, nasıl akli sayesinde sair hayvanlardan ayrılırsa, âlim olan bir kimse de, cahilden ve ilimle donatılmış bir cemiyet ise, donatılmamış olandan böylece ayrılacaktır. Görüldüğü üzere, bu ayrımlarda temel ölçek ilme sahip olmaktır. Münif Efendi, "Cehil, hayvâniyyet havâssından ve ilim, ulûhiyyet sıfatından olduğundan, insan, cehâletten tebaydü ve ilme intisabı nisbetiyle sıfat-ı hayvaniyyetden halâs ve kurb-ı ilâhîde mazhar-ı feyz-u ihtizaz olur. Ve Hak Taâlâ hazretleri hayvânât-ı sâirenin mafevkinde insana kuvve-i akıl ve zeka ve en nazik şeylerde istîmale salih eller ihsân buyurmuş olmasına nazaran insanın hal-i cehil ve nâdânîde kalmayıp, tahsîl-i ilim ve sanat ile mahlûkât-ı sâireden kesb-i temeyyüz eylemesi makasîd-ı ilahiyeden olduğu erbâb-ı elbaba haflı değildir"⁽¹⁾ diyerek, insanın, cehaletten ilme yönelen bir süreç içinde oluştuğunu ve olgunlaştığını, bir akıl ve bir ele sahip olması cihetiyle, ilim ve teknolojinin de yaratıcısı olduğunu teslim etmektedir; böylece insan, her şeyden önce kültür ve medeniyeti yaratan özelliklerle donanmış olması bakımından seçkin vefârklıdır.

Münif Efendi, bu fikirleri müdafaadan uzak olan gelenekçilere "bazı insanlar bedeviyet ve sadelik halini medeniyete tercih ederler. Süphanallah bu ne fikr-i fâsitdir"⁽²⁾ sözleri ile

(1) Münif Efendi, "Mukâyese-i İlm u Cehl", Mecmua-ı Fünûn, c. 1, 1279, s. 22

(2) Münif Efendi, a.g.e., 1279, s. 22

karşı çıkarken, dini korumak uğruna cehaleti müdafaa eden sofulara da şu sözlerle saldırmaktadır:

"Hele bazı cühelânın ilim fesâd itikadı münticidir demeleri, mahz hatadır. Ancak dinin akılsız dostları, bu makûle tefvuhata tasaddi ve zeâmlerince diyaneti istishâb murad edib, halbuki hakikatde esasından tahrib ederler. Azıcık mûlahaza olunsa, bundan dindarlık, cahil ve sehlü'l-igfal olmağa muhtaçdır demek olmaz mı? Bazı sade dilan mücerred şu fikr-i fâside mebnî, hâssa-ı behâim olan hal-i cehlde kalmağı tercih ve daima ilme emniyetsizlik nazarıyla bakıp, taleb u tahsîline sa'y edenleri dahi takbih ederler. Hükemâ-yı mütekaddîminden fart-ı zeka ve dirayetle şehri-i tişar olan Sokrat ve Bokrat'a zamanlarında dinsizlik isnad olunmuştur. Bunlar cümleden ziyade Hâlik Taâla hazretlerinin kemal-i kudret ve azametine ve kâinatın her bir zerresinde nice bin sır ve hikmetine vâkıf olduklarından, behemehal muâsırlarından ziyade tammü'l-îtikad olduklarından şüphe olunmaz. Cehele ise ehl-i taklîd olub, bu surette itikadları bir esâs-ı kavi üzerinde olamayacağından asıl bunlar çürük itikadlı add olunmalıdır. Hiç ukalâ cühelâdan aşağı kalır mı? Ve azıcık insafı olanlar buna kâil olur mu? Eğer ilim mücib-i salâh olamaz ise, ahvâl-i sâbika ve lâhikadan ve usûl-i edebiyeden gaflet mi buna medar olur? Körlük insanı muhâtaradan vikâye etmediği misillu, cehil dahi bir derde deva olamaz ve hiçbir hatayı islâh edemez"⁽¹⁾.

(1) Münif Efendi, a.g.e., 1279, s. 25-26.

Ona göre, bir devleti güçlü kılan da ilim ve marifet olup, birkaç Avrupa devletinin çok sayıda neferi bulunan Çin'i hemen elde etmeleri bunun bir neticesidir.

Münif Efendi, pusula ve barut gibi bilimsel icatların doğurduğu neticelere ve yararlarına da değinerek şöyle demektedir:

"Vaktiyle mıknatısın hassasiyeti keşf olunmasaydı Amerika ve Avustralya ve sâir nice memâlik keşf olunabilir miydi? Ve esfâr-ı bâide-i bahriyyeye şimdiki gibi suhuletle gidilebilir miydi? Hele barutun icadı, usûl-i harbiyyeyi ve bu münasebetiyle heyet-i âlemi tağyîr eyledi denilebilir"⁽¹⁾.

Münif Efendi, cühelânın ilme karşı gösterdiği hezeyanları tenkit etmekle yetinmemekte, onların batıl inançlarını ve astroloji ile kimya gibi yabancı bilimlere duydukları sempatiyi de şiddetle eleştirmektedir.

Münif Efendi, bu makalesinde sadece ilim ve cehlin mukayesesini yapmakla kalmayıp, İbn Haldun'dan beri müslüman mütefekkirler arasında geçerli olan bir tasnif ile toplumları, ilkel, bedevî ve medenî olmak üzere üç hal içinde telâkki ederek, bunların birbirlerine nisbetle olan farklarını ve medenî toplumların diğerlerine oranla olan üstünlüklerini zikretmekte ve bu halin ilmin bir neticesi olduğunu beyan etmektedir. Medenî toplumlara atfedilen bu vasıf, pozitivism okulunun kurucusu kabul edilen Auguste Comte'un üç hal kanununda bulunan pozitif toplumun da temel vasfıdır.

(1) Münif Efendi, a.g.e., 1279, s. 31.

Münif Efendi'nin "Mahiyet u Aksâm-ı Ulûm" adlı makâlesi, diğer ikisine nisbetle daha tekniktir. İlim kavramını, sözlük manası ile "birşey bilmek" ve istilâhî manası ile "cem-u tedvîn ve bir kâide tahtına vaz ile hassaten tederrûs olunan malûmât" olarak tanımlayan Münif Efendi, öncelikle, ilimleri, klasik usûl üzere, "ulûm-ı akliyye" ve "ulûm-ı nakliyye" diye iki kısma ayırmakta ve kendilerine ilim denilen "ilm-i nücûm" ve "ilm-i remel" gibi bazı batıl inançlar dizgesinin, her iki türden ilimlerin kapsamı dahiline sokulamayacağını beyan etmektedir⁽¹⁾. Burada şu hususa dikkat çekmekte yarar vardır. Münif Efendi, her ne kadar Avrupa kültür ve medeniyetinin müdafaasını yapıyor ve resmî ve gayri resmî icraatları ile Batılılar tarafından en son şekline ulaştırılmış, ilmi ve kültürel birikimi memlekete yaymaya gayret sarfediyorsa da, bir Osmanlı oluşu ve onun gereği olan bir eğitim ve terbiyeden geçmiş bulunması cihetiyle, İslâmî ve klasik ilimler tasnifini zikretmekten kendisini alamıyor.

Ancak içinde yaşanan kültürün tesiriyle, böyle bir tasnif yapılmış olması, ilim kavramının "Allah, hilkat ve mahlukun, Kur'an ve Hadislerden öğrenilmesi faâliyeti" biçiminde tanımlanmasını gerektirmez. Nitekim Münif Efendi'nin "Kâffe-i ulûm, istidlâl ve istintâc kaidesine tatbiken tertib olunmuş malûmâtdan ibaret olarak umum nâsın ittihad eylediği efkâr üzerine mebnîdir. İşbu istidlâl ve istintâc kaidesi kat'an tahallûf edemeyib, dâima nefsu'l-emre muvafıktır. Eğerçi bazı mesâil-i müşkilede faraziyât ve ihtimâlât tarikına süluk olunur ise de, bunlar mücerred evham-

(1) Münif Efendi, "Mahiyet-u Aksâm-ı Ulûm", Mecmua-ı Fünûn,

u hayâlât kabîlinden olmayıb, hakikate kurbiyyet ve müşabeheti olan bazı esas üzerine bina olunur"^(1) şeklindeki sözleri, onun bu kavramdan neler anladığını ve eski anlayışı nasıl aştığını gösterebilecek güçtedir. Şu halde, "doğruluğu delille kanıtlanmış bilgiler dizgesi" olarak tanımlanabilecek ilim kavramının konusu, "nefsu'l-emr" yani "varlık"tır. Tanrı ve ona müteallik meseleler değildir. Bu kavramın tanımını böyle koymak ve konusunu dinî ve ideolojik inançların telkin ettiği konulardan tefrik etmek, laik bir zihniyetin teşekkül etmeye başladığının en mühim göstergelerinden biridir.

Münif Efendi'ye göre, bilimler, bilimsel bilgilerden hemcins olanların, öğretim ve öğrenimde getireceği kolaylık düşünülerek birbirlerine bağlanmasıyla oluşturulmuş olup, müstakil olsalar da, aralarında bir birlik ve yek diğerine bir bağlılık mevcuttur; mesela geometri, fizik ve kimya aritmetiğe, tıp anatomiye ve tarih ise coğrafyaya dayanır. Onun matematiğin konumunu belirlemede gösterdiği isabet ise gerçekten dikkate şayandır. Bu konuda şunları söyler:

"İlm-i hesabın pek çok ulûma lüzumu olduğu halde, kendisinin hiç başka ilme ihtiyacı olmayıb, bu cihetle mebd-i ulûm ittihaz olunarak muahharan herhangi ilim tederrüsü murad olunur ise olunsun, evvel emirde biraz hesap öğrenilmesi lazım gelir"^(2).

Münif Efendi, bilimsel bilginin önemli diğer bir vasfına daha dikkatimizi çekerek, onun farklı zaman ve mekânlarda değişmediğini ve aritmetikte her zaman beş kere beşin yirmibeş ekmesi gibi, fizikte de ışık ve ısının özellikleri ve tesirlerinin her

(1)Münif Efendi, a.g.e., 1280, s.3.

(2)Münif Efendi, a.g.e., 1280, s.3.

daim sabit kaldığını belirtmektedir. Tutarsızlıktan arı olan bu tür bilimlere "ulûm-ı sâliha" yani pozitif bilimler denilir.

"İlm-i ahlâk"a gelince, ilm-i ahlâk pozitif bir ilim olmamakla birlikte, temel meselesi olan güzellik her yerde ve her zaman övülürken çirkinlik yerilir⁽¹⁾. "İlm-i siyaset" in hükümlerinin şahıslara göre değişmesi, onu "ulûm-ı sâliha" dan ayırır. Buna sebep, konusunun varlık değil, insan topluluklarının idaresi olmasıdır.

Daha sonra Münif Efendi, İslâm dünyasında, aklî ilimlerin mantık, fizik, metafizik ve matematik olmak üzere dört sınıfa taksim edildiğini ve matematiğin de, geometri, aritmetik, müzik ve astronomi dallarının bulunduğunu bildirmektedir⁽²⁾. Ardından, "Ezmine-i cedîdede salifü'z-zikr ulûm, hayli tevsî' ve tashîh olunduktan başka bazı ulûm-ı cedîde dahi tahaddüs eylemiştir"⁽³⁾ diyerek, ilimleri 7 sınıfa bölmekte ve her birinin kapsadığı alt ilimleri şöylece sıralamaktadır:

1. Lisan ve Edebiyât:

Sarf, Nahv, Şiir, İnşâ, Bedî ve Beyân.

2. Ulûm-ı Riyaziyye ve Tıbbiyye:

Hesab, Cebir, Hendese, Cerr-i Eskâl, Hikmet-i Tabia, Kimya, Heyet, Alâim-i Semaviyye veya Kâinâtü'l-cevv.

3. Ulûm-ı Tabiiyye ve Tıbbiyye:

İlm-i Tabakâtü'l-Arz ve Maâdin, İlm-i Nebâtât, İlm-i Tıbb ve Cerrahî.

(1) Münif Efendi, a.g.e., 1280, s. 3-4.

(2) Münif Efendi, a.g.e., 1280, s. 4.

(3) Münif Efendi, a.g.e., 1280, s. 5.

4. Ulûm-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye:

İlm-i Coğrafya, İlm-i Tarih, İlm-i Asâr-ı Kadîme,
İlm-i Meskûkat.

5. Edyân ve Ulûm-ı Felsefiyye:

İlm-i Edyân, İlm-i Felsefe, İlm-i Hurâfât, Ulûm-ı
Garîbe.

6. Ulûm-ı Siyâsiyye:

İlm-i Kavânîn, İlm-i Siyaset, İlm-i Servet-i Mîlel,
İlm-i Filahat, İlm-i Askeri.

7. Ulûm-ı Nefise:

Fenn-i Musîki, Fenn-i Mimarî, Fenn-i Resm.

Öyle anlaşılıyor ki, Münif Efendi, bunun için yeterince sebep zikretmiş olsa da İslâm dünyasında takriben sekiz yüz yıl muteber olan ilimler tasnifinden feragat etmek istememektedir.

2. MÜNİF PAŞA'NIN EĞİTİMCİLİĞİ

Münif Efendi, çocukların eğitimi konusundaki fikirlerini, Mecmua-ı Fünûn'da neşrettiği "Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyân" adlı makâlesinde ayrıntıları ile izah etmiştir⁽¹⁾.

Ona göre, bir kimsenin ya da eğitilecek olan adayın, ilim tahsiline başlayabilmesi ve kendisini davranışlarında olgun kılabilecek bilgi ve becerileri elde edebilmesi için, öncelikle cehlîni itiraf etmesi ve kendi noksan ve kusurlarını araştırması gerekir. Neden bir kimse cehlîni itiraf etmedikçe ilim tahsiline başlayamaz? Çünkü insan, çocukluktan beri alıştığı gelenek ve göreneklerin, ahlâkî hükümlerin ve genel yargıların güzel ve çirkin olanını, iyisini ve kötüsünü temyizden aciz olduğu ve onları külliye benimsediği için bu keyfiyetin, olayların gerçeğini tanımaya engel olduğunu bilemeyerek, ilim tahsil ederken karşılaşılacak doğrulara sırf geleneklere muğayir olması sebebiyle cephe alacaktır. Fakat iyice düşünüp taşınabilen akıl sahibi kimseler, bu hali idrak etmekle kalmayarak, gerçeği bulmak için, "Söyleyene bakma, söylenene bak" kaidesine, önermelerin, ne kadar ve ne derece üstün vasıflarla donatılmış olursa olsun, şu ya da bu şahıs tarafından zikredilmiş olmasını da onun doğruluğuna delil kılmayacak, ama bizzat önermenin kendisinin doğruluğunu tetkik etmeyi asıl vazife addedecektir⁽²⁾.

(1) Münif Efendi, "Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyân", Mecmua-ı Fünûn, 1279, c.1, sayı:5, s.176-185; daha ayrıntılı bilgi için bkz., Adem AKIN, "Münif Efendi'nin "Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyân" Adlı Makalesi Hakkında Bir Çalışma", ERDEM, C. V, S.14, Ankara, 1990, s.517-547

(2) Münif Efendi, a.g.e., s.176.

Münif Efendi, memleketimizde medeniyetin gereği gibi ilerlemesine, servet ve saadet vâsıtalarının halk arasında artmasına ve yaygınlaşmasına mani olan bazı sebeplerin bulunduğu işaret ederek, bunlardan habersiz olunması halinde, toplumun zararlı çıkacağını söylemektedir.

Münif Efendi'ye göre. insan, beslenme, üreme gibi cismani ihtiyaçlarını hayvanlar misali, tabiatın zorlamasıyla karşılama eğiliminde olduğu halde, ruhanî ihtiyaçlarını tatmin etmeye aklen ve şer' en memurdur; şu halde, beslenme, üreme, korunma gibi temel gereksinimlerini karşılayabilen bir kimse, insanlık vasfı ile vasıflandırılmaya henüz hak kazanmamıştır, ya da bu ihtiyaçları karşılayabilmiş olması sebebiyle, eğer bunlara ek bir faaliyeti gerçekleştirmezse, hayvanlık vasfı ile vasıflandırılmaktan kurtulamamıştır. Öyleyse insanın ruhanî yönüne de uyanması gerekir; ancak bu şekilde günlük yaşantının gailelerinden kendini kurtararak, üstün uygarlık ürünleri yaratabilir; zaten o, bunları yapmaya, bu yönünü şekillendirmeye ve geliştirmeye mecburdur, akıl ve şeriat ona bu görevi vermiştir. Bu nedenle, olgun kimseler, evladının cismanî gereksinimlerini karşılamakla yetinmeyerek, onların ilmî ve ahlâkî eğitimlerine de özel bir ihtimam gösterirler⁽¹⁾.

Münif Efendi'ye göre, ebeveyn, çocuklarını mahdut bir süre zarfında muhafaza edebilir. Ondan sonra ise, çocukları, hem

(1) Münif Efendi, a.g.e., s. 176-177.

kendilerini ve hem de kendi çocuklarını beslemek zorunda kalacaktır. Sefalet istenmeyen bir durum olduğuna göre, ebeveyn, kendisinden sonra geleceklerin, bu duruma düşmelerini engellemek için, onlara bir ilim ve marifet veya bir iş ve sanat talim ettirmelidir. Fakat, yalnızca sefaletten korkulmaz, itibarsızlık da en az onun kadar korku vericidir. Şu halde itibar elde etmenin yolu da eğitimden geçmektedir⁽¹⁾.

Ancak bu ilim ve sanatlar hangi ölçüye, hangi mikyasa göre tercih edilecektir? Münif Efendi'ye göre, bunlar zamanın icablarına ve kısmen de çocuğun "meyl u hevesine" göre seçilmelidir.

Münif Efendi, "ulûmun sanayiye ziyade medhal ve muaveneti" olduğu hakikatını tesbit ederken, sanayi kavramını bugün anlaşılardan daha dar bir manada kullanmaktadır. Sanayi kavramı, "hammaddeleri yapılı bir hale sokmak için uygulanan eylemlerin ve bu eylemleri uygulamak için kullanılan araçların topu"⁽²⁾ olarak tanımlandığında, Münif Efendi'nin sanayi başlığı altında topladığı sanatlarda, kullanılmakta olan hammaddelerin fazlaca gelişmiş, ilk elden materyaller olduğu ve çok üst düzeyde bilgi donanımını gerektirecek mahsullerin üretiminin hedeflenmediği, bu tip mahsulleri üretecek kompleks yapıdaki teknolojik araç ve gereçler-

(1) Münif Efendi, a.g.e., s. 177-178.

(2) Türkçe Sözlük, "Sanayi" maddesi, Türk Dil Kurumu, 5. baskı, Ankara 1969, s. 637.

den yoksun olunduğu görülmektedir. Fakat yine de, Münif Efendi'nin, günümüzde, küçük el sanatları veya meslekleri olarak adlandırılacak dülgürlüğün, duvarcılığın, boyacılığın ve benzerlerinin ilmi kaidelere mebni olduğunu söylemesi ve bu meslekleri icra edenlerin "fünûn"dan mahrum oldukları takdirde, papağan gibi bazı mukallid hayvanların hareketleri kabilinden olarak yaptıkları şeylerin esas ve hikmetini bilemeyeceklerini ve ustalarını taklit etmelerinin dışında, mesleklerinin gelişimine katkıda bulunamayacaklarını belirtmesi gerçekten son derece ilginçtir⁽¹⁾. Ona göre, Türkiye'de sanayinin gelişmesinin sebebi, kimya, matematik v.b. bazı temel bilimlerin okutulmasıdır. Oysa Avrupalılar, ilim ve teknoloji sayesinde "icad ve istimaline" eriştikleri makinalar vasıtasıyla "masnûâtlarını" en kolay, en çabuk ve en ucuz bir şekilde çıkararak, Osmanlı ülkesine idhal ettiklerinden, Türkiye'de gelişmemiş bir teknoloji ile üretilmiş ürünler, bunlarla yarış edememiş ve bu durum sanayinin gittikçe çöküşüne sebep olmuştur⁽²⁾.

"XV. ve XVI. yüzyıllarda, Osmanlı İmparatorluğu Avrupa ülkelerine göre ileri bir el sanatları ve küçük sanayiye sahipti. O dönemlerde ipekli dokuma, deri ve dikiş iğneleri gibi mamuller dış piyasalarda da aranan mallardı"⁽³⁾. Fakat XVII. asrın sonla-

(1) Münif Efendi, a.g.e., 1280, s. 178.

(2) Münif Efendi, a.g.e., 1280, s. 179.

(3) 50 Yılda Türk Sanayii, Bu eser, Cumhuriyet'in 50. yıldönümü için Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nca hazırlanmıştır, Ankara 1973, s. 5.

rından itibaren bu üstünlük, Avrupa ülkelerinin lehine bozulmaya başlamıştı. Hiç şüphesiz Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik, askeri, politik ve belki bir dereceye kadar da bilimsel alanda, birkaç yüzyıl boyunca hegemonyası altında tuttuğu üstünlüğü, Avrupa devletlerine kaptırmasının, Avrupalılardan ve Osmanlılardan kaynaklanan birçok sebebi olabilir. Avrupalılar açısından tetkik edildiğinde, Rönesans'tan itibaren giderek artan ve XVIII. ve XIX. yüzyıllarda olağanüstü bir hacme ve işlerliğe ulaşan bilimsel bilgi birikimi ile özellikle XVII. yüzyılın ortalarından itibaren, bu birikimin teknolojik icatların oluşturulması ve ıslahında son derece etkili bir biçimde kullanılarak, elde edilen makina, araç ve gereçlerin, önceki küçük işletmelerin arttırılması ve mükemmelleştirilmesinde eskilerin yerini almasıyla ekonomiye getirdiği canlılık, her alandaki hakimiyetin yavaş yavaş Avrupalılara geçmesinde önemli etmenlerden birisi olabilir. Meseleye Osmanlılar açısından yaklaşıldığında ise, Osmanlı ekonomisinin tarıma ve bazı büyük yerleşim merkezlerindeki küçük işletmelere dayalı olması ile Devlet'in ticarete aşırı müdahalesi, Avrupa'da gerçekleşen sanayi inkılaplarından geç haberdar olunması ve haberdar olunduğunda da layıkıyla transferinin sağlanamaması, Osmanlı siyasî, idarî ve sosyal müesseselerinin baştaki canlılık ve hayatîyetlerini önemli ölçüde yitirmiş olması, bu üstünlüğün bozulmasının dahili sebepleri olabilir.

Osmanlı İmparatorluğunda, Batılı anlamda, sanayinin temel birimleri olan büyük fabrika ve işletmelerin XIX. yüzyılın

ilk yarısından itibaren kurulmaya başlandığını görmekteyiz. İlk III. Selim (1789-1807) tarafından 1805'te Beykoz'da bir kumaş fabrikası kuruldu. Bunu 1845'te kurulan Hereke pamuklu ve ipekli fabrikası ve 1850'de kurulan Bakırköy-Zeytinburnu demir tesisleri izledi. Ancak bu işletmeler, sanayi tesislerine mahsus çok önemli bir takım sorunları da beraberinde getirdi.

Bu cümleden olarak, işletmelerin çalıştırılması, bakımı gibi teknik meseleler, bu girişimlerin yarattığı mâlî problemler yanında uluslararası kriz dönemlerinin yarattığı güçlükler de vardı. Bu, kısa vadeli işletme problemlerinin yanında daha uzun vadeli sorunu Batı ile Rekabet sorunuydu. Çünkü Batı, teknolojisinin temeli olan bilime de sahip olduğu için tesislerini sürekli olarak modernleştirmekteydi. Bu modernleştirmede ise teknolojik icatlar yanında yeni bilimsel keşiflerin getirebileceği imkanlar da vardı. Osmanlı İmparatorluğu, teknolojisinin temelini bilimi koyması gerekip gerekmediği önemli probleminin başarılı bir çözüme bağlanması gerektiği bilincine ulaşmış mıydı? ⁽¹⁾

O halde, endüstriyel gelişmede, sanayi tesislerinin kuruluşunda olduğu kadar, işletmesinde ve yeni icatların kullanımı ile ıslahında da bilimsel bilgi birikimini edinmenin ve onu kullanabilmenin önemi ve rolü büyüktür. Münif Efendi'nin bizde temel bilimlerin okutulmamasının sanayinin gelişimini olumsuz yönde etkilediği biçimindeki tezinin haklılığı daha da belirgin bir şekilde ortaya çıkmış olmaktadır. Esasen Münif Efendi, Osmanlı aydınları arasında ilmin kıymetini gerçek anlamıyla takdir edebilenlerden

(1) Aydın Sayılı, "Batılılaşma Hareketimizde Bilimin Yeri ve Atatürk",

Erdem, c. 1, sayı:2, 1986, s. 317.

biridir.

Atatürk'ün de, kalkınmada hiç tereddütsüz, Münif Efendi ile birlikte aynı hedefi gösterdiği aşikardır:

"Gözlerimizi kapayıp mücerret yaşadığımızı farzedemeyiz. Memleketimizi bir çenber içine alıp cihan ile alâkasız yaşayamayız... Bilakis müterakkî, mütemeddin bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız, bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her ferd-i milletin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur" (1).

Şu halde Ulu Önder'in bilim hakkındaki kanaatlerinin, Tanzimat dönemi aydınları ve bilhassa Münif Efendi eliyle şekillendirilen ilimcilik platformundan bir hayli tesir aldığını iddia etmek sanırız yanlış olmayacaktır. Bu, diğer bazı sahalar için de geçerlidir ki, Atatürk'ün Osmanlı cemiyeti içindeki fikir faaliyetlerine yabancı olmadığını ve bu faaliyetleri yakından takip ettiğini gösterir.

Münif Efendi'ye göre, insanoğlunun yaşam biçimi, zamana bağlı olarak değiştiği ve zamanla doğacak yeni ihtiyaçları yeni ya da gelişmiş yöntemlerle karşılamak gerektiği için yeni neslin terbiye ve taliminin zaman uygun bilgilerle gerçekleşti-

(1) Enver Ziya Karal, Atatürk'ten Düşünceler, İstanbul, 1986, s, 82.

rilmesi icap edecektir. Eğer bu kaideye riayet edilmezse, insan neslinin terakkisinden söz etmek mümkün olmayacaktır.

Oysa, ona göre, çoğu kimseler bu hususun önemini idrak edemediklerinden yani çocuklarının eğitiminin "bir memleketin servet ve saadet ve kuvvet ve kudretinin" dayanağı olduğunu bilmediklerinden eğitimin iyileştirilmesine de gayret sarfetmezler. Münif Efendi, zamanının eğitimi de şu sözlerle tenkit eder:

"El-yevm mer'î olan usûl-i talimiyyenin dahi ezhân-ı et-fâle na-muvafakatı der-kâr olub, Sarf, Nahv, Mantık ve Maânî ismiyle şâkirdin öğrendim ve mualliminin öğrettim deyu memnun ve müftahir oldukları şeyler, çocuğun, mana-yı sahihini ve sûret-i istimalini ve hatta ne maksad ile okuduğunu bilmeyerek yalnız tuti gibi telaffuz eylediği bir takım kavâid ve ıstılâhâttan ibarettir. Sıbyân ulûm-ı mezkûre kiraât ve taâllümünden maksad olan Arabî lisanının mahiyetinden bi-haber olduğu halde, i'lâl ve i'râb ve emsali kavâid-i dakîka ve hikemiyyesini nasıh zihni ihata edebilir ve henüz en sade ibareyi fehm ve terkibe kudreti yok iken fesâhat ve belâgat üzere ifade-i meram eylemek usûlünü taâllümden ne istifade eyleyebilir acaba?"^(1).

Münif Efendi, öğretmenlerin yetersizliğini ise şu sözlerle ifade etmektedir:

(1) Münif Efendi, a.g.e., 1280, s. 181.

"Talim-i sıbyân ile iştigal eden hocaların hangisi, öğrettiği kavâid-i Arabiyye ve matikiyyeyi kalen veyahud kalemen icrâya muktedirdir?"(1).

Aslında, ona göre, zikredilen ilimlerin gereği gibi tahsil edilmesi halinde bile, bunların "kesb-i kemâlât-ı lazıma âlât" olması sebebiyle, amaç gerçekleştirilmiş olamaz. Bunun için müsbet ilimlerin de tahsili icab eder.

Münif Efendi, "dünya ve ahirette sermaye-i saâdet" olacak bu tür bir eğitimin verilmesi için hiçbir fedakarlıktan kaçınmamak gerektiği halde bazı pederlerin, çocuklarının "viladetleri, sünnetleri ve tezevvüçleri" vesilesiyle ziyade masraf yaptıklarını, fakat iş "Umûr-ı talîmiyye"ye gelince onun beleş olmasını ya da cüzî bir masrafla husûle gelmesini arzu ettiklerini söylemektedir(2). Oysa Avrupa'da bir baba herşeyden evvel çocuğunun eğitim masraflarını düşünmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları dahilinde, gerek İstanbul'da ve gerekse diğer pek çok mahallerde çocukların parasız olarak ilim tahsil edebilmeleri için Rüşdiye adında mektepler açılmıştı. Bu makaleden öğrendiğimize göre, Rüşdiyelerin "sûret-i idare ve intizamları" henüz istenilen derecede olmadığı gibi mahalle mekteplerinde cari olan usuller de ziyadesiyle islâha muhtaçtır. Bu mekteplerin islâhı hususunda gerekenleri Münif Efendi şu iki şıkta toplar:

1. Öncelikle muallimlerin oldukça ehliyet ve güç sahibi

(1) Münif Efendi, a.g.e., 1280, s. 181.

(2) Münif Efendi, a.g.e., 1280, s. 182.

olması gerekir, yani eğitilenlerden önce eğitenlerin iyi eğitilmesi icap eder.

2. Bu muallimler tarafından uygulanan "usul-i talimiyeye"nin yolunda bulunması gerekir.

"Sıbyân az vakit zarfında Türkçe'yi bi's-suhûle okuyup yazmayı ve lazım gelen mukaddemât-ı ulûmu taallüm eylemek üzere bir usûl-i münâsib vaz u têsîsî ve bunun için lazım gelen kütüb u resâilin intihab ve tertibi az bir himmetle ahd-i karîbde husûl-pezir olabilir. Fakat ber-vech-matlûb muallim tedariki, buna nisbetle biraz müşkil olduğu misillü, bulunsa bile el-yevm bu meslekte taayyüş edenlerin ihracı haklarında mağduriyet muğcib olacağından bunlar hali üzere terk olunub, fakat yeniden bu mesleğe süluk edecek olanlar usûl-i cedîdede bi'l-ımtihan, ehliyeti numâyân olduğu halde, kabul olunub, bu bâbda medâr-ı şevk ve gayret olmak üzere, yeni muallimlere ziyadece maaş veyahud bir nevi imtiyaz ve eski muaallimlerden dahi bu sûreti kabule müstaîd ve talib olan olduğu halde ba'de'l-ımtihan onların dahi şu müsaadeye mazhar olmaları maksad-ı mezkûrun husûlüne kafi olacağı meczumdur" (1).

Şu halde Münif Efendi, Maârif Nâzirliği yaptığı yıllardaki icraatı bir tarafa bırakılacak olursa, Tanzimat rejiminin ve teceddüd hareketlerinin fikrî zeminini hazırlamaya gayret sarfederken, eğitim konusunu bir tarafa bırakmamış ve bu husustaki temel yaklaşımların neler olması gerektiğini açıklıkla izah etmiştir. Yeni bir toplumsal organizasyonda, ilim veeğitimin oynayacağı rolü gayet isabetli bir şekilde tesbit etmiş olması sebebiyle Türk fikir hayatında ve eğitimcilik tarihinde önemli bir mevkiyi hak etmiştir.

(1) Münif Efendi, a.g.e., s. 183-184.

3. MÜNİF PAŞA'NIN FELSEFECİLİĞİ⁽¹⁾

Münif Efendi, diğer bütün vasıflarının yanında, hukuk felsefeciliğiyle de dikkatlerimizi çekmektedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Batı'da yaygın olarak kabul gören "Tabii Hukuk" anlayışını memleketimize tanıtırken bilhassa kurulması için gayret sarfedilen yeni ve Batılı anlamda bir sosyal organizasyon modelinin, nihâî noktada hukuka bağlı olduğuna işaret etmek istemektedir.

Münif Efendi'nin eserlerini tanıtırken, "Hikmet-i Hukuk", "Telhis-i Hikmet-i Hukûk" ve "Medhal-i Hikmet-i Hukûk" adlı kitaplarının, Mekteb-i Hukûk-ı Şahane'de vermiş olduğu hukuk felsefesi derslerinde, öğrencileri tarafından tutulan notlara istinaden hazırlanmış olduğunu belirtmiştik. Kaynaklarını bilemediğimiz bu eserlerden inceleme imkanını elde ettiğimiz "Hikmet-i Hukûk", bu dersleri takip eden Sabit Efendi, "Telhîs-i Hikmet-i Hukûk" ise Mahmud Esad Efendi tarafından kaleme alınmış ve basılmış olup, plan ve içerik itibariyle birbirlerine çok benzemektedirler. Ancak yine de farklı yıllarda verilen derslere ait notlar olduğu derhal anlaşılabilir. Basım tarihleri de bu fikri teyid etmektedir.

Münif Efendi'ye göre, Hukûk ile hukûk felsefesi iki ayrı disiplin olup hukuk, fertler arasındaki münasebetleri düzenleyen kaidelerle ilgili iken, hukuk felsefesi ya da onun tabiri ile "hukûk-ı tabiiyye", "hukûkun esasından yani mebnâleyhi olan

(1) Daha önce Münif Efendi'nin felsefi yaklaşımlarını tanıtan bir çalışma yapılmıştı. Bkz., Recep Duran, "Mehmet Tâhir Münif Paşa, Hayatı, Felsefesi", Erdem, 1987, c. 2, sayı:6, s. 801-850. Biz burada sadece hukuk felsefesine ilişkin bazı görüşlerine dikkat çekmekle iktifa edeceğiz.

mesailden bahs eden bir fenndir"⁽¹⁾.

Her ilim gibi hukuk felsefesi de başlangıçta nazari gibi görünürse de incelendiğinde bu disiplinin de ameli bir faidesi olduğu anlaşılır. Nasıl ki, elektrik ve mıknatıs konusundaki nazari faaliyetlerin ardından telgraf ve pusula gibi ameli sayılabilecek neticelere ulaşmışsa, aynı şekilde sırf nazari görünen hikmet-i hukûk da mütakamil ve mükemmel kanunların vaz'ını temin ederek toplumların saadet ve selamete ulaşmasını sağlayacaktır⁽²⁾.

Akl-ı insânînin müsaid olduğu mertebe eşya ve hadisatın ilel ve esbab ve hakayıkını..."⁽³⁾ bildiren "ilm-i hikmet"-in bir cüzü olan hukuk felsefesi, umûmî ve hususî olmak üzere iki kısımdan müteşekkildir. Umûmîsi 9 fasla taksim olunur:

1. fasıl: Hikmet-i Hukûkun tarihi, nerelerde ve ne suretle başlamış olduğu ve özellikle Avrupa'da ilim ve fenlerin ihyasından sonra nasıl terakki ettiği ve zamanımızda ne kadar ehemmiyeti haiz olduğu meselelerini tetkik eder.

2. fasıl: Bu ilimdeki muhtelif mezheplerden yani sosyalizm ve komünizm gibi ekollerden ve bunlardan hangisinin muhteber olduğundan bahseder.

3. fasıl: Hukukun hikmete müteallik esaslarından ve hukuk lafzının vicdan ve lisanca manalarından ve ale'l-umûm

(1) Münif Efendi, Telhîs-i Hikmet-i Hukûk, Hazırlayan: Mahmud Esad Efendi, İstanbul, 1301, s. 6.

(2) Münif Efendi, a.g.e., 1301, s. 12-13.

(3) Münif Efendi, Hikmet-i Hukûk, Hazırlayan: Sabit Efendi, İstanbul, 1302, s. 10.

insanın tabiatından, yaratılma sebebinden, ihtiyaçlarını istih-salden ve hayatın hayır ve maksatlarından bahseder.

4. fasıl: Hukuk kâidelerini tayin ve tahsis eder ve insan hayatının bekası ve nizamının hukuka müstenid olduğu neticesini çıkarır ve hukuk ile ahlak arasındaki fark ve münasebetten ve hukukun "adâlet-i ilâhiyye" olduğundan bahseder.

5. fasıl: Hukûk ile âdetlerin özelliklerinden, hukûk fenninin mevzuundan ve hukûkun mēhaz ve maksat itibariyle taksiminden bahseder.

6. fasıl: Hukûkun hangi şartlarda geçersiz olacağından bahseder.

7. fasıl: "Hukûk-ı Âdiye" ve "Hukûk-ı Cezâiyye" arasındaki farktan, cezanın sebep ve maksadından ve icrası keyfiyetinden bahseder.

8. fasıl: Hukûkun insan hayatı ile olan münasebetinden bahseder.

9. fasıl: Hukûkun kısımlarından bahseder.

Hususisi ise 10 fasla taksim olunur:

1. fasıl: insanın her türlü hukûkun maksadı olduğunu anlatır.

2. fasıl: Ale'l-umum insanın hukûkundan bahseder.

3. fasıl: İnsanın "sıfat-ı zatiye"sine müteallik hukûktan bahseder.

4. fasıl: Eşitlik hakkındadır.

5. fasıl: Hürriyet hakkındadır.

6. fasıl: Yardımlaşma hukûku hakkındadır.
7. fasıl: Medenileşme ve ittifak hakkındadır.
8. fasıl: İnsanın yetilerini kullanma hakkındadır.
9. fasıl: Meşru müdafaa hakkını beyan eder.
10. fasıl: Mülk edinme ve kullanma hakkındadır.

Münif Efendi'ye göre, herşey iki yolla idrâk olunur. Bu yollardan birisi akıl, diğeri ise tecrübedir. Hak fikri tabii olarak insanın vicdan ve kalbine de tecelli eder. Bu fikir hadd-i zatında tabiidir ve insan ile beraber doğar ise de, doğuşu esnasında pek cüzî bir halde olup sonra öğrenimle kemale erer. Yoksa diğerk bazı şeyler gibi tahsil ve tecrübe ile hasıl olmaz. Mesela, bir kimse hürriyetimizi selb veya malımızı gasb eder ya da bizi döver ve yaralarsa hasıl olan fenalık ve zararı tecrübeden sonra mı anlarız? Hayır. Bunların fenalığını tecrübeye hacet olmaksızın anlarız. Hak fikri de böyledir, onu idrak için tecrübe ve tahsile ihtiyaç yoktur; kendi vicdanımızı tetkik ve mütalaa etmemiz yeterlidir⁽¹⁾.

Tecrübe yoluyla bilinmeyen 4 fikir vardır:

1. Hakikat ve diğerk bir tabirle "sıdk" fikri,
2. Hayır fikri,
3. Hüsni fikri,
4. Hak fikri.

Bunların zıddı ise "kizb", "şer", "kubh" ve "batıl"dır. Bu fikirlerin her biri akılda bi'l-kuvve mevcut olup; sonradan

(1) Münif Efendi, Hikmet-i Hukûk, 1302, s. 24.

tahsil ile meydana çıkarlar ve insanın "sıfat-ı akliyye"sini teşkil ederler. Şayet bunlar olmazsa insanların hayvanlardan hiçbir farkı kalmaz.

"Bu fikirler hayatın ve efkâr-ı insaniyyenin anâsır-ı ulâsındandır. Bu fikirler her insanın vicdanını haline, istidad-ı tabîisine, idrakine, tahsiline göre tenvîr eder ve insanı idare eyler ve kâffe-i harekât ve sekenâtında yol gösterir ve saâdet-i hal ve selâmet husûle getirir. Bu fikirler olmaz ise insan zulmet ve cehâlet içinde kalır"⁽¹⁾.

Bu fikirlerden hak ve hayır fikirleri, Münif Efendi'ye göre, diğer ikisinden yani hakikat ve hüsn fikirlerinden daha ziyade lâzımdır. Çünkü insan toplulukları bunlara istinaden kurulur ve hayatını devam ettirir. Bu sebeble hak fikri ile insan hayatı arasında sıkı bir münasebet vardır.

Hayata ve hayatla ilgili şeylere nisbetle hak fikri vicdanda üç şekilde ortaya çıkar:

1. Her şahıs "hak" ya da "nahak" olan şeyi bilmek ve takdir etmek için kendisinde bir kuvvet olduğunu idrak ve teslim eder.

2. Mevcut kanunların doğru ya da yanlış, mükemmel ya da eksik olup olmadığını muhakeme eder.

3. Böyle idrak ve hüküm ettikten sonra, artık bu hükümden ayrılmaz⁽²⁾.

(1) Münif Efendi, Hikmet-i Hukûk, 1302, s. 25.

(2) Münif Efendi, Hikmet-i Hukûk, 1302, s. 26.

Hukuku güzelce bilmek için evvela insan tabiatını, onun mizacını, niçin yaratıldığını ve maksatlarını tetkik edip bilmek gerekir.

"Mesela, bir hânede sakin olanların, mizaçları, tabiatları, derece-i istidatları, şekil ve kâmetleri ve ne yiyip, içtikleri bilinmedikçe, ol hâneği idare etmek nasıl müşkil olur ise, tabiat-ı insaniyye ile makâsıd-ı beşeriyye bilinmedikçe insan hakkında birşey yapmak öyle müşkildir"^(1).

Münif Efendi'ye göre, hukûk ile insan hayatı arasında da sıkı bir irtibat ve münasebet bulunmaktadır. Bir ülkede hukûk ne kadar kabul görüp, benimsenmişse, hayat, kuvvet ve kudreti ve mutluluk hali o kadar ziyade olur ve terakki eder. Nerede hayat var ise orada hukûk, nerede hukûk var ise orada hayat vardır. Hakikatte hukûk ile hayat, mahiyeten ve cinsen muhtelifdir; ancak yine de birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Çünkü, bir memlekette hukûk kâideleri malûm ve merî olmazsa, kimse, canından, ırzından ve malından emin olamaz ve orada "hak güçlüdür" prensibi yürürlüğe girer. Mesela, fakir olan bir şahıs zahmet çekerek kazanmayı düşünmez de, bir zengin malını çalıp çırpmayı düşünür^(2).

Ona göre insan, her türlü hukûkun maksat ve gayesidir. Anayasa ve anayasaya merbut diğer bütün yasalar ve nizamnâmelerden amaç insandır, yani bunların tümü insana müteallik olup insan

(1) : Münif Efendi, Hikmet-i Hukûk, 1302, s. 28.

(2) : Münif Efendi, Hikmet-i Hukûk, 1302, s. 62-63.

varsa vardır. Burada insandan kasıt bir fert ya da bir cemaat veya bir sınıf olmayıp umumen insan nevidir⁽¹⁾.

Münif Efendi, insanın içinde yaşadığı toplum, eğitim seviyesi, ırk[†], siyasî görüşleri ve inançları ne olursa olsun, o kişinin, insan nevinin bir ferdi olması hasebiyle sahip olduğu bir takım hakları bulunduğuna inanmakta ve onları şu şekilde sıralamaktadır:

1. Hayat hakkı,
2. Sağlıklı olma hakkı,
3. Namus ve itibar hakkı⁽²⁾,

Ancak ona göre, bütün bu hakların kullanımı hür olmaya bağlıdır. Aksi takdirde hiçbir anlamları olmayacaktır. Münif Efendi, hürriyet kavramını, "umûr-ı meşrûâda, keyfe mâ-yeşâ'" hareket etmek biçiminde tanımlamaktadır yani hürriyet kişinin meşru haklarını dilediği şekilde kullanmasıdır. Hürriyet hukûku, başkasının hukûkuna dokunmayacak dereceye kadar ilerleyebilir; hududu ise başkalarının hürriyet hudududur.

Münif Efendi, insanların hayvanlardan farkını, yukarıda sıraladığımız dört temel fikre dayandırsa da, hürriyet olmaksızın, bunların hiçbir şey ifade etmeyeceğinin de bilincindedir. Eğer insanda hürriyet olmaz ise, şahsiyet temeyyüz edemez ve insan cemâdât kabilinden olur; hürriyet insan haysiyetinin bir kanıtıdır, şayet bu hak olmazsa, insan kendi iradesinin dışın-

(1) Münif Efendi, Hikmet-i Hukûk, 1302, s. 64-65.

(2) Münif Efendi, Hikmet-i Hukûk, 1302, s. 72-94.

da hareket ediyor demektir ki bu durum bir insan için asla dayanılır bir hal değildir. Hürriyet her türlü terakkiyatın menbaıdır, hür olmayan adam için terakki ihtimali yoktur^(1). Görüldüğü üzere, Namık Kemal'in dışında da hürriyet aşıkları vardır ve Münif Efendi derslerinde bu bahse oldukça uzun bir bölüm tahsis etmiştir.

(1) Münif Efendi, Telhîs-i Hikmet-i Hukûk, 1301, s. 111.

4. MÜNİF PAŞA'NIN İKTİSATÇILIĞI

Münif Efendi'nin bu konudaki görüşlerini, yine Mahmud Esad Efendi tarafından tutulan ders notlarına istinaden hazırlanmış olan "İlm-i Servet" adındaki kitabından öğrenmekteyiz⁽¹⁾.

"İlm-i servet, insanın ihtiyacâtını def' edub, kâbil-i mübâdele olan şeylerden ve anların sûret-i iktisâb ve taksîm ve istihlâkından bahseder"⁽²⁾.

Münif Efendi, ilm-i servetin yani iktisat ilminin yeni zuhur eden ilimlerden biri olduğunu, daha önceleri bu konuya ilişkin bazı malûmâtın kitaplarda dağınık bir şekilde yer aldığını, ancak eskilerin bu ilmi "ilm-i mahsûs" biçimine koymadıklarını belirterek, başka eserlerinde de sıkça tesadüf olunduğu üzere, insanın ruh ve cesetten oluştuğunu ve bu iki cihetten her birinin kendine mahsus ihtiyaçları bulunduğunu tesbit ile konuya girmektedir. Ruh cesede nisbetle daha şerif olduğundan ruhanî ihtiyaçlarımız, cismanî ihtiyaçlarımıza nisbetle daha muteber ise de, cisim ruhun taşıyıcısı ve bineği olmak hasebiyle, ihtiyaçlarının tatmini bakımından ön sırayı alır. Onun ihtiyaçları giderilmeden ruhun ihtiyaçları aklımıza gelmez. İşte, iktisat ilmi, cismanî ihtiyaçlarımıza mütealliktir.

Münif Efendi'ye göre, İlm-i Servet'in hedefi bir memleket ahalisinin ve belki umûmen insan nevinin refah halini ve

(1) Münif Efendi, İlm-i Servet, Hazırlayan: Mahmud Esad Efendi, İstanbul, 1302.

(2) Münif Efendi, İlm-i Servet, 1302, s. 4.

maddî ve manevî mutluluğunu mümkün mertebe yaygınlaştırmak ve medeniyeti neşretmektir.

Münif Efendi, servetin gelir kaynağının filahat⁽¹⁾, sınaat ve ticaret olduğunu belirterek, filahatın ziraatttan daha kapsamlı olduğunu ve her türlü ham mahsul vücuda getirmek anlamını ihtiva ettiğini söylemektedir. Sınaat, ham mahsulü işimize daha elverişli bir hale koymaktır yani hammaddeyi işlemektir. Ticaret ise, gerek tabii mahsulleri ve gerekse sanayi mahsullerini üretildiği ve bol bulunduğu yerden nadir olan yere veya kıymeti az olan mahalden kıymeti fazla olan mahalle nakl ederek veya bol bulunduğu zamandan az bulunduğu zamana saklayarak yararlanma kasdıyla satmaktır⁽²⁾.

Bu genel tariflerden sonra, Münif Efendi, iktisadî liberalizmin ışığı altında, ilm-i servete müteallik konulardaki fikir ve yaklaşımlarını beyan etmektedir. Bizim için bilhassa önemli olan taraf, sanayi hürriyetine ilişkin sarf ettiği sözlerdir. Sanayi hürriyeti demekten maksat, herkesin meşru sanayiden istediği sanatı, istediği yerde ve arzu ettiği surette işlemesi ve ondan sonra istihsal ettiği malı ister ister içte ister dışta tutturabildiği pahaya satıp mübadele etmekte muhtar olmasıdır⁽³⁾. Halka yalnız işleyiniz demek kafi değildir. Buna dair her türlü kayıt ve şarttan uzak tutulmaları icab etmektedir. Sanayi taraftarlarının "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" biçimindeki meşhur sözü, sanayi ve ticaret hürriyetini ifade

(1) Ziraatttan daha eâm olarak ham mahsul vücuda getirmektir.

(2) Münif Efendi, a.g.e., 1302, s. 6.

(3) Münif Efendi, a.g.e., 1302, s. 52.

eder ve tatbiki şarttır.

"Bazan hükümetler güya umûmun menâfiini muhafaza niyetiyle ehl-i sanayiin umûr-ı hususâtına müdahale ederler. Mesela "Bu sene mahsulatta bereket yoktur, belki gelecek sene ehl-i ziraat tohum bulamazlar ve kendileri de geçinmekten aciz kalırlar" diyerek mahsulatın harice ihracını men ederler. Ulemâ-yı servet nazarında bu da hürriyet-i sanayie mani olan tedâbirdendir. Halk kendi umurunu daha iyi bilürler. İdarece hiçbir tedbir yokdur ki, menfaât-i şahsiyye yerine kâim olabilsun"^(1).

Münif Efendi ayrıca sanayi hürriyetinin rekabeti doğuracağını ve rekabetin ise sanayi erbabını çalışmaya, daha bol ve daha kaliteli mallar üretmeye sevk edeceğini bildirmekte ve bu durumun neticesinde fiyatlarda bir "hadd-i itidal" teşekkül edeceğini ve bunun halkın yararına olacağını söylemektedir. Ona göre, rekabetten başka hiçbir şey fiyatları istenilen itidal sınırında tutamaz, yani pahalılığını önleyemez. Nârh usulü, sanayi hürriyetine muğayirdir ve tabiatıyla piyasayı öldürür^(2).

Rekabetin diğer bir faydası ise, bir malı tüketicinin ihtiyaçlarına göre üretmekte ortaya çıkar. Mesela ahali, ne türlü ve ne miktar ekmek yiyecek ise ve onların gücü neye yetiyorsa o cinsten ve o derecede ekemek yapılır. İşte "nizâm-ı tabii" budur. Eğer bir memlekette rekabet olursa, bu "nizâm-ı tabii"

(1) Münif Efendi, a.g.e., 1302, s. 53.

(2) Münif Efendi, a.g.e., 1302, s. 54.

teşekkül eder ve yoluyla cereyan etemeye baylar. "Eğer rekabet yerine hükümet müdahale edecek olursa, mesela ekmekçiye "Senin ekmekçilik yapmağa iktidarın var mıdır?" veya "Filan cinsden şu kadar ekmek yapulsun" veya "Şu kadar fırın olub, ziyade olmasun" dese nizâm-ı tabii dahi bozulur. Hükümet memurları bunları nasıl tahkik edecek? Bu nizâm-ı tabiiyi hâl-i serbestiye ve rekabete terk etmek en hakîmâne bir tedbirdir"⁽¹⁾.

Rekabetin en büyük bir faydası da her sanatı ehline bırakmaktır, ayrıca işçi ücretlerinin belirlenmesinde de önemli bir rol oynar.

Münif Efendi'ye göre, bir sanatı terakki ettirmek, yok olmaktan korumak veya bir sanatı yeniden vücuda getirmek için, hazineden sanayicilere yardımda bulunmak ve kredi vermek caiz değildir. Gümrük, esnaf usulü, tekel nasıl sanayi hürriyetine ve onun terakkisine mani ise, kredi verme de o kadar manidir. Hüsn-i niyet ile olan bu tedbir istenilen neticeyi vermeyip aksi zuhur eder.

"... Sanatları teşvik ve anları iâne etmek istenilur ise terbiye-i umumîye ile beraber maârifî neşr ve ehl-i sanata sanatlarını talim ve herkese sanatını kemâl-i serbestî ile icrâ edeceğini temin ve hakk-ı tasarrufa riayet ve asayiş-i dahiliyi muhafaza ve mehâkimi ıslâh ve ecânib ile münasebât-ı dostâneyi tevsi ve vasâit-i nakliyyeyi teksir ve sanatında temeyyüz eden

(1) Münif Efendi, a.g.e., 1302, s. 55.

veya ziyade ucuz mal çıkaran erbâb-ı sanayie hazîne-i devlete dokunmamak şartıyla bir nişan vermek gibi şeylerle taltif etmelidir. Bunların haricinde olan her türlü teşvikât fâidesiz ve belki muzırrdır. Bu babdaki iânelerin hüsni tesiri olsa bile hususî ve muvakkattır"⁽¹⁾.

(1) Münif Efendi, a.g.e., 1302, s. 69.

**III. BÖLÜM: I- OSMANLI DEVLETİ'NDE İLMİ CEMİYET
TELAKKİSİ ve CEMİYET-İ İLMİYYE-İ
OSMANIYYE'NİN TÜRK BİLİM
HAYATINDAKİ YERİ**

1. İLMÎ CEMİYET FİKRİ VE EHEMMİYETİ

Bilim tarihinin genel bir tetkiki, bilimsel bilgi üretiminin çok büyük bir nisbette ferdi gayrete dayandığını, yani daha önce farkına varılmamış tabii ve sosyal mahiyeti haiz hadiselerin izahı ve anlamlandırılıp anlaşılması hususunda bilim adamlarının çoğunluk kendi başlarına kaldığını göstermiş olsa da, kazanılmış bilgi ve tecrübelerin aynı konuyla alakalı diğer bilginlere aktarılarak onların görüş ve önerilerinden de istifade etme ve böylece muhtemel hataları işlemekten kaçınma gibi ve daha pragmatik olan diğer bazı sebepler yüzünden de ilmi cemiyetlerin teşekkülü yoluna gidildiği anlaşılmaktadır.

Cemiyetleşme faaliyetlerinin başlangıçları araştırıldığında, bu fikrin muhtelif zamanlarda bir araya gelerek bazı ilmi konularda görüş teatisinde bulunup müşterek deneyler yapmayı hedefleyen bazı akademisyenlerin oluşturduğu küçük gurupların giderek resmi bir hüviyete bürünmesi sürecinin bir mahsulü olduğu müşahede edilecektir. The Royal Society (1660) ve Academie Royale des Sciences (1666) gibi bilime önemli hizmetlerde bulunmuş, Batı'nın kalburüstü ilmî cemiyetlerinin başlangıç safhaları bu gözlemi destekler mahiyettedir.

Acaba tekamül etmiş şekilleriyle yukarıda ismi zikredilen ilmi cemiyetlerin müşterek hususiyetleri nelerdir?

1. Bu cemiyetler, bilimsel bilgi üretimi, bilimin yaygınlaştırılması ve onun sınaî kalkınmanın dinamosu vazifesini üstle-

nebilmesi için gerektiği biçimde rafine edilmesi maksatlarına hizmet etmiştir.

2. Onlar, daha çok fizik, kimya, biyoloji gibi tecrübi ilimler sahasında uzmanlaşmış akademisyenlerle matematikçilerden müteşekkildir.

3. Bunların bünyesinde bir başkan, dahili ve harici üyeler, katipler ve diğer görevliler ile yönetime ait işlerin, belli bir nizamnameye göre yönlendirildiği ve toplantıların yapıldığı bir bina, kütüphâne ve matbaalar, yayın organları ya da periyodikleri, deneylerin ve gözlemlerin yapıldığı laboratuvarlar ve rasathaneler yer alır ve hizmet verir.

4. Devlet ya da kral ve diğer yöneticiler bu müesseseleri mali açıdan desteklerler.

Batı'da 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurulmaya başlanan bu cemiyetlerin ilmi faaliyetlere büyük bir ivme kazandırdığı hususunda hiçbir şüphe yoktur⁽¹⁾. Teşkilatlanmış bilimin bilginlere ve bilimin ilerlemesine getireceği kolaylıklar bir tarafa bırakılacak olursa, cemiyetleşme faaliyeti, kültürel ve ekonomik kalkınmada bilimin sahip olduğu güç ve rolün takdir edilmeye başlandığının da bir göstergesi sayılabilir. İdarecilerin, bilginlerin çözümleyebileceklerini düşündükleri meseleleri bu cemiyetlere havale etmeleri bu kanaatımızı desteklemektedir.

(1) Detaylar için bkz., Ekmeleddin İhsanoğlu, "Modernleşme Süreci İçinde Osmanlı Devleti'nde İlmî ve Meslekî Cemiyetleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış", Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, İstanbul, 1987, s.1.

Nitekim bünye itibarı ile bunlardan farklı olmakla birlikte, Cemiyet-i İlmîyye-i Osmaniye'den de aşağıda ayrıntılarıyla verileceği gibi, harf değişikliği hususunda Ahundov tarafından Padişah'a sunulan bir lâyiha hakkında görüş bildirmesi istenmektedir. Şu halde gündelik idarî hayatta tesadüf olunan kimi meseleler hususunda, ilmî cemiyetlerden görüş talep etme veya bu meselelerin çözümünü tamamen onlara terketme, bize XVI. yüzyılın başlarından itibaren süretilerle gelişmeye başlayan bilimlerin becerikliliği hakkında da bir fikir vermektedir.

Avrupa'da teşkil edilen bycemiyetler, ayrıca, skolastik zihniyetin hüküm sürdüğü dinî ve lâik karakterdeki eğitim kuruluşlarının araştırma prensiplerini zorlayıp değiştirmeye çalışan yönleriyle de önemli bir vazife üstlenmişlerdi. Bu cemiyetlere mensup bilginler, artık Aristoteles mantığı ile bilgi üretme ya da elde etmenin mümkün olmadığını idrak etmişler ve araştırmalarında tecrübi ve matematiksel yöntemleri kullanmaya başlamışlardı. Böylece çok geçmeden büyük bir atılım yapmaya yetecek bir bilgi tabanının teşkili mümkün olabildi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılın ikinci yarısında yani The Royal Society'nin kuruluşundan yaklaşık 200 sene sonra kurulan Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye'de dahilî ve haricî üyelerin seçiminde hassas davranıldığı gözlenmekle birlikte, bu üyelerin bilimsel bilgi üretecek donanımdan yoksun oldukları rahatlıkla iddia olunabilir. Cemiyet Batı kültürü ile şu ya da bu şekilde ilişkisi bulunan üyelerden teşekkül etmiş ve ulemâdan yalnızca

İstanbul Payelilerinden Necip Efendi'ye harici üyeler arasında yer verilmişti⁽¹⁾. O halde hiç değilse şu husus teslim edilmelidir ki, idarî kadrolarda olduğu gibi bu tip müesseselerde de medrese çıkışlılar tasviye edilmeye ve bunların yerine Mühendishanelerde, Tıbbiye'de ya da Avrupa'da eğitim gören kimselere yer verilmeye başlanmıştı.

(1) Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.e., s. 208.

2. OSMANLI DEVLETİ'NDE CEMİYETLEŞME

FAALİYETLERİ

İlmî gayelerle tesis edilen cemiyetleri iki grupta mütalaa etmek mümkündür:

- a) İlmî cemiyetler,
- b) Meslekî cemiyetler.

İlmî cemiyetler hakkında daha önce izahât verilmişti. Meslekî cemiyetler ise tabiblik, eczacılık gibi aynı mesleği paylaşan ve daha pragmatik amaçlar taşıyan kimselerce kurulmuştur. Şimdi bunlardan biri ve mesleki cemiyetleşme faaliyetleri bakımından en önemlisi hakkında kısa bir malûmât verelim.

1856 yılında tesis edilen ilk mesleki cemiyet olan Cemiyet-i Tıbbiyye-i Şâhâne, mütteliklerin kırım muharebesinden sonra İstanbul'da bulunan Asâkir-i Müttelik tabiblerinden, İngiliz ordusu hekimi Dr. Pincoffs'un teklif teşebbüsü üzerine, haftada bir toplanarak tıbbi ve fenni bahisler üzerine raporlar hazırlamak, tebliğler vermek ve müttelik ordular hekimleri arasında tanışmalarda bulunmak maksatlarıyla, hepsi de yabancı ya da ekalliyetten 40 aza ile kurulmuş ve Türk hekimleri ise sonradan asli aza üyeleri olarak seçilmişlerdir⁽¹⁾. O halde Cemiyet kurulduğu yıllardaki durumuyla bir Osmanlı Tıp Cemiyeti değildi.

(1) Süheyl Ünver, "Cemiyet-i Tıbbiyye-i Şahane", Türk Tıp Cemiyeti, Cemiyet-i Tıbbiyye-i Şâhâne 1856-1956, İstanbul, 1956, s.7; Bedii Nuri Şehsuvaroğlu, "türkiyede tıbbî Cemiyetler Tarihçesi", a.g.e., İstanbul, 1956, s.21; Ekrem Kadir Unat, "Osmanlı Devletinde Tıp Cemiyetleri", Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, s.85-110; Hüseyin Hatemi ve Aykut Kazancıgil, "Türk Tıp Cemiyeti (derneği) Cemiyet-i Tıbbiyye-i Şahane ve Tıbbın Gelişmesine Katkıları", O.İ.V.C., s.111-119; Turan Baytop, "Osmanlı İmparatorluğu döneminde Eczacılık Cemiyetleri", O.İ.M.C., s.143-154; Feza Günerqun, "Osmanlı Mühendis ve Mimarları Arasında İlk Cemiyetleşme Teşebbüsleri", O.İ.M.C., s.155-196.

İlk adı Dersaâdet Cemiyet-i Tıbbiyyesi (Société Médicale de Constantinople) idi ve kuruluşundan bir yıl sonra Sultan Abdülmecid'e müracaat eden Dr. Fauvel, Konstantin Karatodori Efendi, Dr. Serviçen Efendi hem kuruluş izni ve hem de yardım sağlamışlardı. Cemiyet'e Padişah tarafından "Şâhâne", yani Batı dillerindeki karşılığı ile "Royal" ünvanının verilmiş olması, cemiyetin Sultan tarafından desteklendiği anlamına gelmektedir ki, Abdülmecid, Cemiyet'e ayda 50 Osmanlı lirası tahsis etmişti. Daha sonraları Abdülhamid devrinde yılda 600 lira tutan bu ödenek bilahare 280 liraya indirilmiştir.

Cemiyet'in resmî dili, o dönemin bilim dili olan, Fransızcadır; tebliğler, Fransızca verilmiş ve 1857 yılından itibaren Gazette, Médicale d'Orient adıyla çıkarılmaya başlanan Cemiyet'in aylık gazetesi de Fransızca olarak neşredilmeye başlanmıştır.

Bu Cemiyet'in nizamnamesi tetkik edildiğinde, Cemiyet'in aslî, fahrî ve muhabir üyelerden meydana geldiği; aslî ve muhabir üyelerin sayılarının sınırsız olduğu fakat, fahrî üyelerinin sayılarının ise elli ile sınırlandırıldığı; tıp doktoru, cerrahî doktor, eczacılık okulu mezunu ve veterinerlik okulu mezunu olmayan kimselerin Cemiyet'e kabul olunmadığı; her aslî üyenin sertifika karşılığı olarak 30 frank ödemek mecburiyetinde olduğu; Cemiyet yönetim kurulunun bir başkan, iki asbaşkan, bir genel sekreter, bir özel sekreter ve bir veznedardan oluştuğu ve kurulun, altı aylık süre için gizli oy ile ve oy çokluğu ile seçildiği; geçici ve sürekli komisyonların bulunduğu ve bu komisyonla-

rın yönetim kurulu tarafından veya en az beş üyenin talebi üzerine oylama ile seçildiği; Cemiyet'in düzenli olarak 15 günde bir kez toplandığı nizamnâmesinden anlaşılmaktadır⁽¹⁾.

Cemiyet-i Tıbbiyye-i Şahane, 1826'da kurulan Mekteb-i Tıbbiyye'de biraz skolastik başlayan tıp eğitimine, vaka takdimleri, yabancı yayın özetleri ve haberler şeklinde bir pencere açmakla kalmamış, aynı zamanda çıkarmış olduğu gazete ile Türk tıbbına büyük hizmetler vermiştir. Ayrıca kendisinden sonra kurulacak olan ilmî ve meslekî cemiyetlere gerek nizamnâmesinde gösterilen hedefleri ve teşkilatlanma şekliyle ve gerekse yapmış olduğu hizmet türleriyle iyi bir örnek teşkil etmiştir.

Yukarıda ilmî cemiyetlerin başlangıç safhalarından bahsederken, bunların, ilmî sohbetler yapmak için haftanın belirli bir gününde bir araya gelen kimseler tarafından teşkil edilen gurupların giderek resmiyet kazanması sonucunda meydana geldiklerini belirtmiştik. Şu halde bu sohbet gurupları, cemiyetleşmenin birinci safhasını temsil etmektedir ve XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarını kapsayan dönemde güzel bir örneğe tesadüf edilmektedir. "Beşiktaş Sohbet Gurubu" olarak adlandırabileceğimiz bu topluluğu Osmanlı tarihinin kaydedebileceği ve önceki sohbet guruplarından ayıran bariz hususiyet, Beşiktaş Sohbet Gurubu'nu oluşturan üyelerin medrese çıkışlı olmalarına rağmen bir ecnebî dilini bilmeleri ve Batı'daki ilmî gelişmeleri

(1) Hüseyin Hatemi ve Aykut Kazancıgil, a.g.e., s.113-116'da neşredilen nizamnâmeden naklen.

takip etmek isteyecek kadar hür fikirli olmalarıdır. Ayrıca müşterek masrafları karşılamak amacıyla grup üyelerinin aidat ödemeleri de önemli bir adım sayılabilir.

1773 yılında Mühendishâne-i Bahr-i Hümayûn ve 1795 yılında ise Mühendishâne-i Berr-i Hümayûn'un kurulduğu ve bunların Osmanlı Devleti'nde ilk defa Batı'daki benzerlerinde okutulan fizik, kimya, matematik gibi temel bilimleri okutmaya başladığı nazar-ı itibara alındığında, esasen XVIII. yüzyılın son çeyreğinde oluşan atmosferin ulemâyı da şu ya da bu miktarda etkilediği bilinmektedir⁽¹⁾.

Camilerde, medreselerde, bazı zenginlerin ve ulemânın konaklarında sohbet grupları oluşturma ve bunlarda edebî, dinî, siyasî ve ilmî meseleler üzerinde görüş alışverişinde bulunma, ya da münazara ve münakaşa yapma geleneğine eskiden beri müslümanlar arasında tesadüf olunmaktaydı ve medrese ve Enderun Mektebi gibi resmî tahsil veren müesseselerin yanısıra, belli bir adap ve erkânı olan ve düzenli olarak tanzim edilen bu gruplarda da dersler verilmekte ve böylece öğrencinin bilgisi takviye edilmeye çalışılmaktaydı. İşte Beşiktaş semti civarında yerleşmiş bir takım ulemâ tarafından oluşturulan sohbet grubunu böyle bir gelenek içinde görmek mümkündür. Cevdet Paşa'nın Tarih-i Cevdet'ine nazaran bu sohbet grubu "...bir cemiyet-i ilmiyye olup heveskar-ı ulûm ve maârif olanlardan her kim tedrise talib olur ise

(1) Osman Nuri Ergin, Türkiye Maârif Tarihi, cilt: 1-2, İstanbul, 1977, s. 315-333.

anı ta'lim etmeği veya ettirmeyi müteahhid imişler"⁽¹⁾. Ancak kabul görmüş bir nizamnâme ile resmî bir hüviyet kazanmış, doğa bilimlerine yeni katkılarda bulunacak şekilde örgütlenmemiş, laboratuvarları, bir yayın organı, uzmanlaşmış personeli olmayan böyle bir grubu Cemiyet olarak isimlendirmek doğru olmasa gerektir. Bu konuda en son çalışmalardan birini yapan Ekmeleddin İhsanoğlu da bu grubun bir cemiyet olmadığı fikrindedir⁽²⁾. Kaldı ki grubu oluşturan âlimlerin ilme katkı yapmaları bir tarafa Batı'daki muazzam ilmi inkişafı günü gününe takip edip edemedikleri bile şüphelidir.

Grubun başkanı konumunda bulunan İsmail Ferruh Efendi'nin, Beşiktaş-Ortaköy'deki sahilhânesinde düzenlenen bu toplantılara vakanüvis tabib Şanizâde Ataullah Efendi, Melekpaşazade Abdülkadir Bey ve Kethüdazâde Mehmet Arif Efendi iştirak etmiştir ve sohbet grubunun bu zatlardan müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır⁽³⁾. Bir "kuruluş" olarak böyle bir cemiyet varolmamakla beraber bu entellektüel grubu oluşturan ve cemiyetin idarecileri oldukları ileri sürülen şahıslar arasında müşterek bir hususun varolduğu muhakkaktır. Bu ulemâ grubunun İslâm kültürünü çok iyi tanımakla beraber o zaman medreselerde eğitimi ihmal edildiği ileri sürülen felsefe ve matematik gibi disiplinlerin tahsilini yapmış, Batı kültürüne ve Batı'dan gelecek yeniliklere açık kimseler oldukları anlaşılmaktadır⁽⁴⁾.

(1) Ahmet Cevdet Paşa, Târîh-i Cevdet, İstanbul, 1209, cilt:12, s.212.

(2) Ekmeleddin İhsanoğlu, "XIX. Yüzyıl Başında Kültür Hayatı ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi", Belleten, cilt: 51, sayı:200, s. 807; aynı yazar, "XIX. Asrın Başlarında Tanzimât Öncesi Kültür ve Eğitim Hayatı ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi Olarak Bilinen Ulemâ Grubunun Buradaki Yeri", Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, İstanbul, 1987, s. 243-246.

(3) Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.m., Belleten, cilt: 51, sayı: 200, s.813-814.

(4) Mahmud Cevat İbn Şeyn Nafi, Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teskilat ve İcraâtı, İstanbul, 1338, cilt:1, s.69

Cemiyetleşme faaliyetlerinde ikinci ve daha önemli adımı Encümen-i Daniş'in temsil ettiği söylenebilir. Bu cemiyetin kuruluşunu icab ettiren gelişmeleri şöyle özetlemek mümkündür:

Osmanlı İmparatorluğunda siyasî, iktisadî ve askerî sahalarda en radikal değişiklikleri gerçekleştirmiş olduğunu söyleyebileceğimiz II. Mahmud (1785-1839) zamanında tesis edilmiş bulunan Meclis-i Umûr-ı Nâfiâ (1838) öncelikle ilk öğretim sahasında reorganizasyon görevini üstlenmişti. Daha sonra, "... 1845 yılı Mart'ında Abdülmecid (1823-1861)'in Meclis-i Vala-ı Ahkam-ı Adliyye'yi bir ziyareti sırasında huzurunda okuttuğu hatt-ı hümayûnun bir fıkrası da din ve dünya için herkese lazım olduğu üzere ve halkın bilgisizliğini gidermek maksadı ile, dini ilimlerin öğrenilmesi ve başka faydalı bilgilerin elde edilmesi gibi mühim bir hususun gerektirdiği tdbirlerin alınması olduğundan, Meclis-i Vâlâ meseleyi büyük bir dikkatle inceledi ve okullarının düzenlenip sağlam ve sürekli bir sisteme bağlanmasına lüzum görerek medrese, ordu ve memur kadrolarından seçilecek üyelerle bir Meclis-i Muvakkat kurulmasını kararlaştırdı." (1) ve Meclis-i Vâlâ üyelerinden Abdülkadir Bey'in başkanlığında yedi üyeli Meclis-i Muvakkat tesis edildi. Haftada iki gün toplanan bu meclis, yaklaşık bir yıl sonra bir rapor hazırlayarak Meclis-i Vâlâ-ı Ahkâm-ı Adliye'ye sundu. Bu rapordaki tavsiyelerden birisi "... derece-i sâlisede olarak sunûf-ı teb'a-ı Saltanat-ı Seniyye'den her kim olur ise olsun ikmâl-i kemalat-ı insaniyye etmek için kâffe-i ulûm-u fûnûnu te'allüm ve

(1) Kenan Akyüz, Encümen-i Daniş, Ankara, 1975, s. 9-10.

iktisaba hahişger olanlara ve aklâm-ı padişahide istihdam arzusunda bulunanlara istihsâl-i fûnûn-ı matlûbenin merkez u makararı olmak ve himmet-i seniyye-i Hazret-i hilafet-penahî ile anda hiçbir fenn u ilmin ta'lim ve teallümü geri kalmamak ve derununda talebe-i ulûm gece ve gündüz beytutet ve ikâmet ile saye-i füyuzat-vaye-i Cenab-ı şâhâne'de iktiraf u iktisâb-ı kemâlâta sa'y u ikdâm eylemek ve'l-hâsıl bi'l-cümle levazımât ve müteferriâtı kamilen tesviye kılınmak üzere Dersaadet'de..." (1) münasip bir mahalde bir Dârü'l-Fünûn'un inşa edilmesidir. Böylece, sonraki yıllarda Batı ilmi ile olan tanışıklığın giderek arttırılacağı merkezlerden birinin ilk nüvesi teşkil edilmiş olmaktadır.

Bu arada hemen hatırlatmakta fayda vardır ki, bu müesseselerin kuruluşu esnasında kaleme alınan resmî evrakta "dinî bilgilerin öğrenilmesi" ya da "aklâm-ı padişahide istihdam arzusu" gibi fikirlere tesadüf olunması Osmanlı aydınınının zihninde XIX. yüzyılda bile herhangi bir değişikliğin olmadığı anlamına gelmez. İlmin mahiyeti ve gücü konusunda çok dakik ve teferruata inen bilgilerinin olduğunu söylemek mümkün görünüyorsa da, bilimlerin özellikle askerî ve sınaî sahalardaki neticelerini müşahade edip hiç değilse bu açıdan ilimlerin ehemmiyetini takdir ettikleri hususunda hiçbir şüpheye mahal olmasa gerektir. Aslında bu yüzyıl Osmanlı aydını ve bilhassa Batı ile şu ya da bu şekilde münasebetler kurmuş devlet ricâlî ya da ulema giderek

(1) Kenan Akyüz, a.g.e, s. 42.

kuvvetli ve bilinçli bir şekilde ilmin müdafaasını yapmaya başlamıştı, ama yine de Batılılaşma sahasında istenilen seviyeye erişildiğini iddia etmek fazlaca iyimserlik olacaktır.

Meclis-i Muvakkat'ın diğer bir tavsiyesi ise yeni tesis edilecek Dârü'l-Fünûn binası tamamlanınca, orada okutulacak derslerin kitaplarını hazırlamak için Encümen-i Daniş'in kurulmasıdır. Meclis-i Muvakkat mazbatasında, Encümen-i Daniş'in kuruluşunu icab ettiren gerekçe şöyle ifade edilmektedir:

"... Dâr-ı Fünûn-ı mezkûrda tadrîs u tederrüsü meşrut ulûm u fünûna dair kütübün bir takımı elsine-i ecnebiyyede bulunacağına mebnî bu misillu kütübün hall u tefehhümünü evvel emirde elsine-i mezkûrenin kemali ile tahsiline mütevakkıf ve münhasır ve bu dahi esbâb-ı lâzimesinin vücuduna vâbeste bulunması ile avâm-ı nâsa göre bi'z-zarure müteassir ve belki müteazzir olarak bundan dolayı ekseri halk o misillu kitapların hâvî bulunduğu fevâid-i ilmiyyeden mahrum olageldikleri derkâr..."⁽¹⁾ olduğu için "... Saltanat-ı Seniyye'de dahi o makûle elsine-i arabîyye ve farîsiyyede ve ecnebî lisanında olarak herkese okunup öğrenmeğe şayan olan kütüb-i mu'teberenin tâmin-i fevâid u menâfii zımında avâm-pesend olacak sebke ü ibare ile hasbe'l-imkan lisan-ı türkiye nakl u tahvil..."⁽²⁾ edilmeleri gerekmektedir.

Bu gerekçede dikkatimizi çeken hususlardan birisi, sadece Arapça ve Farsça dilleri ile yazılmış bulunan eserlerin değil, fakat aynı zamanda Batı dilleri ile yazılmış eserlerin de Türk-

(1) Kenan Akyüz, a.g.e., s. 33.

(2) Kenan Akyüz, a.g.e., s. 33.

çe'ye çevrilmesinin teklif edilmiş olmasıdır. Bu keyfiyet, önceden de değindiğimiz üzere, Osmanlı aydınınının Batı'ya yönelişinin bir neticesi olarak görüldüğü gibi, Batılıların ilmî ve teknolojik bilgi birikiminin elde edilmesinde çok iyi organize edilmiş tercüme faaliyetlerinin önemini takdir etmeye başladıklarına da delalet eder. Fakat bu arada islâmî mahiyeti haiz kültür dairesinden tamamen çıkmayı ve her yönüyle Batılı olmayı arzu ettikleri de söylenemez. Çünkü Arapça ve Farsça dillerinden yapılacak çevirileri de çok mühimsemektedirler.

Kanaatımızca önemli olan diğer bir husus ise bu tercüme faaliyetinin, belli bir öğrenci kesimini değil, herkesin yararına olacak bir şekilde yönlendirilmesinin düşünölmeye başlanmasıdır. Artık eğitim bütün halka yaygınlaştırılmak istenmektedir.

Böylece, yukarıda zikredilen gayeyi tahakkuk ettirmek maksadıyla, Encümen-i Daniş 18 Temmuz 1851 tarihinde, Dârü'l-Maârif'te yapılan ve Padişah'ın da hazır bulunduğu bir törenle açıldı ve çalışmalarına başladı. Eğitime ilişkin işlerin yönetim ve koordinasyonunu sağlamak maksadı ile kurulan Meclis-i Maârif-i Umumiyye'de hazırlanan ve büyük bir ihtimalle Ahmed Cevdet Paşa' kaleme aldığı tahmin edilen lâyhada birinci başkanlığına Atullah Efendi-Zâde Şerif Efendi ve ikinci başkanlığına ise Abdülhak Molla'nın oğlu Hayrullah Efendi'nin teklif edildiği Encümen-i Daniş, müstakil bir cemiyet olmayıp Maârif-i Umûmiye Nezâreti'ne bağlı idi ve Meclis-i Maârif-i Umûmiye'nin denetiminde bulunuyordu; Cemiyet'in masrafları Nezâret'çe dolayısıyla devlet tarafından karşılanacaktı.

Encümen-i Daniş'in 1 Haziran 1851 tarihinde Takvim-i Vekaayi'de neşredilen ve oldukça tafsilatlı olan nizamnamesinden, dahilî ve haricî olmak üzere iki kısım üyesi bulunduğu, dahilî yani aslî üye sayısının 40 kişi olduğu ve bir defaya mahsus Meclis-i Maârif-i Umûmiye'ce seçildikleri ve bundan sonra aslî üyelerin, haricî üyeler arasından ve başkanların ise dahilî üyeler arasından "gizli oy" usulü ile seçilecekleri, dahilî üyelerden her birinin bir ilimde söz sahibi bulunması ve bir yabancı dili tercüme yapabilecek derecede bilmesi, üyelerden eğitime hizmet edenlerin, nasıl mükafatlandırılacakları gibi bilgiler elde etmek mümkündür.

Yukarda Batı'da kurulan ilmi cemiyetlerin müşterek hususiyetlerini zikrederken bunların bilimsel ve teknolojik araştırmaların yapılması ve teşviki gayesiyle kurulmuş olduğunu söylemiştik. Bunlar devletin herhangi bir idarî müessesesine bağlı olmayıp müstakil idi. Oysa Encümen-i Daniş'in Maârif-i Umumiye Nezareti'ne bağlı olması ve sadece Darü'l-Fünûn'da okutulacak ders kitaplarının tercümesi ve kısmen de telifi maksadıyla kurulmuş bulunması, her ne kadar bir cemiyet tarifine uyacak şekilde teşkilatlanmış olduğu görünümünü verse de hakikatte onun kimi araştırmacılara göre, bir ilmi cemiyet olamayacağı⁽¹⁾ ve bu günkü organizasyonla Milli Eğitim'in tercüme faaliyetlerini yön-

(1) Mahmut Şakir Ülkütaşır, "İlim Tarihimizde Bir Yaprak, Encümen-i Daniş, İlk Türk Akademisi", Akademi, c.1, sayı:6, s.17-19; Agah Sırrı Levend, "Türk Kültürünün Gelişmesinde Derneklerin ve Kurumların Rolü", Türk Dili, c.17, sayı:198, s.649-654; Mithat Sertoğlu, "Türkiye'de İlk İlimler Akademisi, Encümen-i Daniş", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Dün Bugün Yarın, c.11, sayı:64, s.12-15; Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev. M. Kıratlı, 2. baskı, Ankara, 1984, s.432.

lendirmek maksadıyla bakanlık bünyesinde oluşturulan bir komisyonun hüviyet ve rolünü haiz olduğu iddia edilmektedir. Dahası XVIII. asrın başlarında, Lale Devri'nde (1718-1730) Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın desteği ile oluşturulan Tercüme Heyeti'nin çevirdiği kitapların tarih ve lugatlarla sınırlandırılmış olduğuna bakılarak⁽¹⁾ ve Encümen-i Daniş'in faaliyetlerine devam ettiği kabul edilen 11 sene içinde yalnızca "Târîh-i Cevdet" ve "Kavâid-i Osmâniye" ile muhtemelen birkaç tane daha tarih ve coğrafyaya ilişkin eserin telif ya da tercüme edildiği göz önünde tutulacak olursa; Osmanlılara temel bilimler yerine daima tarih ilmini tercih ettiren sebeplerde 1730 ile 1851 tarihleri arasında bile, belki, hemen pek az bir değişikliğin olduğu ve bu Tercüme Heyeti ile Encümen-i Daniş arasında fonksiyon ve yapılan iş itibarıyla çok da büyük bir farkın olmadığı söylenebilir. Bu iki müessesenin kuruluş tarihleri arasında geçen takriben bir buçuk asırlık sürede Fransa ile siyasi, ekonomik ve kültürel münasebetlerin giderek ve Batı'daki her türlü ilmi ve teknolojik değişim ve gelişimleri daha çok Fransızca'dan ve Fransa'daki örnekleriyle tanındığı dikkate alınırsa, Encümen-i Daniş'in teşkilatlandırılmasında Fransız bilim akademileri örneklerinden istifade edilmesi gayet tabiidir, ancak Encümen'in lehine olabilecek bu durum, onu Tercüme Heyeti'nden daha fonksiyonel ve ehemmiyetli kılmamıştır.

Yine Batı'da kurulan ilmi cemiyetlerde dahili ve harici üyeler çeşitli bilim dallarında uzmanlaşmış bilim adamları olduğu halde Encümen-i Daniş'in dahili üyelerinin hepsi de idareci

(1) Mehmet İbşirli, "Lale Devri'nde Teşkil Edilen Tercüme Heyeti'ne Dair Bazı Gözlemler", Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, s. 34.

idi⁽¹⁾ ve faaliyetlerine ya da mesleklerine göre tasnif edildiklerinde aralarında mesela Mustafa Reşit Paşa gibi yüksek dereceden bürokrat, Arif Hikmet Bey gibi şeyhülislâm, Mehmet Paşa gibi serasker, İsmail Paşa gibi nâzır, Ahmet Cevdet Paşa gibi tarihçi, Ahmet Vefik Efendi gibi dilci ve tabibler, edebiyatçılar, gazeteciler vardı. Bu kimselerin devirlerinde iyiden iyiye tekamül etmiş bulunan temel bilimleri öğrenmiş olmaları ya da bu sahalarda orjinal katkılarda bulunabilmek için gerekli olan donanımla tezyin edilmiş bulunmaları sözkonusu olmadığı gibi idarecilikten arta kalan zamanlarda tercüme gibi nisbeten kolay bir gayeyi gerçekleştirebileceklerini beklemek dahi hayal olurdu. Bunlar gerçekten münevver açık fikirli kimseler olsalar da, Encümen'in hedeflerini sağlamaktan uzaktılar.

Ayrıca Encümen'in harici² üyeleri arasında meşhur İngiliz müsteşriki ve dilcisi James W. Redhouse, tarihçi Hammer ve Fransız müsteşriklerinden Bianchi gibi isimlerin yer alması⁽²⁾ Encümen üyelerinin ağırlıklı tarih ve dil bilimleri sahalarında çalıştıkları şeklindeki tesbitimizi teyid etmektedir. Bu faaliyet sahaları elbette ki küçümsenemez ve mevcudiyetleri elzemdir, ancak Osmanlı kültürel yapılanmasında geleneğin, yani tarihçilik ve dilcilik geleneğinin bu denli güçlü bir şekilde sürdürülmesi ve XIX. asrın ortalarında bile hiç değilse bu geleneğin yanında bir de müsbet bilimler geleneğinin teşkiline çalışılmaması ve bunun öneminin tam olarak anlaşılmaması oldukça tuhaftır. Elbette ki bir cemiyetin "cemiyet" olarak isimlendirilmesini sağlayan

(1) Kenan Akyüz, a.g.e., s. 58-61.

(2) Kenan Akyüz, a.g.e., S. 61-62.

onun hedef edindiği faaliyet sahası değildir ve bir cemiyetin bu sahada her zaman orjinal denebilecek anlamda katkıları yapması da beklenemez. Yeni bir cemiyetin faaliyet sahası geniş bir yelpazeye yayılabilir ve temel bilimler olabileceği gibi, pekala tarih ve dil bilimleri, sosyal bilimler ve bilim-dışı sahalarda ve mesela politika da olabilir. Öyle ise Encümen-i Daniş dil ve tarih bilimlerinde birkaç eserin dışında başka hiçbir şey vermediği için değil, ama gerek yapılanması ve amaçları ve gerekse üyelerinin niteliği ve faaliyetleri bakımından bir cemiyet değildir.

Bununla birlikte bu komisyonun asıl üyelerinden, devirlerinin fikri seviyesini ve ilim anlayışını yansıttığına inandığımız bazıların ilim, medeniyet ve Türk dili hakkındaki görüşlerine temas etmekte, sonraki mevzular açısından büyük yarar vardır.

Encümen-i Daniş'in asıl üyelerinden, nâzırlık da dahil olmak üzere devletin çeşitli idari kademelerinde görev yapan, büyük şair Abdülhak Hamid'in babası, tarihçi ve hekim Hayrullah Efendi'nin Encümen-i Daniş açılırken irad ettiği nutukta "...Alemde ilm-ü marifet gibi şeref ve meziyyet olamaz ve insanın metâlib-i zâtiyesinin esbâb-ı tahsiliyyesi sanayi ve marifetten başka birşey ile husûl bulunmaz ve her neye dair olursa olsun ve her nerede bulunursa bulunsun hüner ve marifetin kadr ü kıymeti inkâr olunamaz. Bu gördüğümüz zaman intizâm-ı ahvâl-i en'âm ve hüsn-i muâşeret-i havass-u avâm hep ilm ü hüner ile, husûle gelmiş bir eser değil midir ve meşhudumuz olan bunca mehâ-

sin-i umûr ve sûret-i asayiş ü huzurun nazar-ı iman ile bakılıp mizan-ı dikkat-i hakikat-şinasiyye uruldukta daniş ü maâriften başka bir sebebi var mıdır?... ve insanın mahiyyeti hayvan-ı nâtık olduğundan iki cihetli olup, hayatının emr-i muhafazası ve hiss-ü hayatı hasebiyle ihtiyâcât-ı cismaniyyesinin husûle gelmesi vesâilinin istihsâlinde ve medeniyetü't-tab olduğundan emr-i temeddünce zaruriyyü'l-ihtiyaç olan esbâb-ı teshîliyye-nin istikmalinde fûnûn-ı tabiiyye ve riyaziyyeye muhtaçtır" (1) denilmektedir. Sonradan Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'nin kuruluş çalışmalarında da kendisine tesadûf edeceğimiz Hayrullah Efendi, sözkonusu edilen nutkunda lisanların dahi ancak ilimlerle hayatiyetlerini muhafaza edip, tekamül edeceklerine dair bir görüş ileri sürmektedir:

"...Bu cihetle sözün gerek böyle dil-dus ve ciğer-suz olması ve gerek damen-i haşre kadar pay-dar olacak derecede bulunması dahi ilm ü kemâle mütevakkıfdir ve her lisana şeref veren şâmil olduğu fûnûn u maârifdir ve fûnûn u maârifi hâvî olmayan lisan her ne kadar zâten mükemmel ve muntazam olsa bile âsâr-ı îmardan hali olan arâzî-i hâliyye gibi addolunur. Nitekim arâzî-nin hududu bi't-ta'yin kedd-i yemin ile enva-ı tarhlar açılmadıkça dil-nişîn ve mâmur olamaz ise lisan dahi tahdid olunup onun üzerine i'mal-i fikr-i medid ile divanlar ve fûnûn-ı müte-nevviadan kitaplar yazılmadıkça muteber ve meşhur olamaz" (2).

Tanzîmât'tan sonra hemen her faideli teşebbüste katkıları bulunan, büyük devlet adamı Ahmed Cevdet Paşa'nın Encümen-i

(1) Kenan Akyüz, a.g.e., s. 63-65.

(2) Kenan Akyüz, a.g.e., s. 63-65.

Daniş'in kuruluşuna ilişkin olarak hazırladığı tahmin olunan la-yihada ise ilmin kıymeti hususunda şunlar söylenmektedir:

"... Edna mülâhaza ile ma'lûm olur ki heyûla-ı imar u medeniyetin sûret-i istikmâli hasren ve kasren neşr ü tenmiye-i fûnûn-ı mütenevvia mukaddime-i müsellemesi ile istihsâl ve istintâc olunabilir ve bunun husulü ise ancak devletin himmet-i âliye-yi mütevaliyesine muhtaçtır. Zira tervîc-i hüner ü marifete ikdâm u ihtimâm eyleyen devletlerin her asırda şekl ü heyet-i hükûmetleri dâire-i mamuriyette ve reâyâ ve berâyâsı merkez-i rafah u medeniyette bulunarak sâirlerine hâkim ve galib olması edvâr-ı heyet-i alemin âdât-ı müstemirre ve usûl-i gayr-ı mütegayyiresinden idüğü müsellemeâtandır." (1).

Ahmed Cevdet Paşa, Türk diline yapılan muameleyi ise şu sözlerle eleştirmektedir:

"...hünerverân-ı eslaf lisan-ı azbi'l-beyan-ı Türkiyi bayağı metrûk hükmünde dutup te'lif-kerdeleri olan âsârı arz-ı kemâl zımında ya bütün bütün başka lisan üzere ve yahud elfâz-ı Farisiye ve Arabiyye'den ibaret olub fakat bir sahifede bir iki lafzı Türkçe olarak tasnif ve tertib etmeği adet edinmiş.." (2) olduklarından ve ayrıca Arapça ile yazılmış eserlerle yetinip ecnebi dilleri ile oluşturulan birikimden istifade etmedikleri için Türkçe gelişmemiştir.

Encümen-i Daniş'in kuruluş aşamalarında çeşitli sebeplerle serdedilen bu fikirler dikkatle tetkik edildiği takdirde,

(1) Kenan Akyüz, a.g.e., s. 45.

(2) Kenan Akyüz, a.g.e., s. 45.

Osmanlı aydınının ulaşmış olduğu iki önemli netice hemen dikkatimizi celbedecektir ki, Münif Efendi'nin de muhtelif eserlerinde bunlara iştirak ettiği gözlenmektedir:

1. Batı'yı bir zamanların cihanşumul imparatorluğu karşısında üstün bir seviyeye getiren bilim ve onun günlük hayata geçirilmiş şekli olan teknolojidir. Şu halde İslâm Dünyası'nda uzun asırlardan beri batan güneşin doğması, Osmanlının eski güç ve saygınlığına yeniden ulaşması, Batı dilleriyle yazılan ilmi eserlerdeki mevcut birikimin Türkçe'ye aktarılmasıyla mümkün olacaktır; fakat bununla iktifa etmek yetmez, ayrıca imparatorlukta yaşayan her bir ferdin bu bilgilerle donatılacak derecede iyi bir eğitimden geçirilmesi gerekir.

Osmanlı aydını nerelerden ve nelerden etki almıştır? Bu soruyu hakkıyla yanıtlamak bizim için oldukça güç olsa da, bu tesbiti doğuran temel sebeplerin Batılılaşma ile yakından alakalı olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Filhakika, aynı yıllara tesadüf eden dönemde Avrupa'da da, bilimin en güvenilir rehber olduğu kanaati oldukça yaygındı ve çeşitli sahalardaki gelişmeye kazandırdığı ivme kolayca müşahade edilebiliyordu. Hatta "pozitivizm" ya da "bilimcilik" gibi bilimlere yücelten felsefi ekoller de doğmaya başlamış, bu hadise saraylarda ve sosyete de bile sıkça tartışılır olmuştu. Fransa ile olan sıkı temasımız neticesinde, bu tartışmaların hiç değilse bir bölümüyle, ülkemize aksettiğini düşünmek makuldür. Mesela Münif Efendi'nin "Muhaverât-ı Hikemiyye"⁽¹⁾ adlı eseri bu tesirin güzel ör-

(1) Münif Efendi, Muhaverât-ı Hikemiyye, İstanbul, 1276.

neklerinden biridir. Münif Efendi bu eserinde, Fransa'daki en büyük bilim müdafiileri olan Volter, Fenelon ve Fontenelle'in onbir diyalogunu Türkçe'ye kazandırmıştır. Bu diyaloglarda ana tema medeniyet ve medenîliğin üstünlüğüdür. Böylece daha o yıllarda, Mustafa Kemal'i de etkilediğini söyleyebileceğimiz bir fikir geleneği kurulmaya başlanmıştır. Nitekim, Atatürk 27 Ekim 1922'de Bursa'da öğretmenlere hitap ederken "... Gözlerimizi kapayıp mücerred yaşadığımızı farz edemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp cihan ile alâkasız yaşayamayız... Bilakis müterakkî, mütemeddin bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her ferd-i milletin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur." demektedir ve aynı konuşmanın başlarında "Hanımlar, beyler; memleketimizin en mamur, en latif, en güzel yerlerini üçbuçuk yıl kirli ayaklarıyla çiğneyen düşmanı mağlubeden zaferin sırrı nerededir, bilir misiniz? Orduların sevk ve idaresinde ilim ve fen düsturlarını rehber ittihaz etmektedir. Milletimizi yetiştirmek için asıl olan mekteplerimizin, darülfünunlarımızın teessüsünde aynı mesleği takip edeceğiz. Evet, milletimizin siyasî, ictimâî hayatında, milletimizin fikrî terbiyesinde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır. Mektep sayesinde, mektebin vereceği ilim ve fen sayesinde ki Türk milleti, Türk sanatı, iktisadiyatı, Türk şiir ve edebiyatı bütün bedayii ile inkişaf eder." demektedir ki bu sözleri, o devrin genel temayülünün tesiri altında olduğunu kanıtlar mahiyettedir.

2. Diğer önemli bir netice ise, milliyetçilik akımının etkisiyle, Türk diline olan duyarlılığın artması ve bir dil bilincinin oluşmaya başlamasıdır. Aslında gaye, bilimin, eğitim vasıtasıyla toplumun her kesimine yaygınlaştırılması, "her ferdi milletin kafasına konulması" olunca, Türkçe'yi bir zümre-dili halinden çıkarıp bir halk-dili haline getirmek zaruri bir ihtiyaç olmuştur. Böylece Türkçe'yi ağıdalı Arapça ve Farsça kelimelerden, terkiplerden ve Türk'ün anlamadığı gramer kurallarından arındırma teşebbüsü bir ihtiyacın neticesidir. Hiç şüphe yok ki bu dava en büyük müdafii ve icraatçısını Atatürk'ün şahsında bulmuştur.

Encümen-i Daniş'in dahili üyelerinden otuzuncu sırada "Amedi hulefâsından İzzetlu Tahir Beyefendi"⁽¹⁾ olarak zikredilen Münif Efendi'nin, daha önce de belirtmiş olduğumuz üzere, bu tesbitlere bütün kalbiyle iştirak ettiği hususunda hemen hiç bir şüphe yoktur. Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'nin kendi eliyle hazırlanmış olduğu anlaşılın nizamnâmesindeki gayeler, Mecmuası Fünûn'daki makaleleri ve diğer eserleri tetkik edildiğinde bu husus sarahatle görülecektir. Üstelik o, bir fikir adamı olmaktan öte, bir ilim cemiyeti kurup uzun seneler yaşatmayı becerdiği bilim sevgisini memleket sathında yaymayı hedefleyen bir dergi çıkardığı ve Cemiyet eliyle yürütülen birçok faaliyetin mimarı ve uygulayıcısı olduğu için de önemli bir şahsiyettir ve seleflerinden bu seçkin vasfıyla farklılaşmaktadır.

(1) Kenan Akyüz, a.g.e., s. 60.

3. CEMİYET-İ İLMİYYE-İ OSMÂNİYYE VE FAÂLİYETLERİ İLE TÜRK KÜLTÜR HAYATINA KATKILARI

Petersburg Sefiri Halil Bey imzası ile 11 Nisan 1861 tarihli bir arzuhalle 'Avrupa milletlerini evc-i a'la-yı medeniyete îsal eden ilm u maârif-i nâfia'nın Memalik-i Mahruse-i Şahane'de intişarı"nı amaç edinen Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye adında bir cemiyetin kurulduğu Saâdet'e bildirilmiş ve bu arzuhal 11 Mayıs 1861 tarihli İrade-i Seniyye ile olumlu olarak cevaplandırılmıştır (1) .

Halil Bey'in açık bir dille belirttiği gibi Münif Paşa'nın da kurucu üyelerinden olduğu Cemiyet'in temel gayesi topluma gerekli olan bilgileri ülkenin her tarafına mümkün olduğu kadar yaymaktır. Tabiatı ilmî olarak sorgulama ancak ilmin mahiyetinin anlaşılmasından ve mevcut ilmî birikimin edinilmesinden sonraki bir merhale olduğundan ilmin mahiyeti anlaşılmadan, ilmî sorgulama, yani ilmî araştırma yapmak pek mümkün görünmemektedir. İşte Cemiyet'in faâliyet gösterdiği devir hem bilimi tanıtmaya ve hem de mevcut birikimi Batı dillerinden ve bilhassa Fransızcadan aktarma çabasının gözlemlendiği yani ilk merhalenin yaşandığı bir devirdir ve elbette ki nihai gayesi bireylerin zihninde bir bilimsel tecessüsün tesisidir.

(1) Ekmeleddin İhsanoğlu, "Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'nin Kuruluş ve Faâliyetleri", O.İ.M.C., s. 202; İsmail Eren, "Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'nin Faâliyet ve Tesirleri", VII.T.T.Kongresi Bİldirileri, s. 689-693; Agah Sırrı Levend, "Türk Kültürünün Gelişmesinde Derneklerin ve Kurumların Rolü", Türk Dili, c. 17, sayı: 198, s. 649-654.

İslâm Dünyasındaki ilmî temponun X. yüzyılda yavaşlamaya ve XV. yüzyılın sonlarına doğru hemen neredeyse kaybolmaya yüz tuttuğu ve aradan geçen bunca süre zarfında bilim geleneğinin unutulduğu ve diğer taraftan Batı'da ilmî çalışmaların XII. yüzyıldan itibaren hareketlenerek bilhassa XVIII. ve XIX. yüzyıllarda son derece tekamül etmiş olduğu düşünülecek olursa, Osmanlıların her şeye yeniden başlama, yeniden bir bilim geleneği tesis etme vazifesini üzerlerine aldıkları hemen anlaşılacak ve ilmi yayma maksadıyla organize olan cemiyetler takdir edilecektir.

Cemiyet nizamnâmesinin, Cemiyet'in banisi olan ve her türlü etkinliğini tasarlayıp icraata koyan Münif Efendi tarafından Batı'daki ilmi cemiyetlerin ve muhtemelen Fransız akademilerinin ve Encümen-i Daniş'in nizamnâmelerinin örnek alınarak hazırlanmış olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü nizamnamedeki üslup ile Münif Efendi'nin diğer eserlerinde görülen üslup arasında büyük bir benzerlik vardır.

Münif Efendi, Cemiyet'in nizamnâmesini hazırladıktan sonra bunu ve Cemiyet'in daimi ve daimi olmayan üyelerinin isimlerini gösterir bir listeyi Cemiyet'in merkezi için münasip bir mahal tayini hakkındaki tezkereye ilâştirerek Sadâret'e sunar ve görüş talep eder. Bunun üzerine bu tarihte Sadrazam olan Kıbrıslı Mehmet Paşa⁽¹⁾ Münif Efendi'ye hitaben şu yazıyı gönderir:

(1) Ekmeleddin İhsanoğlu devrin Sadrazam'ını Fuat Paşa olarak zikretmektedir. a.g.e., s. 211.

" Saâdetlü Efendim Hazretleri

Sâye-i maârifvâye-i hazret-i Padişahî'de ulûm u maâri-
fin neşr ü tâmimi maksadıyla bazı erbâb-ı dâniş taraflarından
Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye nâmıyla teşkil olunmuş olan mec-
lisin icrâ-ı vazâifi ve merkez-i Cemiyet ittihâz olunmak üzere
münasib mahal ta'yîni hakkında olan tezkire-i saâdetleriyle
melfûf nizamnâme ve a'zâ-yı müdâvime ve ğayr-i müdâvimenin esa-
mîsini mübeyyin defter mütâlaâ kılındı. İşbu Cemiyet mesâil-i
dîniyye ve politikîyye müstesna tutularak her türlü ulûm u maâ-
rife dair kütüb ü resâil te'lif ve tercümesi ve eyyâm-ı mahsûsa-
da umûma ders i'tâsı gibi vasâit-i müfidenin icrâsına ikdâm
edeceğinden ve bu ise terbiyye-i âmme hakkında derkâr olan mesâil-i
celîle-i cenâb-ı mülûkâneye muvâfık bulunduğundan Cemiyet mahal-
linin bundan böyle tayîni ile şimdilik meclisin icrâ-ı vazâif
eylemesi hususunda bi'l-istîzan emr ü ferman maârif-beyan haz-
ret-i mülûkâne dahî ol merkezde müteallik ve şeref-südûr buyu-
rulmuş olmağla ve mezkûr nizamnâme ile defterin birer kıta su-
reti leffen gönderilmekle bir mantûk-ı emr ü fermân-ı hümayûn
icrâ-yı icâb-ı hâle himmet eylemeleri siyâkında tezkire-i muhibbât
terkîm kılındı" (1). Buradan da anlaşılacağı üzere Cemiyet'in
çalışmaları için gerekli olan izin verilmekte ve bilahare bir
cemiyet merkezi tayin edileceği bildirilmektedir.

Çok geçmeden Cemiyet'e Çiçek Pazarı'ndaki kargır Taş-
mektep tahsis olunacak ve Cemiyet birkaç ay toplantılarını yap-

(1) Mahmut Cevat ibn Seyh Nâfi, a.g.e., s.70

tiğı yerden buraya taşınacaktır. Daha sonra Münif Efendi tarafından kaleme alınan ve Mecmua-ı Fünûn'da neşredilen bir makalede devletin vermiş olduğu bu izinden ve Mecmua-ı Fünûn'un intişarı için yapılan yardımdan dolayı Sadâret'e teşekkür edilmiştir. (1)

Bu makalede dikkati çeken diğer bir husus, Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye'nin Devlet tarafından mümkün olduğunca desteklenmiş olmasıdır. Taşmekteb'in tedarik olunması, dergi için posta indiriminin yapılması ve hatta yapılması ümit edilen levazımât yardımı, bu fikri teyit eder mahiyettedir. Ayrıca Ocak 1865'te maddî sıkıntılar yüzünden çalışmalarına ara vermek zorunda kalan Cemiyet, 18 Şubat 1865'te Devletten 50.000 kuruşluk bir yardım alabildiğine göre, Devletin bu tür ilmî faaliyetlere karşı tamamen duyarsız olduğu iddia olunamaz.

Osmanlı idaresinin, ilk Türk bilim dergisi olarak görülen, Mecmua-ı Fünûn'un neşri hususuna vermiş olduğu ehemmiyeti gösterir ve Sadâret'ten vâli ve kaymakamlara gönderilmiş olan ve Mecmua-ı Fünûn'un "her dürlü fünûn u sanayî ve ticarete dair mevâdd-ı nâfiâyı şâmil olmağla mütâlaası bi'l-cümle memurîn ve sunûf-ı ahâlîye mûcib-i fevâid-i uz mâ" olduğu belirtilen mühim bir vesika da bu kanaati desteklemektedir. (2)

"Mesâil-i diniyye ve zaman-ı hal politikası mebahisinden iktirâz" ile sadece "kitap te'lif ve tercemesi ve umuma

(1) Münif Efendi, Mecmua-ı Fünûn, c. 1, sayı:5, s. 174-175.

(2) Mecmua-ı Fünûn, c.1, sayı:5, s. 175-176.

ders i'tâsı velhâsıl her türlü vesâit-i mümkün ile Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'de intişâr-ı ulum u fûnûn" ile meşgul olmak istemesi⁽¹⁾ Münif Paşa'nın daha önce işaret edilmiş olan, onun "Aydınlanmacı" ve "Ansiklopedist"⁽²⁾ tavrına uygun bir tutumdur.

Cemiyet'in 35 maddeden oluşmuş olan Nizamnâmesinde bulunan 28. maddede ifade edilen "dil" problemi Münif Paşa'yı zaten doğrudan ilgilendiren ve onun özel olarak ilgilendiği bir problemdir⁽³⁾.

Cemiyet Nizamnâmesi'nin 6. maddesinde dikkati çeken diğer bir husus ise, Cemiyet'in en geniş manasıyla toplumu eğitmeyi hedef edinmiş olmasıdır. Zira, sözkonusu maddenin ikinci bendinden anlaşılacağı üzere, ilimlerin yaygınlaşmasını sağlayacak her türlü telif ve tercüme eser, sadece mektep talebeleri için değil, fakat aynı zamanda toplumun bütün bireyleri için de tab ve neşr olunacaktır. Bu kadar geniş bir tabana hitab edecek eserlerin, ancak uzmanlarının anlayabilceği konulardan ziyade bilim ve teknolojinin yararlarından ve sonuçlarından bahseden genel kültür konularını ihtiva etmesi beklenebilir ki bu yaklaşım Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye'nin bilim üretme gayesi ile değil, fakat bilimi ve bilim sevgisini toplumun her kesimine yayma gayesi ile organize edildiği iddiamızı destekler görünmektedir.

(1) Mecmua-ı Fünûn, c.1, sayı: 1, s. 2.

(2) Recep Duran, a.g.m., Erdem, Ankara, 1987, c. 2, sayı: 6, s. 806,843.

(3) Burada s. 200-204.

Bu arada yukarıda zikredilen madde, Osmanlı aydınının Batı dillerinden yapılacak tercüme faaliyetinin önemini de kavradığını göstermektedir. Tercüme faaliyeti, bir medeniyetin ya da kültürün elinde tuttuğu bilgi ve tecrübe birikiminin, bunlara ihtiyaç duyan medeniyet ya da kültürlerle aktarılması olarak tarif edilebileceğine göre, temel mesele, hangi türden bilgi ve tecrübeler öncelikle ihtiyaç duyulduğunu isabetli bir şekilde tesbit etmeye dayanıyordu ve Münif Efendi'nin de aralarında bulunduğu büyük bir grup Osmanlı aydını, Batı dilleriyle yazılmış eserlerdeki bilimsel ve teknolojik bilgi birikimine işaret ederek yeni bir hedef tayin etmişler ve bu hedefi toplumun pek çok bireyine de kabul ettirme başarısını göstermişlerdir. İşte Cemiyet'in faaliyetleri asıl bu sebeple, yani belki de şimdiye kadar kullanılmamış yöntemlerle bize Batı'yı gösterdiği, işaret ettiği için çok faydalı olarak değerlendirilebilir.

Tercüme faaliyetlerinde, ilmî ve teknolojik bilgi birikimini içeren eserlerin tercih edilmesinin isabetli olacağı ise açıktır, çünkü dinî, politik ve edebî mahiyetteki eserler, içinde yeşermiş oldukları toplumun, bu toplumu teşkil eden bireylerin duygu, düşünce ve inançlarına hitap ettikleri halde, bilimsel mahiyeti haiz eserler, bu tip yaşantıların tesiri altında kalmayan ve tecessüs saikiyle harekete geçen bir zihnin ürünü olduğu için, herkesin malıdır ve bundan da önemlisi, ancak bu gruba giren bilgiler teknolojik gelişmeyi ve tabiatıyla ekonomik ve sınaî kalkınmayı temin edebilir.

Keyfiyet böyle iken, Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye'nin yayın planında, Batı dillerinden yapılacak ilmî eser tercümesine ağırlık vermiş olması ümit verici olmakla birlikte, uygulamaya bakıldığında, herhalde Cemiyet a'zâsını ekseriyetinin bürokrasiye mensup olması sebebiyle, bu "Kütüb-i Nâfiâ"nın çevrilemediği ya da en azından tesbit edilen hedefe ulaşılmasını sağlayacak kadarının çevrilemediği görülmektedir.

Cemiyet'in tesisinden takriben bir sene sonra çıkmaya başlayan Mecmua-ı Fünûn'un ilk sayısında, yukarıda bahsi geçen nizamnâmelere ek olarak Cemiyet kütüphânesinin nizamnâmesi de verildiği halde, Cemiyet'in kurucu üyelerinin ve hatta halihazırdaki üyelerinin isimleri verilmemiştir. Ekmeleddin İhsanoğlu, Osmanlı Arşivi'nde yaptığı araştırma neticesinde kurucu üyeleri gösterir bir listeyi neşretmiştir⁽¹⁾. Mecmua-ı Fünûn'un diğer sayılarında da bu yolda bir malûmât bulunmadığı için büyük bir kıymet arzeden bu listede, Cemiyet'in 33 daimi, 8 daimi olmayan olmak üzere toplam 41 üyenin isimleri ve vazifeleri belirtilmektedir.

Münif Paşa'nın da içinde bulunduğu kurucu üyeler listesine, üyelerin meslekleri açısından bakıldığında 33 kişilik müdavim üyelerden onaltısının Tercüme Odası'nda memur veya mütercim, onbirinin muhtulif yerlerde memur, üçünün Mühendîşhane hocası, ikisinin kurmay subay ve birinin de Mekteb-i Harbiyye'de subay olduğu görülür. Cemiyet'in müdavim üyelerinin hemen yarısının Tercüme kaleminde bulunduğu dikkat edilecek olursa,

(1) Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.e., s. 206-207.

Cemiyet'in daha ziyade tercüme faaliyetleri yoluyla halkı aydınlatma ve eğitme amacına yönelik olarak organize edilmiş olduğu anlaşılacaktır.

Encümen-i Dâniş'in üye listesi ile Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'nin kurucu üyelerini gösterir liste karşılaştırıldığında, Münif Efendi'nin ve Hayrullah Efendi ile Kemal ve Subhi Efendilerin ve belki birkaç kişinin daha her iki müesseseye de üye oldukları görülür. Bizi asıl alakadar eden, Münif Efendi'nin Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemlerinde kurulan ilmi müesseselerde ve isimlerini yukarıda zikretmiş olduğumuz diğer idari kuruluşlarda oynamış olduğu önemli roldür.

4. CEMİYET-İ İLMİYYE-İ OSMÂNİYYE'NİN FAÂLİYETLERİ

Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye'nin faâliyetlerini dört ana grupta toplamak mümkündür:

1. Mecmua-ı Fünûn'un neşredilmesi,
2. Cemiyet Merkezi'nde bir kütüphâne ile bir kırâathânenin açılması ve okuyucuların hizmetine sunulması,
3. Temel bilimlerde ve yabancı dillerde umûma dersler verilmesi,
4. İlmî danışmanlık hizmetlerinin verilmesi.

Bunların dışında, İsmail Eren, Cemiyet'in bazı ilmî eserler de neşretmiş olduğunu ileri sürerek, bunlar arasında "Defter-i Meskûkât-ı Osmaniyye" ile Mehmed Efendi tarafından kaleme alınan "Sefâretnâme-i Fransa" ve Âsım Efendi'nin "Zübde-tü'l-ilm-i Kelâm"ını zikretmekte fakat buna ilişkin herhangi bir kanıt vermemektedir⁽¹⁾. Üstelik, Cemiyet'in üçüncü sırada yeralan eseri neşretmiş olması zaten düşünülemez.

A) Mecmua-ı Fünûn'un Neşredilmesi:

Mecmua-ı Ebuzziya'da "Matbûât yahud Târîh-i Evrâk-ı Havâdis" namıyla yayınlanan makalede Mecmua-ı Fünûn'a ilişkin kısa bir bölüm vardır ve şöyle denilmektedir:

"Memâlik-i Osmâniyye'de âsâr-ı mevkûtenin fâtıhası ise

(1) İsmail Eren, "Cemiyet-i İlmîye-i Osmâniyye'nin Faaliyet ve Tesirleri", VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara, 1973, c.2, s.690.

Mecmua-ı Fünûn olup, devr-i Abdülaziz Hân'ın ikinci senesi Muharrem'inde Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye müessisleri olan devletli Münif Paşa ve Reîsü'l-Vükelâ sâbık ubhetlu devletli Kadri Paşa hazerâtının himmet-i maârif-pervâneleriyle vücûda gelerek pek çok teshîlât-u teşvikâta dahî nâil olmuş iken, dört seneden ziyâde devam eyleyememiştir."⁽¹⁾.

Mecmua-ı Fünûn'un neşrinden 18 sene sonra kaleme alınan bu kısa matbuat tarihinde, Mecmua-ı Fünûn'a "âsâr-ı mevkûtenin fâtihası" denilmesi yakın geçmişin müşâhadesine dayanır. Öyle anlaşılıyor ki, 1862 senesinde, yani XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve belki de birçok edebî türden önce "herkesin anlayacağı surette sehlü'l-îbâre olmak üzere" çıkarılmaya başlanan bu ilk mecmua ile dilimize yeni bir kavram da giriyordu: "Âsâr-ı Mevkûte" (=Periyodik). Böylece büyük reformist II. Mahmud'un arzusu ve teşvikiyle 1 Kasım 1831 tarihinde vakanüvis Esad Efendi'nin mesuliyeti altında çıkmaya başlayan ve ülkenin ilk resmî gazetesi hüviyetinde bulunan "Takvîm-i Vekâyi"den 31 sene sonra ve Takvîm-i Vekâyi ile Mecmua-ı Fünûn arasında 1840 tarihinde çıkan "Cerîde-i Havâdis"ten 23 sene sonra neşredilmeye başlanan ve gayrı resmî olan bu dergi, Türk basın hayatında da önemli bir mevkide bulunmakta ve ilk Türkçe ilmi "mevkûte" addolunmaktadır⁽²⁾.

Mecmua-ı Fünûn çıkarılmadan çok önce hazırlandığı bilinen Cemiyet Nizamnâmesi'nin ikinci maddesinde "Cemiyet ulûm ve

(1) Mecmua-ı Ebu'zziya, S:IV, 1 Zi'l-kade, 1279(20 Nisan 1862), s.106.

(2) Enver Behnan Şapolyo, Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın, Ankara, 1971, s. 100-113.

maârifte ve ticaret ve sanayie dair Mecmua-ı Fünûn ünvanıyla beher mâh ibtidasında bir gazete çıkaracak ve iş bu mecmua lâ-akall 32 sahifeden ibaret..." olacak denilerek Dergi'nin çıkışı öngörülmüş 1 Haziran 1862 tarihinde ilk sayısı neşredilmişti. Mecmua-ı Fünûn'un 1862 ve 1863 senelerinde 24 sayısı tam olarak hazırlanıp basılabildi; fakat 1864 yılında ilk dokuz sayı çıkarılabildiği halde, Şevval, Zilkâ'de ve Zilhicce aylarına ait sayıları çıkarmak mümkün olmadı; 1865 yılında ise Dergi hiç çıkmadı; 1866'da 12 sayısı da hazırlanırken, 1867 tarihinde sadece Muharrem sayısını neşretmek mümkün oldu. Aslında Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'nin yayın organı olan Mecmua-ı Fünûn'un neşri bu 1867 Mayıs sayısı ile 46 adete erişir ve nihayet bulur; fakat Münif Efendi, bu tarihten 16 sene sonra, yani 1883 Ocak'ında kendi şahsî gayreti ve Dergi'yi yeniden canlandırmak niyeti ile ve bütün makalelerini de bizzat yazarak bir sayı daha çıkardı ve böylece Mecmua-ı Fünûn 47. sayıya ulaştı.

Dergi'nin neşr tarihini ve sürecini gösterir bu dökümden onun neşrinin üç kez inkıtaya uğradığı anlaşılmaktadır. 1864 yılı, Şevval ayında, 1865'e döndüğüne göre, tam olarak 1865 Şubat'ından, 1866 Muharrem (Mayıs)'ine kadar 15 ay süren ilk inkıtânın sebebi tamamen ekonomik olabilir. Çünkü Cemiyet üyelerinin ödemekle mükellef oldukları aidat ayda 20 kuruş olduğuna ve Cemiyet'in "a'zâ-yı müdâvime" ve "a'zâ-yı gayr-ı müdâvime"si 39 kişi bulunduğuna göre, Cemiyet'in aylık geliri, şayet başka herhangi bir şekilde yardım gelmediği de düşünülecek olursa, 780 kuruş civarında olmalıdır. Öyle anlaşılıyor ki bu meblağ Dergi'nin

basım masraflarını karşılamaktan çok uzaktır. Münif Efendi'nin Mecmua-ı Fünûn'un 4. sayısındaki "Mecmua-ı Fünûn'un Mazhar Olduğu Hüsn-i Kabûlden Dolayı Âmmeye Teşekkür"⁽¹⁾ adlı yazısının bir yerinde bu husus teyid edilerek şöyle denilmektedir:

"Mücerred Cemiyet-i Âcizanemize bir iâne-i fütuvvetkârâne olmak üzere bazı zevât-ı kirâm müteaddid nüshaya müşteri yazılarak elyevm müşterilerimizin mikdarı üçyüze bâliğ olmuş ise de bi-mennihi Taâlâ ahd-i karîbde tezayüd ederek hasılatı masârifatına mukâbil olmasını me'mûl ederiz."

Mecmua-ı Fünûn'un basım masraflarının dışında, Cemiyet'in mesela kütüphâneye kitap, dergi, gazete alımı gibi diğer masrafları da düşünülecek olursa ve üyelik aidatlarının muhtelif sebeplerle muntazaman toplanamadığı gözden irak tutulmazsa, bu mâlî sıkıntı iyice belirginleşir.

Cemiyet 18 Şubat 1865 tarihinde, Sultan Abdülaziz'den 50.000 kuruş tutarında bir yardım almış ve 1866 Mayıs'ında tekrar yayın hayatına girmiştir.

1867 Muharrem(Mayıs)'inden sonra başlayan ikinci inkıtanın sebebi ise gayet açıktır. Bunu Münif Efendi, Ocak 1883 yılında neşrettiği son Mecmua-ı Fünûn'un "Mukaddime"sinde şöyle izah etmektedir:

"Bundan yirmiiki sene mukaddem Memâlik-i Şâhâne'de ulûm u fünûnun neşr ü tāmimi niyet-i hâlisânesi ile Dersaâdet'te bir

(1) Münif Efendi, "Mecmua-ı Fünûn'un Mazhar Olduğu Hüsn-i Kabûlden Dolayı Âmmeye Teşekkür", Mecmua-ı Fünûn, c.1, sayı:4, s.137.

çok erbâb-ı maârifden mürekkeb Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye ünvanıyla bir heyet teşkil olunub, Reîs-i Sâniîliğine dahi a'zâsının intihabıyla bu fakir-i ke bizââ tayîn edilmiş idi. Cemiyet-i mezkûrenin cümle-i âsârından olmak üzere binikiyüzyetmişdokuz senesi Muharrem'inden itibaren Mecmua-ı Fünûn namıyla bir risâle-i mevkûte tab-u neşr olunup 4 seneden mütecaviz müddet devam ettikten sonra başlıca a'zâsının dağılmaları ve bi'l-husûs, meşguliyet-i âcizanemin tekessürü münasebetiyle ta'til edilmiş idi" (1).

Münif Efendi'nin şahsî gayretiyle, Ocak 1883'te çıkan 47. sayıdan sonra, Dergi Sultan Abdülhamid'in isteği ile kapatılmıştır. Tarihçiler ve edebiyatçılar bu üçüncü inkıtânın sebebini, bu sayıda neşredilen "Bir Yıldız Böceği ile Bir Yolcu" adındaki hikayede "Yıldız Böceği"nden Sultan Abdülhamid'in kastolunmasına bağlarlar (2), fakat bu hikayenin de içinde yer aldığı "Hikâyât" başlıklı yazıda 16 tane hikaye bulunur ve hepsi de imalarla doludur (3).

(1) Münif Efendi, "Mukaddime", Mecmua-ı Fünûn, sayı:1, 1300, s. 2.

(2) Derginin kapatılmasına sebep gösterilen "Bir Yıldız Böceği ile Bir Yolcu" adındaki hikayeyi buraya naklediyoruz:

"Bir yolcu bir karanlık gecede kırdâ giderken yolunu şaşırılmış olduğu halde uzaktan bir yıldız böceği gördü. Bunu fenerli bir adam zannedip arkasından gitti ve nihayet bir bataklığa düşdü.

Herif pek münfail olarak böceğe it'ab etmeye başlayıp "Allah müstehakkını versin, sen beni niçin böyle fena yerlere götürdün" dedikte, böcek "sana, benim ardımsıra gel diyen oldu mu?" diye cevap verdi.

Başına bir felaket geldiği vakit onu daima başkasından bilme, elbette senin kusurundur.

Her ne gelirse sana senden gelir,
Sen onu zannetme ki benden gelir."

(3) Münif Efendi, "Hikâyât", Mecmua-ı Fünûn, sayı:1, 1300, s. 31-40.

Fakat Münif Efendi, Sultan Abdülhamid'in Mecmua'yı kapattırmasının hemen ardından O'na hitaben bir mektup yazarak zikredilen hikayede herhangi bir kasıt bulunduğunu kabul etmemiştir. Hikmet Turhan Dağlıoğlu tarafından neşredilen bu mektupta şunları söylemektedir:

"Mecmua'dan mizâc-ı mehasin-i imtizac-ı şahânelerine muğayir olan her ne ise hâşa bir su-i niyet ve kasda makrûn olmayub mücerred gaflet ve adem-i dikkatten nâşî olduğunu temin ve nasıl istenilirse yemin ederim. Teftiş memurlarının bundan zuhul etmeleri dahî mazeret-i çâkiranemi müeyyiddir.

İsnâd buyurulan sû-i niyeti ben kimse hakkında tecvîz etmem, bâhusus çıra'gerdesi ve ihsândîdesi olduğum bir Padişah-ı şevketpenah hakkında küfür addederim.

Remiz ve ibhâm tarikıyla beyân-ı efkâr etmek hiç âdetim değildir. Mukaddemen dört beş sene mütevâliyen çıkarmış olduğum Mecmua-ı Fünûn'da bu kabilden bir kelime görülmemiştir. Kulları Mütalaât-ı kasîrânemi iktiza ettiği vakit açıktan açığa söyleyim. İyi yahud fena her ne ise bu yolda cesaretim nezd-i Hümayûn'da dahi sâbit zannederim. Öyle meramı gizli bir tarih ile ifâde etmek münâfık ve suret-i sîretine çayr-ı muvâfık olan adamlara mahsusdur. Ben âcizâne hiçbir vakit bu sıfat-ı mezmumeyi kabul etmem.

Her ne ise bâdema maraz ve ferahı, Hazret-i Padişahî serim u inhiraf olunmamak ea'zzu âmâl-i ubeydânemdir.

Münderecâtı itimad-ı şâhâne'ye mazhar olan bir zât marifetiyle kable't-tab' mütâlââ u tetkik ettirildiği halde bu müşkilâta hiç mahal kalmaz.

Hülâsa Mecmua hakkında ittihaz buyurulan karar-ı âlînin ta'dîline af ve niyet-i Padişahî'nin şâyan buyurulmasını istirhâm ederim. Fakat bu teşebbüs ü tazarrûdan asıl muradım şu münâ-

sebetle dūçâr olduğum sū-i zandan dolayı beyân-ı lessüfle berber hakk-ı nâçizânemde hüsn-i nazar-ı kimyaeser-i Şehriyârîlerin devâm u istikrarıdır. Ol bâbta ve kâtıba-ı ahvâlde emr ü fermân ve lütf u ihsân şevketlü Kerâmetlü velinîmet bîminnetimiz Efendimiz hazretlerininindir." (1)

Münif Efendi'nin bu mektubunun büyük bir samimiyetle yazıldığından kuşku duyulamazsa da, neden La Fontaine'inkilere benzer bu hikâyeleri Mecmua'da neşrettiği de anlaşılamamıştır.

Mecmua-ı Fünûn'un ilk sayıları 300 adet basıldığına ve bundan sonraki sayılarının da bu miktarda basılması kuvvetle muhtemel olduğuna göre, onun İmparatorluğun her tarafında tesirli olması nasıl beklenebilir? Bunun maddeten imkanı var mıdır? Dergi'nin eğitici rolünün çok büyük olmasına rağmen, İstanbul'un dışına çıkan nüshalarının son derece az olması, ülkedeki okuma-yazma oranının dahi yüzde ikilerde seyrettiği göz önünde tutulacak olursa, Dergi'nin "Taşra"da değil de İstanbul'da, toplumun bütünü üzerinde değil de sadece dar bir idareci kesiminde etkili olmuş olması gerekmez mi? Üstelik mecmua nisbeten kısa bir süre neşrolunduğuna göre, bu sürede amacına erişmiş olduğu söylenebilir mi? Doğrusunu söylemek gerekirse, bu gibi sorular, Mecmua-ı Fünûn'un etkinliği hususunda bir takım şüpheler de uyandırmaktadır.

Mecmua-ı Fünûn'a yazı veren ve sayıları otuz beş bulan şahısların bürokrat olduklarını ve şu ya da bu şekilde

(1) Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Münif Paşa'ya Ait Notlar", Başpınar Dergisi, sayı: 26, Antep, 1941, s. 13-14.

Batı kültürü ile temasa geçmiş olduklarını daha önce zikretmiş-
tik. Bu şahıslar ve makalelerinin, ekseriyetle kendilerinininkine
benzer bir eğitimden geçmiş bürokrat kesimi üzerinde tesir
icra ettiklerini gösterir önemli bir belge, Mecmua-ı Fünûn'un
4. sayısının sonunda Dergi'yi desteklemek gayesiyle birden
fazla nüsha alan müessese ve şahısların isimlerinin açıklanma-
sıdır. Bu şöyledir:

	Nüsha
Zât-ı Vâlâ-yı Hazret-i Sadâret-Penahî	6
Umûr-ı Hâriciyye Nâzırı Âlî Paşa	5
Mecâlis-i Âliye'ye Memur Mustafa Nailî Paşa	5
Meclis-i Vâlâ Reîsi Kâmil Paşa	5
Meclis-i Vâlâ A'zasından Mustafa Paşa	10
Meclis-i Vâlâ A'zasından Ethem Paşa	2
Paris Sefiri Mehmet Cemil Paşa	2
Girit Vâlisi İsmail Paşa	2
Ticaret Nâzırı Safvet Efendi	2
Maarif Nâzırı Kemal Efendi	2
Londra Sefiri Kostaki Bey	2
Tophane Meclisi Reîsi Halil Paşa	2
Petersburg Sefiri Halil Bey Efendi	2
Tahran Sefiri Haydar Efendi	3
Berlin Sefiri Aristarki Bey	2
Tuna Komisyonu Reîsi Ömer Paşa	2
Maârif Nezâreti	12
Mühendishâne-i Berr-i Hümayûn	10
Beyoğlu Kıyısında İstihkam Alayı	5
Aynı Kışlada İhtiyat Alayı	3

Dergi'nin sadece 300 tane abonesi olduğuna ve neredey-
se üçte birinin bu şahıs ve kuruluşlarca satın alındığı gözden

uzak tutulmazsa, geriye kalan 216 nüshanın, ülkenin her yerinde, büyük bir tesir icra edemeyeceğini düşünmek makul görünmektedir.

Dikkati çeken bir başka husus da, Dergi'den Âlî, Mustafa Nâilî, Kâmil Paşaların 5, Mustafa Paşa'nın ise 10 nüsha satın almış olmasıdır. Bu Cemiyet'i desteklemek gayesi ile yapılmış olsa bile Mecmua-ı Fünûn'a fevkalade bir rağbetin olmadığı fikrini de telkin etmektedir. Gerçi, Münif Efendi, henüz birkaç sayısı çıkmış olmasına rağmen, Mecmua'nın "cümle tarafından alâim-i hüsn-i kabul" gördüğünü belirtmektedir; ancak bunu söylemesinin sebebi, ilme susamış insanların çıkar çıkmaz Dergi'nin bütün nüshalarını kapış kapış satın almaları olmayıp, belki Dergi'nin basımı için gerekli iznin verilmesi ve mümkün olduğunca "teshilât ve teşvikâta mazhar olması"dır. Ayrıca, Bükreş'te daha önce yaşanmış bir tecrübenin vereceği tedirginliğin beyhude olduğunu anlamak da onu bu kanaate itmiş olabilir. Bu hususta Münif Efendi şunları söylemektedir:

"Mukaddemce Bükreş'te bizim mecmua gibi bir fünûn gazetesini neşrine ibtidâr olundukta orada galiba kala-yı gerembahâyı ilm u ma'rifetin revacı olmadığı cihetle işbu tıfl-ı ma'sûm müsâadât-ı meşruhâdan mahrûm kaldığından henüz şîr-i şirin hayattan lezzet almaksızın geldiği semt-i âdeme ric'at eylemiş ve mûcidi olan zat mersiye-i han-i hüzn ü tee'ssüf olduktan sonra mevcut nüshalarını mecmua-ı nâs olan bir meydanda kamilen ihrak ve külünü oralara defn ile üzerine fulan sene vefat eden ilmin mezarıdır ibaresini şâmil bir taş dahi dikmiş. Lehü'l-hamd ve'l-minne sâye-i feyzzvâye-i Hazret-i Padişahî'de az vakit zar-

fında bizim mazhar olduğumuz bunca teshîlât u teşvikât Mecmua-ı âcizânemizin öyle ecel-i âcilden masûn olarak ilâmaşâallah rehîn-i devâm ve istikrar olması hakkında akça-yı teminâttır" (1) .

Mecmua-ı Fünûn'un neşrine en büyük destek Mehmed Emin Âlî Paşa'dan gelmişti. Âlî Paşa, Mecmua-ı Fünûn'un ilk sayısını gördükten sonra, Cemiyet üyelerini taltif ve teşvik, Mecmua-ı Fünûn'un çıkışını tebrik maksadıyla ve bazı yararlı hatırlatmaları muhtevi bir "iltifatnâme"yi Cemiyet'e göndermiş ve bu iltifatnâme, hayırlı olur düşüncesiyle, Mecmua'nın ikinci sayısında basılmıştır (2) . Bir ilmî mecmuaya, bir devlet adamının göstermiş olduğu alaka ve destek nadir olaylardandır.

Bir iltifatnâme olmakla birlikte, oldukça seçkin bir fikir eseri görünümündeki bu birkaç yaprak, sadece Âlî Paşa'nın zeka ve basîretini değil, bir Tanzimâtçının dikkat ettiği başlıca hususları özetlemesi bakımından da mühimdir. Buna göre:

a) Bir insan cemiyetinin terakkîsi kendisini terkeb eden üyelerin "mertebe-i terbiye ve vukûfunu" göre olur. Şu halde sosyal bünyede tezâhür edecek müsbet gelişmeler, bu bünyeyi oluşturan tek tek bireylerin eğitime bağlıdır.

b) Medenî bir insan "gıda-yı rûhânî" olan ilme sahip olmaksızın hayatını idame ettiremez.

c) İnsanların zihinlerini terbiye etmek muallimlere zimmet edilmiştir.

d) Şahsî menfaat kendisinden vaz geçilmeyecek bir

(1) Münif Efendi, "Mecmua-ı Fünun'un Mazhar Olduğu Hüsn-i Kabulden Dolayısı Âmmeye Teşekkür", Mecmua-ı Fünun, c.1, sayı:4, s.134.

(2) "İltifatname-i Mehmed Emin Âlî Paşa Hazretleri", Mecmua-ı Fünûn, c.1, sayı:2, s.51-54.

şeydir, ancak bu başkasının hakkına tecavüz etmek ve başkalarını bu haktan müstefid kılmamak anlamında yorumlanamaz. Mesela elektirik akımını insanlar arası haberleşmede kullanmayı keşfeden kimse, bundan zâtınca büyük fayda görmüştür, ancak bütün insanlara da büyük bir hizmette bulunmuştur.

Macmua-ı Fünûn'un ilk sayısı, kendisinden 23 sene evvel çıkmaya başlayan Cerîde-i Havâdis gazetesinin matbaasında basılmış olup, dokuza kadar olan sayılar yine Ceridehâne, Tercümân-ı Ahvâl ve Artin Manosyan matbaalarında basılmıştır. Daha sonra Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye kendi matbaâsını kurmuş ve başına Filip Efendi'yi getirmiştir. Münif Efendi, buna ilişkin haberi Mecmua'nın 24. sayısında şöyle vermektedir:

"Cemiyet gerek Mecmua'sının ve gerek sair âsârının suhûlet ü ehveniyetle tab' u temsîline dest-i re's olmak üzere bir küçük basımhâne tertib ve Türkçe'den başka Fransızca ve Rumca ve Ermenice hurûf dahî tedarük etmiş olmağla elyevm işbu elsine-i erbaâ üzere kitab tab' edebileceği derkâr bulunmuştur" (1).

Dokuzuncu sayıdan itibaren Dergi, Yeni Cami civarında vakı Çiçek Pazarı'nda Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye matbaasında tab olunmuştur. Bu bilgiyi Mecmua-ı Fünûn'un cilt kapaklarından edinmek mümkündür.

Mecmua'nın bazan zamanında çıkarılmadığını biliyoruz. Münif Efendi, bunun sebebini de şöyle izah etmektedir:

"Mecmua-ı Fünun'un bazı nüshaları eyyam-ı mev'ûdesinde çıkarılmayub Aralık'ta tehallûf vuku' bulmuş ve eğerçi ibtidâ-

(1) Münif Efendi, "Sûret-i Hâl-i Cemiyet", Mecmua-ı Fünûn, c.2, sayı:24, s. 482.

daki numromuzda dahî bi'l-münasebe beyan olunduğu vecihle bu makûle fûnûn gazeteleri evrâk-ı havâdise mâkis olmayub her vakt u halde mütalaâsından istifâde olunabileceğinden biraz taahhüründe beis olmadığı der-kâr bulunmuş ise de taahhürât-ı vâkıa mücerred kendi matbaâmız olmayub sâir mahallerde tab' ettirilmesinden neşet etmiş ve muahharan gerek Mecmua-ı Fûnûn ve gerek sair kütüb u resâil-i nâfia tab'ına mahsûs bir matbaa tanzim kılınmış olmağla bundan böyle Mecmuamızın evkât-ı muayyenesinde çıkarılacağı meczumdur" (1) .

Mecmua-ı Fûnûn, 12x19 cm. ebadında olup genellikle üç ya da dört forma olarak yayınlanmıştır. Kapak mavi, sarı ve kırmızı renkli kağıttandır ve ön kapak üzerinde gayet sade bir hatla Mecmua'nın adı, hangi cemiyete ait olduğu, basım yeri ve basım yılı yazılmıştır. Arka kapakta ise genellikle abone koşullarına ilişkin bilgiler verilmektedir. İmlâ yönünden nokta, virgöl, parantez işaretleri kullanılmış "Fihrist" ve "Hata-Savab Cedveli" konulmuştur. Dergi'nin birinci cildi 522, ikinci cildi 513, üçüncü cildi 360 ve dördüncü cildi ise 47. fasikül hariç 510 sayfadan mürekkeptir.

Mecmua-ı Fûnûn'da yazıları neşredilmiş 41 muharrirden, 12 kişinin, yani Ohannes, Vâhân, Aleksandır, Fardis, Kostantinî ve Kostaki Antapulos Efendilerle, Ferdinand Dolispeş, Nobar, Cratier, Milord Edwards, Mösyö Tears ve Mösyö Braun'un azınlıklardan yada ecnebî olması dikkati çekecek bir husustur. Azınlık-

(1) Münif Efendi, "İlan", Mecmua-ı Fûnûn, c.1, sayı:12, s. 477.

ların Batı ile daha kolay ve daha sıkı münasebetler kurabilme ve dolayısı ile daha iyi eğitim ve öğretim görme imkanlarına sahip oldukları düşünülürde Osmanlı ilmi hayatında az da olsa tesirli oldukları söylenebilir. Bunlardan yalnız ikisi, Ohannes ile Aleksandır Efendiler aynı zamanda Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye'nin de üyesidir. Bu durum Cemiyet'e üye olan 11 gayri müslimle birlikte, akalliyetten ya da ecnebî olan en az 18 kişinin Cemiyet'le sıkı münasebetleri olduğunu gösterir. Cratier, Milord Edwards ve Mösyö Tears'ın ise ecnebî oldukları ve sadece çeşitli vesilelerle yazdıkları yazıların ya da vermiş oldukları nutukların Türkçe'ye tercüme edildiğini ve Cemiyet ile hiçbir alakalarının olmadığını tesbit edilmiştir.

Azınlıklardan, Mecmua-ı Fünûn'da en fazla sayıda makalesi neşredilen kişi Fardis'tir. Fardis'in üç kısım halinde neşredilen iki makalesinden biri "Târîh-i Mülûk-i Furs-ı Kadîm" (22 sayfa), diğeri ise "Târîh-i Kostantiniyye"(26 sayfa)'dir. Ayrıca iki kısımlık "Ayasofya" ile bir kısımlık "Mizâc-ı Hava-yı İstanbul" ve "Çemberlitaş" adlı makaleleriyle, toplam on makalesinin neşredildiği anlaşılmaktadır. Bu makalelerden biri hariç diğerleri tarihle ilgilidir.

Fardis'ten sonra Mecmua'da Aleksandır Karatodori Efendi'nin "Usul-i Teminiyye"(18 sayfa) adında üç kısımlık bir makalesi ile "Taharrî-i Müsannefât-ı Atîka" adında bir kısımlık bir makalesi neşredilmiştir.

Diğerlerinin neşrettiği makale adedi ise üçü geçmez. Böylece Mecmua'da azınlıklar ve ecnebîler tarafından yazılan

makaleler, çoğu birkaç kısım olmak üzere toplam 28 adettir ve dört ciltte neşredilen toplam 268 adet makalenin takriben yüzde onunu teşkil eder. Ancak bu makalelerin hiçbirisi temel bilimlerle alakalı değildir.

Türk Muharrirlere gelince, Mecmua-ı Fünûn'a en çok makale vermiş olan kimsenin Münif Efendi olduğu görülecektir. Dergi'de Münif Efendi'ye ait ve bazıları seri makale olmak kaydıyla telif ve tercüme 75 adet yazıya tesadüf olunmaktadır. Ayrıca Mecmua-ı Fünûn'un 6. sayısından itibaren başlayan ve otuz kısımdan mürekkep bulunan "Hülâsa-ı Politikkiye" adlı seri makaleyi, Avrupa gazetelerinden ve mecmualarından istifade ederek Münif Efendi'nin hazırladığı kabul edilebilir. Çünkü bu tür haberleri ihtiva eden makalelerde genellikle onun imzası bulunmaktadır. Böylece Münif Efendi'nin kaleme almış olduğu makale adedi 76'ya ulaşmış olur. Bunların isimleri ve kaç kısımdan müteşkil oldukları aşağıdaki listede sunulmuştur⁽¹⁾:

<u>Makalenin Adı</u>	<u>Kısım</u>
1. Nizamnâmeler	3
2. Mukaddime	1
3. Mukâyese-i İlm ü Cehl	1
4. Sûrat-i Ömr	1
5. Zuhûr-ı Tasvîr-i Efkâr	1
6. Karadağ	2
7. Mukaddime-i İlm-i Jeoloji	1
8. Takrîz-i Tercüme-i Telemak	1
9. İlğa-yı Kavâim-i Nakdiyye	2
10. Âmmeye Teşekkür	1
11. Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyân	1

(1) Bu liste hazırlanırken "Fihrist"e itimat edilmemiştir. Çünkü, fihristle içerik uyuşmamaktadır. Yukarıdaki liste karşılaştırma yapılarak hazırlanmıştır.

12. Tarih-i Çav	2
13. Tarih-i Evrâk-ı Nakdiyye Bervechı Umûmî	1
14. Dârü'l-Fünûn'da Ders-i Âmm Küşâdı	2
15. Acâib-i Seb'a-i Âlem	1
16. Çin'de Bulunan Ehl-i İslâm	1
17. Dârü'l-Fünûn Dersleri	1
18. Hudûs-ı Mecmua-i İber-i İntibâh	1
19. Sergi-i Umûmi-yi Osmanî'nin Vukû'-ı Küşâdı	1
20. Ümit Burnu'nda Bulunan Ehl-i İslâm	1
21. Zuhûr-ı Mir'ât	1
22. Zamîme-i Sergi-i Osmanî	1
23. Ümit Burnu'ndan Mektub-u Mahsûs	1
24. Târîh-i Telgraf	1
25. İ'lan	1
26. Vasâit-i Tenvîriyye	1
27. Kebuternâme	1
28. Mahiyet u Aksâm-u Ulûm	1
29. Târîh-i Hukemâ-yı Yunan	16
30. Mecmua-ı İber-i İntibah'a Cevap	1
31. Ümit Burnu'ndan Mektub	1
32. İlm-i Sarf u Nahv	2
33. Islâh-ı Resm-i Hatta Dâir Bazı Tasavvurât	1
34. İngiliz Atlarının Aslı	1
35. Süveys Cedveli	4
36. Tenzîm-i İstanbul	1
37. Cemiyet'e Verilen Bazı Hedâyâ	1
38. Teşekkürnâme	1
39. Cemiyet Merkezinde Kıraâthâne Küşâdı	1
40. Sûret-i Hâl-i Cemiyet	1
41. Dâire-i Maârif-i Umûmiye Küşâdı	1
42. Anadolu'da Semâdan Nüzûl Eden Buğday	1
43. Mecmua-i Muahedât-ı Osmâniyye	1
44. Kamor Adaları	1
45. Harîk-ı İstanbul	1
46. Tarih-i Devlet-i Osmâniyye Dersi	1
47. İhrak-ı Bivezenân-ı Der Hindistan	1

48. Amerika Ahâli-i Asliyyesi	1
49. Karıncaların San'at ve Medeniyeti	1
50. Bazı Âsar-ı İlmiyye	1
51. Umûr-ı Mâliyye-i Düvel-i Muhâribe	1
52. Tuna Vilayeti'nde Menfaât-ı Umûmiye Sandıkları	1
53. Cengiz Han	2
54. Fotoğrafya	2
55. Girit Adası	1
56. İlm-i Tedbîr-i Memleket	1
57. Servet	1
58. Menfaat ve Kıymet u Bahâ	1
59. Mahsûlât	1
60. Sa'y u Âmel	1
61. Sermâye	1
62. Taksîm-i Servet	1
63. Mülk	1
64. Taksîm-i Arâzi	1
65. Serbest-i Sanayi'	1
66. Esnâf Usûlü	1
67. Sanayie Mûteallik Nizâmât	1
68. Enva'i Ticaret	1
69. Mukaddime (1)	1
70. Elyevm Dersaâdet'te Türkçe Olarak Tab Olunan Resâil-i Mevkûtenin Sâhib-i İmtiyazlarını Mübeyyin Defterdir	1
71. İlm-i Ahlâk	1
72. Seylan Adası	1
73. Tahsîl-i Servet	1
74. Encümen-i Hamûşân	1
75. Hikayât	1
76. Hulâsa-i Politikkiye	30

Böylece, 132 parça halinde yazmış olduğu 76 makale ile mecmua'da neşredilen 268 parça makalenin nerede ise yüzde elli-

(1) Bu, Münif Efendi'nin tek başına neşrettiği 47. sayının Mukaddime'sidir.

sine yakın bir kısmını hazırlayan Münif Efendi'nin, Mecmua-ı Fünûn için taşımış olduğu mana daha iyi anlaşılacaktır. Gerçekte bu 76 makalenin hepsi bizim anladığımız anlamda makale değildir. İçlerinde "Cemiyet Nizamnâmeleri", "Mukaddime", "İlan" gibi yazılarla Cemiyet'in faaliyetleri hakkında bilgi veren yazılara tesadüf olunur. Fakat birçok konuda fikir de ihtiva etmektedirler. Şayet bu tip yazılar çıkarılacak olursa, geriye 53 makale kalır ki, bunların üçünün, yani "Sür'at-i Ömr", "Fotoğrafya" ve "Hülâsa-i Politikkiye"nin tercüme olduğu hususunda hiçbir şüphe yoktur.

Münif Efendi'nin şahsî görüşlerini yansıttığı anlaşılan "Mukâyese-i İlm ü Cehl", "Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyân", "Mahiyet-i Aksâm-ı Ulûm", "İlm-i Sarf u Nahv", "İslâh-ı Resm-i Hatta Dâir Bazı Tasavvurât", "Tanzîm-i İstanbul", "Anadolu'da Semadan Nüzûl Eden Buğday", "İlm-i Ahlâk" gibi fikrî ve ilmî mahiyeti hâiz ve yeni bir düşünce şeklini, Batılı bir eğitimden geçmiş, onu iyice anlamış bir zihin yapısını gösterir bu makalelerin dışında kalanlar, herhangi bir kaynak gösterilmeksizin ve çoğu Batı dillerinden olmak üzere yapılan iktibaslarla oluşturulmuş olsa gerektir. Cemiyet kütüphânesinde yer alan ve isimlerini tesbit edebildiğimiz kitaplarla, kiraâthânedeki dergi ve gazetelerin ihtiva ettikleri konular bizi bu fikre yöneltmektedir.

Burada dikkatimizi çeken hususlardan birisi, bu makalelerde işlenen temâlardır. İslâmî konu ve temalar, artık arka plâna itilmiş olup "Çin'de Bulunan Ehl-i İslâm" ve "Ümit Burnu'nda Bulunan Ehl-i İslâm" makaleleri bile alabildiğine etnolojik

bir mahiyeti haizdir. Artık okuyucular "Târîh-i Telgraf", "Kamor Adaları", "Karıncaların San'at ve Medeniyeti", "Fotoğrafya", "Tarih-i Hükemâ-yı Yunan" gibi makalelerde, farklı bir tarihi yaklaşım, farklı bir dil ve üslup, alışılmamış konular, daha önce ismini hiç duymadıkları yerler, oraların ahalileri, örfleri ve âdetleri, teknolojinin en son hârikaları ve bir zamanlar üzerinde önemle durulan ve sonraları unutulmuş Grek felsefesi ile yüzyüze gelmektedirler.

Mecmua-ı Fünûn'un çıktığı dönemdeki aydınlar için bile yeni sayılabilecek bazı kavramların ve bu kavramlar karşısındaki fertlerin durumlarının daha iyi kavranabilmesi için Münif Efendi tarafından kaleme alınan birkaç makaleye değinmekte yarar vardır.

Mecmua'da 30 kısım halinde 188 sayfayı işgal eden "Hülasa-ı Politikkiye" makalesi Cemiyet Nizâmnamesi'nin 3. maddesine mugayir gibi görünse de, hakikatta Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları dışında yeralan "takallübât-ı ahvâl-i âlem" hakkında bilgi vermek maksadıyla ve Padişah'tan izin almak suretiyle kaleme alınmıştır, yansızdır ve olayları cereyan ettiği şekliyle bildirir. Bu makalenin neşrini Mecmua-ı Fünûn'un dördüncü sayısında haber veren Münif Efendi, bu konuda şunları söylemektedir:

"Umûr-ı dîniyye ve politikkiye mebahisinden ictinâb olunmak Cemiyetimizin usûl-ı mevzuâsı iktizasından olduğu cihetle şimdiye kadar Mecmua'ya yazılan mevâdd-ı fünûn ve edebiyâta münhasır bulunmuş ise de Avrupa'nın bu makûle matbuât-ı ilmiyyesinde dahî mutâd olduğu vechile fevâidinin teksîri garazıyla

takallubât-ı ahvâl-i âleme dair havâdis ü ahbârın dahî hulâsaten derci tensîb olunmuş ve mütalaât u muhâkemâtına girişilmeyerek bu makûle vukûâ'tın kemâhiye nakl ü beyanı târîh kabilinden olub usûl-i müttehazemize muhalif düşmeyeceği meczûm bulunmuş olmağla bu defa taraf-ı Saltanat-ı Seniyye'den sezavâr buyurulan müsâade-i mekârim-i adeye mebnî bundan böyle gerek hâricen ve gerek dâhilen bir mâh zarfında serezde-i zuhûr olan vukûât-ı mühim-me-i politikiyenin dahî hülâsa suretiyle derc ü tahrîrine ibtidâr kılınacaktır" (1) .

"Hülâsa-ı Politikiyeye"de, 1860-1866 yılları arasında, İtalya'daki eyaletler çekişmesi, General Garibaldi'nin yükselişi, Prusya'daki meşrutiyet mücadelesi, Lehistan'daki iç huzursuzluklar, milliyetçilik akımının getirdiği kargaşalıklar, Yunanistan, Fransa, İngiltere, Meksika, Danimarka'daki çalkantılarla, Mısır ile Fransa arasındaki Süveyş meselesi gibi hâdiseler özetle ve bir tarihçi titizliği içerisinde anlatılmaktadır.

Ayrıca bu seri makalede, Memâlik-i Müctemia-yı Amerika meselesine ağırlıklı olmak üzere yer verildiği görülmektedir. Amerika coğrafyası, rejimi, Kuzey-Güney savaşı, bu savaşın sebepleri, tarafların liderleri bildirilmekte ve Amerika'nın diğer ülkelerle olan münasbetleri üzerinde durulmaktadır.

Dahilî hâdiseler olarak sadece Tunus meselesine ve Çerkezler'in Anadolu'ya iskanına kısaca değinildiği için, bu yazıların bilhassa İmparatorluk dışına yönelik olarak hazırlandı-

(1) Münif Efendi, "Macmua-ı Fünûn'un Mazhar Olduğu Hüsn-i Kabulden Dolayı Ammeye Teşekkür", Mecmua-ı Fünûn, c.1, sayı:4, s.135.

ğını bile söylemek mümkündür.

Yüzyıllardan beri süregelen tarihçilik geleneğinin yavaş yavaş değiştirilmeye başlandığının bir habercisi ve işaretlerinden biri olan bu seri makalede müslüman olmayan ülkelerdeki siyasî hadiselerin ortaya konması, okuyucunun ihtilal ve reformlarla ve bunların nedenleri ve yollarıyla tanıştırılması, ona rejimlerin ve yönetim biçimlerinin gösterilmesi, üzerinde durulmaya değer bir faâliyetdir ve yeni bir rejim arayışına girmiş olduğu halde, Batı'daki gelişmelerden tam manasıyla haberdar olamamış, bazı Osmanlı aydını üzerinde bir tesir icra etmediği düşünülemez.

Hakikatte, Münif Efendi'nin genel tavrı, bilimsel gelişmelerden ve bilimin yüceliğinden, teknolojik harikalardan ve diğer medeniyet tezahürlerinden öğrencisini haberdar etmeye ve onlara güzel örnekler sunmaya gayret eden bir öğretmenin tavrıdır. O, herşeyden önce, bilimlerin kıymetini ve sadece malî ve kültürel hayatımız için değil, gündelik hayatımız için de ne kadar sağlam bir temel taşı, ne kadar güçlü bir dayanak olduğunu topluma benimsetmeye çalışır. İlmî ve sonuçlarını günlük yaşantımıza aktarmaya çalışır. Ancak, bu genel tavır, Münif Efendi'nin Batı'daki ve ülkemizdeki siyasî hadiseler karşısında tamamen lakayd olduğu fikrini tevellüd etmemelidir. Batı'daki siyasî gelişmeleri günü gününe takip ettiği anlaşılan Münif Efendi, hukuk ve iktisat dersleri esnasında, elbette ki, siyasî ve iktisadî tercihlerini öğrencilerine aktarmıştır.

"Hulâsa-i Politikiyye"den sonra Dergi'nin en geniş makalesi 16 kısımdan mürekkep olup 154 sayfayı ihtiva eden ve adeta küçük bir kitap görünümünde olan "Tarih-i Hükemâ-yı Yunan"dır. İlk Yunan filozofu Tales'ten başlayarak meşhur Platon'a kadar bütün Yunan filozoflarının hayatları ile birlikte felsefî görüşlerini de anlatan bu seri makale, ülkemizde Batı kaynaklarından istifade edilerek hazırlanmış olan ilk Yunan felsefesi tarihi görünümündedir ve şayet Mecmua-ı Fünûn'un kısa süre içinde kapanması sözkonusu olmasa idi, bu teşebbüsün Avrupa felsefesine kadar getirilebileceği umulurdu.

Münif Efendi, makalenin girişinde şunları söyler:

"Hükemâ-yı Yunan'ın uluvv-i kadr ü şanları müstağnî-i ityân-ı burhan olub, kendüleri sahîfe-i hestîden nabûd olalı iki bin şu kadar sene mürûr eylemiş olduğu halde hikmet ü âdâbca vaz' ettikleri usûl müselleme-i uli'l-absâr ve âsâr-ı fazâil-disarları çihar aktar-ı cihanda nakş-ı kitâbe-i iştihardır. Ale'l-umûm tevârîh-i eslâfa kesb-i ittila' bais-i basîret ü intibâh olduğu halde bu misüllü zevât-ı hikmet-âyâtın sûret-i ahvâl-i efkârlarını bilmek ne derece fevâid-i müstelzim olacağı muhtâc-ı izah değildir. Hafî olmadığı vechile işbu hükemâ-yı Yunan ulemâ-yı İslâm beyninde dahî mazhar-ı kemâl-i itibar u ihtirâm olub, hulefâ-yı Benî Abbas zamanında ekserî müellefâtı dahî Arabîye nakl ü terceme kılınmıştır"⁽¹⁾.

Kültür tarihi tekkik edildiğinde görülecektir ki, gerek Münif Efendi'nin de tesbit ettiği gibi IX. yüzyıl İslâm Röne-

(1) Münif Efendi, "Târîh-i Hükemâ-yı Yunan", Mecmua-ı Fünûn, c.2, sayı:13, İstanbul, 1280, s.21.

sansı'nı, gerekse XVI. yüzyıl Avrupa Rönesansı'nı hazırlayan senelerde Yunan ilmi ve felsefi eserleri, ilgili dillere tercüme edilmiş ve böylece çok külliyetli bir ilmi ve fikri birikimden istifade yoluna gidilmiştir. Münif Efendi'nin, bu kültürel gelişimin tarihinden haberdar olduğu ve ülkede serbest ve seçkin bir tefekkür ortamı yaratmak gayesiyle böyle bir çabaya giriştiği ve hiç değilse Türk Rönesansı'nın bir tuğlasını daha örmeye gayret gösterdiği anlaşılmaktadır. Onun bütün fikir ve faaliyetleri tetkik edilip açıklığa kavuşturulduğunda, bu kanaatin daha da güçleneceğine inanıyoruz.

Münif Efendi'nin Mecmua-ı Fünûn'da neşredilen makaleleriyle ilgili olarak dikkatimizi çeken bir başka husus, bilimin önemine sıkça temas etmiş olmasına rağmen, hiçbir makalesini temel bilimlerden birindeki gelişmelere ayırmamış olmasıdır. Sadece, "Târîh-i Telgraf", "Fotoğrafya" ve "Vasâit-i Tenvîriyye" gibi birkaç makalesinde, bir teknoloji tarihçisi titizliğiyle ilgili araçları tanıtmaktadır. Bu durum onun almış olduğu eğitim ya da Dergi'nin hitab ettiği çevrenin donanım derecesi ile izah olunabilir ki, Münif Efendi'nin diğer eserlerine de bakılarak ilk şikkın daha doğru olduğunu düşünmek makul gibi görünmektedir. Gerçekte XIX. yüzyılın ikinci yarısı bilim üretimi ve bilim transferi bir yana, bilimin ehemmiyetinin idraki dönemi olarak algılanmalı ve hükümlerde daha dikkatli olunmalıdır.

Münif Efendi'nin makalelerini ve diğer eserlerini kaleme alırken geneldi takip etmiş olduğu yöntem son derece pedagojiktir. O, konuya gerekli etimolojik izahâtla başlamakta ve

konunun tarihi gelişimini vererek gününe kadar getirmektedir. Bu onun etimolog ve tarihçi yönünün getirmiş olduğu usuldür. Meselâ "Târîh-i Telgraf" adlı makalesinde konuya şöyle girmektedir:

"Telgraf(kelimesi),lafz-ı Yunanî olup uzak manasına olan "tele" ve yazmak manasına gelen "grafo" lafızlarından mürekkebdir ki, uzak yazan veyahud dûrnüvis demek olarak bayrak ve ateş ve emsâli bazı işaretler ile mutlaka uzaktan muhabere olunmak san'atıdır. Fenn-i mezkûr ı'nde'l-mütekaddimîn ma'rûf olub Sûryanîler ve Mısırlılar ve Çinliler ve diğer bazı milel-i kadîme bunu hayli ıslâh ve ikmâl eylemişler idi.

Miladdan beşyüz sene mukaddem İranlılar, Yunanlılar ile vukû'bulan muharebâtları esnasında işbu işaret usûlünü kemal-i intizam ile icrâ idüb, Atina'dan Azerbaycan'a iki gün zarfında haber ısal ederler idi. Ve işbu usûl-i kadîme ilâ-yevmina hâzâ Çin'de cârî olub, vasat-ı memlekette vâkı' merkez-i hükümet birkaç saat zarfında herbir re's-i hududiyle muhabere idebilir.

Eş'ar-ı şuara-yı Yunan olan meşhur Homeros İlyada nam manzûme-i beliğasında zikr eylediği vechle Yunanlılar Troya şehrini muhasara ettikleri esnada şehre hücum etmek veyahud şehirlilerin hurûcunda müdafaa eylemek üzere geceleri beynlerinde ateşten işaretler istimal ederler idi ve diğer bazı müverrihinin kavline göre şehr-i mezkur feth olundukta oradan birkaç günlük mesafede vakı Ağro (أغرو) şehrine bazı alâmât-ı nâriye ile derâkab keyfiyet tebşir kılınmıştır."^(1). Makalenin devamında elektriğin keşfi ve elektrik akımının haberleşmede kullanılması

(1) Münif Efendi, "Târîh-i Telgraf", Mecmua-ı Fünûn, c. 1, sayı: 11, İstanbul, 1279, s. 448.

ve bunun yararları hususunda açık ve mükemmel bir izahat vererek konuyu bitirmektedir.

Münif Efendi'den sonra Mecmua-ı Fünûn'da en fazla sayıda makalesine tesadüf olunan kimse Kadri Bey'dir. Kadri Bey'in Mecmua'da 10 farklı konuda 23 makalesi mevcuttur.

Osmanlı İmparatorluğu, XVIII. yüzyılın ortalarına değin inen bir geçmişe dayalı Batılılaşma ve Modernleşme gayretleri esnasında, Avrupa'dan ve bilhassa Fransa'dan gündelik hayata ilişkin yaşam biçimleri, tavırları ve anlayışları yanında, pek de esasına nüfuz edilmeden tesiri altında kalınmış siyasî, felsefî ve kültürel fikir öğeleriyle birlikte, Avrupa'da yerleşmiş ve hayatın vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiş kimi müesseseleri de ithal etmeye çalışmıştı. Mecmua-ı Fünûn, günümüzün medenî toplumlarında, sosyal ve bilhassa iktisadî bünyenin yapı taşları mertebesinde bulunan sergi, biriktirme sandığı, sigorta, banka ve ticarî şirket gibi müesseselerin tanıtımı ve ülkemizde teşkil edilmelerinde de önemli bir rol oynamış olsa gerektir.

Bunlardan biri olan sanayi sergileri ya da fuarları, Münif Efendi'nin, "Sergi-yi Umûmi-yi Osmanî'nin Vukû-ı Küşâdı" (1) ve "Zamîme-i Sergi-yi Osmanî" (2) adlı makaleleri ile, Kadri Bey'in, "Tarih-i Sergi Ber-Vechi Umûmî" (3) ve "Sergi-yi Umûmi-yi Osmanî" (4) adlı makaleleri ile tanıtılmakta ve ilk Osmanlı Sanayi Fuarı hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir.

- (1) Münif Efendi, "Sergi-yi Umûmi-yi Osmanî'nin Vukû-ı Küşâdı", Mecmua-ı Fünûn, c.1, sayı:9, İstanbul, 1279, s. 362-367.
- (2) Münif Efendi, "Zamîme-i Sergi-yi Osmanî", Mecmua-ı Fünûn, c.1, sayı:10, İstanbul, 1279, s.408-413.
- (3) Kadri Bey, "Târîh-i Sergi Ber-Vechi Umûmî", Mecmua-ı Fünûn, c.1, sayı:9 İstanbul, 1279, s. 386-392.
- (4) Kadri Bey, "Sergi-yi Umûmi-yi Osmanî", Mecmua-ı Fünûn, c.1, sayı:10, İstanbul, 1279, s.430-434 ve c.1, sayı:8, İstanbul, 1279, s.337-342.

Kadri Bey, yukarıda ismi zikredilen "Târîh-i Sergi Ber-Vechi Umûmî" adlı makalesinde, "Kudemâ-yı Yunan zamanında resim ve oyma ve emsâli bazı sanayi erbâbı mamûlâtını bir sergi heyetine koyarak anzâr-ı âmmeye arz ve bu suretle masnuâtlarının 1'nde'n-nâs derece-i kadr u itibarını fehm ü tahkîk ederlerdi" (1) diyerek, bugün sanayi ürünleri sergisi ya da sanayi fuarı olarak bildiğimiz müessesenin başlangıçlarını Yunanlılara kadar götürmektedir. Bu adet Yunanlıların akabinde unutulmuş ve ancak 1699 senesinde Fransa "meşahîr-i musavvirini"nden Mösyö Mansarcae himmetiyle Paris'te gerek taştan yapılmış ve gerekse kağıt üzerine çizilmiş mücessem ve musattih tasvirlerle mahsus bir küçük sergi ile yeniden canlandırılmıştır. Sanayiye ve ziraata ilişkin ürünlerin sergilendiği ilk sanayi fuarı ise yine Paris'te ve 1798 senesinde açılmış olup oradan süratle Avrupa'nın büyük ülkelerine yayılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde ise, ilk sanayi fuarı "Sergi-yi Umumi-yi Osmanî" adı altında 9 Şubat 1863 yılında İstanbul'da At Meydanı'nda, Sultan Abdülaziz'in de katıldığı bir törenle açılmıştır. Açılış günü konusunda, Münif Efendi "Sergi-yi Umûmi-yi Osmanî'nin Vukû-î Küşâdı" adlı haber makalesinde şunları söylemektedir:

"Sergi-yi Osmanî'nin Ramazan-ı Şerif ibtidasında küşâdı mukarrer olduğu halde bazı eyaletlerden muntazar olan eşyânın vaktiyle vurûd edememesine mebnî bi'z-zarûre mâh-ı mezkûrun dokuzuncu Cuma gününe kadar taahhur eylemiş ve ol gün selamlık

(1) Kadri Bey, a.g.m., Mecmua-ı Fünûn, c.1, sayı:9, s.386-392.

resm-i âlî'si Sultan Ahmet Cami-i Şerifi'nde icrâ olunduktan sonra Sergi'ye teşrif-i Humayûn-ı şâhâne vukû' bulub bunu müteakib âmmeve dahî ruhsat-ı duhûl i'ta kılınmıştır"(1).

Sergi halk tarafından büyük rabet görmüş ve açılışından Ramazan'ın sonuna kadar geçen 21 gün zarfında takriben 54.000 kişi tarafından ziyaret edilmiştir, hatta Sultan Abdülaziz bile defalarca teşrif buyurmuş ve Hazîne-i Hâssa'da mevcut bazı nadir mücevherlerin sergilenmesine izin vermiştir.

Oldukça modern bir tarzda tanzim edilen bu serginin "...Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne mahsûlâtına mahsûs olub, emr-i zirâat u filahata müteallik olmak üzere memâlik-i ecnebiyyeden gönderilecek âlât u edevâtın vaz'ı için ilave olunan diğer kıtasının henüz binası natamam olduğu..."(2) için açılışı bayram'dan sonraya ertelenmiştir.

Serginin imparatorluk mahsulatına tahsis edilen kısmında Halep, Şam, Bursa "mensucât-ı harîriyyesi", Uşak keçeleri, sırma işleri, İslimye Fabrikası'nda mamul aba ve emsâli yün mensucât, İstanbul'a mahsus incillî ve sırmalî kadın terlikleri, Tersane-i Âmire mamulâtından olarak maden ve ahşâptan pek çok gemi âlât ve edevâtı ve Tophâne-i Âmire'de imal olunmuş şeshâne toplar ile Mekteb-i Bahriyye-i Şâhâne hocalarından olub Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye ikinci "reîs-i kâimimakâmı" bulunan Said Efendi'ni yaptığı ve demur yollarda müsta'mel lokomotif tabir olunur arabaların" dördte biri cesametinde bir modeli, İstanbul ve Selanik kuyumculuk ürünleri ve Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne talebelerinin

(1) Münif Efendi, "Sergi-yi Umûmî-yi Osmanî'nin Vukû-i Küşâdı", Mecmua-ı Fünûn, c.1, sayı:9, İstanbul, 1279, s.362.

(2) Mecmua-ı Fünûn, a.g.m., c.1, sayı:9, İstanbul, 1279, s.363.

tabloları olmak üzere toplam 10.000 parça civarında esya sergilenmiştir.

Serginin ikinci kısmında ise hepsi ecnebî mahsulâtı olmak üzere, biçerdöver, patos, makaralar, inek sağma aleti, pamuğu denk bağlama aleti ile tekerlekli yangın tulumbası, iki tekerlekli demir el arabası, dikiş makinası ve demir kasalar gibi eşya gösterime girmiş olub, bunların satışının yapılip yapılmadığı hususunda herhangi bir malûmâta tesadüf olunamamıştır. Serginin iki kısmında yer alan eşya, Osmanlı sanayii ile Avrupa sanayii arasındaki yapılanma farkını gösterecek bir durum arz etmiştir.

Münif Efendi'nin hemşehrisi ve ahbabı olan ve Sergi-yi Umûmî-yi Osmanî'nin açılışında İstanbul'da bulunduğu anlaşılan Hasırcızâde Mehmet Hâfız Ağa (1803-1887) (1), bu önemli gün için bir siir nazmetmiştir:

HANZÜME-İ BERÂY-I SERGİ-Yİ OSMANÎ

Otuziki aded dürr-i dânedir şâhân-ı Osmanî

Emr verdiler hıfz etmek üzere nazma sâyandır

Birer Abdülmecid, Abdülhamid, Orhan ve İbrahim

Zeha Abdülaziz de bir gelen Sultan-ı Zîşandır

Hüdâ bin yıl ömr versin bu bir şâh-ı dilâgâha

İkişer Bayezid, Mahmud Hân, Sultan Süleyman'dır

(1) Hasırcızade, Münif Efendi'nin bir gazelini tahmis etmiştir:
Zaman-ı Ömrüne Hafız irişdi Vakt-i harif
Sana yakışmayacak bülbülü, gülü ta'rif
Bırak civanlara etsünler anları tavsif
İşitti nameni gülşende oldu kilki Münif
Kemal-i sevk ile sanashanın ey bülbül
Bkz., İ.N.K. İnal, Son Asır Türk Sairleri, c.1, İstanbul, 1932, s.475.

Selim, Osman ve Ahmedler ricalü'l-ğayb-veş üçler
Muhammed Mustafalarla, Muradlar çar yarendir

Otuzüç farz gibi vâcib dua-yı ömr ü ikbâlî
Otuzikinci şâh hala şehinşâh-ı cihanbândır

Otuzbir padişah işte şu dört mısraâ derc oldu
İki mısra dahî mahsûs-ı nâm-ı şâh-ı devrandır

Hasırcızâde serdi Sergi'ye kala-yı şâhâne
Getürsünler meta'n şâiran var ise meydandır

Bu Sergi nev-zemin bir beytdir tab' üzre nazm etti
Cenâb-ı Mustafa Paşa ki elhak ehl-i irfândır

Şâhinşâh sayesinde ol Müşîr-i fâzıla Sergi
Bakâ-yı nâm-ı davasında bir açıkca burhandır

Güzel nev-tarh-ı cây-ı dilgüşa-bak pek neşât-ı âfizâ
Bu Sergi-yi latife tam târîh olsa çesbândır

Felek gördükde nev-dibâlar üzre nakş-ı zîbayı
Demiş kim atlasım hem köhne hem sade perişandır

Serildikçe basit-ı hâke mührün ferş-i zertari
Desunler seyr edüb halk sâ'ye-i Abdülaziz Hân'dır

Güneş al gölgesin ümid ile takbîl eder pâyen
Serapa Abdülaziz Hân zıll-i yezzandır⁽¹⁾

İddihâr sandıkları ya da biriktirme sandıkları modern toplumlarda, sosyal güvenliğin vaz geçilmez unsuru olarak kabul edilmekte ve Milletlerarası Çalışma Teşkilatı(İLO)'nın 1952 yılında kabul ettiği 102 sayılı "Sosyal Güvenliğin Asgari Normla-

(1) Hasırcızâde Mehmed Hafız, "Manzûme-i Berâ-yı Sergi-yi Osmanî",
Mecmua-ı Fünûn, c.1, sayı:8, s.342-343.

rına ilişkin Sözleşme" ile tesbit edilmiş bulunan, hastalık, analık, iş kazaları ve meslek hastalıkları, nakdî yardımlar, malüllük, yaşlılık, ölüm, işsizlik, aile yardımları gibi sebeplerden ötürü her bir sebep, bir branşını teşkil edecek şekilde, bilhassa Batı Avrupa ve Kuzey Amerika memleketlerinde organizasyon ve realizasyonu sağlamış bulunmaktadır⁽¹⁾.

Kadri Bey, Mecmua-ı Fünûn'un 21. ve 22. sayılarında neşretmiş olduğu "İddihâr Sandığı" adlı iki kısımlık makalesinde, bu müesseseyi tanıtmakta ve ülkemize transferinin yapılması halinde elde edilecek "fevâid-i azîme"yi sıralayarak, Avrupa'da tesadüf olunan farklı modelleri hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir:

"Malum olduğu üzere ekseri erbâb-ı sanâyi u hirefin emr-i taayyüşleri kesb-i yevmî'ye mevkûf olub bunlar hasebe'l-beşeriyye bir illete mübtela oldukları veyahud ihtiyarlık ciyetiyle kuvâ-yı bedeniyyelerine zaâf geldiği halde icrâ-yı san'at edemeyeceklerinden kendileri ve evlâd u iyalleri dûçar-ı fakru ihtiyaç olarak bi'l-âhere züll-i suâli irtikâb edecekleri emr-i aşikardır. Her dürlü tedâbîr-i mümkün ve münâsibe ile aceze-yi ebnâ-yı cinsimizin ıslâh u terfîh-i ahvâline sâ'y u gayret a'zam-i vazâif-i insaniyet olduğundan erbâb-ı hayrat şu matlab-ı câ'lânın istihsâline pek çok sarf-ı efkâr etmiş ve bu bâbta Avrupa'da ittihaz ve icrâ olunan tedâbîr u vasâit'in en hayırlısı iddihâr sandığı usuli olduğu bi't-tecrübe sâbit olmuştur."⁽²⁾ diyerek Memleket-i Mahrûse-i şâhâne'de de böyle

(1) Ziya Çağlar, Açıklamalı-Uygulamalı Baç-Kur Mevzuatı ve İlgili Kanunlar, Ulucan Matbaası, s. 5.

(2) Kadri Bey, "İddihâr Sandığı", Mecmua-ı Fünûn, c.2, sayı:21, s.389-390.

bir sandığın kurulmasını teklif eden Kadri Bey, devamla şöyle söylemektedir:

"İddihâr Sandığı, halkı akça cem u iddihârına teşvîk niyet-i hayriyyesiyle tésis olunmuş bir şirketten ibarettir. Teşebbüsât-ı sâire-i ticariyyede olduğu gibi bundan maksad-ı aslî şirketâ'zasının temettüi olmayub, esnâf ve amele ve emsâli ahâ-lînin bi't-tasarruf artırabildikleri mebâliğ-i cüziyyeyi temîmat-ı kâfiye ve mikdâr-ı münâsib faiz ile ahz ve her dürlü muhataradan emin olacak surette umûr-ı ticarete isti'mal etmek ve bu vechle çekmece ve kemerlerde kalub ashâbına bir güne faidesi olmayan mebâliği müsmir eylemektir"⁽¹⁾.

Yine Kadri Bey'in bildirdiğine göre, Avrupa'da iddihar sandığı, ilk defa 1787 senesinde, İsviçre'nin Bern şehrinde kurulmuş ve sonra Avrupa'nın diğer ülkelerine yayılmıştır. İmparatorluk topraklarında ise 1864 yılları civarında, belki de ilk kez, Kadri Bey vasıtasıyla bu müessesenin tanıtıldığı ve hemen akabinde 1866 yılında sınırlı da olsa "Askerî Tekaüd Sandığı" ilerealize edildiği anlaşılmaktadır.

Mecmua-ı Fünun'la, ilk defa tanıtılan, diğer bir müesse-se ise, sigorta ve sigortacılıktır. "Usûl-i Temîniyye" adlı üç kısımlık makalesinin başında Aleksandır Efendi şöyle söylemektedir:

"Fransızca "Assurance" ve İtalyanca "Sigorita" tabir olunan "usûl-i temîniyye" Avrupa'nın ekserî mahallinde mer'î

(1) Kadri Bey, a.g.m., Mecmua-ı Fünun, c.2, sayı:21, s.390-391; ayrıca bkz., a.g.m., Mecmua-ı Fünun, c.2, sayı:22, s. 427-432.

olub bi't-tecrübe fevâid-i kesîresi görüldüğünden gün be gün keşb-i vüs'at ve ehemmiyet etmektedir. Usûl-i mezkûrenin muhas-senâtı Memâlik-i Mahrûse-i Hazret-i Pâdişâhî'de henüz ma'lûm olmadığından bunun esas u envaina ve fevâid-i mütenevvi'asına dair bazı malûmât-ı mücmele i'tası münasib görülmüştür" (1).

Böylece sigortanın memlekette bulunmadığına dikkat çeken Aleksandır Efendi, bu müesseseyi şöyle tanıtmaktadır:

"Herbir devlet-i muntazamanın vazâif-i tabiiyesinden biri teba'asının envâl u emlâkını siyonet kazıyyesi olup şu maksada vusûl için bir kuvve-i kâfiye-i zabıta istihdâm olunmakta ise de kuvve-i mezkûre teba'ayı ancak eşirra ve edepsiz ve eşkiya ve hırsız makûlesinin isâl edecekleri zarardan vikâye edebilub, yoksa harîk vukûuyla büyût ve dekâkîn yanması ve denizde sefâinin kazâzede olması misillü âfât-ı semaviyye ve kazâ-yı nâgahâniden nâşî ahâlîye terettüb edecek zarar u ziyanın men'î vukûuna muktedir olamayacağı derkâr olduğundan bu bâbda tedâbîr-i sâire ittihâzı lâzım gelmiştir. Ve zikr olunan âfât-ı semâviyye ve kaza-yı nâgahânînin men'î vukûu kudret-i beşeriyeden hâriç olduğundan hiç olmasa bir şahıs felâkette olduğu halde ebnâ-yı cinsinin mazhar-ı muâveneti olmak üzere bir usûl ihdasına lüzum görünüb şu muâvenet mâddesi ise bir ademe isâbet edecek zarara mümkün mertebe eşhâs-ı kesîreyi teşrîk demek olduğu ve meselâ yüz bin guruşluk bir hâne muhterik olsa işbu yüzbin guruş zarar yüz kişiye taksîm olunduğu halde asla hissetmeyecekleri derkâr olup fakat bir şahıs üzerinde kalur ise

(1) Aleksandır Efendi, "Usûl-i Teminiyye", Mecmua-ı Fünûn, c. 2, sayı: 16 İstanbul, 1280, s. 191; ayrıca bkz., a.g.m., c. 2, sayı: 17, s.229-234; a.g.m., c. 2, sayı: 18, s. 293-300.

belki bütün bir familyanın düçar-ı fakr u perişanî olmasını müstelzim olacağı âşikâr olmağla, kazâen vukû' bulan hasar u ziyânın içinde'l-îcab bir muâvenit-i mütekâbile suretinde olmak üzere mümkün mertebe eşhâs-ı kesîreye tevzi' ve taksîm ederek ahâlînin ale'l-infirâd temin-i emvâli efkâr-ı sigorta usûlünün ihdâsına bâis olmuştur" (1) .

Daha sonra Aleksandır Efendi, daha müşahhas bir mîsâlle konuyu aydınlatmakta ve bir sigorta kumpanyası teşkili hususunda bilgi vermektedir:

"... Sigorta bahsine gelince bi'l-farz Karadeniz'de sayr ü sefer eden sefînelerden sene be sene biri biri üstüne kırk gemide bir gemi telef olmakta idüğü lede't-tahkîk tebeyün ettiği halde Karadeniz ticareti ile meşğûl olan ehl-i sefâinden birisi gemisini sigorta ettirmek yani gemisi şayed kazaya uğrar ise kumpanya tazmîn etmek üzere sigorta kumpanyası ile bir mukâvele akd etmek istediği halde sigorta akçası namıyla zikrolunan gemi bahasının kırkda bir yani mezkûr gemi yüzbin guruş eder ise ikibinbeşyüz guruş ile kumpanyanın temettu' olmak üzere bir mikdâr-ı cüzî değer meblağ dahi alınarak gemi sigorta edilir. Bu suretle kumpanya kırk sefine sigorta ettiği halde içinden biri kazazede olur ise sefâin-i saireden aldığı sigorta akçasıyla telef olan gemiyü tazmîn edüb işte bu usûl ile hem emvâl-i ticariyye teleften vikâye olunmuş ve hem de sigortacılıkla birçok âdem ta'ayyûş etmiş olur" (2) .

(1) Aleksandır Efendi, a.g.e., s. 191-192.

(2) Aleksandır Efendi, a.g.e., s. 191-192.

Sonra Aleksandır Efendi, sigorta türleri, şirketlerin koşulları , şartları ve diğer teknik hususlarda bilgi vermektedir.

Diğer bir müessese olarak, Kadri Bey'in kaleme aldığı, "Banka-i Osmanî"^(1) ve iki kısımlık "Târîh-i Banka Ber-Vechi Umum"^(2) makaleleriyle tanıtılan banka müessesesine temas etmek gerekir. Osmanlı Devletinde ilk banka 1863 Haziran'ında, imtiyazı Fransa ve İngiltere sermayedarlarından mürekkep bir kumpanyaya verilmek üzere "Bank-ı Osmanî" adı altında kurulmuştur. Bu konuda Kadri Bey özetle şunları söyler:

"Osmanlı Devleti'nin ekonomik itibarını yükseltmek için İstanbul'da bir banka açılması bir çok defa düşünülmüş ancak bu gerçekleştirilememiştir. Bunun gerçekleşme zamanı geldi. Bankacılık sarraflık gibi bir meslek olduğundan, birkaç ay önce Saltanat-ı Seniyye bankasının imtiyazı İngiltere ve Fransa sermayedarlarından oluşan bir şirkete verildi. Bu banka "Osmanlı Bankası" adıyla Saltanat-ı Seniyye'nin nezâretinde çalışacaktır. İmtiyaz süresi 30 senedir. Merkezi İstanbul'da olan banka şube açabilecektir."^(3)

Kadri Bey'in "Târîh-i Banka Ber-Vechi Umum" adlı makalesinden Avrupa'daki banka müessesesinin diğer iktisadî müesseselerden daha eski olduğu ve ilk bankanın, XII.yüzyılın ikinci yarısında, İtalya'da tesis olunan Venedik Bankası olduğu öğrenil-

(1) Kadri Bey, "Banka-i Osmanî", Mecmua-ı Fünun, c.1, sayı:12, s. 495-502.

(2) Kadri Bey, "Târîh-i Banka Ber-Vechi Umûm", Mecmua-ı Fünûn, c. 2, sayı:13, s. 10-17 ve c. 2, sayı:14, s. 52-61.

(3) Kadri Bey, "Banka-i Osmanî", Mecmua-ı Fünûn, c. 1, sayı:12, s. 495-497.

mektedir. (1)

Mecmua-ı Fünûn'da tanıtılan Batı müesseseleri arasında, "ticaret şirketleri"ne de yer verilmiş ve Meclis-i Sâlis-i Ticaret reisi ve Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'nin üyesi Vâhân Efendi'nin "Fevâid-i Şirket" namıyla önemli bir makalesi neşredilmiştir (2).

Bu makalede, Vâhân Efendi, ticaretin bir milletin "tezhib-i ahlak" ve "kesb-i medeniyet" eylemesindeki rolüne değinmiş ve "Memâlik-i Mahrûse"de ticari zihniyetin gelişme sebeplerini şöylece sıralamıştır:

1. Osmanlılar çok cesur ve cengaver bir millet olduklarından yeryüzünün üç kıtasında münbit ve mâmûr olan birçok ülke zabtederek zarurî ihtiyaçlarını kolaylıkla karşıladılar ve kendileri dahi "ehl-i kanaât" olduklarından ticarete temayül göstermeyerek "umûr-ı harbiyye" ile iştiğal eylidiler. Vâhân Efendi, bu tavrı şöylece izah ve tenkit eder:

"(Osmanlılar) geçimlerine yetecek miktardan fazlasına sahip olmak istemeyi hoş karşılamazlar ve kendilerinden sonra gelecek olanları düşünmezler. Halbuki bu şekilde düşünmenin kötülüğü en basit bir düşünceyle ortaya çıkar. Çünkü Allah insana insan nevinin mesud olması için akıl ve idrak vermiştir, bu yüzden insan bulunduğu meslekte ilerlemek ve en iyisini yapmak zorundadır. Aksi takdirde dünya ve ahirette sorumlu olur." (3)

(1) Kadri Bey, "Târîh-i Banka Ber-Vechi Umûm", Mecmua-ı Fünûn, c. 2, sayı:13, s. 10.

(2) Vahan Efendi, "Fevaid-i Şirket", Mecmua-ı Fünûn, c. 1, sayı:8, s.343-353.

(3) Vahan Efendi, a.g.m.,s. 347.

2. Tüccarlarımız çok iyi vasıflarla donatılmış olduğu halde, onların çok cüzî bir kısmı, ticaret usul ve kurallarını bilmekte ve bu husus ticaret sahalarını genişletmelerini ve daha fazla kar elde etmelerini engellemektedir.

Mecmua-ı Fünûn'da tanıtılmaya çalışılan bu müesseselerin iktisadî ve sosyal mahiyeti haiz oldukları ve sanayi ve ticareti teşvik, çalışma sahalarını artırma, iş güvenliğini, sosyal dayanışmayı ve can ve mal güvenliğini sağlamayı hedef edindikleri görülür. Amaç, bu faydalı müesseselerin tesisini çabuklaştırarak, çöküşü, asırlardan beri süren gerilemeyi engellemek olabilir.

Bir iki cümleyle Mecmua-ı Fünûn'da neşredilen birkaç makaleye daha dikkat çekmekte yarar vardır. Kadri bey'den sonra Dergi'ye en fazla yazı veren kimse Edhem Paşa'dır. Edhem Paşa, 21 parça halinde hazırladığı ve 165 sayfaya ulaşan hacmi ile bir ders kitabı büyüklüğünde olan "Medhâl-i İlm-i Jeoloji" adlı tek makalesinde, çok sarih bir dille ve özet olarak ve jeoloji ile temel bilimlerin birbirleriyle yakın bir münasebet içinde bulunduğu gerçeğinden de hareketle, gerekli fizik, kimya ve maden bilgilerini verdikten sonra jeolojinin temel konularından bahsetmiş ve bu ilmin insan hayatındaki önemine dikkat çekmeye çalışmıştır. Bu seri makalede şahsî tecrübe ve katkılara tesadüf olunmamakla birlikte, Edhem Paşa'nın mevzuya hakim olduğu derhal anlaşılmaktadır.

Edhem Paşa'dan sonra, sırada 20 parça halinde 9 makaleyle Mehmet Şevki Bey ve sonra da 12 parça halinde bir makale

ile, müşterek çalışan Mehmet Cemil Paşa ve Halil Bey gelir.

Burada bilhassa Mehmet Şevki Bey tarafından kaleme alınan "Japonya Memleketi" adlı makaleye dikkat çekebiliriz. Makale, Japonya'nın kalkınma hamlesinin bariz bir hal alması neticesinde yazılmıştır.

Bu açıklamalardan sonra Mecmua-ı Fünûn'un belli başlı hususiyetlerini şöylece sıralamak mümkündür:

a) Mecmua-ı Fünûn'da neşredilen makalelerin mevzuları, etnoğrafya, antropoloji, biyoloji, meteoroloji, astronomi, coğrafya, ekonomi, tarih, felsefe, ahlâk ve diğer muhtelif ilim disiplinlerinden seçilmiş olup toplumun mümkün olduğunca geniş bir kesiminin istifade edebilmesi maksadıyla oldukça açık ve anlaşılır bir Türkçe ile kaleme alınmıştır.

b) Mecmua'nın amacı, halkın gözleri önünde alabildiğine geniş bir ilimler yelpazesi açmak ve onların meraklarını bunlardan birine sevk etmek olmalıdır. Bu sebeple, hiçbir makalede ele alınan mevzu derinlemesine ve bütün ayrıntılarıyla anlatılmamış, sadece okuyucunun genel bir malumâta sahip olması hedeflenmiştir.

c) Mecmua-ı Fünûn'da sık sık vurgulanan tema, Batı medeniyetinin halihazırdaki seviyesine ilim ve mârifet sayesinde geldiği ve "Memleket-i Mahrûse-i Şâhâne"nin o eski şâşaalı günlerine tekrar kavuşabilmesi için aynı yoldan geçilmesi gerektiğidir. Her şey için ve her yerde, en güvenilir rehber ilimdir, fendir.

d) Mecmua temel ve sosyal bilimler sahalarında yapılan araştırmaların, orjinal katkıların yayınlandığı bir dergi değildir. Makalelerin hemen tamamına yakın bir kısmı, Batı dillerinde ve bilhassa Fransızca'da neşredilen kitap, dergi ve gazetelerden iktibaslar yoluyla ve okuyucuyu sıkmayacak, onlarda ilim sevgisi uyandıracak mevzulardan seçilmiştir ve eğitim amaçlıdır.

e) Mecmua-ı Fünûn, ilk ilmî Türk dergisi olmak hasebiyle, Türk ilmî neşriyatına ve ilim dergisi yayıncılığına bir medhaldir.

f) Mecmua, dînî ve politik tartışmalara hiçbir zaman girmemiş ve Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye'nin belirlediği amaçlar doğrultusunda yayın yapmaya büyük bir ihtimam göstermiştir.

g) Makalelerde mevzûlar tarihsel boyutlarıyla ele alınmış ve yabancı kökenli sözcüklerin hangi dilden geldiği ve anlamının ne olduğu mutlaka belirtilmiştir. Bu hususiyet onu alabilirdiğine pedagojik kılmıştır.

B) Cemiyet Merkezi'nde Bir Kütüphâne ile

Bir Kırathânenin Açılması

a. Kütüphâne:

Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye ve bilhassa Münif Efendi, Mecmua-ı Fünûn'da yer alan makaleleri, kısaca tahlil etmiş olduğumuz esnada göstermeye çalıştığımız şekilde, Batı'da tesadüf olunan birçok müesseseyi tanıtmış ve bu hayırlı kuruluşların ülkede de tésisi için önyak olmuştu. Bu müesseseler arasında banka, sigorta, şirket gibi iktisadî mahiyeti hâiz olanlar

bulunduğu kadar, mecmua gibi kültürel mahiyette olanlar da vardır.

İşte Münif Efendi, gerek Cemiyet üyelerinin ve gerekse diğer okuyucuların istifadesine sunulmak maksadıyla, Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye'nin têsisi ile birlikte, Cemiyet binasında bir de kütüphâne kurulmasını sağlamış ve böylece Batı'daki örneklerine uygun olarak organize edilen bu müessese ile Osmanlı aydınına bir başka medeniyet numunesi takdim etmiştir. İlk dernek kütüphanemiz olarak kabul edebileceğimiz bu kütüphâne, ülkemizdeki modern kütüphaneciliğin de ilk müjdecisidir⁽¹⁾.

Mecmua-ı Fünûn'un Temmuz 1862 tarihli ilk sayısında neşredilen "Nizâmât-ı Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye'den ve kurucu üyeler listesinden Cemiyet Kütüphanesi'ne bir hâfız-ı kütüb tayin edildiğini görüyoruz. Nizâmname'ye göre, idarî heyete de dahil olduğunu bildiğimiz bu memur, Cemiyet'in üyeleri arasından bir sene süreyle seçilecek, ücretsiz çalışacak ve görev süresinin sonunda yeniden seçilebileceği gibi, Kütüphâne'yi, Münif Efendi tarafından hazırlandığı aşıkâr olan ve yine Mecmua'nın birinci sayısının 14. ve 15. sayfalarında neşredilen "Kütüphane Nizamnamesi"ne göre idare edecektir. Bu nizamnameden, Kütüphâne'de bulunacak kitapların ilk sayfaları arkasına, Cemiyet mührünün basılacağı ve mümkünse cilt kapaklarına Cemiyet'in ünvanının konulacağı, Cemiyet'in dahilî ve haricî üyelerinin ücretsiz olarak bu eserleri tetkik edebilecekleri, hâfız-ı kü-

(1) Müjgan Cumbur, "Tanzimât'ın Kütüphaneciliğimize Etkileri", Belleten, c. 28, sayı:112, Ankara, 1964, s. 691-700 ve "İlk Dernek Kütüphanemiz", Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, c.16, sayı:1, 1967, s.2-9.

tüb'ün üç defter tutacağı ve bunlardan birisine tedarik tarihleri tertibiyle kitapların ad ve fiyatlarını ve hediye edilmiş ise hediye eden kimsenin adını, ikincisine alfabe sırasına göre kitapların ve müelliflerin ve üçüncüsüne ise ayrı ayrı fenlere ait kitapların tasnif edildiği cedvellerin kaydolunacağı, Cemiyet üyelerinden birisi bir kitabı evine götürmek istediğinde kitabın ve kendisinin isminin yazılı olduğu bir makbuzu doldurmasının gerekeceği, şayet kitabı kirletir, yırtar ya da kaybederse yerine başka bir nüshasını tedarik etmeye mecbur olacağı ve şayet başka bir nüshası bulunamayacak kadar değerli ise, komisyonca takdir edilen fiyatı ödeyeceği, bu fiyatın karşılığı olan başka bir kitabı satın alacağı, her bir kitabın ödünç verilme süresinin bir ay olduğu ve şayet hâfız-ı kütüb isterse bir ay daha uzatılabileceği, eğer vermeleri gereken sürede kitabı iade etmezlerse, Cemiyet sandığına ait olmak üzere hafta başına 20 kuruş ceza vermeye mecbur olacakları ve Kütüphâneye verilen hediyein Cemiyet'in gelecek oturumunda duyurulacağı ve hediye-yi veren kimseye Cemiyet reisi tarafından bir "teşekkürnâme" verileceği hükme bağlanmıştır.

Cemiyet daha tesis edilmeden önce, 1861 Nisan'ında, hazırlanmış olan bu nizamnamenin, ancak Cemiyet kurulup Çiçek Pazarı'ndaki binasına taşındıktan ve kütüphânesini burada tertib ettikten sonra kullanılabilmiş olması icab eder.

Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye kütüphânesinde yer alan eserlerin ekserisinin ilmî olduğu konusunda şüphe yoktur. Münif

Efendi, Mecmua-ı Fünûn'un 1864 Mayıs'ında neşrolunan 24. sayısının başında yer alan "Sûret-i Hâl-i Cemiyet" adlı haber makalesinde Kütüphanede yer alan kitapların adedi ve diğer şeyler hakkında şu malûmâtı vermektedir:

"Cemiyet Kütübhanesi dahi elsine-i muhtelif üzre bin cilden mütecaviz kitabı şâmilidir. Bundan başka coğrafya, ve cerr-i eskâl ve teşrih ve fünûn-ı sâireye dair gayet nefis haritalar ve resimler ile hikmet-i tabiiye ve cerr-i eskâl fenlerine müteâllik birçok âlet ve edevât mevcut olup bunlar dahi istenildiği halde umuma îsâl ve ta'rîf olunmaktadır."⁽¹⁾

Bu kitapların ve kütüphanede yer alan diğer âlet ve edevâtın türleri hakkında malûmât edinebildiğimiz yegane kaynak yine Mecmua-ı Fünûn'dur. "Cemiyet'e Verilen Bazı Hedâyâ"⁽²⁾ ve "Bazı Zevât Tarafından Cemiyet'e Verilen Hedâyâ"⁽³⁾ başlıklı haber makalelerinden hem bu konuda, hem de bunları Cemiyet'e hediye eden şahıslar konusunda bilgi edinmek mümkün olmaktadır.

Buna göre, Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye kütüphanesine en fazla sayıda kitap ve ilmi araç ve gereçler armağan eden kimse, İzmir demiryolu müteahhidi olan meşhur İngiliz mühendisi Mösyö Cramton (قراطون)'dur. Bu şahsın hediye ettiği kitapların, âlet ve edevâtların listesi şöyledir:

Willy (ويلي) adındaki birisinin tertibi olarak ilim ve sanayide başlangıç bilgilerini ihtiva ettiği tasrih edilen kitaplar:

(1) Münif Efendi, a.g.e., s.480-483.

(2) Münif Efendi, a.g.e., c.2, sayı:21, s.381-388.

(3) Münif Efendi, a.g.e., c.2, sayı:22, s.432-436.

Kimya, Gümüş ve Kurşunun Mahiyet ve Havâssı, Jeoloji, İlm-i Mââdin, Cerr-i Eskâl, Elektrik, Manyetizma, Telgraf, Hava, Hendese-i Mülkiyye, Fenn-i Mîmarî, Târîh-i Fenn-i Mîmarî, Târîf-i Eşkâl-i Mimariyye, Hendese-i Nazariyye, Ebniye, Tuğla İmali Fenni, Ebniye Harcı İmali ve Ahcâr Katî Fenni, Fenn-i Resimden Târîf-i Elvân, Tecfîf-i Arâzi, Tanzîf-i Büldân, Hafr-ı Âbâr, Âlât-ı Riyâziyya, Makina İnşaası, Vapur Makinası, Taş Kırmak Fenni, Istılâhât-ı Ulûm, Cam Üzerine Resim Yapmak Fenni, Köylü Hâneleri İnşaası, Boru Köprü, Temel Atma Usulü, Sıvacılık Sanâtı, Turuk-ı Âdiyye İnşa ve Tamiri, Deniz Fenerleri İmal ve İstimali, İmâlât Mukâvelâtı Akdi, İnşa-yı Sefâin, Sac Gemi İmali, Sac Gemilere Müteallik Eşkâl, Techiz-i Sefâin, Fenn-i Bahrî, Teshin-i Büyût ve Tecdîd-i Hava, Vapur Kazanı İmali, Tersîm-i Harita Usûlü, Demiryolu İnşâsı, Ziraât Makinaları, Tebeşirli Arazi Ziraat Usûlü, Saat ve Çak İmali, Fenn-i Musikî, Piyano Tâlimi Usûlü, Envâ-i Asdâf, Hendese-i Resmiyye, Mahrûkât, Lokomotif Makinaları İmali, Lokomotif Resimleri, Vapur Sefâini Makinaları, Su İle Tahrik Olunur Makinalar, Su Yolları, Gaz Boruları, Ticaret Usûl-i Defteriyyesi, Sefâin Tekneleri Hakkında Vukû' Bulan Tecrübeler, Kilid İmali, İlm-i Hesâb-ı Âdî, İlm-i Hesab-ı Âlî, Cebr-i Âlâ, Cebr-i Âdî, Usûl-i Hendese, Mahrutiyât, Müsellesât-ı Müsteviyye ve Küreviyye, İlm-i Mesâha, Loğaritma, Heyet, Muvâzenetü'l-Ecsâm, Makinaların Mürekkebâtı, Heyetin Seyr-i Sefâine Tatbiki ve Cedvel Hesâbâtı, Tefâzulî, Memâlik-i Muhtelifede Müstâmel Ölçü ve Evzân, Temâmi-i Tefâzulî, Temami-i Tefâzulî Misalleri, Tefâzulî Misalleri, Cebr ve Hendese ve Müsellesât Muâdilelerinin Tahatturu Usûlü, Gemi Demirleri, Londra

Ebniye Nizamnâmesi, Tanzîm-i Esvâk, Tüccar ve Ameleye Dair Bazı Nizamât-ı Esâsiye, Gemi ve Rıhtım İnşası, Tabâbet-i Beytiyye, Alay Topları İmali, Makina Resimleri, İlm-i Sadâ, Keşf-i Maâdin, Amerika Mühendisleri, Su Mühendisliği, Enhâr ve Cedâvilde Seyr-i Sefâin Usulü, Doğramacılık ve Marangozluk Sanatları, Sanayi-i Mezkûreye Müteallik Eşğâl, Enbiye Çatısı, Çatı Resimleri, Duman Çıkarılmayarak Kömür İhrakı Usûlü, Eşğâl-i Tezyiniyye-i Mîmâriyye, Kudemâdan Vitros'un Fenn-i Mimarîye Dair Kitab-ı Meşhûrunun Tercümesi, Yunan Usûl-i Mimariyyesinin Sâirîne Rûchâniyeti, Kılıç İmali, Değirmenciler ve Çiftçiler İçin Hazır Hesaplar Cedveli, İnşa-yı Büyût, Bakır Madeni İstihracı, Gümüş ve Kurşun Madenleri İstihracı, Elektrik Vasıtasıyla Yıldız İmali, Medhal-i İlm-i Hesab, Telgraf İşaretleri ve Vapur Makinası Nazarıyâtı, Hirâset Usûl-i Cedîdesi, Çen'in^(*) Sebeb-i Tekevvünü, Kuvva-i Buhâriyye, Miftâh-ı İlm-i Hesâb, Ulûm-ı Tabîiyye Medhali, Hendese-i Ameliyye, Teşrîh ve Fizyoloji, Su, Cerr-i Eskâl, Ulûm-ı Tabîiyyeye Dair Doktor Lartener'ın Müellefâtı.

İlimlere ve sanayiye müteallik âlet ve edevât:

Küre-i Sema, Küre-i Arz, Demirden yapılmış vapur makinası modeli, Demirden yapılmış Lokomotif modeli, Cerr-i eskâle dair bazı âlet, Elektromanyetik takımı, Muhalliyetü'l-hava takımı, Kağıttan Lokomotif Modeli, Boya Kutusu, Âlât-ı Riya-ziyye, Eşkâl-i mücesseme-i hendesiyye, Üstec.

(*) چہ نک

Çeşitli fenlere müteallik büyük harita ve resim:

Cesâmet-i tabiiyyede teşrih resimleri, Hayvânât resimleri, Nebâtât resimleri, Makina resimleri, Ulûm-ı Tabiâ ve sâireye müteallik resimler, Resim muşakları, Mübtediler için resim muşakları.

Bunların yanında, Amerikalı Tery Bridge de üç ciltlik Lord Bacon "Külliyât"ı hediye etmiştir.

Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'ye 134 parça kitap ile toplam 186 parça araç ve gereçle harita ve resim armağan etmiş olduğu için Mösyö Cramton'a din ve cins farkına bakılmaksızın neşr-i maârif için kurulan Cemiyet'e gönderdiği kitap, resim ve âletlerin alındığını ve Cramton'un kendilerini bu şekilde teşvik eden ilk ecnebî olduğunu, göndermiş olduğu eserleri yeni açmış oldukları Kırâathâne'ye koyacaklarını bu vesile ile kendisine teşekkür ettiklerini ifade eden⁽¹⁾ bir "teşekkürnâme" verilmiştir.

Osmanlılar tarafından hediye edilen kitap ve diğer şeylere gelince bunları da şöyle sıralayabiliriz:

1. Hayrullah Efendi tarafından armağan edilenler:

Haritalar

Büyük mikyasta küre-i musattaha, Avrupa kıtası, Asya kıtası, Afrika kıtası, Amerika kıtası, Cezâyir Bahr-ı Muhîr kıtası.

Gazete

Musavvar Fransızca gazete takımı.

(1) Mecmua-ı Fünûn, c. 2, sayı: 21, s. 388-389.

2. Divân-ı Hümayûn Tercümanı Ârifî Efendi tarafından verilenler:

Kitaplar

1780'den 1848 Senesine kadar Avrupa Târîhi, Avrupa Diplomatları Târîhi, Hayrât-ı Umûmiyye, Külliyyât.

3. Tulçî Mutasarrıfı Raşid Paşa tarafından armağan edilenler:

Kitaplar

Usûl-i Hendese, Hendese, Târîh-i Tabii, Külliyyât, Tiyatronâme, İngiltere Târîhi, Fenn-i Ahlâk, Lügat-ı Müşkile-i Fransıyye, Napolyon Tarihi, Hikayât-ı Manzûme, Refail Hikâyesi, Ekonomi-Politik.

4. Kadri Bey tarafından armağan edilenler:

Kitaplar

Târîh-i Tabii, Târîh-i Devlet-i Âliyye, İbn Haldûn Mukaddimesi Tercümesi, Atlas, Hendese, Hesab, Fransızca İlm-i İnşâ, Hikmet-i Tabiiyye, İngiltere Târîhi, Kavâid-i Osmâniyye.

5. Mektûbi-i Seraskeri Hulefâsından Tahsin Efendi tarafından armağan edilenler:

Kitaplar

Mustazraf Tercümesi.

6. Üçüncü Ticaret Mahkemesi Reisi Vâhân Efendi tarafından armağan edilenler:

Kitaplar

İlm-i Nebâtât, İlm-i Hayvânât, Hikmet-i Tabiiyye ve Kimya Lügat Kitabı, Hendese-i Resmîyye, Cebrin Hendeseye Tatbiki

Muadeleleri, Fransızca Lugat Kitabı, Korine, Norl Confidence, Gnoyo, Eşâr, İlm-i Hesab, Rofail, Hikaye, Cebr, Lugat Kitabı, Hendese, Hikmet-i Tabiîyye, İtalyanca Lugat Kitabı, Atala, Türkçe ve Fransızca Mükâlemât, Muhtasar Cebr, Felsefe, Dolomis, İlm-i Tıb Lugat Kitabı, İlm-i Tıb, Edebiyât, Teşrih, Fransızca ve İngilizce Kavâid-i Lisan, Mebâdi-i Hendese, Tağayyür-i Miyâh, İlm-i Hesab, Bukrat'ın Terceme-i Hâli, İngilizce Kavâid-i Lisan.

Yukarda adları verilen kitapların ekseriyeti bilime ve bilhassa teknik konulara aittir. Mecmua-ı Fünûn'da yer alan kimi makalelerin yazımında Mösyö Cramton'un hediye etmiş olduğu koleksiyondan istifade edildiği anlaşılmaktadır. Teknik kitapların yanında tarih ve lugat kitaplarına, Lamartine, Shakespeare, La Fontaine, Montesquieu ve Adam Smith gibi ünlülerin eserlerine tesadüf olunmaktadır. Ayrıca, Osmanlıca ve Arapça tarih ve dil bilimlerine ait eserler de bulunmaktadır.

Münif Efendi'nin kütüphanesi konusundaki hizmetleri, Cemiyet Kütüphanesi ile sınırlı kalmamış bir "Umûmî Kütüphanesi"nin ya da bir "Millî Kütüphanesi"nin kurulabilmesi yolunda önemli bir adım da atmıştır. Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'nin Faâliyetleri arasında sayılmasa da bu hizmetlere burada temas etmenin yararı vardır.

XIX.yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Batılılaşma faaliyetlerinin bir neticesi olarak çözümlenmesi icab eden bir problemle karşı karşıya gelinmişti. Gerek askerî ve gerekse

sivil mekteplerden, yüksek eğitim müesseselerinden mezun olanlar, klasik İslâmî ilimlerle olan münasebetlerinin kesilmesi hasebiyle, eski vakıf kütüphanelerinden yararlanamıyorlardı. Yeni teşekkül eden kuşağın okuma ve çalışma ihtiyacının karşılanabilmesi ve hakikî anlamıyla yetişebilmeleri için, British Museum (1759), Bibliothèque Nationale (1792), Prusya Devlet Kütüphânesi (XVIII. yüzyılın başları) ve Congress Library(1800) gibi çağın ilmî eserlerinin bütününe ihtiva eden, iyi bir yönetim ve yetişmiş elemanlarla hizmet veren, kitaplarının muntazaman kataloglanmış olduğu ve okuyucuya diğer pek çok kolaylığın sağlandığı kütüphanelere ihtiyacımız vardı. Oysa vakıf kütüphaneleri hem içlerindeki eserlerin niteliği ve hem de verdiği hizmet açısından yetersizdi, neredeyse kullanılmaz hâle gelmişti. Kitaplar İstanbul'un birbirinden çok uzak semtlerinde, camî ve medreselerin dolaplarında tanzîm edilmemiş bir vaziyette çürüyor ve bunlardan medreselilerin dışında kimse yararlanamıyordu.

Aşağı yukarı Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'nin kurulduğu yıllarda, Münif Efendi'nin, bu durumu gayet iyi tesbit eden ve İstanbul'da "Millet Kütüphânesi" adı altında yeni bir kütüphâne'nin kurulması ihtiyacını dile getiren bir lâyihayı, çalışma arkadaşlarından Erzurumlu Edhem Pertev Paşa ile birlikte hazırlayarak devrin sadrazamı Âlî Paşa'ya takdim etmiştir. "Münif Paşa Lâyihası" adıyla tanınan bu raporun tek nüshası, İstanbul Millet Kütüphânesi'nde Ali Emîrî Efendi, Lâyihalar Kısmı 85 numarada kayıtlı

bulunmaktadır. Müjgan Cumbur tarafından yayınlanmış olan bu lâyihanın (1) ilk iki sayfasında Ali Emîrî Efendi'nin, kendi el yazısıyla, bir medhali vardır. Bu medhalin başlarında, Ali Emîrî "Maârif Nâzır-ı Esbakı Münif Paşa merhum, Maârif Nâzırı olmazdan bir hayli zaman önce, bir "Millet Kütüphânesi" te'sis ve teşkilini arzu etmiş ve bu bapta bir Cemiyet-i İlmîyye teşkil ve bunun lüzumuna dair bir lâyiha tanzim ederek Sadrazam bulunan Âlî Paşa merhuma takdim etmiş ve ol vakitlerde Hariciye Mektupçusu bulunan Erzurumlu Ethem Pertev Paşa tarafından tevsi' ve Sadr-ı Esbak Âlî Paşa merhum tarafından dahi bazı yerleri tashîh edilmiş imiş..." (2) dedikten sonra Lâyiha'nın kendi eline nasıl geçtiğini anlatır.

Bu lâyihanın Âlî Paşa'ya ne zaman takdim edildiğini tesbit edemedik. Ethem Pertev Paşa'nın Hariciye mektupçuluğunda bulunduğu yıllar (1869-1871) dikkate alındığında, Lâyiha'nın bu yıllar arasında takdim edilmiş olabileceğini düşünmek makul görünmektedir. Nitekim Münif Efendi'nin 1869 yılında, Meclis-i Kebîr-i Maârif Riyâseti'ne getirildiğine, 1872 senesinde Tahran'a sefir olarak gönderilinceye kadar bu görevi deruhte ettiğine ve Dâru'l-Fünûn'un 1870'de açıldığına dair olan malumâtımız açısından da bakıldığında, onun bu meşhur Lâyiha'yı bu görevde iken, yani 1869-1872 yılları arasında takdim etmiş olabileceği iddiası kuvvetlenmiş olacaktır.

(1) Müjgan Cumbur, "Münif Paşa Lâyihası ve Değerlendirilmesi", Belleten, c.2, sayı:32, 1964, s.223-231 ve ayrıca bkz., Müjgan Cumbur, "Tanzi-mât'ın Kütüphâneciliğimize Etkileri", Belleten, c.28, sayı:112, 1964, s. 691-700.

(2) Müjgan Cumbur, a.g.m., 1964, sayı:32, s.224.

Ali Emîrî'nin Lâyiha'ya yazmış olduğu medhalde zikrolunan "Cemiyet-i İlmîyye" tabirine gelince, bu tabirle, Mecmua-ı Fünûn'un kapanmasıyla hayatîyetini kaybettiği tahmin olunan Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye'nin kastolunup olunmadığı açık değildir. Şayet Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye kastolunuyor ise Lâyiha'nın takdim edildiğini sandığımız zaman dilimi ile Cemiyet'in tahmini kapanış tarihi arasındaki birkaç sene nasıl izah edilecektir? Acaba Cemiyet kapanmadan önce böyle bir kütüphaneye duyulan ihtiyaç, bütün üyelerin hazır bulunduğu bir mecliste tesbit edilip Lâyiha'nın müsveddesi hazırlanmış olamaz mı? Şayet sözü edilen Cemiyet, Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye değilse, ne zaman ve kimler tarafından kurulmuştur? Bu soruların henüz kesin bir cevabı yoktur. XIX. yüzyıl ve özellikle ikinci yarısı cemiyetleşme ve teşkilâtlanmanın sıkça yaşandığı bir devirdir ve kuşkusuz en büyük teşkilatçılardan birisi de Münif Efendi'dir. Bu sebeple ikinci seçeneği tercih etmek mümkündür; ama bu demek değildir ki, konu daha önce Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye'nin oturumlarından birinde tartışılmış olmasın.

Sözkonusu Lâyiha'da eski vakıf kütüphânelerinin faaliyetlerini kaybetmiş oldukları tesbit edildikten sonra, sebepleri şöylece sıralanmıştır:

a) "...İşbu kütüphâelerde (Sûret-i tertib u tebvîb ve sıfat-ı tasrif u tensibden ârî olarak bir vücud-ı mutlakla) mevcud müellefâtın hemen kâffesini (ulûm-ı diniyye ve fünûn-ı cüziyye ile reml ve vefk ve tılsımât ve nücûm ve neyrencât gibi bir takım zuûm ve zunûn-ı) kadîmeye müteâllik olup içlerinde fi zamânına milletlerin esas serveti (ve mikyâs-ı medenî ittihâz

eyleyüb min külli'l-vücûh kuvve-i namiye-i servet ü iktidarları olan) fûnûn-ı nâfiaya dair kitap pek nadir..."^(1) bulunması,

b) "...Mevcud kütübhâneler Dersaâdet'in mevâkı'-i muhtelifesinde müteferrik (vâkı' ve ekseriye kütüb-i mevcude dahi vücuh-ı su-i isti'malât ile emin add olunan eyâdî-i ğayr-i kâbi-lerde zâyi) olduğundan erbâb-ı mütâlâ' istedikleri kitabları bir yerde müctemi' bulamayarak bunların (ism ü cinsini yalnız bazı uzmâ-yı milletin kütübhâne-i mahsûslarında çeşm-i temaşa ile görüb berây-ı mütalâ'), taharri ve tedarükünde zahmet ve suûbâta düşer..."^(2) olması.

Bu söylenenlere binaen, "Millet Kütüphanesi" adı altında, gerek binası ve gerekse yönetimi bakımından Batı'dakilere benzer bir kütüphanê kurulacaktır. Kütüphanê binası için merkezi olması nedeniyle Çemberlitaş'ta bulunan yanık Elçiler Hanı'nın arsası tesbit edilmiş ve hatta ecnebi bir mimara bu kütüphanênin planı da çizdirilmiştir. Binanın 20.000 altına mal olacağı hesap edilmiş, Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu buhran gayet iyi bilindiğinden, ihtiyaç duyulan miktarın halktan toplanacak bağışlarla temin edileceği belirtilerek bütün faâliyetlerin Cemiyet tarafından yürütülmesi için gerekli izin verilmesi talep edilmiştir.

Ancak bu teşebbüs, bir fikir olarak kağıtta kalmış, uzun yıllar boyunca bir türlü tahakkuk edememiş ve nihayet 1882 yılında Sadrazam Said Paşa'nın çabalarıyla kurulan Beyazıt Umûmî Kütüphanesi'nde bir canlılık kesbetmiştir.

(1) Müjgan Cumbur, a.g.m., Belleten, c.2, sayı:32, 1964, s.226.

(2) Müjgan Cumbur, a.g.m., Belleten, c.2, sayı:32, 1964, s.226.

1878-1879 yıllarında vakıf kütüphânelerinin yönetimi kısmen de olsa Maârif Nezâreti'nin elindeydi ve o tarihlerde Maârif Nâzırı olan Münif Efendi'nin direktifleri ile bu kütüphânelerdeki kitapların incelenip isimlerinin tesbiti ve konularının tasnifi ile muntazam defterlerin hazırlanıp bastırılması için bir komisyon teşkil edilmişti. Bu komisyon a'zasından Mekâtib-i Rüşdiyye reîsi Selim Sabit Efendi "usûl-i cedîd" üzere Hamidiye Kütüphânesi Kataloğu'nu hazırlamış ve neşretmiştir.

Münif Efendi, Yine ikinci Maârif Nâzırlığı sırasında, kütüphânelerin yönetimi ile ilgili, ilk resmî talimatnâme'yi hazırlamış ve 16 Ağustos 1881 tarihinde neşretmiştir. Bu talimatnâme 19 maddeden müteşekkil olup birinci maddede kütüphânelerin açılış ve kapanış saatleri belirtilmiş, ikinci maddede kütüphânelerin temizliği, üçüncü maddede dışarıya kitap verilmeyeceği, dördüncü maddede şayet dışarıya kitap verilirse ve kitap kaybedilirse memurlar hakkında uygulanacak cezaya değinilmiştir. Beşinci ve altıncı maddeler, okuyucuya nasıl muamele edileceğine ve ne sayıda kitap verilebileceğine, yedinci madde ateşli maddelerin sokulmayacağına, sekizinci madde ise kütüphânelerde hiç kimsenin yatırılmayacağına dairdir. Dokuzuncu, onuncu ve onbirinci maddelerde, kitapların nasıl okunacağı ve okutulacağı, onüçüncü maddeden onaltıncı maddeye kadar ise personele ilişkin hususlar tesbit edilmiştir. Ondokuzuncu maddeye kadar olan maddeler ise kitapların demirbaş defterlerine kaydı ve teftişine aittir⁽¹⁾.

(1) Müjgan Cumber, "Münif Paşa ve Kütüphânelerin Yönetimi ile İlgili İlk Resmi Talimatnâme", Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, c.14, sayı:1-2, s.28-35.

Batılılaşma, AVrupanın medenî toplumlarında teşekkül etmiş olup faydası ve üstünlüğü asırlar süren tecrübeler neticesinde isbat edilmiş idarî, malî ve kültürel müesseselerin naklî ve işlerliğinin temini yolunda gerekli ayarlamaların yapılması şeklinde tarif edilecek olursa, XIX.yüzyılın ilk yarısında bilhassa idarî ve iktisadî müesseselerin, ikinci yarısında ise bunların yanında ağırlıklı olarak kültürel müesseselerin naklinin gerçekleştirildiği görülecektir. Şu halde denilebilir ki, kültürel müesseseler tesis edilmeksizin diğerlerinin hayatiyet bulmalarının mümkün olamayacağı derhal farkedilmiştir. Bu tecrübeden Atatürk dönemi Türkiyesinde sıkça yararlanılacaktır.

Münif Efendi, bu çalışmamızda sık sık temas ettiğimiz teşkilatçı tavrını, sadece belirli bir sahaya inhisar eden müesseselerin nakli yolunda değil, son derece radikal bir tutum içinde yararına kani olduğu bütün müesseselerin nakli yolunda koymuştur. O, bazı müesseseleri tanıtmakla yetinmiş bazısını ise bizzat gerçekleştirmek için büyük gayret sarfetmiştir. İşte kütüphâne de üzerinde en çok durduğu ve tahakkuku uğrunda pek çok mesai harcadığı müesseselerden biridir.

b. Kırâathâne:

Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye binsı içinde kütüphânenin yanısıra bir de muhtelif dillerde yazılmış olan gazetelerin okunabilmesi ve böylece dünyadaki günlük hâdiselerin takip edilebilmesi için bir "Kırâathâne" küşâdına karar verilmiş ve bu

mutlu olayın haberi Mecmua-ı Fünûn'un 1864 Mart tarihli 22. sayısında, bir haber makalesi ile şöyle duyurulmuştur:

"Beyana hacet olmadığı üzere, ulûm u maârif yalnız mekâtib ve medâriste tahsîl olunamayub bunların beyne'n-nâs neşr ü tamîmi vesâit-i muhtelifi-i sâireye mütevakıftır. Kitap ve gazete ve emsâli matbûât şu matlab-ı 'alânın hüsn-i husûlüne medar olacak esbâbdan madûd ise de bunların hepsini veyahud arzu olunan mikdarını tedarik ve iştiraye herkesin kîse-i iktidarı müsaid olmaz ve bi'l-farz bazıları muktedir olsa dahî, o kadar fedakârlık ihtiyar etmek istemez. İşte memâlik-i mütemeddinede umûmun istifâdesine mahsûs kütübhâne ve kırâathâneler tanzîm ü têsisi şu müşkilâtın def'i maksadına mebnî olup bu münasebetle herkes meccanen veyahud cüz'î masrafla mikdar-ı küllî kitab ve gazete mütâlâasına destres olur.

Eğerci Dersaâdet'te salâtîn-i ı'zâm ve eslâf-ı kirâm âsârı olarak gayet zengin ve nefis kütübhâneler mevcut ise de gazete mütâlâasına mahsus kırâathâneler olmadığından ala-kade-ri'l-ımkân şu noksanın ikmali niyet-i hayriyyesiyle bu def'a Cemiyeti Âcizanemiz, Çiçek Pazarı'nda vâkî merkezinde ol vech ile bir kırâathâne tanzîm ve küşâd eylemiştir. Zira esâmîsi muharrer olduğu vechile işbu kırâathânedeki el-yevm yerli ve ecne- bî elsine-i muhtelifede otuzdan mütecaviz muteber gazete mevcut olup bir takım dahi mahallerine sipariş olunduğundan bunların dahî vürudunda cem'an kırka baliğ olacağı meczûmdur.

İşbu gazetelerden mââda, elsine-i şarkiyye ve garbiyyede her dürlü fünûn u sanâyi'e dair bin cildkadar kütüb-i mu'tebereyi

şâmil Cemiyet Kütübhânesi dahi eyyâm-ı malûmede kırâathâne a'zası için açık olup Dersaâdet'te ise, şimdiye kadar elsine-i ecnebiyyede kütübü havî olmak üzere, umûma mahsus hiçbir kütübhâne olmadığından, bunun emsali na-mesbuk-i muhassenâttan olduğu derkâr ve bi-minnet-i Teâlâ erbâb-ı fütüvvetin muavenet-i hayırhanesi ile işbu kütübhânemizin gün-be-gün kesb-i cesâmet edeceği meczumdur.

Kırâathâne salı günlerinden mââda her gün, saat üçten onbire kadar açık olup, Cemiyetimizin kavâid-i esâsiyesinden olduğu vechile, ihtilaf-ı kavmiyyet ü diyânete bakılmayarak, mücerret evsâf-ı memdûha-i arz u edeble muttasıf olanlar, azalığına kabul kılınacaktır. Âza olmak isteyenlerin Cemiyet veyahud kırâathâne azasından birisi vasıtasıyla teklif olunması ve masârif-ı vâkıaya medâr olmak üzere şehri yalnız beş kuruştan, altı aylık olarak ber-vechi peşin otuz kuruş i'ta eylemesi iktiza edecektir. Devlet mekâtibi şakirdânı işbu azalık resmi i'tasından muâf olup fakat usûl-i sâire anlar hakkında dahî mer'î tutulacaktır.

İstanbul'da, muteberân-ı nâsın ictima'ına mahsus mahaller olmadığından, kırâathâne-i mezkurlar, kitap ve gazete mütalaasından başka amed-şod eden dostân ile ülfet ü musâhabet dahî olunabilib bi'l-husus mahalli şayet müfrih ve dilküşa olduğundan buna müsaadesi derkardır.

Hülasa bu misillü kırâathânelerin fevâid ü muhassenâtı muhtac-ı tavzih olmayıb herkes evkât-ı haliyelerinde giderek

istedikleri gazeteleri gözden geçirirler ve bu vechile ekser-i ahâli gazeteğe müşteri olmak tekellüfünden vâreste oldukları halde ğayet cüz'î masrafla ahvâl-i âleme kesb-i ittîlâ ederler.

Filhakika bizim kırâathânedeki kitaplardan kat'-ı nazar yalnız mevcut olan gazetelerin tedariki senevî la-akall sekiz, dokuzbin guruşa mütevakıf olup halbuki yalnız altmış guruş ile mütalaa olunacağından şu fevâidin husûli için lazım gelen masâ-rifi yüzde birden daha aşağıya zül eylediği aşikardır.

Kırâathâne a'zasına haftada iki defa meccanen Fransız ve İngiliz lisanları dahi tedris olunup şimdiden yirmi kadar şakird tecemmu⁶ eylemiştir." (1)

Aynı makalenin bitiminde, bu defa Kırâathâne'de mevcut olan gazetelerin dökümü yapılmaktadır ki, önemine binaen onları da burada sıralıyoruz:

1. Türkçe Olanlar:

Takvim-i Vekai (Dersaâdet'te, haftalık)

Cerîde-i Askeriyye (Dersaâdet'te, haftalık)

Cerîde-i Havâdis (Dersaâdet'te, günlük)

Tercümân-ı Ahval (Haftada üç kere)

Tasvîr-i Efkâr (Haftada iki kere)

Mecmua-ı Fünûn (Aylık)

Mecmua-ı İber-i İntibah (Aylık)

(1) Münif Efendi, "Cemiyet Merkezinde Kırâathâne Küşâdı",
Mecmua-ı Fünûn, c.2, sayı:22, 1280, s.423-427.

2. Fransızca Olanlar:Journal de Constantinople (Dersaadet'te, günlük)Courier d'Orient (Dersaadet'te, günlük)Petit (Paris'te, günlük)Monde (Paris'te, günlük)Patrie (Paris'te, gnmk)Nation (Paris'te, gnmk)Semaphor (Paris'te, günlük)Nord (Paris'te, günlük)Gazzete de Midi (Paris'te, günlük)Indpendance Belgique (Brksel'de, günlük)3. İngilizce Olanlar:Galinyadis Messenger (Paris'te, günlük)Morning Post (Londra'da, günlük)Daily (Londra'da, haftalık)Levand Herald (Dersaadet'te, haftalık)Atinium (Londra'da, aylık)4. Ermenice Olanlar:Mecmua-ı Havâdis (Dersaadet'te, haftada iki kere)Varama-i Havâdis (Dersaadet'te, haftada iki kere)Avidaper (Dersaadet'te, aylık)Jamanak (Dersaadet'te, haftada iki kere)5. Rumca Olanlar:Bizantis (Dersaadet'te, haftalık)Anatolikon Aster (Dersaadet'te, haftalık)Rum Cemiyeti Mecmuası (Dersaadet'te, aylık)

Sipariş olunan gazeteler ise şunlardır:

Illustration Française (Paris'te, haftalık)

Revue

İmpartiale (İzmir'de, haftalık)

Vakâyi-i Mısriyye (Kahire'de, haftalık)

İran Ruznâmesi (Tahran'da, haftalık)

C) Temel Bilimlerde ve Yabancı Dillerde Umuma Dersler Verilmesi

Mecmua-ı Fünûn'un 24. sayısında yer alan ve Münif Efendi tarafından kaleme alınmış bulunan "Sûret-i Hâl-i Cemiyet" adlı haber makalesinde, Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'nin rehberliği altında verilmekte olan derslerden söz edilmekte ve Cemiyet'in amaçlarından birinin de "fünûn-ı nâfiâ"ya dair halka parasız dersler verilmesi olduğu ifade edilerek halkın umulanın üstünde itibar ettiği ve belirli zamanlarda haftada iki üç defa verilen Fransız, İngiliz, Rum dilleri, Hukuk Ekonomi derslerine "haylice müdâvim" öğrenci bulunduğu söylenmektedir. (1)

Bu haberden anlaşıldığına göre, Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'de matematik, fizik, kimya, biyoloji ve astronomi gibi temel bilimlerden ziyade, lisan ve ilm-i hukûk ile ekonomi-politik gibi "fen"lere ağırlık verilmektedir ki, bu husus, Cemiyet'in karakterine ilişkiyukarıda söylediklerimizi teyit etmektedir. Fransızca, İngilizce gibi lisanslar araç ilimleridir ve yeni bir medeniyet, yeni bir kültürel dünya ile tanışmak

(1) Münif Efendi, "Sûret-i Hâl-i Cemiyet", Mecmua-ı Fünûn, c.2, sayı:24, s.480-481.

ve bu dünyanın ilim ve fennini öğrenmek ve aktarmak için öncelikle gereklidir. İlmî ve ilmî düşüncüyü Mecmua-ı Fünûn kanalıyla bütün halka yaymayı hedefleyen böyle bir Cemiyet'in vereceği derslerin Mühendishanelerde, Dârü'l-Fünûn'da ya da Tıbbiye-i Şâhâne'de verilen derslerden biraz farklı olmasının tabii olduğu kanaatindeyiz. Bir ihtiyaç eseri olarak Cemiyet'in bu yolda faaliyet göstermiş olması, temel bilimleri önemsemediği biçiminde yorumlanamaz. Bunun aksini sıpatlar delillerden birçoğunu daha önce zikrettik. Ayrıca, yine Mecmua-ı Fünûn'un 6. sayısında neşredilen "Dârü'l-Fünûn'da Ders-i Âmm Küşâdı" adlı haber makalesinden anlaşılmaktadır ki, Cemiyet, temel bilimlerde halka açık konferanslar verilmesini temin etmiştir⁽¹⁾.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye a'zasından Edhem Paşa marifetiyle tertib olunup onun nezaretinde yürütülecek olan bu konferanslarda, Meclis-i Maâdin reîsi Derviş Paşa "hikmet-i tabiiyye" konularını işleyecek ve hatta bunların daha iyi anlaşılabilmesi için icab eden deneyler, konferans esnasında yapılacaktır. Halkın anlayacağı bir dille takdim edilecek bu konferanslara, üniversite öğrencilerinin yanında, memurların, meslek ve sanayi erbabının ve her sınıf "tebaa-yı Şâhâne"nin katılması beklenmektedir.

"Hikmet-i tabiiyye dersi için lazım gelen âlât u edevât mevcud olduğundan haftada iki defa olmak üzere şimdilik ilm-i mezkûr tedris olunacak ve ilm-i kimya için iktiza eden

(1) a.g.m., c.1, sayı:6, s.258-260.

âlât dahi Avrupa'ya sipariş olunduğundan vürûdunda anın dahi ta'limine mübâderet olunacağı misillü ilm-i nebâtât ve heyet dersleri dahi musammemdir." (1)

Münif Efendi'ye göre. daha önce büyük harcamalar yapılarak inşa edilen Dârü'l-Fünûn'un binaları, asıl gayesi olan her türlü fennin tedris ve talimi dışında, pek çok şeylerde kullanılmış olup, hala tamamlanmamış olan bu binalar, bu konferansların başlaması ile yeniden canlılık kazanacak ve amacına hizmet etmiş olacaktır.

Münif Efendi'nin Mecmua-ı Fünûn'un bir sonraki sayısında yer alan "Dârü'l-Fünûn'da Ders-i Âmm Vukû-ı Küşâdı" adlı makalesinde planlanan konferanslara başlandığı haberi verilmektedir (2) :

"Geçen defa Dârü'l-Fünûn'da küşâd olunacağı yazılmış olan hikmet-i tabiiye ders-i Âmmı bazı memurîn-i kiram ve ketebe-i aklâm ve sâir her sınıf ahaliden 300 kadar müstemı' hazır olduğu halde işbu mâh-ı Receb-i şerîfin yirmi ikinci Pazartesi günü bed' olunmuştur." (3)

Aralık 1862 tarihinde verilen bu birinci konferansta; Derviş Paşa hikmet-i tabiiye ve kimya fenlerinin bizim için ne derece mühim olduğunu belirledikten sonra, bu ilimlerin mevzu ve gayelerini ve havanın ve elektrik enerjisinin mahiyetini ve diğer konulara dair bazı fizik kanunlarını beyan

(1) a.g.m., c.1, sayı:6, s.260.

(2) a.g.m., c.1, s.301-304.

(3) a.g.m., c.1, sayı:7, s. 301.

etmiş ve gerekli deneyleri de hemen ardından yapmıştır.

"İcrâ olunan tecrübeler umûr-ı ğaribeden olub hazarın ekserisi dahi birinci defa olmak üzere böyle şey gördüklerinden mûcib-i kemâl-i taaccüpleri olub bi'l-husus kuvve-i elektrikiye tecrübesinde âlât-ı mahsusasından ateş şerareleri zuhur ettikten başka bir ince tel vasıtasıyla kuvve-i mezkûre bir ademin vücuduna nakl olunduğu halde el veyahud başka bir şey ile vücudunun hangi tarafına dokunulsa oradan mâî renkli kıvılcımlar çıkması ve bazı terkîb-i kimyevî ile temur tel adeta kâbil-i iltihâb bir madde gibi müste'îl ve muhterik olması fevka'l-gâye mûcib-i istiğrab olmuştur." (1)

1279 Receb'inin sonuna kadar iki konferans daha verilmiş ve her birini takriben 400-500 civarında dinleyici büyük bir dikkatle izlemiştir. Ancak Münif Efendi'nin bazı dinleyicilerden şikayetçi olduğu görülmektedir:

"Eğerçi ders-i mezkûr müstemi'lerinin cüz'i a'zamı zât-ı ilm ü ma'rifete mâhabbeten taallüm ve tahsili niyet-i hayriyesiyle geleceğinde ıstibah etmez isek de fehm ü takdirinden âciz bulunan bazı avâm-ı nas mücerred icrâ olunan tecrübeleri görmek ve âdetâ bir oyun gibi temâşâsıyla eğlenmek üzere gelecekleri dahi derkâr olub bu misillü ulûm-ı nâfiaya şu nazarla bakanlar kabule şayan olamaz ise de işbu ders-i âmm olduğu cihetle şu iki sınıfın temyîz ü tefrîki mütea'ssir ve belki müteazzir olduğundan o makûle cühela takımının dahi talebe

(1) a.g.m., s.301-302.

misillü ruhsiyâb-ı duhul ve anlar arasında câlis-i mastabe-i kabul olacakları âşikârdır." (1)

Mecmua'nın Şa'ban ayında çıkan sekizinci sayısında, Münif Efendi, "Dârü'l-Fünûn Dersleri" adlı haber makalesi ile konferanslar hakkında bilgi vermeye devam etmektedir (2). Zikradilen ayın üçüncü Pazartesi günü verilen konferansa vezirler ve diğer ileri gelen memurların yanında Fuad Paşa da iştirak etmiş ve konferansın sonunda hikmet-i tabiiyenin aslında hikmet-i ilâhiyye olduğunu beyan eden ve Derviş Paşa'yı öven özlü bir konuşma yapmıştır:

"Hak Teâlâ hazretleri Rabbü'l-Âlemîn olduğundan nia'm u ihsanı kâffe-i îbâdına şâmil olduğu gibi devletin vazifesi dahi her güne nimet-i kâffe-i tebaa'sına mütesaviyen ve ta'mîmen îsal eylemektir. En büyük nimet ilm ü ma'rifet olduğundan bunun bu suretle dahi neşri zımında vuku' bulan himem-i Seniyye için pek büyük teşekkürler etmeliyiz. Burada tedris ü ta'lim olunan fenne hikmet-i tabiiyye denur ise de hakikatte hikmet-i ilâhiyyedir. Zira bizim aczimizin bilebileceği mertebede ma'rifet-i ilâhiyyeyi gösterir. Hikmet, buna bir âlet ü vâsita olub hikmet-i kadîme ile hikmet-i cedîdenin farkı ise yelken gemisi ile vapurun farkı gibidir. Sonraki ile menzil-i maksûda daha az zamanda muvâsalet olunur. Bunu tadrîse himmet eden zâta dahi mahsûs-ı teşekkür ederiz. Kendüleri merâtib-i â'liyye-i devletten bir derece-i refîâda buldukları halde (Rütbetü'l-ilm, a'la'r-rütebi)* eserini fi'len göstermişlerdir ve eski ,

(1) a.g.e., s.302-303.

(2) Münif Efendi, "Darü'l-Fünûn Dersleri", Mecmua-ı Fünûn, c.1, sayı:8, s. 330-332.

* ilim rütbesi rütbelerin en yücesidir.

vakitlerde merâtib-i Âliyede bulunan ekâbir-i ulemâ hidemât-ı resmîyyeyi terk ettikleri vakit medâriste neşr ü ulûm eyledikleri ma'lum olduğundan onların eserine ittiba' eylemişlerdir." (1)

Bu konferanslar o kadar ilgi çekmiştir ki, Şa'ban ayının 23. Perşembe günü verilen konferansa Sadrazam da iştirak etmiştir.

26. Cumartesi günü Salih Efendi tarafından verilen "İlm-i Mevâlid" ve 27. Pazar günü ise Ahmed Vefik Paşa tarafından verilen "Târih-i Umûmî" hakkındaki konferanslar ile konferans mevzuları çeşitlenmiştir.

Aradan epeyce bir süre geçtikten sonra, 1864 Eylül'ünde, bu defa Cemiyet merkezinde, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye a'zasından Hayrullah Efendi, "Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye Târîhi" derslerine başlamıştır (2). Bütün bu ders ve konferansların Cemiyet'in dağılması ile yarıda bırakıldığı düşünülebilir.

D) İlmî Danışmanlık Hizmeti ve "Yeni Alfabe" Meselesi

Osmanlı Devleti'nde, maârifin yaygınlaştırılması maksadıyla kullanılmakta olan Arap alfabesinin ıslâhı ya da değiştirilmesi hususundaki tartışmalar, XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır.

(1) a.g.m., s.330-331.

(2) Münif Efendi, "Târîh-i Devlet-i Osmaniyye Dersi", Mecmua-ı Fünûn, c.3, sayı:28, s.157-158.

Mecmua-ı Fünûn'un Safer 1280 (Temmuz 1863)'de neşredilen 14. sayısında Münif Efendi'nin kaleme aldığı "İslâh-ı Resm-i Hatta Dair Bazı Tasavvurât" adlı haber makalesinden⁽¹⁾ ve Avrupalılarca "Türk ve Müslüman Molière'i", Ruslarca "Âzerbaycan'ın Gogol'ü" diye anılan, Türkçe komedileri ile yeni Âzerî edebiyatının temellerini atan ilk tiyatro müellifi ve hikayeci, tefekkür bakımından Batılılaşmayı yaşadığı topraklarda ilk kez müdafaa eden, Arap alfabesini değiştirmek yolundaki tasavvur ve teşebbüsleri ile Türkçede alfabe inkılâbının mübeşşiri Mirza Feth Ali Ahundzâde (1812-1878)⁽²⁾ tarafından tutulan günlükten ve Münif Efendi de dahil olmak üzere pek çok şahsa göndermiş olduğu mektuplardan⁽³⁾, Ahundzâde'nin, 1863 yılı Haziran'ında İstanbul'a gelerek, müslümanlar arasında kullanılmakta olan ve müşkilâtı bilinen Arap alfabesinin yerine tasavvur ettiği bir "resm-i cedîd"i Sadâret'e arzemiş olduğunu ve o yıllarda Sadrazam olan Fuat Paşa'nın da, konunun tetkik edilip neticenin bir takrirnâme ile Sadârete bildirilmesi için arzuhali Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye'ye iletmiş olduğunu öğreniyoruz.

Fuat Paşa'nın bu tutumundan iki neticeye varmak mümkündür:

a) Hükümet, alfabenin değiştirilmesi hususunda kendi fikirlerine binaen reddedici ya da tasvip edici bir tavır alma-

(1) Münif Efendi, "İslâh-ı Resm-i Hatta Dair Bazı Tasavvurat", Mecmua-ı Fünûn, c.2, sayı:14, s.69-77.

(2) Mirza Bala, "Feth-Ali Ahundzâde" maddesi, İslâm Ansiklopedisi, c.4, s.577-581.

(3) Hamid Muhammedzade-Hamid Araslı;Hzl., Mirza Feth-Ali Ahundof, Elifbâ-yi Cedîd ve Mektûbât (Farsça), Azerbaycan Sosyalist Halk Cumhuriyeti İlimler Akademisi Neşriyatı, Bakü, 1963.

makta ve bir ilim cemiyetinden görüş talep etmemektedir.

b) Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye, bir bilimsel konuda, kendisinden fikir talep edilebilecek kadar ciddi bir hüviyet kazanmıştır.

Münif Efendi ve Ahundzâde'nin Arap alfabesinin islâhı ya da değiştirilmesi biçiminde tezahür edecek olan hareketteki rol ve ehemmiyetlerini daha iyi kavramak ve bu faâliyyette nasıl bir yer işgal ettiklerini doğru bir şekilde tesbit etmek için, konunun tarihi geçmişine kısaca da olsa göz atmakta büyük fayda vardır.

Kanaatimize göre, İslâmiyetin doğuşundan hemen sonra gelen fetihler döneminde, müslüman Arapların birbirinden oldukça farklı kültür ve medeniyet dairelerinde hakimiyetlerini pekiştirdikleri ve müslümanlık ile İslâm kültürünün farklı dilleri konuşan ve farklı alfabelere sahip bulunan kavimler arasında yayılmasını temin ettikleri sıralarda, hem kendilerini ve hem de hakimiyetleri altındaki müslim ve gayrimüslimlerin, Arap alfabesi ile mesele Türkçe ve Yunanca gibi lisanların ihtiva ettiği seslerin tam olarak ifade edilemediğini ve bunun da başta Arap alfabesinde kısa seslilerin bulunmayışı yanında daha başka sebeplerinin de olduğunu farketmiş olmalıdırlar.

Mezopotamya ve Suriye'nin müslümanlar tarafından fethedilmesi esnasında devralınan en kıymetli hazinelerden birisi, hiç şüphesiz eski Yunan kültür mirasıydı⁽¹⁾. Hârûnu'r-Reşîd'

(1) Philip K. Hitti, Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi, Çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1980, c.2, s.476.

(766-809) zamanında, Anadolu'ya yapılan muhtelif akınlarda diğer ganimetlerin yanında Yunanca yazmalar da ele geçirilmiş, İslâm ülkelerine taşınmış ve hatta El-Me'mun(786-833), Leo nezdinde eski Yunan el yazması eserleri bulunup bulunmadığının araştırılması için İstanbul'a sefaret heyetleri göndermişti.

Bu yollarla tevarüz edilen kıymetli kitaplar, ilk önce, müslümanlara tabi olarak yaşayan Yahudi, Putperest ve bilhassa Nasturi hristiyanlar tarafından tercüme edilmeye başlanmış ve daha sonra bu tercüme faaliyeti, El-Me'mun tarafından 830 yılında Bağdat'ta tesis olunan ve bir kütüphâne ve akademi ile tercüme bürosundan teşekkül eden Beytü'l-Hikme'de müesseseseleşmiştir⁽¹⁾.

İşte, ilk mütercimler olarak bilinen Ebu Yahya İbni'l-Batrik(öl.796 ve 806 yılları arası), Yuhanna ibn Maseveyh(öl.857), Huneyn ibn İshak(809-873) ve Sabit ibn Kurra(836-901)'nin Yunanca'da bulunup da Arapça'da yer almayan ilmi terimleri çevirmekte olduğu kadar, özel isimleri Arap alfabesi ile vermeye çalışırken de bir hayli güçlük çektikleri tahmin olunabilir. Bu mütercimlerin Yunan alfabesine nisbetle, Arap alfabesinin eksikliğinden kaynaklanmış olduğunu anlamamaları imkansızdır. Bilindiği gibi, Yunan alfabesinde beşi uzun beşi de kısa olmak üzere toplam on tane sesli harf vardır ve bunların üç uzun harf ve üç hareke ile karşılanması mümkün değildir. Yine, Yunan alfabesinde bulunup da Arap alfabesinde bulunmayan sessiz harfler de güçlüğün diğer bir yönünü teşkil etmektedir.

(1) Philip K. Hitti, a.g.e., s. 477-478.

Aynı güçlüğü, eski alfabelerini terkedip, Arap alfabesini benimsedikleri ve bu alfabe ile, en azından sekiz kısa sesli harfe ihtiyaç gösteren dillerini yazmaya başladıkları sıralarda, Türkler tarafından da hissedildiği düşünülebilir. Ancak müslüman olmaları ve bu alfabeyi Kur'ân-ı Kerîm alfabesi olarak telâkki etmeleri sebebiyle, başlarda, kendi dillerini daha iyi ifade edebilecek bir alfabe arayışı içinde olmadıkları da görülmektedir.

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla, tercüme faaliyetlerinin hemen akabinde, tonu ilk kez ilmî ve fikrî yönüyle Kindî'nin en ünlü öğrencisi Ahmet ibn Tayyib es-Serahşî (833-899) tarafından tetkik edilmiş ve bu meşhur filozof, Farsça, Süryanice, ve Yunanca gibi yabancı dillerin transkripsiyonuna katkıda bulunmak için kırk harfli fonetik bir alfabe meydana getirmiştir⁽¹⁾.

Söz konusu alfabe hakkında yarıntılı bilgi edinmek mümkün olmamış ise de, büyük müverrih Ebu Hamza el-İsfahânî (883-öl.960-970 yılları arası)'nin bu alfabe ile çok ilgilendiğini⁽²⁾ ve "et-Tenbîh Alâ Hudûsü't-Tashîf" adlı eserinde bu alfabeyi daha etraflı bir şekilde izah ettiğini biliyoruz⁽³⁾. Zeki Velidi Togan'ın beyanına göre, İsfahânî bu eserinde, Arap harfleri ile yazılan bir kelime harekelenmediği takdirde ikiyüzden fazla şekilde okunacağından, ilmî mefhumları ancak takribi

(1) Henry Corbin, İslâm Felsefesi Tarihi, Çev: H.Hatemi, İstanbul, 1986, s.149.

(2) Henry Corbin, a.g.e., s.159; Zeki Velidi Togan, "Beyruni" mad., İslâm Ansiklopedisi, c.2, s.638; ayrıca bkz., Zeki Velidi Togan, İlim ve Medeniyet Meseleleri, Türk dünyasında Elifba Meselesi, İstanbul, 1928.

(3) Tüm gayretlerimize rağmen yazma halindeki bu eseri elde etmemiz mümkün olmamıştır.

surette ifade edebildiğini vazihan anlatmıştır.

İsfahânî'nin ardından "el-Üstâz" lakâbı ile anılan meşhur mütefekkir Ebu'r-Reyhan Muhammed bin Ahmet el-Beyrûnî(973-1051)⁽¹⁾ de "Kitâbü's-Saydele fi't-Tıb" adlı eserinde bu mesele hakkındaki görüşlerini bildirmiş ve Arapça, Farsça, Türkçe ile birlikte Süryanice, Yunanca, Latince, Sanskrit dilini ve İbranice'yi de iyi bilmesi hasebiyle çeşitli alfabeleri mukayese etmek hususunda eline önemli bir fırsat geçmiştir. Yununca tıp ve farmakoloji istilahları ile coğrafi yer adlarını pek doğru bir şekilde Arap harflerine nakleden Beyrûnî, Arapça'nın bir ilim dili olarak fevkalade önemli olduğunu teslim etmekle birlikte önemli bir kusuruna şu cümlelerle dikkat çekmiştir:

"Fakat Arapça yazıda büyük bir eksik vardır. O da çift harflerin birbirlerine şeklen benzeyişleri ve bu benzeyişi ortadan kaldırmak için, bunların üzerine nokta konulması zarureti ve yine mana sarahati sağlamak için hareke kullanılması ihtiyacıdır. Bu kusurlara bir de bizde yaygın olan bir alışkanlığı, yani bir kitabı istinsah ettikten sonra aslı olan nüshayla karşılaştırılarak, istinsah esnasında vaki olmuş olan yanlışların tashihlerinin ihmal edilmesi keyfiyetini ilave edecek olursak, artık istinsah edilmiş olan kitabın varlığı ile yokluğu ve böyle bir kitaptaki ilim ile cehil bir olmuş olur"⁽²⁾.

Ona göre, şayet Arap alfabesinin bu mahzuru olmasa idi, Oreibasius, Paulus, Galenos ve Dioskorides gibi müelliflerin

(1) Beyrûnî'nin okunuşu için bkz. Aydın Sayılı, Doğumunun 1000. Yılında Beyrûnî, Beyrûnî'ye Armağan, TTK 1974, s.4-6.

(2) Beyrûnî, Kitâbü's-Saydele fi't-Tıb Mukaddimesi, Çev: Şerafettin Yalçınkaya, İstanbul, 1937, s.34.

eserlerindeki Yunanca özel isimler kolaylıkla Arapça'ya naklolanabilecekti, oysa "âfât-ı azîme" olan bu mahsur, bunu imkansız kılmaktadır.

Beyrûnî'nin Arap alfabesi hakkındaki bu düşüncelerine XIV.yüzyılda İlhanlı veziri Reşidüddin de iştirak etmektedir:

"Biz deriz ki, her bölgenin lûgatı o bölgenin tabiatına göre değişir. Bir kimse Fars yazısını öğrense, Arapça da bu yazı ve harflerle yazılabileceğinden Arapça'yı da bu yazıyla her ne kadar okusa da manasını anlamaz. Arapça öğrenmedikçe Arapça yazdığı yazıdan bir faydası olmaz. Necata erişmek için, onunla emel edilmesi gerekli bulunan, Kur'ân-ı Mecid Arapça nâzil olmuş, hikmet ve ilimlere ait kitapların çoğu da Arapça olarak hazırlanmış ve yazılmıştır. Fars yazısını öğrenenler yıllarca zahmet çekip Arapça öğrenmedikçe onu okumaktan bir fayda elde edemezler.

Türkçe, Moğolca ve diğer birçok dillerin herbiri başka başka yazılarla yazılır. Bir kimse onların hepsini Arap yazısıyla yazmak istese yazabilir. Fakat o dili bellemedikçe böyle bir yazıdan onun manasını katiyyen anlayamaz. Arap yazısıyla yazılmış olan, bütün bu dilleri öğrenmek isteyen bir kimseye gelince, bu iş için, birçok yıllar ve ömürler gerektir. Eğer istidâtlı ve heveskâr bir kimse durup dinlenmeden bu işle uğraşsa, yüz yıl lâzımdır ki, o dilleri gereği gibi tamamıyla öğrenebilsin. Maamafih, bu diller o yazıyla yazılsa da, harflerin mahreci ve dil bakımından her bölgenin tabiatı ayrı olduğundan, yine

çoğu iyi okunamaz. Nitekim, bir Türkün, bir Moğolun, Bir Hintlinin, bir Hatalının(Hataylının), bir Frengin veya çeşitli diğer milletlerden kimselerin, o dilleri, Fars yazısıyla yazılınca doğru okuyamadıklarını görüyoruz. Çünkü lehçeler mütefavit olup, birbirlerinden ayrıdır. Bundan dolayı Hatay düşünürleri öyle bir yazı îcat etmişlerdir ki, onda katiyyen yanlış okuma imkânı yoktur. Sözler müsterektir. Yukarıda anlatıldığı üzere, ben Hatay yazısında o özelliklerin mevcudiyetini doğru olarak tahmin etmiştim...." (1)

Daha yakın zamanlara gelindiğinde, bu meselenin, Avrupalı diplomat ve âlimlerin de dikkatini çekmiş olduğunu görüyoruz. Mesela Baron de Tott(1730-1793) Osmanlılarda tahsilin, bütün ömrü okuma yazma öğrenme uğrunda sarfetmek demek olduğunu, bunun, dilde Arapça ve Farsça kelimelerin çokluğu yanında, alfabede sesli harflerin bulunmaması, harflerin bitiştirilmesi ve ayrıca süslü ifadeler ve kelime oyunlarının büyük marifet salıyması gibi sebeplerden ileri geldiğini söylüyor (2). Aydın Sayılı'ya göre, Baron de Tott'un "Hatırât"ında geçen bazı Türkçe kelimelerden, onun Türkçeyi iyi bilmediği ve bu sebeple müşahadelerinin tamamen ona ait olmadığı ihtimali ortaya çıkmaktadır ki bu durum, bu gibi fikirlerin Osmanlı çevrelerinde de mevcut olduğunu akla getirmektedir (3). Ancak bu fikrin bu erken devir için ispatlanması icab etmektedir.

(1) Reşidüddin, Tansuknâme-i İlhan der Fünûn u Ulûm-ı Hıtay Mukaddimesi, Çev:Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1939, s.15-17.

(2) Baron de Tott, Mémoires, c.1, 1785, kısım:1, s.9.

(3) Aydın Sayılı, (Ortaçağ İslâm Dünyasında İlmî Çalışma Temposundaki Ağırlaşmanın Bazı Temel Sebepleri, Avrupa ile Mukayese", Araştırma, c.1, sayı:1, s.64.

Bizim burada, bu mesele ile alakalı olarak fikirlerine temas etmek istediğimiz kimselerden birisi de ünlü Fransız filozof, tarihçi ve seyyahı Constantin-François Volney(1757-1820)'dir. Bir süre tıp eğitimi gördükten sonra, bu eğitimini yarıda bırakarak felsefe ve ilâhiyat üzerine eğilen ve tipik bir Fransız Aydınlanma Dönemi münevveri olan Volney, 1782 yılında Doğu ülkelerini tanımak maksadıyla uzun gezilere çıkmış ve Lübnan'da kapandığı bir manastırda Arapça öğrenerek Mısır, Suriyi ve Osmanlı Devleti'nin güneydoğu vilayetlerini gezmiş ve Fransaya döndüğünde "Voyage en Egypte et en Syrie-1787" (Mısır ve Suriye'de Seyahat) adlı geniş ilgi uyandıran eserini yayınlamıştır⁽¹⁾. Bunun üzerine XVI.Louis tarafından Korsika'ya tarım genel direktörü olarak gönderilmiş, 1789 ihtilalinde Parlamento'ya girmiş ve 1792'den sonra kralcılıkla suçlanarak tutuklanmıştır. 1794'te öğretmen okullarında tarih profesörlüğü yapmış olan Volney, 1795'te Amerika gezisine çıkmış ve dönüşünde eserler vermeye devam etmiştir.

Volney'in konumuz açısından mühim olan eseri, 1819'da Paris'te neşretmiş olduğu, "Alfabet Européen" (Avrupa Alfabeti) adlı kitabıdır. Tanzimat Dönemi Osmanlı aydınınının kütüphânesinde olma ihtimali çok yüksek olan bu eserin mukaddimesinde Volney, "Bütün dünya için tek bir alfabe önerebilmeğe ne cesaret edebildim ne de böyle bir şeye gücüm vardı. İlk deneme dönemim olan 1795'te Hint, Japon ve Çin alfabeleri konusunda herhangi bir fikrim yoktu. Şimdi ise bu medeniyetin ve aydınlanmanın esaslı

(1) "Constantin-François Volney" maddesi, Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, c.10, s.5476-5477.

aracılığını bütün gücümle hissediyorum, 1795-1798 tarihleri arasında Birleşik Devletler'de bulunduğum sırada İngiliz dilini iyice öğrendim ve bu sayede Asya literatürü bana açıldı"⁽¹⁾ dedikten sonra, Asya dilleri için Latin harflerinin uygulanması gerektiğini anladığını ve tek bir alfabeyle olan ihtiyacın kaçınılmaz olduğunu beyan etmektedir. O, bütün dünya dillerinin Latin alfabesiyle yazılabileceğini ve böylece okuma, yazma ve baskı işlemlerinin kolaylaşacağı ve dolayısı ile dünya milletlerinin birbirlerini anlamada önemli bir engeli daha aşacaklarını iddia etmiştir.

Volney, yapmış olduğu tetkikler neticesinde, Asya lisanlarında yirmisi sesli ve otuz ikisi de sessiz olmak üzere toplam elli iki harfin bulunduğunu, buna iki de nefesli veya soluklu ses ilave edilecek olursa, bu sayının en fazla elli dörde ulaşacağını tesbit etmiştir. Ona göre, 25 ya da 26 harften ibaret olan Latin alfabesi ile bu tasavvur gerçekleştirilemez. Ama Avrupa ve Amerika ile kolonilerde yaygın olarak kullanılan ve yeryüzünün yarısının çoğunda hakim olan bu alfabeyle gerekli ilâveler yapılmak suretiyle evrensel bir alfabenin oluşturulması için hiçbir sebep yoktur⁽²⁾.

"Bu alfabe ile Türkçe, Farsça, Süryanice, İbranice, Habeşçe ve diğerlerini karşılaştırmaktayız. Şimdi Hint ve Asya'nın geri kalan diğer dillerine de uygulamayı yaygınlaştırdım ve bu hususta hiçbir problemim olmadı. Buna Çince de dahildir.

(1) Constantin-François Volney, Alfabet Européen, Paris, 1819, s.12.

(2) Constantin-François Volney, a.g.e., s.14.

işaret ve hecelerde aradaki ton ve değerleri muhafaza ettem"⁽¹⁾.

Volney, eserinin üçüncü kısmında, Asya alfabeleri arasında en karışık alfabe olduğunu söylediği Arap alfabetesini ele almakta ve bu alfabenin yerine de, yine "Avrupa Alfabeti" olarak isimlendirdiği, Latin kökenli alfabeyi teklif etmektedir. Daha sonra, Arap alfabetesinin karakteri ve orjini, bu alfabedeki sesli ve sessiz harfler ile Latin alfabetesindeki harflerin benzerlik ve farklılıkları, Arap, Yunan ve Latin alfabelerindeki bazı harflerin neden birbirlerinin benzediği, İranlılar ve Türklerin Arapçadaki bazı harfleri okurken Fransızlar gibi güçlük çektikleri ve benzer konulara temas etmekte ve bu diller için önerdiği alfabenin tablosunu vermektedir⁽²⁾.

Volney'in XIX.yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı aydınları tarafından çok iyi tanındığının en önemli kanıtlarından birisi, Münif Efendi'nin, onun "Mısır ve Suriye'de Seyahat" adlı eserinden, "Harâbât-ı Tedmur" ismi altında, bir kısmı tercüme etmiş olmasıdır⁽³⁾.

Diğer bir kanıt ise, aşağıda kendisinden daha ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz, Hoca Tahsin Efendi (1813-1868)'nin Mecmua-ı Ulûm adıyla çıkarmış olduğu dergide, 1879 Kasım'ında neşrettiği "Aklâmu'l-Akvâm" adlı makalesinde Volney'den şu satırlarla bahsetmiş olmasıdır:

(1) Constantin-François Volney, a.q.e., s.15.

(2) Constantin-François Volney, a.q.e., s.93-123; ayrıca, çalışmamızın sonunda Volney'in hazırlamış olduğu alfabeyi sunuyoruz.

(3) "Harâbât-ı Tedmur", Çev:Münif Efendi, Mecmua-ı Ebuzziya, 1298, Safer, sayı:10, s.307-309.

"...Hususen Volney ve Vostod'un⁽¹⁾ sarf u nahivleri mütâlaa olunursa, mevcut elifbaların müştemil oldukları uyûb u nevâkîsa ve hece ve imlâlar kusurlarına kesb-i ittîla' edilir. Memâlik-i Şarkîyye'nin noksan-ı temeddününün başlıca sebebi âlet-i teâtî-i efkâr olan yazıların noksanı idüğüne hükmolunur. Cümle etfâl mâderzâd lisanlarını bir müddet-i kalîle zarfında tahsîl ü tekâmîl ettikleri halde, kırâat ve kitâbet-i ibârat hususunda ne kadar suûbetler çekerler, ne vakitler zayı' ederler."⁽²⁾

Bu son delil, Münif Efendi'nin de Volney'nin alfabe konusundaki çalışmalarından haberdar olduğunu göstermektedir. Zira, Mecmua-ı Ulûm, Mecmua-ı Fünûn'un takliden devamıdır ve Münif Efendi'nin bazı mühim nutukları bu dergide yeniden neşredilmiştir.

Münif Efendi'nin Arap alfabesinin islâhı konusunda, Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye'de meshur nutkunu verdiği sıralarda Kuzey Azerbaycan'ın Şeki ilinden olan Mirza Feth-Ali Ahundzâde de aynı mesele ile ilgilenmekteydi.

Ahundzâde, kendisi tarafından yazılan Farsça hal tercümesinde⁽³⁾, 1812 yılında Kuzey Azerbaycan'ın Nûka(Şeki) şehrinde doğduğunu ve babasının Güney Azerbaycan'ın Tebriz'e bağlı Hamne kasabasının eski kethüdâsı Hacı Ahmed oğlu Mirza Mehmet Taki, annesinin ise ulemâdan Hacı Ali Asgar'ın yeğeni olduğunu

(1) Vostod'un kimliğini tesbit edemedik.

(2) Hoca Tahsin Efendi, "Aklâmu'l-Akvâm", Mecmua-ı Ulûm, 1 Zilhicce 1296, c.1, sayı:1, s.64-65.

(3) Keskûl Gazetesi, Tiflis, 1887, sayı:43,44,45; ayrıca Ahundzâde'nin

bildirmektedir. Ahundzâde küçük yaşta babasından ayrılmış ve ikinci babam dediği dayısı Ahund Hacı Ali Asgar'ın himayesi ve terbiyesi altında yetişmiştir. Hacı Ali Asgar, gerek Farsça ve Arapça dillerinde ve gerekse İslâmî ilimlerde geniş vukuf sahibi idi ve Ahundzâde'ye de kendisi gibi bir din alimi olarak yetişmesi için Arapça ve Farsça öğretmişti. 1883'te Hacı Ali Asgar'ın hacca gitmesi üzerine, Gence'de ulemâdan Molla Hüseyin rehberliğinde mantık ve fıkıh okuyan Ahundzâde, dayısının avdetinden sonra tekrar Şeki'ye gelmiş ve burada Âzerîler için açılmış bulunan mektebe girerek bir sene kadar Rusça öğrenmiştir. 1834 yılında, dayısı, Ahundzâde'yi Tiflis'e götürerek, Kafkasya umumî valisi Baron Rozen'e bir arzuhalle müracaat etmiş ve Ahundzâde'nin doğu dilleri mütercimliğine alınmasını ve Rusça'sını kuvvetlendirmesi için, yanına bir de Rus yardımcı verilmesini rica etmiştir. Baron Rozen'in bu ricayı kabul etmesi üzerine, Ahundzade ömrünün sonuna kadar kalacağı ve Miralaylığa değin yükseleceği memuriyet hayatına başlamıştır.

Ahundzâde'nin alfabe meselesine dikkatinin çekilmesi, Kuzey Azerbaycan'ın Rusların eline geçmesi ve Âzerîlerin Ruslarla temasa gelmesinin bir neticesi olmalıdır. XIX. yüzyılın başlarına kadar İran devletine tabi yarı bağımsız hanlıklar halinde yaşayan Azerbaycan bu asrın başlangıcından itibaren tedricen

hayatı, eserleri ve Arap alfabesi hakkındaki fikirleri için bkz., Mirza Bala, a.g.mad., İslam Ansiklopedisi, c.4, s.577-581; A. Vahap Yurtsever, Mirza Fethali Ahuntzâde'nin Hayatı ve Eserleri, Azerbaycan Kültür Derneğinin Teşebbüsü ile 18 Mart 1950'de Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde verilen konferans, Ankara, 1950; Haver Aslan, "Azerbaycan'da Dil İslahının İlk Öncüleri", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 1983, c.22, s.125-134; Hikmet Dizdaroğlu, "Mirza Fethali Ahuntzâde ve Alfabe Meselesi", Türk Dili, 1951-1952, c.1-12, s.20-22; Mustafa Canpolat, "Türkiye'de Yazı Devrimi Girişimleri", Yazı Devrimi, T.D.K. Yayınları, Ankara, 1979, s.22-25.

Rusya tarafından istila edilmeye başlanmış ve 1804 senesinde Gence ve Karabağ, 1806'da Bakü ve daha sonra Şirvan ve Kuba Hanlıkları işgal edilmişti⁽¹⁾. 12 Ekim 1813'te, Rusya ile İran arasında akdolunan "Gülistan Barış Antlaşması" gereğince Karabağ, Gence, Talış, Şeki, Şirvan, Bakü, Kuba ve Derbent Hanlıkları, bütün Dağıstan ve Gürcistan ve bunlara komşu olan eyaletler Ruslara terkedilmişti. 1826'da İranlılar, bu toprakları yeniden elde etmek için savaşa girmişlerse de, yine yenilmişler ve 1828'de yapılan "Türkmen Çayı Antlaşması" ile Nahcivan ve Revan Türk Hanlıkları da Ruslara bırakılmış ve takriben 1830 yıllarında, Kuzey Azerbaycan tamamıyla Rusya'nın idari sistemine dahil edilerek ve her çeşit muhtariyet haklarından ve özel idare salahiyetlerinden mahrum bırakılarak, vilayet ve kazalara taksim olunmuş ve doğrudan doğruya Rus memurlar tarafından idare edilmeye başlanmıştır.

İşte, yeni şartlara uyarak Rusların hizmetine giren ve İslami Doğu kültürü ile Rusça vasıtasıyla Avrupa Batı kültürünü mezcetmek çalışanlardan yeni bir münevver zümre teşekkül edecektir ki Ahundzâde de bunlar arasında yer almaktadır. Mirza Bala, bu konuda şunları söylemektedir:

"(Ahundzâde) memuriyete girdikten sonra Rusça ve Fransızca öğrendi ve Rus edebiyatı ile garbi Avrupa edebiyatını tetkike koyuldu; felsefi, siyasi ve iktisadi bilgilere ehemmiyet verdi ve bilhassa, İslav-Bizans kültürüne karşı garbi Avrupa medeniyetini ideal edinen Rus garpçularına intisap etmek su-

(1) A. Vahap Yurtsever, a.g.e., s.3.

reti ile, XVIII. asrın tenenevvür hareketi fikirleri ile temas etti. Tenkitçi ve realist edebi mektebin ana prensiplerini ve usulünü öğrenmeğe muvaffak oldu" (1) .

Ahundzâde, yazmış olduğu komedyâ, hikâyeye ve makalelerinde tesirini kaybetmiş İslâmî orta çağ müesseselerini, kötü adet ve batıl itikatlarını tenkit etmekle iktifa etmemiş, aynı zamanda müslüman toplulukların uyanmasını ve ilerlemesini geciktiren sebep ve amilleri de ciddiyetle araştırmıştır (2) . Ona göre, bu amiller arasında en önemlisi Arap alfabesinin eksikliği ve güçlüğüdür.

Ömrü boyunca Arap alfabesinin ıslâhı ve nihayet Latin alfabesi ile değiştirilmesi için büyük meşakatlere katlanacak olan Ahundzâde, ilk defa 1857 Eylül'ünde, Arap harflerindeki noktaların kaldırılması ve sesli harflerle harekeler için muayyen işaretlerin kullanılması lüzumunu ileri süren Farsça bir risale kaleme almıştır. Bu risalesinde, Arap alfabesinin bu mahzurlarından bazılarını gideren fakat, mahiyetini iyice tesbit edemediğimiz bir ıslâhât projesi teklif etmektedir. Elimizdeki vesîkalara göre, bu alfabe, yine sağdan sola doğru yazılıyor olmalıdır; ancak "hurûf-ı mukattâa" halinde değildir, yani yazım esnasında, yine harfler birbirine bitiştiriliyor olmalıdır. Bu durumda tek yenilik, sesliler için tasavvur edilmiş olan şekillerin, sessiz harflerle aynı sırada yazılması

(1) Mirza Bala, a.g.e., s.578.

(2) A. Vahap Yurtsever, a.g.e., s.19.

olabilir ki bu durum okumayı kolaylaştırırsa da yazmayı güçleştirir.

Bu risalenin neşredilmesinden birkaç sene sonra, 1278 Zilkade(1862 Nisan)'de, Münif Efendi, Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'de bu meseleye ilişkin son derece mühim bir nutuk irâd edecek ve bu konudaki tercihi ile sebeplerini özetle şu şekilde belirtmektedir:

Diğer milletlerin yazılarını bilenler, bunu bizim yazımızla karşılaştırırlarsa bizim yazımızda bir takım güçlükler bulunduğunu ve "hareke" kullanılmadığı zaman bazı kelimelerin "beş on suretle" okunabileceğini, bazı durumlarda "hareke" kullanılsa bile çok karşılaşılmamış bazı kelimeleri ifadede bu kullanım maksadın hasıl olmasına kafi olmayabilir: Manalı olarak üç şekilde okunabilen (و) ile altı şekilde okunabilecek olan (كوك) kelimesi gibi. Diğer kelimelerden farklı bir yazımı olmayan özel isimlerin durumu da güçlükler arz etmektedir.

Bu güçlüklerle ek olarak bizde ikiyüz senedir kullanılmakta olan Arapça-Farsça gramer kaidelerine göre yapılan "terkip usulleri", okuma-yazmanın yaygınlaşmasını engellemiştir. Oysa bu problemleri bulunmayan Avrupalılar, erkek olsun kadın olsun "uşak ve amele güruhuna varıncaya kadar" okuma-yazma bilmektedirler. Fakat Münif Paşa'ya göre bizde okuma-yazmanın yaygınlaşmamasının bir güçlü sebebi de matbuatın yaygınlaşmaması, bunun ise sebebi kullanılan harflerin "sanat-ı tıbaat"a elverişli olmamasıdır. Bunun için Münif Paşa, iki çözüm önermek-

tedir:

- 1) Harflerin alt ve üstüne birtakım işaretler konması
- 2) Bütün "elsine-i ecnebiyye"de olduğu gibi "hareke"nin, yani "ses işareti"nin her harfin hemen arkasına konmasıdır. Münif Paşa bu ikinci şıkkı seçmekte ve bunu ifade etmektedir. (1)

Görüldüğü üzere, Arap alfabesi ile Latin alfabesi arasında bir geçiş alfabesi olarak kabul edilebilecek "hurûf-ı mukattaa"yı teklif eden Münif Efendi, Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye'nin kuruluş maksadının gerçekleşmesinde en mühim vasıtanın, harflerin ıslâhı ve okuyup yazmanın mümkün merteye kolaylaştırılması olduğunu belirtmektedir. Kanaatimize göre, Münif Efendi, "hurûf-ı mukattaa"nın bu amacı tam manasıyla tahakkuk ettiremeyeceğinin farkındadır. Ancak, kanaatimizce, görebileceği tepkilerden ve haksız muamelelerden olsa gerek, doğrudan doğruya Latin alfabesini teklif edememiş, sadece üstünlüklerini tebarüz ettirmekle iktifa etmiştir.

Bilindiği gibi, Arap alfabesindeki harekelerden biri olan fetha, Türkçemizde e ve a seslerine tekabül ederken, zamme o, ö, u ve ü seslerine ve kesre ise ı ve i seslerine tekabül etmektedir. Şu halde yalnızca üç hareke ile sekiz kısa ses karşılanmak istenmektedir ki okum ve yazmada güçlük doğuran sebeplerden birisi ve belki de en önemlisi budur.

Münif Efendi'ye göre, diğer milletlerin alfabelerine vukufu olanlar, harekeler kullanılsa dahi, Arap harflerinin

(1) Münif Efendi, "İslah-ı Resm-i Hattâ Dair Bazı Tasavvurat", Mecmua-ı Fünûn, c.2, sayı:14, 1280, Safer, s.74-77.

tahsili hususundaki güçlüklerin giderilemediğinin farkındadırlar. Arapça'da sesli harflerin olmayışı ve harekelerin bu gereksinimi tam manası ile karşılamaması sebebiyle, okuyan gerçekte, harfleri değil, zamanla ülfet kazanmış olduğu kelimelerin suretlerini okumaktadır. Ancak, anlamını bilmediği ya da daha önce hiç karşılaşmadığı bir kelimeyi doğru olarak okuması mümkün olmamaktadır. Mesela, siyak ve sibaka dayanarak, üç şekilde okunabilecek (سِيَاك) kelimesini ve altı şekilde okunabilecek (كُورَاك) kelimesini doğru okumak mümkün olsa da, herhangi bir karineden yoksun bulunan özel isimleri okumak mümkün değildir.

Ayrıca, özel isimlerle cins isimleri birbirlerinden ayıran bir alametin olmaması da birçok güçlükler sebebiyet vermektedir. Bu güçlükler, bir terkip yapabilmek için üç dilin gramer kurallarını bilme zarureti eklenirse okuma-yazma öğrenmek isteyen bir "Osmanlı"nın karşı karşıya bulunduğu güçlük daha rahat anlaşılır. Bu güçlükleri göçüslemek ve üstesinden gelmek uzun zamana ihtiyaç gösterdiğinden, insanın "tederrüs ve taallüm"e müsait olan ömrü, ancak bu güçlüklerin altından kalkmaya yetmekte ve neticede ana dil öğrenilse de, bu dille öğrenilecek bilgiler için çoğu defa zaman kalmamaktadır. Oysa Latin harflerinde böyle bir müşkil sözkonusu olmadığı için, bir çocuk 6 ya da 7 yaşında okuyup yazmayı öğrenebilmektedir.

Münif Efendi bu nutkunda çok önemli bir hususa daha dikkatimizi çekmektedir. İlmin yayılmasında temel vasıtalarından biri olan kitapların basımı için, Avrupa lisanlarında 30 ya da

40 harf yeterli olurken, bizde sadece "nesih" yazının tertibi en az 500 harfin kullanılmasını icap ettirmektedir ki bu durum, daha fazla masraf, daha fazla vakit ve daha fazla işgücü anlamına gelmektedir.

Bütün bu güçlüklerin bertaraf edilmesi için, ona göre, iki yol vardır: Birisi mevcut harfler üzerine, bütün seslilere tekabül edecek, yeni harekeler koymak, diğeri ise huruf-ı mukattaa ile yazıp bütün Avrupa lisanlarında olduğu üzere gerekli olan harekeleri, yani kısa seslere tekabül edecek harfleri "huruf" sırasında yazmaktır. Münif Efendi, yukarıda zikrettiği sebeplenden ötürü birinci şıkkı tercih etmez. "Fakat şıkk-ı sâlide şu tekellüfât u müşkilâtın hiçbirisi olmayub gerek okuyub yazmak ve gerek kitab basmak için bunun bi'l-vucûh rüchâniyeti bâhirdir" (1)

Yürürlükte olan alfabenin yerine, ikinci seçenekte teklif edilen alfabenin yürürlüğe konması halktan büyük bir tepki görebilecektir, ama "ashâb-ı akl-ı selim" bu alfabenin sonsuz yararlarını teslim edecektir. Görüldüğü gibi, Münif Efendi, meselenin uzun bir süreden beri tartışıldığını ve farklı fikirlerin teşekkül ettiğini sezdirecek biçimde, "hurûf-ı mukattaa"nın bile yaygın bir kabul görmediğine dikkat çekmektedir. Bu tartışmalar esnasında Latin alfabesinin de teklif edildiği hususunda hiçbir şüphemiz yoktur. Ancak Osmanlı aydınlarının bir kısmı, kanaatimizce, asırlarca süren geleneğe saygı ve yarılabileceği infial sebebiyle Arap harflerini tercih etmiş-

(1) Münif Efendi, a.g.m., Mecmua-ı Fünûn, c.2, sayı:14, s.77.

lerdir.

Münif Efendi, yeni harfleri haşî elifba cüzleri ile bazı kitap ve kitapçıkların hazırlanarak birkaç mektepte çocuklara okutulup hızlı tesiri ve yararı anlaşıldığında, mevcut tepkilerin ortadan kalkacağına inanmaktadır.

Münif Efendi'nin, Cumhuriyet döneminde harf inkılâbı ile neticelenen tartışmaları başlattığı ve bu fikirlerinin Batılılaşma yolunda şekilden ziyade mahiyete yönelik oluşu ile temayüz ettiği iddia olunabilir. Maârifin memleket sathına yayılması amacının gerçekleştirilmesinde, bu tercihin ne derece isabetli olduğu, harf inkılabından sonraki okur yazarlık oranının, önceki orandan çok daha yüksek olması ile kanıtlanabilir⁽¹⁾.

Daha sonradan "hurûf-ı munfasıla" olarak adlandırılacak olan bu sistemin birçok müdafii olacaktır. Bunların basında Dr. Milaslı İsmail Hakkı, Necmettin Arif, Cihangirli M. Şinasi ve eğitimci İsmail Hakkı Baltacıoğlu bulunuyordu⁽²⁾.

Milaslı İsmail Hakkı, bu mesele üzerindeki düşüncelerini Tamîm-i Maârif ve Islâh-ı Hurûf adlı bir kitapçıkta, Cihangirli M. Şinasi ile İsmail Hakkı Baltacıoğlu da Tâdil-i Hurûf Meselesi ve Şekiller Nasıl Tetkik Olunur? adlı üç kitapçıkta açıklamışlardır⁽³⁾.

(1) Teşrin-i Evvel 1927'de toplam 1.111.496 kişi okuma yazma bilirken 21 Ekim 1935'te bu rakam 2. 516.867'ye ulaşmıştır. (D.İ.E.)

(2) M. Şakir Ülkütaşır, Atatürk ve Harf Devrimi, Ankara, 1973, s.24.

(3) M. Şakir Ülkütaşır, a.g.e., s.24.

Nihayet Enver Paşa, Harbiye Nâzırı olduğu sıralarda, Birinci Dünya Savaşı(1914)'ndan bir süre önce, ordu içinde "hurûf-ı munfasıla"yı kullanmaya⁽¹⁾ başlamış ve "Ordu Elif-bası", "Hatt-ı Cedîd" ya da "Enver Paşa Yazısı" gibi adlar verilen bu alfabe ile birkaç tane kitap da bastırmıştır⁽²⁾. Orduda bir süre uygulanan bu yazı sistemi, savaş yıllarında eski alışkanlığı bozduğu ve bu yüzden işleri geciktirdiği konusundaki şikayetler üzerine iptal edilmiş ve eski alfabeyle tekrar dönülmüştür.

Münif Efendi'nin Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'de vermiş olduğu nutuktan kısa bir süre sonra Ahundzâde bu meseleye dair bir arzuhal tertip ederek İstanbul'a gelecek (1863 Haziran) ve devrin Sadrazamı Fuat Paşa'ya sunacaktır.

Burada, Ahundzâde'nin İstanbul seyahatinde dikkatimizi çeken hususlardan birisi, Ahundzâde'nin, Hariciye Nâzırı Âlî Paşa'yı ziyareti esnasında, Âlî Paşa'nın mezkur alfabeyle tetkik ettikten sonra, "-İyi bir şey. İstanbul'da bundan on yıl önce bu konuya eğinilmiş ve bir meclis oluşturulmuştu. Sonra bu teşebbüs yarım kaldı" şeklinde konuşurken vermiş olduğu son derece mühim bilgidir. Ahundzâde, 1863'te İstanbul'da bulunduğuna göre, Âlî Paşa'nın zikretmiş olduğu meclisin ya da komisyonun 1853 yılı civarında kurulmuş olduğu neticesi çıkar ki bu durum, Osmanlı aydınınının ya da devlet adamlarının bu önemli meseleyi,

(1) Kazım Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909, İstanbul, 1982, s.109.

(2) M. Şakir Ülkütaşır, a.g.e., s.26.

Münif Efendi'nin nutkunu verdiği tarih olan 1862 yılından çok daha önce vaz ettiklerini ve tartıştıkların gösterir.

Acaba bu meclis ya da komisyondan kastedilen, Osmanlılar'da ilmî cemiyetleşme faaliyetlerini tetkik ederken sözkonusu ettiğimiz Encümen-i Daniş olabilir mi? Kurucu üyeleri arasında Âlî Paşa ile Münif Efendi'nin de bulunduğu Encümen-i Daniş 18 Temmuz 1851 tarihinde resmen açıldığına göre bu pekala mümkündür. Nitekim diğer bir kurucu üye, Ahmet Cevdet Paşa'nın Encümen-i Daniş'te alınan bir karar gereği, orta eğitimde okutulmak maksadıyla bir 'Kavâid-i Osmâniyye" kaleme aldığı⁽¹⁾ düşünülecek olursa, bu encümenin dil çalışmaları meyanında, Arap alfabesinin ıslahı ya da değiştirilmesi meselesiyle de ilgilendiğine hükümlenabilir. Bu kanaatimizi, M. Şakir Ülkütaşır şu sözleriyle paylaşmaktadır:

"Burada su noktayı da açıklayalım ki, Münif Efendi ve Feth-Ali Ahundzâde'nin girişimlerinden bir süre önce, büyük Türk bilgini Ahmet Cevdet Efendi(Paşa), 1851 yılında yazıp yayımladığı ünlü Kavâid-i Osmâniyye kitabında, Türkçemizde bulunup da Arap harfleriyle gösterilmeyen sesler için bir yazı yolu aramak gerektiğini önemle belirtmiştir. Bunun üzerine, Encümen-i Daniş de bu konu üzerinde durmuş ve 1863-1864 ders yılı kitapyarında Arap yazısı harekeli(üstün, esre ve ötreli) olarak kullanılmıştır"⁽²⁾.

Dikkatimizi çeken diğer bir husus ise, Fuat Paşa'nın Ahundzâde tarafından takdim edilen bilimsel dökümanları Meclis-i

(1) Ahmet Cevdet Paşa, Tertib-i cedîd, Kavâid-i Osmâniyye, istanbul, 1851, s.2-4.

(2) M. Şakir Ülkütaşır, a.g.e., s.20.

Maârif-i Umûmi'ye değil, Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'ye havale etmiş olmasıdır. Bu durum Cemiyet'in güvenilirliğini isbat ettiğini gösterir.

Ahundzâde, İstanbul'a geldiğinde beraberinde getirmiş olduğu "Temsilât" ve "Yeni Alfabe" nüshalarını orada iler gelenlere dağıtmıştır. Temsillerden iki cilt, Sadrazam Fuat Paşa'nın huzurunda iken karşılaşmış oldukları Âzerî Şahin Bey'e Türkçe olarak ve iki cilt de dayısı Ömer Bey'e gönderilmek üzere Rusça olarak vermiştir. Ayrıca İran devleti veziri Mirza Hüseyin Han'a ve İran'ın İstanbul nezdindeki sefiri, bu davanın en büyük müdafiiilerinden Ruhü'l-Kuds Mirza Melkum Han'a birer cilt, Hariciye Nezâreti baş mütercimi Ârifî Efendi ile Münif Efendi'ye yine birer silt vermiştir. Bu durum, Ahundzâde'nin temsilleri isabetli bir şekilde dağıttığını göstermektedir. Bunların yanında, temsillerden ve alfabeden birer cilt Adliye Nâzırı Yusuf Kamil Paşa'ya, Maârif Nâzırı Ethem Paşa'ya ve Ferraşbaşı Hacı Azim Bey'e ve oyunlardan bir cilt de Şark Dilleri Kütüphanesi'ne iletilmek üzere Polkovnik Bogoslovski'ye armağan etmiştir (1).

Daha sonraki hadiseleri Ahundzâde şöyle anlatmaktadır:

"1863 yılının 10 Temmuz Çarşamba günü, Sadrazam'ın buyruğuyla beni İstanbul'da Hariciye Nezâreti birinci mütercimi Münif Efendi'nin birinci başkanlığını yaptığı ve bilim adamlarından birkaç kişinin katıldığı Bilimler Cemiyeti (2),nde düzenle-

(1) Hamid Muhammedzâde-Hamid Araslı, a.g.e., s.80.

(2) Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'yi kastetmektedir.

nen toplantıya götürdüler. Orada Münif Efendi'den başka eski Erzurum Valisi Esat paşa'nın oğlu 20 yaşındaki Sadullah Efendi, ikinci olarak Kadri Bey, üçüncüsü Ermenilerden Avanos Bey, dördüncüsü Rumlardan, yani Yunanlılardan Aleksandır Bey, beşincisi adını bilmediğim Avrupalı bir bey vardı. Bunların tümü İslâm dillerini ve Fransızca'yı biliyorlardı. Ben, yeni alfabenin doğruluğunun ve onun gerekliliği gibi konuları anlattım. Hepsi de benim söylediklerimi onayladılar ve "-Biz de birkaç yıl önce İslâm alfabesinin eksikliğini anlamış ve Avrupalıların üslubunca hurûf-ı mukattaâyı⁽¹⁾ esas alarak bir alfabe hazırlamıştık. Ne var ki onu Yüce Devlet'e sunmaya cesaret edemedik" dediler. Ben dedim ki, "-Hurûf-ı mukattaâ, eski İslam alfabesinden tamamen farklıdır ve şüphesiz millet, yeni harflerden dolayı ürküntüye kapılıyorlar. Kur'ân-ı şerîf'i hurûf-ı mukattaâ ile yazamayız. Bu alfabede kelimeler haddinden fazla uzatılmaktadır. Onların yazılışı sağdan sola olduğu için yavaşlama meydana getirmektedir. Fakat benim yeni alfabemde yapılan her tasarruf eski harflerde olmuştur ve kesinlikle onda eski harflere bütünüyle ters düşen hiçbir şey yoktur. Onun yazılış üslubu da eski alfabenin yazılış üslubuna uygundur ve milletin ürkmesine neden olmamaktadır". Hepsi söylediklerimi kabul ettiler. Bu müzakereden sonra meclis üyelerinden Rum Aleksandır Bey, "Türk ve Fars dili gerçekten iraba ihtiyaç duymaktadır, fakat sarfı, nahvi ve vezni bulunan Arap dilinin iraba ihtiyacı yoktur" dedi. Bu itiraza karşılık olarak, irapsız Arapça bir cümle yazıp ona

(1) Görüldüğü gibi, Arap alfabesini tamamen terk etmek yerine uzun bir süre hurûf-ı mukattaâ alternatifi üzerinde durulmuştur.

verdim ve "-Siz Arapça'yı bilirsiniz. Bu kelimelerin sarf ve nahvini de bilirsiniz. Bu yazdığım Arapça cümleyi okuyunuz" dedim. Okumaya başladı. Bir kelimesini dahi doğru okuyamadı. O zaman ben, "-Sizin sözünüzün yanlışlığı buradan açığa çıkmaktadır ki vezin, sarf ve nahiv onun okunmasında size yardımcı olamadılar" dedim. "Bu sözün yanlışlığı bundan açığa çıkmaz. Benim okumam, Arapça sarf, nahiv ve vezinlerini iyi bilmediğimin kanıtıdır" diye cevap verdi. Canım sıkıldı, ama uygunsuz bir davranışta bulunmaktan kendimi korudum ve Aleksandır Bey'in cahilliğine hayret edip sustum. Meclis görüşmesi bitti ve meclis üyeleri, bu alfabenin yararının açık olduğunda görüş birliğine vardılar. "-Biz bu konudaki bildiklerimiz ve anladıklarımızla ilgili olarak Sadrazam'a bir beyanname yazacağız" dediler. Ben, "Acaba, bu yeni alfabe konusunda hüsn-i zan mı taşıyorsunuz, su-i zan mı?" diye sordum. "Hâşâ, su-i zan beslemiyoruz, tersine hüsn-i zan taşıyoruz" dediler. "Umarım ki Arap dili bakımından da onun geçerliliğini onaylarsınız" dedim. Bu soruma kesin cevap vermediler. Meclis başkanı Münif Efendi, "-Siz gittikten sonra aramızda konuşmamız için mühlet verin" dedi. Kadri Bey, "Tekrar oturum yapsak daha iyi olmaz mı?" diye sordu. Ben sustum ve ikinci bir oturuma katılmaya istekli görünmedim.

Meclise katılanlar, yapılması gereken hürmet ve ikramı bana gösterdiler ve bir de kitap hediye ettiler, ne olduğunu bilmiyorum. Eve döndüğümde duygularım perişandı. Okuma isteği duymadım ve Aleksandır Bey'in anlamsız itirazını hançeri kesin delille boşa çıkaracağımı düşünmeye başladım. O sırada ilham

elçisi düşünceme bir delil ilham etti. Hemen onun müsveddesini yazıp sekreterime verdim. Temize çekti. Mühürleyip ertesi gün dünkü meclisin başkanı Münif Efendi'ye gönderdim. Cevabının ulaşmasından sonra huzur buldum. Çünkü iddiacı yerilmişti" (1).

Ahundzade'nin günlüğünden de anladığımız üzere, Sadaret'ten gönderilen alfabenin tetkiki ve hakkında oluşturulacak kararın Fuat Paşa'ya tevcihi maksadıyla, Cemiyet-i İlmîyye-i Osmaniyye'de Münif Efendi'nin başkanlığında, beş kişilik bir komisyon teşkil edilecek ve görüşmelere Ahundzâde de davet olunacaktır. Münif efendi hariç, beş kişilik komisyonda üç üyenin Türk ya da müslüman olmamaları şaşılacak bir husustur. Üyelerin tercihinde esas ittihaz edilen prensipler nelerdir? Neden daha fazla sayıda ve daha bilgili üyelerden oluşturulacak bir komisyonun kurulması yoluna gidilmemiştir? Acaba Ahundzade'nin bu teklifine ehemmiyet verilmemiş midir?

Komisyon üyeleri, yeni alfabe hakkında hüsn-i zan taşıdıklarını söylemelerine rağmen derhal bir karara varmamışlar ve anlaşıldığına göre Kadri Bey'in talebi üzerine ikinci kez toplanılmıştır. Ahundzâde'nin iştirak etmek istemediği bu ikinci toplantıda komisyon üyelerinin kimler olduğu hakkında herhangi bir malumat elde etmemiz mümkün olmadı.

Burada diğer bir hususa daha değinmekte fayda vardır. Günlük'ten anladığımız kadarıyla, Ahundzâde'nin teklif ettiği alfabe, bilhassa Münif Efendi tarafıhdan ısrarla teklif edilen

(1) Hamid Muhammedzâde-Hamid Araslı, a.g.e., s.81-93.

hurûf-ı mukattaâ' değildir. Huruf-ı mukattaanın mahsurlarını Ahundzâde şöylece sıralamıştır:

1. Hurûf-ı mukattaâ' eski İslâm alfabesinden tamamen farklıdır ve bu sebeple millet bu harflerden ürküntüye kapılacaktır.
2. Kur'ân-ı Şerîf'i bu alfabe ile yazamayız.
3. Bu alfabede kelimeler haddinden fazla uzatılmaktadır.
4. Bu haliyle sağdan sola doğru yazıldığı için, yazım esnasında yavaşlama meydana getirmektedir.

Ahundzâde, komisyon üyelerinin, hurûf-ı mukattaânın benimsenmeyeceğine ilişkin getirmiş olduğu delilleri kabul ettiğini söylemektedir.

Önemli olan diğer bir nokta ise, sadece Türkçe için değil, aynı zamanda Farsça ve Arapça için de Arap alfabesinin değiştirilmesi hususunda bir fikir birliğinin teessüs etmiş olmasıdır. Ancak Komisyon üyeleri birinci oturumda, Türkçe'nin Arap alfabesinden başka bir alfabe ile yazılmasına pek o kadar karşı olmadıkları halde, Arapça sözkonusu olduğunda sessiz kalmayı tercih etmektedirler.

Mesele, Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'de iki celsede müzakere edildikten sonra, 1863 Temmuzunun sonlarına doğru karar bir tahrir ile Sadâret'e sunulmuştur. Bu tahrir aynen şöyledir:

"(Huzûr-ı Hazret-i Vekâlet-Penâhî'ye 1280 senesi Safer'-in yirmisi tarihiyle muahharan Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye

tarafından takdîm olunan takrîrin sûretidir.)

Ahundzâde binsaşı Mirza Fethali tarafından, huzûr-ı maârifnuşûr hazret-i Sadâret-Penâhîlerine takdim olunub lutfen Cemiyet-i çâkirânemize havale buyrulmuş olan resm-i cedîd hatt-ın luzum u muhassenâtı tezekkür ü mütâlaa olunmak üzere mûmai-leyhi Mirza Fethali dahi hâzır olduğu halde merkez-i Cemiyet'de akd-i encümen olunarak hatt-ı mezkûr lede'l-muâyene mûcidinden istîzâh-ı meram olundukta el-yevm beyne'l-İslâm müsta'mel olan resm-i hatt-ı elfâzın mana-yı maksûd üzere kırâatına müsaid olmayub her kelime beş on suretle telaffuza kabil olduğundan bu keyfiyet daima erbâb-ı mütâlaaya mûcib-i işkâl ve bi'l-husus memâlik-i İslâmiyyede okur yazar ademlerin nüdretine sebeb-i müstakil olduğundan bahisle kendisinin işbu tasavvur ettiği resm-i cedid mahâzîr-i mezkûreyi dâfi'olub ittihazı usûl-i kitabeti fevkalğaye teshîl ederek bunun dahi umûm-ı nâs beyninde intişâr-ı maârif hakkında tesîr-i azîmi olacağını ve resm-i hutûtın umur-ı diniyyeye taalluku olamayub ba-husus hatt-ı kadîm bade'-İslâm süver-i adîdeye munkalib olduğundan resm-i cedîdin kabul u isti'mâline şer'an dahi bir mâni-i sahih olamayacağını beyan ve işbu usûl-i cedîdenin her vechile fevâid ü muhassenâtı derkâr ise de hakkında kabûl-i âmme istihsâli derece-i istihâlede umûr-ı müşkileden olduğunu kendisi dahi mukırr idüğünden ilerüde fâidesi görüldükçe münteşir olur emeliyle şimdilik yalnız hutût-ı sâire-i İslâmiyye'den add olunmasını müsâade buyrulduğu halde şu iftihar ile iktifa edeceğini ilave irâd u ityân eylemiştir. Gerek işbu meclisde ve gerek bir hafta sonra, mûcid-i

mûmaileyhin gıyabında akd olunan meclisde şu meselenin ibaret olduğu üç ciheti dahi yani evvlen usûl-i hâzıra ıslâh u ikmâle muhtac mıdır, saniyen şu esas kabul olunduğu halde usûl-i mâruza tamam-ı sûret-i matlûbeyeye muvâfık mıdır, sâlisen bu makûle ıslâhatın ittihaz u tamîmi mümkün müdür meseleleri ale't-tertîb başka başka mevki-i tezekkür u mütâlâaya konularak a'zâdan bazıları esas maddeyi ki usûl-i hâzıranın ıslâha ihtiyacı kazıyyesidir teslim etmeyerek bu yolda her dürlü ta'dilat lisân-ı Arabî'nin kavâid-i esâsiyyesini ihlal edeceğini ve ezmine-i kadîmede Bağdad'da ve Endülüs'de teşekkül eden düvel-i İslâmiyye hulefâ-yı Beni Ümeyye asırlarında yine resm-i mâhud müsta'mel olduğu halde Arablar ulûm u maârifde muasırları olan milel-i sâireye tefevvuk etmiş olmalarına nazaran hatt-ı kadîmin iddia olunduğu vechile mâni-i feyz ü terakki dahi olmadığına delil-i kâfî olacağını zikr ü beyan etmişler ise de ekseriyet bunu bi'l-küllîye red ederek bizde birkaç sene mektebe devam eden mübtediler en sade kitabları bile doğru okumağa muktedir olamayub halbu ki usûl-i matlûbe üzere bulunan Avrupa yazıları birkaç ayda pek a'la taallüm olunduğuna ve müntehîler ellerine aldıkları yazımızı siyâk-ı sibâk karînesiyle doğru okuyabilseler bile su keyfiyyet zahmet ü tekellüfden hâli olamayub gayr-i menûs olan esâmi-i ricâl ve büldânın ise sûret-i mevzuada telaffuzu adîmu'l-imkan bulunduğuna nazaran usûl-i hâzıranın ıslâha ihtiyacı derece-i bedahette olduğundan bunun mevzû-ı bahs edilmesi bile iktiza etmeyeceğini ve şu esas Cemiyet-i acizânemizin evâil-i teşekkülünde bi'd-defaât dermeyan ve ittifâk-ı ârâ ile kabul ve teslim olunub hattâ yetmiş sekiz senesi Zilka'de'sinin onüçünde izzetlü Münif bende-

lerinin bu babda bir makale dahi irad eylemiş olduğunu beyan etmiş olmasıyla bahs u makâl ikinci cihete yani Ahundzâde resm-i cedîd'inin husûl-i maksada kafi olub olamayacağı meselesine intikal etmiş ve resm-i mezkûr nazar-ı dikkat u iman ile mütâlaa olundukta tahrirde suhûlet olmak üzere hurûf-ı kadîmenin noktaları ilğa olunub yerlerine diğerk bir alâmet-i muttasıla ile vâzından ve kelîmâtın gereği gibi telaffuz olunması için bazı harekât-ı cedîde ihtirariyle bunların milel-i ecnebiyye hutûtu misillü hurûf sırasında tahririnden ibaret olduğu anlaşılub bu sûret tamâm-ı kelîmâtın doğru kırâat olunmasına kafi olduğu ve mûcid-i mûmaileyhin gerek bazı hurûf-ı kadîmede icra eylediği ta'dilat ve gerek yeniden ihtira ettiği eşkâl-i harekât bir sûret-i makbûlede olarak şayan-ı tahsin bulunmuş ise de erbâb-ı indinde ma'lum olduğu üzere zaten resm-i kadîm basmaca pek çok tekellüfâtı mûcib olub tâdîli efkârını dâî olan esbâb-ı kaviyyenin birisi dahi bu olduğu halde fenn-i tıbaata elverişli olması tarafına atf-ı nighah dikkat olunmaması ra'y-i acizanemize göre tecvîz olunmamalıdır. Bu misillü resm-i hatt ta'dîl u ıslâhının ittihaz u tamîmi bahsine gelince kulları dahi mûcid-i mûmaileyh gibi bunun kemâl derece umûr-ı müşkileden olması itikadında olub berminvâl-i muharrer mukaddemen Cemiyet-i acizanemizde şu usûlün bi'l-vücûh fevâid u muhassenatı tasdik ü teslim olunmuş iken mücerred icrasında derkâr olan müşkilât-ı azîmeye mebnî şimdilik mecburen sarf-ı nazar olunmuşdu. Bâlâda zikrolunduğu üzere Ahundzâde dahi şu mütâlaaya mebnî usûlünün şimdiden tamîmi dâîyesinde olmayub yalnız hutût-ı sâire-yi İslâmiyye sırasında vaz'ı arzusunda bulunduğundan şu iltimasının rehin-i isaâf buyu-

buyurulması rey-i âliyye manût-ı mevadden olduğu ve işbu usûl-i cedîde her ne kadar müşkilât-ı vâkıanın def'ine kafi olamaz ise de mûcid mûmaileyhin bu babda vukua gelen mesâî' ve ihtimamı tahsîn ü sitayişe şayan bulunduğu derkardır. Ve telifgerdesi olan tiyatro hikayeleri dahi serapa kılınmıştır. Bunlar memâlik-i şarkiyyede münteşir bazı efkâr-ı bâtılanın cerh ü tezyîfi maksadıyla tasavvur ve tertib olunmuş mebâhis-i hakîmaneyi müstemil olub mütâlaası mûcib-i fevâid olacağından bi-mennihi Teâlâ ile-rûde Cemiyet-i acizanemiz tarafından lisân-ı Osmâniyye tahviliyle tab' u neşrine ibtidar kılınacaktır. Müellif mûmaileyhi elsi-ne-i şarkiyye ve garbiyyeden dört beş lisana layıkıyla aşına ve neşr-i maârif emr-i ehemmine hizmetle ibrâz-ı mâye-i vatan-perveri ve fütüvvet eylediği cihetle tevkîr ü ihtirâma ehliyyeti rûşenâ olduğundan şu münasebetle Cemiyet-i acizanemizin kendisüyle kesb-i maârife ülfet eylemesi medâr-ı mesarr u mefharet add olunduğu muhatt-ı ilm-i âli-i vekalet-penâhîleri buyuruldukda ol babda ve her halde emr u ferman hazret-i menlehü'l-emrin-dir" (1) .

Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye adına Münif Efendi tarafından hazırlandığı anlaşılan bu takrirde, Arap alfabesinin ıslahını reddeden bazı komisyon üyelerinin üç temel sebebe dayandıkları görülmektedir:

a) Yeni bir alfabenin şeriata aykırı olduğu inancı bir infiâle sebebiyet verebilir.

b) Şayet bu inkılâp yapılırsa Arap alfabesi ile kaleme alınmış bunca eser metruk hükmüne girecektir.

(1) Münif Efendi, a.g.m., Mecmua-ı Fünûn, c.2, sayı:14, s.70-74.

c) Müslümanlar, Abbasîler ve Endülüs Emevileri zamanında büyük bir medeniyet yaratmışlardı. Öylesine ilim elde etmenin ve medenileşmenin alfabe ile alakası yoktur. O zaman problem olmayan alfabe şimdi neden problem olsun?

Ahundzâde, yeni bir alfabe ihdas etmesinin sebeplerini komisyona izah ettikten sonra, alfabe meselesinin "umûr-ı diniye" ile ilişiği olmadığını ve Arap alfabesinin İslamiyet'ten sonra birçok şekle munkalib olmasının "resm-i cedîd" in kabul ve kullanımına şer'an bir sakınca olamayacağını gösterdiğini iddia etmektedir.

İdarî kadronun, asırlardan beri yerleşip kullanılmış olan bir alfabenin yerine, bir kararla başka birini yürürlüğe koyma gayreti, hiç şüphesiz İslâmî kültür öğeleriyle biçimlenmiş zihinlerin dinî müdafaa güdülerinin yaratacağı tepkilerle karşılaşacak ve yeni alfabenin öğrenilmesi külfeti de bu tepkileri güçlendirecektir.

Takrir'den Ahundzâde'nin diğer iki sebebe karşı yeni alfabeyi ne şekilde müdafaa ettiği öğrenilememektedir.

Münif Efendi'nin beyanına göre, her iki toplantıda da tartışmalar şu üç mesele üzerinde yoğunlaşmıştır:

a) Arap alfabesi ıslâh ve ikmâle muhtaç mıdır?

b) Şayet muhtaçsa, Ahundzâde'nin teklif ettiği alfabe, halihazırdakinin sakıncalarını bertaraf edecek vasıfları haiz midir?

c) Bu ıslâhâtın benimsenmesi ve yaygınlaştırılması mümkün müdür?

Münif Efendi, isabetli bir şekilde, bu hususlardan ilkinin esas maddeyi teşkil ettiğini belirtmekte ve komisyon üyelerinden bazılarının, Arap alfabesinin değiştirilmesi düşüncesine katılmadıklarını bildirmektedir. Kim olduklarını bilemediğimiz bu şahıslar, "... her dürlü ta'dilat(ın) lisân-ı Arabînin kavâid-i esasiyesini ihlal edeceğini ve ezmine-i kadîmede Bağdad'da ve Endülüs'de teşekkül eden düvel-i İslâmiyye ve hulefâ-yı Beni Ümeyye asırlarında yine resm-i mâhud müsta'mel olduğu halde Arablar ulûm u maârifde muasırları olan milel-i sâireye tefevvuk etmiş olmalarına nazaran hatt-ı kadîmin iddia olunduğu vechile mâni-yi feyz ve terakki dahi olmadığına delîl-i kafi olacağını..." (1) belirterek, ilk maddeyi ve tabiatıyla diğerlerini de reddetmişlerdir.

Daha ileri gitmeden, burada bir noktaya yeniden işaret etmekte büyük fayda vardır. Komisyon üyeleri, sadece Türkçe'nin değil, bütün İslâm dillerinin alfabesi olan Arap alfabesinin ıslâhı hususunu münakaşa etmektedir ve bu yetkiyi İslâm aleminin halifesi olan Padişah'tan almıştır. Bu sebeple, yeni bir alfabenin Türkçe ile birlikte Arapça ve Farsça'nın da ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde tasarlanması umulmaktadır. Oysa ki bu kadar geniş çaplı bir planın uygulamaya sokulması imkanı hemen hemen yok gibidir. Nitekim bu husus kısa bir süre sonra,

(1) Münif Efendi, a.g.e., s.71.

idrak edilecek ve milliyetçilik akımının tesiriyle de mesele gerçek mecrâna oturtulacaktır.

Diğer önemli bir nokta ise şudur ki; geçmişte, Arap alfabesinin kullanımda olduğu altın devirde, İslâm medeniyetinin muâsırı olan Avrupa medeniyetinden daha üstün olmuş olduğu olgusu, Arap alfabesinin öğreniminde pek çok müşkilat ve güçlüğü bulunduğuna hakikatini en azından Türkçe için bertaraf edemez. Ancak bu iddianın çağrıştırdığı ve göz önünde tutulması gereken önemli bir taraf da yok değildir. Hiç şüphesiz ki, Avrupa medeniyetinin seviyesine erişmenin ya da onları geçmenin sihirli formülü ve tek çaresi sadece harfleri değiştirmek olamaz. Bunun yanında ictimâî bünyeye doğrudan tesirleri bulunan modern idarî ve iktisadî müesseselerle birlikte ilmi ve hukuki müesseselerin de tesiri ve işlerliğinin temini icab etmektedir. İşte, Atatürk bu noktayı gayet isabetli bir şekilde belirlemiş ve modernleşme yolunda, Ahundzade'nin iddia ettiği gibi tek bir inkılâpla iktifa etmeyerek, hepsi de birbirine sıkı sıkıya bağlı bir dizi inkılap yapmanın doğruluğuna kanaat getirmiştir.

Takrirden anlaşıldığına göre komisyon üyelerinin ekseriyeti Arap alfabesinin ıslâha muhtaç olduğuna karar vermiş ve sıra Ahundzâde'nin icadı olan alfabenin ihtiyacı karşılayacak vasıfları haiz olup olmadığı meselesinin tartışılmasına gelmiştir. "Resm-i Cedîd" büyük bir itina ile tetkik edilip mütâalaa edilmiş ve kelimelerin doğru okunmasına kafi geldiği halde, basım için elverişli olmadığına karar verilmiştir.

Böyle bir ıslâhâtın benimsenmesi ve yaygınlaştırılması-
nın şu sıra mümkün olup olmadığı hususunun tartışılması en sona
bırakılmış ve neticede Münif Efendi ve diğer komisyon üyeleri
ile birlikte Ahundzâde de bunun şimdilik imkansızlığını kabul
etmişlerdir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu tavrın Sadrazam
Fuat Paşa'ya gönderildiği tarih 1863 yılının Temmuz ayı sonları-
na tesadüf etmektedir. Ahundzâde'nin günlüğünden öğrendiğimize
göre⁽¹⁾, Münif Efendi'nin haberi üzerine Ahundzâde, 4 Ağustos'ta
Sadrazam Fuat Paşa'nın huzuruna çıkacak, fakat bu defa Courier
de Ryan gazetesinde neşredilen bir haber sebebiyle⁽²⁾, sıcak
bir şekilde karşılanmayacaktır. Sadrazam, önce hal hatır sora-
cak ve sonra "Sizin elifbaya Meclis-i Mecmua-ı Fünûn'da bakmış-
lar. Pek tahsin ve tasdik etmişler. İnşallah Devlet tarafından
dahi takdir olunur"⁽³⁾ diyerek Ahundzâde'yi basından savacaktır.

Mirza Fethali Ahundzâde, bunun üzerine, bu konudaki
mesâi ve ihtimamının tahsin ve sitayişe şayan görüldüğü hakkında
bir takdirnâme ve göğsüne iliştirilen Mecidiye Nişanı ile Tif-
lis'e geri dönmek zorunda kalmıştır.

Münif Efendi ve Ahundzade'nin Arap alfabesinin ıslahı
hususundaki faaliyetleri kısa sürede tesirini göstermiş ve konu
gazetelerde tartışılmaya başlamıştı. Türkçülük ve lâiklik fikir-
lerinin ilk müdâfiilerinden olan Ali Suavi(1839-1878), Londra'da

(1) Hamid Muhammedzâde-Hamid Araslı, a.q.e., s.79-80.

(2) Bu gazeteyi elde etmemiz mümkün olmadı.

(3) Hamid Muhammedzâde-Hamid Araslı, a.q.e., s.80.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti adına 31 Mayıs 1867'de neşretmeye başladığı "Muhbir" gazetesinin 48. sayısında kaleme aldığı "Hattımızın Islâhı" adlı makalesinde⁽¹⁾ ve 1869 yılında Paris'te neşrettiği "Ulûm" dergisinin 2., 3. ve 4. sayılarında yazmış olduğu "Lisan ve Hatt-ı Türki" adlı seri makalesinde⁽²⁾, Arap alfabesinin ıslahını kabulle birlikte, değiştirilmesine şiddetle karşı çıkmıştır.

Diğer makalesinden daha mühim olan "Lisan ve Hatt-ı Türki'nin ilk kısmında, Ali Suavi, Uygur hattının kökeni hakkında bilgi verdikten sonra Arap harflerine tekabül eden Uygur harflerini göstermekte ve Türkçe'nin bu ve diğer Doğu lehçeleriyle tertib edilmiş önemli eserlerinin isimlerini vermektedir⁽³⁾. Makalenin ikinci kısmında ise eskiden kaleme alınmış olan Türkçe lügatlardan bazılarının isimlerini zikrettikten sonra Osmanlı lisanının mahiyeti hususunda bilgi vermeye geçer. Onun kanaatine göre, Arap lisanı diye bir şey yoktur. İslâm lisanı vardır. Çünkü, Kur'an dilini kullananlar sadece Araplar olmadığı gibi, bu dili asıl geliştirenler ve halihazırdaki mükemmel haline getirenler de Araplar değildir⁽⁴⁾.

Arap alfabesinin ıslahı fikrini Ali Suavi bu makalesinin üçüncü kısmında işlemekte ve özetle "halen kullanılmakta olan

(1) Milli Kütüphane'nin Mikrofilm Arşivi'nde bulunan bu makale silik bir hatla yazılmıştır.

(2) Ali Suavi, "Lisan ve Hatt-ı Türki", Ulum, c.1, sayı:2, s.69-79; c.1, sayı:3, s.115-135; c.1, sayı:4, s.214-228.

(3) Ali Suavi, a.g.m., c.1, sayı:2, s.69-79.

(4) Ali Suavi, a.g.m., c.1, sayı:3, s.115-135.

yazının ister ayakta ister oturarak olsun rahatça yazabilmek ve az yer tutmak gibi olumlu vasıfları olmakla birlikte birçok ulemânın söylediği gibi birtakım eksikleri"nin bulunduğunu söyleyerek Halife Ca'fer Mütevekkil devrinde, bir harf üzerine konan fazla bir "nokta" yüzünden nüfus sayımı yapılması gereken hristiyan ahalinin hadım edilmesi olayından söz ederek şöyle der: "Ben derim ki bu kıssanın sahte olduğuna şüphe yok. Fakat bir noktada birçok kan dökmeye sebep olabilir. "(1)

Hattın ıslahı Ali Suavi'ye göre "emr-i harem"dir ve "umûr-ı dünyeviyye"dendir. Bu meselede bid'at sözkonusu değildir. Çünkü Hadîs-i Şerif'te "Dünya işlerini siz daha iyi bilirsiniz"(2) buyrulmuştur.(3)

Arap alfabesinin ıslahı fikrine iştirak etmekle birlikte Ali Suavi, bu makalesinde herhangi bir teklifte bulunmaz. Fakat Latin harfleri taraftarlarını tenkit ederek onların bir "mütâlaa-yı fâside" içinde olduklarını ileri sürer(4). Latin alfabesi ile Fransızca ve İngilizce'nin fonetiğine ilişkin meseleleri birbirinden temyiz edemeyen ve bu sebeple mevzuyu henüz bütün yönleriyle idrak edemediği intibahını veren Ali Suavi'ye göre, asıl kaidersiz, kuralsız ve imlasız olan diller İngilizce ve Fransızca'dır. Mesela İngilizce'de "Far" kelimesi a sesi ile yazılıp yine a sesi ile okunduğu halde, "Fate" kelimesi,

(1) Ali Suavi, a.g.e., s.217-218.

(2) "Dünya işlerini siz daha iyi bilirsiniz".Bkz., Müslim, Câmiu's-Sahîh, İstanbul, 1981, II/1836(Fedail, 141).

(3) Ali Suavi, a.g.e., s.219.

(4) Ali Suavi, a.g.e., s.220-221.

a sesi ile yazılıp e sesi ile okunur⁽¹⁾. Oysa ki bu mütâlaaların Latin harflerinin kabulü ile uzaktan yakından hiçbir alakası yoktur.

Bu mesele hemen hemen aynı yıllarda ve yine Münif Efendi ile Ahundzâde'nin tesiriyle İran'ın Osmanlı İmparatorluğu sefiri Melkum Han'la, "Vatan Şairi" ve "Reîsü'l-Üdebâ" Namık Kemal arasında tartışma mevzuu olmuştur⁽²⁾. Bu tartışma, Hürriyet gazetesinde "Hüdâ Kâdirdir Eyler Senq-i Haradan Güher Peyda" başlığı ile yayınlanmış ve muhtemelen Namık Kemal tarafından kaleme alınmış bir makalede, müslüman çocukların tâlim ve terbiyesi münasebetiyle kaydedilen "...Bizim çocuklar beş-altı yaşında mahalle mektebine verilip, iki-üç senede bir Hatm indirdikleri ve birkaç sene dahi Tecvid ile bu Hatm'ler tekrar olunduğu ve beş-altı yıllar Sülüs ve Nesih karaladıkları halde, ellerine bir gazete verilse okuyamazlar. İki satır bir tezkire kaleme almak neredede... Yazılmış tezkireyi bile çıkaramazlar. Çocuklar da bir tarafa... Anları okutan hoca efendilerin içinde gazete ve tezkire okur ve birkaç satır mektup ve tezkire yazabilir yüzde beş nefere çıkmaz; halbuki Ermeni ve Rum ve Yahudi etfali, mahalle mektebine girdikten altı ay sonra kendi lisanınca gazete ve mektup okumağa ve bir sene sonra kendisi mektup yazmağa başlarlar. İkinci sene mukaddimât-ı hisâbiyyeden ve üçüncüde coğrafyadan elzem olan ufak tefek şeyleri öğrenirler.

(1) Ali Suavi, a.g.e., s.222-223.

(2) Fevziye Abdullah Tansel, "Arap Harflerinin Islâhı ve Değiştirilmesi" Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri (1862-1884)", Bellekten, Ankara, 1953, c.17, sayı:66, s.227.

İmdi bizim çocukların fitrat ve fetenetçe bir eksiklikleri mi vardır ki, anlar gibi tahsîl-i fevâid edemiyorlar? Hayır, çocuk-
da hiçbir kabahat yoktur; yolsuzluk bi'l-cümle usûl-i tahsîlin-
dir"⁽¹⁾ cümleleri ile başlamıştır. Namık Kemal çocuklarımızın
bu halini "usûl-i tahsîl"e hamlederken, Melkum Han, Hürriyet'e
gönderdiği Farsça bir mektupta bunu reddetmekte⁽²⁾ "Madem ki
İslâm'da yeni bir yazı icad edilmemiş ve çocukların eğitim ve
öğretiminde kolay bir yol bulunmamıştır, o halde İslâmiyet için,
Avrupa milletleri düzeyinde ilerleme imkansız olan şeyler cüm-
lesindedir" demektedir.

Ahundzâde'den ziyadesiyle etkilenmiş olduğu anlaşılan
Melkum Han, Ahundzâde'nin hatta dair epey kafa yorduğunu, onun
çalışkan ve faziletli bir kimse olduğunu ifadeyle, bu konuda
yazmış olduğu bir makaleyi, harflerle harekelerin karışık ola-
rak yazıldığı kendi buluşu olan bir yazıyla yazarak 1280'de
Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye'ye sunmuş olduğunu belirterek yazı
meselesinin toplum için çok önemli bir mesele olduğunu, hatta
müslüman toplumlarda görülen bütün kötü özelliklerin alfabe
olduğunu coşkun bir eda ile şu şekilde ifade eder: "Müslümanla-
rın zayıflığı, güçsüzlüğü, miskinliği de alfabenin ayıbıdır.
Milletin bağımsızlık hukukunun yokluğu ve can, namus ve mal
güvenliğinin olmayışı da alfabenin kusurudur. Yolların bozukluğu,
zulüm ve sitemin çokluğu, adalet ve insafın müslümanlar arasında

(1) Namık Kemal, "Hüdâ Kâdirdir Eyler Seng-i Haradan Güher Peyda", Hürriyet,
Nu. 54, 25 Rebiü'l-Evvel 1286(5 Temmuz 1869).

(2) 4 Rebiü'l-Ahîr 1286'da yazılmış olan bu mektup, Hürriyet'te "Zatı,
dirâyet ve hamiyetle ma'ruf bir fâzıl-ı maârif-simât tarafından matbaa-
mıza şu Farisiyyu'l-ibâre lütufnâme gönderilmiştir" notu ile neşrolunmuş-
tur, Nu. 59, 30 Rebiü'l-Ahîr, 1286.

az oluşu da alfabenin suçudur. Tek kelimeyle her türlü mekruh olan şeylerin varlığı alfabenin kusurundandır" (1).

Büyük bir ihtimalle Âzerî asıllı olan bu İran sefirinin, İran'da kesin olarak reddedildiğini çok iyi bildiğimiz alfabenin ıslâhı fikrini İstanbul'da bu kadar kuvvetli bir şekilde müdâfaa etmesi son derece enteresandır. Ruhü'l-Kuds Melkum Han, bu fikri müdâfaa etmekle iktifa etmemiş kendisi de bir ıslâh tasarısı hazırlayıp Ahundzâde'ye göndermiştir. Bunu, Ahundzâde ile olan mektuplaşmalarından öğrenmekteyiz (2).

Melkum Han'ın Hürriyet'te yayınlanan mektubuna cevaben yayınlanan "Kırâat" adlı makalesinde Namık Kemal, meseleyi müstehzi bir üslupla özetledikten sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nda her türlü belânın menşeinin maârifin yokluğu olduğunu itiraf ile beraber, maârifin yokluğunu, bilhassa Arap alfabesinin halîne hamledilemeyeceğini ifade eder ve daha önce de sık sık ileri sürülmüş olan delilleri yineler.

Namık Kemal, harflerimizi değiştirme fikrinde olan bir kimseye ne cevap verileceğini ve harflerimizin neden ıslaha muhtaç olduğunu özetlediği makalesinde meselenin ciddi bir mesele olduğunu elde mevcut kitapları gözden çıkarmayan ve "asrımızın en meşhur olan ashab-ı dânişini bile yeniden kırâat ve hat öğrenmeye" mecbur etmeyecek bir ıslâh çaresi bulunması gerektiği-

(1) Aynı mektuptan.

(2) Hamid Muhammedzâde-Hamid Araslı, a.g.e., Ahundzâde'nin Münif Efendi'ye yazdığı mektup da yer almaktadır, s.145.

ni söyleyerek kendi ıslâh fikirlerinin anlatımına geçer. Ancak bu tasavvurlar, belki de kullanılmakta olan alfabeyi daha da güçleştirmekten başka bir işe yaramadığı için, rağbet görmemiştir.

Ahundzâde, sunmuş olduğu fikir kabul olunmamakla birlikte, İstanbul'dan eli boş olarak dönmemiş, sonunda bir harf inkılabı ile neticelenecek tartışmaları başlatmamışsa bile, büyük ölçüde beslemiş ve alevlendirmişti. Görüldüğü üzere, bu konu ile alâkalı olan makalelerde onun ve Münif Efendi'nin adı doğrudan ya da dolaylı olarak mutlaka zikredilmektedir.

Tiflis'e döndükten sonra da Ahundzâde, bu konudaki faaliyetlerine devam etmiş ve göndermiş olduğu mektuplarla meseleyi canlı tutmaya çalışmıştır. Ocak 1870 tarihli bir mektubu konumuz açısından son derece mühimdir. Bu sebeple Münif Efendi'ye yazılan bu mektubu burada aynen naklediyoruz:

"Cömert Kardeşim Münif Efendi,

İstanbul'da karşılaştığımız günlerde sizin ve cömert kardeşim Ârifî Bey'in bana gösterdiğiniz sevgi ve şefkati asla unutmadım. Bir gün geçmiyor ki, sizi iyilikle anmamış olayım. Ne yazık ki, mesafeler sizi görmeme engel olmaktadır.

Geçen yıl, şu anda İstanbul'da bulunan kardeşim Melkum Han, çalışmalarını İslâm alfabesinin değişmesi yönüne kaydırarak ve aramızdaki dostluğa dayanarak incelemem için bana gönder-

mişti. Ben bu yeni şekillerin iyi yönlerini müşahade etmekle birlikte, onun bazı kusurlarını da gördüm. Bu iki durum hakkında geniş bir açıklama yazdım ve o alfabeyle birlikte İran devletinin vezirlerine incelemeleri için gönderdim ve buna dayanarak alfabeyi değiştirip çocuklarımızın Batı dillerini öğrenmesinin zorluklarını ortadan kaldırma yoluna gitsinler istedim.

Şu anda, İran devleti vezirleri benim bu geniş açıklamama karşılık, buraya aynen aldığım şu cevabı verdiler:

"Mirza Fethali Ahundzâde,

İslâm alfabesinin değişmesi konusundaki hayallerini, Osmanlı devleti ileri gelenlerine arzet. Çünkü başlangıçta bu hayalin incelenmesi o saltanatta olmuştur.

Biz İran milleti, kesinlikle alfabemizin değişmesine muhtaç değiliz. Çünkü bizim üçkısım yazımız vardır: Nestalik, Şikeste ve Nesih ki, güzellik ve kullanışlılık bakımından yer yüzündeki tüm milletlerin yazılarından daha üstündür. Ve biz, hiçbir zaman kendi yazımızı terkedip Mirza Fethali Ahundzâde'nin ya da Melkum Han'ın yeni yazısını kullanmıyoruz ve kullanmayacağız".

Bu durumda, ben Mirza Fethali Ahundzâde, alfabenin değişmesi hakkındaki o geniş açıklamayı yüce Osmanlı makamlarına sunuyorum. Onu icrâ etmeleri temennisiyle değil, benim bu yeni düşüncemin tekrar incelenmesi ve İslâm milletinin gelecek nesillerine, bizim, alfabenin değişmesinin gerekliliğini anladığımız ve karşıtlarımızın bizi engellediklerine delil olması bakımından bastırılmasını arzularak.

Siz değerli kardeşim Münif Efendi'nin dostluk ve kardeşliğimiz doğrultusunda, bizim arzuhalimizi adı geçen yazı ile birlikte, Sadrazam⁽¹⁾'a ulaştıracaklarına ve onun incelemesini ve bastırılması düşüncemi Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'ye anlatarak izin elde edeceklerine inanıyorum. Sadrazam'ın bu konudaki kararı hakkında da acele olarak Osmanlı devletinin Tiflis konsülü aracılığıyla beni haberdar ediniz. Bu konu Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye tarafından incelenir ve bastırılırsa basılmış metinden iki nüshasını bana gönderiniz. Bu arada hatırlanmam yönünde, kendi resmimi size göndermeyi gerekli gördüm. Hatıra fotoğrafıyla birlikte altın ve mine ile üzerine Heft Gunbed'in resminin işlendiği bir kalemlik gönderiyorum.

Ayrıca, birini kardeşim Ârifî Bey'e ve birini dahi o toplantıda bulunan ve şu anda adını unuttuğum gence ve üçünü de, alfabenin değişmesi gerçeğini kabul eden Osmanlı vezirlerine vermeniz için beş adet fotoğrafımı da gönderiyorum.

Değerli Kardeşim Münif Efendi,

Eski alfabenin değişmesi ve amaca ulaşma konusunda ihtimam göstereceğinize inandığımı burada tekrarlıyorum. Siz İslâmın merkezinde kalıyorsunuz. Bu konu hakkında hergün konuşup çalışmanız mümkündür. Kesin olarak bilinz ki, bu dünyada yüz yıl daha yaşasanız, millet için bundan daha iyi bir iş yapamayacaksınız.

Eğer bu konu hakkında, yani alfabenin değişmesi hakkında İstanbul'da yayınlanan Fransızca gazetelerin birinde bir

(1) O devrin Sadrazam'ı Âlî Paşa'dır ve belki de bu durum Ahundzâde'yi çok ümitlendirmiştir.

yazı yazarsanız, Avrupalılar da bu konudan haberdar olur. Belki, onların da bu amacın gerçekleştirilmesine bir katkıları olur.

İstanbul'da bana karşı iddiada bulunan ve sizinle vedalaşırken, sözlü olarak kendisinden size şikayette bulunduğum iddiacı (1) sizin tarafınızdan bilinmektedir. Şu anda da bu konu hakkında bozgunculuk yapmayacağından emin değilim.

Bunun dışında, benim temsillerimi Osmanlıca'ya çevirip neşredebileceğinizi söylemişsiniz. Hiç bir iz belirmedi. Bu sıralar, İstanbul'da bir tiyatro binası kuruldu diye duyulmaktadır. Eğer gerçekten böyle ise, benim temsillerimin o tiyatrodaki oynanması münasebetsiz olmayacaktır. Bu konuda da bana haber göndereceğinize inanıyorum" (2) .

Bu mektupta dikkatimizi çeken hususlardan birisi, Ahundzâde'nin Latin alfabesini teklifinde Melkum Han'ın oynamış olduğu roldür. Öyle anlaşılıyor ki, Melkum Han Arap alfabesinin tamamen terkiyle Latin alfabesinin kabulü fikrini İstanbul'daki tartışmalar esnasında kazanmış ve dostu Ahundzade üzerinde de büyük tesirde bulunmuştur.

Diğer bir husus ise, Ahundzâde'nin Sadâret'e tevcih etmek istediği arzuhal ile Ali Suavi'nin "Lisan ve Hatt-ı Türki" adlı makalesi için Münif Efendi'nin tavassutunu rica etmesidir. Bu durum, aradan takriben 8 sene geçmesine rağmen, Münif Efendi'-

(1) Söz konusu iddiacı bilindiği gibi Aleksandır Efendi'dir.

(2) Hamid Muhammedzâde ve Hamid Araslı, Mirza Fethali Ahundof, Elifbâ-yı Cedîd ve Mektûbât, Bakü, s.180-181.

nin de konuyla olan irtibatını tamamen kesmediğini ve hala Devlet ricâli arasında konunun en büyük mümessili ve müdâfii olduğunu gösterir.

Ahundzâde'nin bu ikinci girişimi de sonuçsuz kalmış ve her nedense Münif Efendi, merak halinde olan Ahundzâde'nin mektuplarını bile cevaplamamıştır. 25 Ekim 1870 tarihinde, Melkum Han'a yazmış olduğu bir mektupta Ahundzâde, bu durumdan acı acı yakınmakta ve Münif Paşa'ya mektup yazdığını hatta cevap ücretini ödeyerek telgraf çektiğini, ama Münif Paşa'dan bir cevap alamadığını, oysa kendisinin dostlarının iyiliğini onların medenileşmesini istediği için alfabelerini değiştirmelerini söylediğini hatta bunun için feryat ettiğini söylemektedir. (1)

Ahundzâde'nin bütün ısrarlarına rağmen, acaba bu ilgisizliğin sebebi ne olabilir? 1863 Temmuz'unda "Courier de Ryan" gazetesinde nesredilen haber mi Osmanlı devlet ricalini birden Ahundzâde'nin aleyhine çevirmiştir? Bunu bilemiyoruz.

Ancak şurası bir gerçektir ki, oradan oraya tayin edildiği bu yıllarda, üstelik Namık Kemal gibi bazı kalem silahşörlerini de karşısına alarak, Münif Efendi'nin Latin harflerini açık açık müdafaa etmesi hemen hemen imkânsızdı.

Osmanlı devlet adamları, Arap alfabesinin ıslahı ya da Latin alfabesi ile değiştirilmesi meselesini tereddütle karşılarken, Rus Çarlığı'nın sınırları içinde yaşayan ve büyük

(1) Hamid Muhammedzâde-Hamid Araslı, a.g.e., s.180-181.

bir olasılıkla Arap alfabesini kullanan bazı kavimler, Rus asimilasyon siyasetinin de zoruyla Latin alfabesine benzeyen, yeni bir alfabe kullanmaya başlamışlar ve kısa sürede bunun yararını görmüşlerdi. Ahundzâde, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları dışında cereyan eden ve söz konusu kavimler tarafından pek de arzu edilmediği anlaşılan bu mecburî inkılâbın neticelerini Melkum Han'a yazdığı 2 Haziran 1871 tarihli bir başka mektubunda Rus yöneticilerin bazı bilginlerin de çabasıyla Avar, Çeçen ve Çerkez dilleri için Latin harflerine benzeyen ve soldan sağa doğru yazılan bir alfabe oluşturduklarını ve bugün bu yöredeki çocukların kısa sürede okuma yazma öğrenebildiklerini, oysa sayısı iki milyona ulaşan Kafkas halkının eski İslâm yazısının zorluğundan dolayı "hayvanlar gibi kör ve cahil" kaldıklarını ifade itmektedir. (1)

Ahundzâde'nin ikinci teklifi de sonuçsuz kalmasına rağmen Osmanlı ileri gelenleri arasında bir hayli tartışmaya sebebiyet vermişti. Bu bilgiyi, Melkum Han'a gönderilen bir başka mektuptan öğreniyoruz (2). Buna göre, Münif Efendi, Ahundzade tarafından gönderilen arzuhal ile birlikte diğer evrakı Sadaret'e teslim etmiş ve bu defa vezirlerden bir komisyon teşkil edilerek konu müzakere edilmiştir. Öyle görünüyor ki, vezirler "... Melkum Han dilimizi zayi edecek, dinimizi harap edecek ve devletimizi ortadan kaldıracak" (3) diye feryat etmiş ve Latin alfabesinin aleyhinde olmuşlardır. Bu mektuptan bilhas-

(1) Hamid Muhammedzâde-Hamid Araslı, a.g.e., s.229-230.

(2) Hamid Muhammedzâde-Hamid Araslı, a.g.e., s.254-257.

(3) Hamid Muhammedzâde-Hamid Araslı, a.g.e., s.254.

sa iki vezirin İslâm alfabesinin değiştirilmesine şiddetle karşı olduklarını öğreniyoruz.

Ahundzâde, daha sonra alfabenin tamamen değiştirilmesi teklifinin ardından kopan bu büyük fırtınaya dikkat çekerek Münif Efendi'nin, kendisini Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye'ye davet ettiğinde, kendisine alfabede kullandığı yönteme ilişkin bazı soruları sorduğunu ve kendisinin ona cevap verdiğini, bu konuda asıl problemin "yöntem" olmayıp "karşıtlar" olduğunu hatta Münif Paşa'nın sırf karşıtlardan korktuğu için mektuplarına cevap vermediğini söylüyor. (1)

Bu çalışmamızda, Ahundzâde'nin aydın kişiliğini tam olarak sergilediğine inandığımız ve kültür tarihimiz açısından son derece mühim olan bir mektuba daha yer vereceğiz. 1873 yılında Hakâyık gazetesi muharririne yazılmış olan bu mektupta Ahundzâde alfabe ile ilgili yapmış olduğu girişimleri özetleyerek İstanbul'a geldiğini, İslâm alfabesinin değiştirilmesi ile ilgili fikirlerini Sadrazam Fuat Paşa'ya açtığını, onun emriyle konunun Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye'de incelenip reddildiğini, daha sonra yeni bir projeyi Sadrazam Âlî Paşa'ya gönderdiğini fakat bu girişiminin de sonuçsuz kaldığını anlatmaktadır.

Daha sonra dil ile bilim arasında münasebet kurarak hiç olmazsa "Avrupa halkının bilim ve sanatlarını seçkinlerin

(1) Hamid Muhammedzâde-Hamid Araslı, a.g.e., s.256.

öğrenmesi" gerektiğini bunun için de "Avrupalıların "akademi" dedikleri bir ilim merkezi açıp, o ilim merkezine İslâm milletinin bilgin ve düşünürlerinden gerekli sayıda üye tayin etmeleri ve Avrupa ilim ve sanat kitaplarının tamamını yavaş yavaş Türkçe, Arapça ve Farsça'ya tercüme etmekle onları görevlendirmeleri ve ondan sonra, İslâm milletinin seçkinlerinin, bu ilim ve sanatları seçkin hocalardan İslâm dilleriyle öğrenmeleridir"⁽¹⁾.

Münif Efendi ile Ahundzâde'nin başlatıp, genel seyrini belirlemiş oldukları Arap alfabesinin İslâhı ya da Latin alfabesiyle değiştirilmesi serüveni, bu noktada bitmemiş, İbrahim Şinasi, Ebuzziya Tefvik, Ferâizcizâde Mehmed Şakir Efendi, Şemsettin Sami Bey, Dr. Milaslı İsmail Hakkı Bey, Celal Sahir Erozan, Necmettin Arif, Cihangirli M. Şinasi, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Hüseyin Ragıp, İsmail Suphi, Ali Nusret, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Celal Esat Arseven, Kazım Nami Duru, Rezaizâde Mahmut Ekrem, Müsür Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Hüseyin Cahit Yalçın, Dr. Abdullah Cevdet, Celal Nuri İleri, Kılıçzâde Hakkı, Zeki Velidi Togan ve daha pek çok aydınının⁽²⁾ makale ya da kitap nevinden bilimsel neşriyatı ile Atatürk 'e ve harf inkılâbına kadar sürmüştür.

Mustafa Kemal'in harf inkılabını tasarlarken ya da gerçekleştirirken dayanmış olduğu sebeplerle, Münif Efendi'yi ve Ahundzâde'yi aynı meselede harekete geçiren sebepler arasında hiçbir fark yoktur. Bu konuda Atatürk şunları söylemektedir:

(1) Hamid Muhammedzâde-Hamid Araslı, a.g.e., s.302-307.

(2) Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz., M. Şakir Ülkütaşır, Atatürk ve Harf Devrimi, Ankara, 1973, s.32.

"Herşeyden evvel her gelişmenin ilk yapı taşı olan meseleye temas etmek isterim. Her vasıttan evvel, büyük Türk milletine kolay bir okuma yazma anahtarı vermek lazımdır. Büyük Türk milleti, bilgisizlikten, az emekle kısa yoldan ancak kendi güzel ve asil diline kolay uyan böyle bir vasıta ile sıyrılabilir. Bu okuma yazma anahtarı ancak Latin esasından alınan Türk alfabesidir. Basit bir tecrübe Lâtin esasından Türk harflerinin, Türk diline ne kadar uygun olduğunu, şehirde ve yaşı ilerlemiş Türk çocuklarının ne kadar kolay okuyup yazdıklarını güneş gibi meydana çıkarmıştır."

1928 (Atatürk'ün S.D.I., s.345)

"Şurasını tecrübe ile ifade edeyim ki, hece ve alfabe yeniliği hakikaten çocukları güçlüklerden kurtaran, onlara küçük yaşta muvaffakiyet lezzetini tattıran en etkili vasıtaadır. İnsanlar arasında kolay ve hevesli okumak vasıtasının temin edilmesi hem milli gelişmeye hem de milletler arasında anlaşmağa çok hizmet eder."

1929 (Atatürk'ün T.T.B.IV., s.543) ⁽¹⁾

Nihayet, alfabeyi değiştirme maksadıyla oluşturulan bilim kurulları Ağustos 1928 başında çalışmalarını Dolmabahçe Sarayı'nda sürdürmek üzere İstanbul'a gelmişler ve 9 Ağustos 1928'de Mustafa Kemal, Cumhuriyet Halk Partisi tarafından Sarayburnu'nda düzenlenen bir toplantıda yaptığı konuşma ile yeni Türk alfabesini müjdelemiştir. Daha sonra, 1 Kasım 1928'de Arap

(1) Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara, 1984, s.121-122.

alfabesinin yerine Türk alfabesinin kullanılması konusunda hazırlanmış olan bir yasa tasarısı Meclis'te kabul olunmuş ve iki gün sonra Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir⁽¹⁾.

(1) Toktamış Ateş, Türk Devrim Tarihi, İstanbul, 1980, s.307-310; Ahmet Mumcu, Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İstanbul, 1979, s.153-155.

II- CEMİYET-İ İLMİYYE-İ OSMÂNİYYE'NİN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ
İLMİ CEMİYETLEŞME FAÂLİYETLERİNE YAPMIŞ OLDUĞU TESİR VE
CEMİYET-İ İLMİYYE

Cemiyet-i İlmiyye hakkında malûmât edinebildiğimiz tek kaynak, Cemiyet-i İlmiyye'nin yayın organı olan ve Mecmua-ı Fünûn'a nazire olarak Mecmua-ı Ulûm diye adlandırılan dergidir⁽¹⁾. Mecmua-ı Ulûm'da cemiyetin müessisleri ve a'zaları zikredilmiş olmakla birlikte, bazı dillere istinaden, cemiyetin, Münif Efendi'nin yakın çevresine mensup Hoca Tahsin Efendi tarafından kurulduğu ve yaşatılmaya çalışıldığı tahmin olunabilir.

Münif Efendi'den takriben 17 yaş büyük olan Hoca Tahsin Efendi, Arnavutluğun Çamlık ahalisinden ve ulemadan Osman Efendi'nin oğlu olup tahminen 1813'te Çamlık dahilindeki Filat kazası köylerinden birinde doğdu⁽²⁾. İstanbul'da medrese tahsili gördü ve zamanın en meşhur alimlerinden Vidinli Hoca Mustafa Efendi'nin dersine devamla icazet aldı. Daha sonra Devlet tarafından lisan ve fen tahsil etmek üzere Paris'e gönderildi. Paris'te fizik, kimya, astronomi ve coğrafya gibi müsbet bilimleri öğrendi ve bu esnada sefaret imametliği vazifesini de yürüttü.

Üstün vasıfları sebebiyle, Münif Efendi'ni Meclis-i Kebîr-i Maârif riyasetine tayin olunduğu 1869 yılında yeni kuru-

(1) Bu konu üzerinde sadece bir tane makale kaleme alınmıştır. Bkz., Ekmeleddin İhsanoğlu, "Cemiyet-i İlmiyye ve Mecmua-ı Ulûm", Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, 1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu, 3-5, Nisan 1987, İstanbul, 1987, s.221-245.

(2) İbnül-emîn Mahmut Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri, İstanbul, 1988, c.IV, s.1871-1882 arasında yer alan "Tahsin" maddesi.

lan Dârü'l-Fünûn müdürlüğüne getirilmişse de, bu ilk ve son idari vazifesi fazla uzun sürmemiş ve 1870 Kasım'ında Dârü'l-Fünûn'un kapatılması ile son bulmuştur. Daha sonra Dârü'l-Mualimîn'de astronomi ve kimya öğretene ve özel dersler veren Hoca Tahsin Efendi, 1881'de Münif Efendi'nin Erenköyü'ndeki köşkünde vefat etmiştir⁽¹⁾.

Cemiyet-i İlmîyye'nin hangi tarihler arasında faaliyette bulunduğunu bilmiyoruz. Ancak yayın organı olan Mecmua-ı Ulûm'un ilk sayısı 16 Kasım 1879'da ve son sayısı ise 12 Şubat 1880'de neşredildiğine göre, en azından bu dört aylık süre içerisinde faaliyette olduğunu tahmin edebiliriz. Öyle anlaşılıyor ki, Hoca Tahsin Efendi'nin ölümü ile birlikte Cemiyet ve Mecmua da hayatini kaybetmiştir.

Cemiyet-i İlmîyye de Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye gibi, ilmi araştırmalar yapmak veya bunlara destek olmaktan ziyade Batı'daki ilmî faaliyetler hususunda malûmat vermek, zanaat ve meslekleri teşvik ederek sanayi ve ziraatın gelişmesini temin etmek maksadındadır. Bu idealin tahakkuku için Cemiyet-i İlmîyye, gayet kompleks bir organizasyon modelini tercih etmiş ve bunu Mecmua-ı Ulûm'un 1. sayısında yer alan "Cemiyet-i İlmîyye Mukâvelenâme-i Esâsîsi" adlı makalede belirtmiştir⁽²⁾. Bu karmaşık yapılanmanın sebebi belki de Cemiyet'in ömrünü uzatmaktır.

(1) İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s.1875.

(2) "Cemiyet-i İlmîyye Mukâvelenâme-i Esâsîsi", Mecmua-ı Ulûm, sayı:1, 1 Zil-Hicce 1296 (16 Kasım 1879), s.14-22.

Mecmua-ı Ulûm'da bulunan telif ve tercüme eserlerin ekserisi Hoca Tahsin Efendi'nin kaleminden çıkmıştır. Müellifi belirtilmemiş "İlme Dair Bir İki Söz: Târîf-i İlm"⁽¹⁾, "Taksîm-i Ulûm"⁽²⁾, "Şeref ve Fazl-ı İlm"⁽³⁾ ve "Terakki-i Maârif"⁽⁴⁾ gibi bazı mühim makalelerin de üslubu itibariyle ona ait olduğu tahmin olunabilir. Böylece Hoca Tahsin Efendi, Münif Efendi'nin de kanaatlerine paralel olarak, evvela ilmin mahiyeti ve kıymeti hususlarında okuyucuyu aydınlatmak istemektedir.

4 ayda toplam 7 sayısı neşredilen Mecmua-ı Ulûm'un 5. sayısında Hoca Tahsin Efendi'nin "Heyet-i Âlem"⁽⁵⁾ ve 7. sayısında ise Ahmed Hamdi Efendi'nin "Târîh-i Tabiî'den Kuşlar"⁽⁶⁾ isminde oldukça seviyeli ve ilmî kıymeti haiz iki müstakil risalesi yayınlanmıştır.

Kanaatimize göre Mecmua-ı Ulûm'da yer alan makalelerin ana teması, muasır Avrupa medeniyetine ulaşabilmek için maârifin ıslah edilmesidir ve bu yolda atılması gereken ilk adım ise bir harf inkılâbının yapılmasıdır.

Hoca Tahsin Efendi, "Aklâmu'l-Akvâm" adlı makalesinde bu konuya eğilmekte⁽⁷⁾ ve oldukça titiz bir şekilde tetkik etmektedir. Hatları "hutût-ı tasviriyye" ve "hutût-ı savtiyye"

(1) Mecmua-ı Ulûm, sayı:1, s.22-30.

(2) Mecmua-ı Ulûm, sayı:1, s.30-37.

(3) Mecmua-ı Ulûm, sayı:1, s.37-45.

(4) Mecmua-ı Ulûm, sayı:5, 15 Muharrem 1297, s.321-335.

(5) Mecmua-ı Ulûm, sayı:5, 1 Safer 1297, s.1-16(Ek).

(6) Mecmua-ı Ulûm, sayı:7, 1 Rebiü'l-Evvel, s.1-16(Ek).

(7) Mecmua-ı Ulûm, sayı:1, s.45-76.

olmak üzere iki kısma taksim eden Hoca Tansin Efendi, bunlar hakkında malûmat verdikten sonra, bu alfabelerden hiçbirisinin istenilene tamamıyla uygun olmadığını belirtmektedir⁽¹⁾.

Ona göre, İslâm dini, maârif, sanayi ve medeniyetin terakkisine diğer bütün dinlerden daha müsait bulunduğu halde terakkiyattaki bazı noksanların sebebi fikir teatisinde kullanılan yazının noksanlığındandır. Bu hususun peyda ettiği vahamet ecnebi hükümetlerde mevcut şu kadar İslâm ahalisine dahi şamil olduğu cihetle Volney'in dikkatini celp ederek Arap harflerini başka kalıplara dökmesini icap ettirmiştir⁽²⁾. Bu âlim, eserlerinde alfabeleri mazbut hatların eksik ve ayıplarını sayarken "El-yevm cihanda müstâmel mütedavil kâffe-i hutut Karikatür makûlesindendir" diyerek cümlesini değersiz bulması şaşılacak bir husus değildir.

Hoca Tahsin Efendi, bu noktada kalmamakta ve daha ileri giderek bütün dünya milletlerinin kullanabilecekleri bir "hatt-ı umumî"nin gerekliliğini müdafaa etmektedir. Milletler arasındaki muamele ve muhabereyi teshil ve lüzumu, bir gün bütün medeni milletler beyninde müşterek olmak üzere umumî bir alfabenin icadı neticesini doğuracak ve tabiatıyla bu durum dünya barışına çok büyük hizmetlerde bulunacaktır. Ancak böyle

(1) a.g.e., s.64-65.

(2) Hoca Tahsin Efendi'nin Volney'den büyük ölçüde etkilendiği ve hatta onun "Loi Naturel" adlı bir risalesini "Nevâmis-i Tabîyye" adıyla, bu yüzden tercüme ettiği anlaşılıyor. İbnülemin Mahmut Kemal İnal bu tercümenin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde olduğunu bildirmektedir. Bkz., a.g.e., s.1875.

bir teşebbüs, bundan evvel icrası gerekli olan, "Meskûkâtın tev-hîdi" ile müzik notaları ve denizcilik işaretlerinin birleştirilmesi ve yaygınlaştırılmasından çok daha güçtür ve daha fazla zaman alacaktır⁽¹⁾.

Burada yeri gelmişken son derece mühim bir noktaya temas etmekte büyük fayda vardır. Hoca Tahsin Efendi, bu görüşlerini nazariyat halinde bırakmayarak ameliyata dökmek istemiş ve dünya birliğine giden yolda atılması gereken ilk adım olacak bir İslâm birliğinin teşkili lüzumunu hissederek Münif Efendi ile birlikte Cemiyet-i İttihâd-ı İslâm adında bir Cemiyet teşkil etmiştir⁽²⁾. Ancak bu teşebbüs akim kalacaktır.

Hoca Tahsin Efendi'ye göre böyle bir hatt-ı umumi'nin hazırlanması fazla bir emeğe ihtiyaç göstermez. Hayatta olan dillerin hatlarından en mütakamil olanını alalım ve eksikliklerini ikmal ederek yaygınlaştıralım. Hatta şayet elverişli ise, ölü dillerin hatlarından dahi istifade edelim⁽³⁾.

Makalenin bundan sonraki kısmında "Hattın Hasâis-i Merqûbe ve Evsâf-ı Matlûbesi" başlığı altında ve 16 madde halinde, ideal bir alfabenin hususiyetlerini oldukça ilmi bir şekilde sıralamakta ve gerek Lâtin alfabesinin ve gerekse Arap alfabesinin eksikliklerini isabetli bir şekilde tesbit etmektedir⁽⁴⁾.

(1) a.g.e., s.66.

(2) "İttihâd-ı İslâm" fikrinin tarihi seyri için bkz., Şerafettin Turan, Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar, Ankara, 1989, s.41-43.

(3) a.g.e., s.67.

(4) a.g.e., s.67-69.

Şayet bu maddeler dikkatlice tetkik edilirse, daha ziyade Latin alfabesine benzer bir model üzerinde durulduğu derhal anlaşılır.

Makalede dikkatimizi çeken hususlardan bir diğeri de, eski alfabelerin ıslâh ve ikmâli ya da umûmî alfabelerin îcadı hakkında çok mütena ve mufassal eserlerin yazılmış olduğunun beyanından sonra, bu eserleri kaleme alan kimselerin tarih sırasına göre tam bir listesinin verilmiş olmasıdır. Aslında, bu bilgi bir nevi kaynakça yerine geçmekte ve bu konuyu tetkik etmek isteyen araştırmacılara büyük bir kolaylık vadetmektedir.

Görüldüğü üzere, Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye ile, Cemiyet-i İlmiyye'nin hedefleri ve organizasyon modelleri arasında büyük bir benzerlik vardır. Her ikisi de nihâî noktada, harf ıslâhâtı ya da inkılâbı yoluyla, kültürel birikimin edinilmesi sürecini kısaltmak ve eğitim ve öğretim faaliyetlerinin temel güçlüklerinden birini nisbeten hafifleterek ya da tamamen kaldırarak bilgi talibinin işini kolaylaştırmak istemektedirler. Bilimsel bilginin kıymetinin yeni yeni takdir edilmeye başlandığı bu günlerde, bilgi akışının ya da transferinin hızlandırılabilmesi maksadıyla teklif edilen bu radikal tedbirlerin kıymeti daha sonraki yıllarda daha iyi anlaşılacaktır.

S O N U Ç

Batılılaşma, Avrupa'daki idarî, malî, askerî ve kültürel mahiyetteki faaliyetlerin, Osmanlı Devleti'ne nakli ve işlerliğinin sağlanması şeklinde özetlenebilir. Münif Paşa'nın, gerek "Cemiyet-i İlmîye-i Osmâniyye" bünyesindeki faaliyetleri ve gerekse diğer sahalardaki düşünceleriyle XIX. yüzyılın mühim batılılaşma taraftarlarından olduğu ileri sürülebilir.

Münif Paşa, Cemiyet-i İlmîye-i Osmâniyye ve Mecma-ı Fünûn'da çalışırken büyük bir arkadaş grubuna sahiptir. Dolayısıyla fikir ve düşünceleri çevresindekiler tarafından benimsenip desteklenmiştir. Böylece tesirleri Tanzimât'ın fikir adamları olan Mustafa Reşit Paşa, Ali Paşa ve Fuat Paşa'ya dayandırılan bu yeni akım, Batı'nın üstünlüğünü kabullenmiş, problemlere bu doğrultuda çözümler aranmıştır. Öyle ki, radikal teşebbüslerden oldukça uzak durularak makul reformlarla aksayan yönler düzeltilmek istenmiştir. Ancak herşeye rağmen belli bir takvimin izlenmesine özen gösterilerek olayların olgunlaşması düşünülmüştür. Çünkü büyük çaplı bir operasyonun sosyal bünyeyi sarsacağı, hayır elde edelim derken sonunda zararlı çıkabileceği gözönünde bulundurulmuştur.

Münif Paşa, düşüncelerini uygulama yolunda eylemci olmaktan çok sabırla beklemeyi uygun gördüğü için büyük siyasi olaylarda ismi geçmemektedir. Fakat bu hiçbir zaman onun memleket meseleleriyle yakından ilgilenmediği anlamına gelmemelidir.

Münif Paşa ve çevresindekiler, siyasi tercihlerden çok iktisadî ve idarî tedbirleri ön plana çıkararak ilmi düşünce doğrultusunda çözümden yanadırlar. Aslında bu tutum Mustafa Reşit Paşa ve öğrencileri tarafından tamamlanan tablonun devamı niteliğindedir. Bu sebeple Münif Paşa kendinden önce aynı düşünceyi paylaşanlar tarafından korunmuş ve birçok devlet müessesesinin başına idareci olarak getirilmiştir.

Münif Paşa'nın, Tanzimât'ta alınan kararların en hararetli savunucusu ve uygulayıcısı olduğu kabul edilmektedir. Onun orijinalitesi, daha tutarlı ve daha derinlere nüfuz eden ilmf tavrında aranmalıdır. Ancak o, ilmf faâliyetlerin yeniden gelişmesine Osmanlının eski güç ve saygınlığına kavuşmasının, Batı dillerinde yazılmış ilmf eserlerin Türkçe'ye kazandırılması ile mümkün olabileceğine, fakat sadece bunun da yeterli olmayacağına inanmaktadır.

Münif Paşa, herkesin belli bir sorumluluğu olduğuna ve üzerine düşeni yapması gerektiğine inanmış, halkın aydınlatılması yolunda yeni okulların açılması ve ilmf cemiyetlerin kurulmasını içtenlikle istemiştir. İşte Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'nin kuruluşunu bu gayretlerin bir sonucu olarak değerlendirmek uygun olacaktır. Münif Paşa, adı geçen cemiyet ile bir taraftan halkı, diğer taraftan da idarecileri eğitmeyi amaçlamıştır. Bu bakımdan çalışmamızda Münif Paşa'nın yaşadığı devirdeki ilmf cemiyetler ve özellikle Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye ve onun Türk kültür hayatına yapmış olduğu tesirler üzerinde durulmuştur. Adı geçen cemiyetin faâliyetlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Mecma-ı Fünûn ismiyle bir dergi çıkarmak,
2. Cemiyet merkezinde bir kütüphâne ile bir kiraathânenin açılması,
3. Temel ilimlerde ve yabancı dillerde umûna dersler vermek,
4. İlmf danışmanlık hizmetlerinde bulunmak.

Görüldüğü üzere bu cemiyet, kapasitesinin üzerinde bir fonksiyona sahiptir. İlk derginin çıkarılması ve bilim akademisi mahiyetindeki çalışmalarını sürdürmesi, o ortamda çok ileri düşünceler olarak değerlendirilmelidir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde milliyetçilik akımı etkin bir rol oynamıştır. Bu akımın önde gelen prensiplerinden birisi de Türkçe'ye gereken önemin verilmesi şeklinde kendini göstermektedir. Çünkü yazı dilinin Arap alfabesi, konuşulan dilin de Farsça ve Arapça terkiplerin

hatta kelimelerin etkisinde oluşu, halkla aydın kesim arasındaki iletişimi güçleştirmektedir. Minif Paşa da bu sahada öne süren fikirlere katılmış, ileride tam bir geçiş olur düşüncesiyle, Arap alfabesi ile Latin alfabesi arasında bir geçiş olması bakımından "Hurûf-ı Mukataa"yı teklif etmiştir. Çıkardığı Mecmua-ı Fünûn'un "Öz Türkçe" ile yayınlanması da, konuşulan dilin kullanılması bakımından önem arz etmektedir.

Bu dergi basın tarımız açısından da ayrı bir önem taşımaktadır. Meslekî bir dergi olan Vakâyi-i Tıbbiye bir kenara bırakılacak olursa, Mecmua-ı Fünûn ilk Türk dergisi olma özelliğine sahiptir.

Bütün bu açıklamalar da gösteriyor ki, Minif Paşa öncelikle kendisi iyi yetişmiş bir devlet adamıdır. İçinde bulunduğu şartların zorluğuna rağmen, çok ileri seviyede fikirler ortaya koymuştur. Halkı eğitmek ve idarecilerle arasında bulunan açığı kapatmak için üzerine düşeni fazlasıyla yapmıştır. O, halkın yanında, idarecilerin eğitimiyle de özellikle ilgilenmiştir. Kurmuş olduğu cemiyet ve ileri sürdüğü fikirler pek çok Osmanlı aydını tarafından bir klavuz olarak kabul edilmiştir.

Minif Paşa ileri görüşlü bir aydındır. O, halkın cahilliğini ve Devletin geri kalmışlığını eğitimin zayıflığında görmüştür. Bunun için Türkçe üzerinde çalışmış, halkın konuştuğu dilin eğitim aracı olması yolunda ciddi çalışmalar yapmıştır. Şartların oluşmaması sebebiyle harf inkılâbı gibi düşüncelerini gerçekleştirememiştir. Ancak bu çalışmalar, Cumhuriyet döneminde, "harf inkılâbı" ile mevyesini vermiştir.

Minif Paşa, iktisatla da ilgilenmiş, âdil servet dağılımına ağırlık vermiş ve "liberalizm"e varacak görüşler savunmuştur. Hukuk sahasına da yönelen Minif Paşa, Türkiye'de Hukuk Felsefesi'nin öncülerinden olmuştur. O, sanayinin ilerlemesini ilme bağlamış, şiirlerinde bile "ilimciliği" öne çıkarmıştır.

Bütün bu vasıflarıyla Mınif Paşa, Tanzimâtla Cumhuriyet arasında bir köprü görevi gören dönemin nâdir ilim adamlarındandır. Böylece o, hem iyi bir ilim adamı, edebiyatçı, dilci, hukukçu ve felsefecidir; hem de bu vasıflarını devrindeki "Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye" ile birleştirerek bir "ekol" oluşturan kişidir.

B I B L I Y O G R A F Y A

B İ B L İ Y O G R A F Y A

I. ARŞİV BELGELERİ

- * Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrâde, Dâhiliye, No:15329, 98240.
- * Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrâde, Hariciye, No:16394.
- * Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sicill-i Ahvâl Defteri, No:3, s.246.
- * Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Araştırmaları, Resmî Marûzât, No:A/3, 1/1, 44/1, 79/41, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 521, 1161.

II. MURACAAT ESERLERİ

- * Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, c.12, İstanbul.
- * ----- Tertib-i Cedid Kavaid-i Osmaniyye, İstanbul, 1951.
- * Akyüz, Kenan, Encümen-i Danış, Ankara, 1975.
- * Akın, Adem, "Münif Efendi'nin "Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyân" Adlı Makalesi Hakkında Bir Çalışma", ERDEM, Ankara, 1990, c.V, S:14, s.517-547.
- * Ali Fuad, "Münif Paşa", Türk Tarih Encümeni Mecmuası, c.4, sayı:4, İstanbul, 1930.
- * Ali Suavi, "Lisan ve Hatt-ı Türki", Ulum, c.1, sayı:2,3,4.
- * Aslan, Haver, "Azerbaycan'da Dil Islahının İlk Öncüleri", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, c.22, 1938.
- * Ateş, Toktamış, Türk Devrim Tarihi, İstanbul, 1980.
- * Bahadıroğlu, Yavuz, Osmanlı Padişahları Ansiklopedisi, c.3, İstanbul, 1986.
- * Baron de Tott, Memoirs, c.1, Paris, 1785.
- * Baytop, Turan, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Eczacılık Cemiyetleri", Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, I. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu Tebliğleri, 3-5 Nisan 1987, İstanbul, 1987.

- * 1986 - 1987 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri, Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi Dokümantasyon Birimi, Ankara, 1987.
- * Bolay, Süleyman Hayri, Felsefi Doktrinler Sözlüğü, 2. Baskı, İstanbul, 1981.
- * Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, c.2, Sadelestiren: A.F. Yavuz, İ. Özen, İstanbul, 1972.
- * Canpolat, Mustafa, "Türkiye'de Yazı Devrimi Girişimleri", Yazı Devrimi, TDK Yayınları, Ankara, 1979.
- * Corbin, Henry, İslâm Felsefesi Tarihi, Çev: H. Hatemi, İstanbul, 1986.
- * Cunbur, Mujgan, "İlk Dernek Kütüphanemiz", Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, c.16, sayı:1, Ankara, 1967.
- * ----- "Münif Paşa Layihası ve Değerlendirilmesi", Bellekten, c.2, sayı:32, Ankara, 1964.
- * ----- "Münif Paşa ve Kütüphanelerin Yönetimiyle İlgili İlk Resmî Talimatname", Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, c.14, sayı:1,2, Ankara, 1964.
- * ----- "Tanzimat'ın Kütüphaneciliğimize Etkileri", Bellekten, c.28, sayı:112, Ankara, 1964.
- * Çağlar, Ziya, Acıklamalı-Uyqulamalı Bağ-Kur Mevzuatı ve İlgili Kanunlar, Ankara.
- * Dağlıoğlu, Hikmet Turhan, "Münif Paşaya Ait Notlar", Baspınar Dergisi, sayı:26,28, Gaziantep, 1941.
- * Danışmend, İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul, 1972.
- * Dizdaroğlu, Hikmet, "Mirza Fethali Ahundzâde ve Elifba Meselesi" Türk Dili, c.I-II, S.22, Ankara, 1951.
- * Duran, Recep, "Mehmet Tahir Münif Paşa, Hayatı, Felsefesi", ERDEM, c.II. S.6, Ankara, 1987.
- * Ebu'zziya Tefvik, "Münif Paşa", Yeni Tasvir-i Efkâr, S.251-253.
- * ----- Yeni Osmanlılar Tarihi, Sadelestiren:S. Kutlu, İstanbul, 1973.
- * 50. Yılda Türk Sanayi, Bu eser Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü için Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nca hazırlattırılmıştır. Ankara, 1973.
- * Eren, İsmail, "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniyye'nin Faaliyet ve Tesirleri", VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara, 1973.
- * Ergin, Osman Nuri, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul, 1939.
- * Fındıkoğlu, Ziyaettin Fahri, Auguste Comte ve Ahmet Rıza, İstanbul, 1962.
- * Günergun, Feza, "Osmanlı Mühendis ve Mimarları Arasında İlk Cemiyetleşme Tesebbüsleri", Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, İstanbul, 1987.
- * Hamid Muhammedzâde ve Hamid Araslı, Mirza Fethali Ahundof, Elifba-yı Cedid ve Mektubat (Farsça), Baku, 1963.

- * Hatemi, H. Husrev ve A. Kazancıgil, "Türk Tıp Cemiyeti", Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, İstanbul, 1987.
- * Hitti, Philip K., Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi, Çev: Salih Tuğ, c.2, İstanbul, 1980.
- * Hoca Tahsin Efendi, "Aklâmü'l-Akvam", Mecmua-ı Ulûm, c.I, S.1, İstanbul, 1296.
- * İşın, Ekrem, "Osmanlı Bilim Tarihi: Münif Paşa ve Mecmua-ı Fünûn", Tarih ve Toplum, S.11, İstanbul, 1985.
- * İbşirli, Mehmet, "Lale Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler", Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, İstanbul, 1987.
- * İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Cemiyet-i İlmîye ve Mecmua-ı Ulûm", Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, İstanbul, 1987.
- * ----- "Cemiyet-i İlmîye-i Osmanîyye'nin Kuruluş ve Faaliyetleri", Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri,
- * ----- Modernleşme Süreci İçinde Osmanlı Devleti'nde İlmî ve Meslekî Cemiyetleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış", Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, İstanbul, 1987.
- * ----- "19. Asrın Başlarında Tanzimat Dönemi Öncesi Kültür ve Eğitim Hayatı ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmîyesi Olarak Bilinen Ulemâ Grubunun Buradaki Yeri", Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, İstanbul, 1987.
- * ----- "19. Yüzyıl Başında Kültür Hayatı ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmîyesi", Bellekten, c.51, S.200, 1988.
- * İnal, İbnü'l-emin Mahmut Kemal, Son Asır Türk Şairleri, İstanbul, 1988.
- * ----- Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, İstanbul, 1940.
- * Karabekir, Kazım, İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909, İstanbul, 1982.
- * Karal, Enver Ziya, Atatürk'ten Düşünceler, İstanbul, 1986.
- * Keşkül Gazetesi, S:43, 44, 45, Tiflis, 1887.
- * Kocatürk, Utkan, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara, 1984.
- * Korlaelçi, Murtaza, Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi, İstanbul, 1986.
- * Köprülü, Orhan Fuad, "Münif Paşa'nın Hayatı ve Tahran Sefirlikleri Münasebetiyle İran Hakkında Bazı Vesikalar", İran Şehinşahlığının 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan, İstanbul, 1971.
- * Levend, Agah Sırrı, "Türk Kültürünün Gelişmesinde Derneklerin ve Kurumların Rolü", Türk Dili, c.17, S:198.
- * Malûmât Mecmuası, sayı:198.
- * Mahmut Cevat, Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, İstanbul, 1338.
- * Mehmet Süreyya, Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmanîyye, c.4, İstanbul, 1311.
- * Mirza Bala, "Feth Ali Ahundzâde", İslâm Ansiklopedisi, c.4.
- * Münif Efendi, Bkz., burada "Eserleri" bölümü. s.48-57.

- * Müslim, Ebu'l Hüseyin Müslim bin el-haccac el-Kuşeyri en-Neysaburi (206-261), Camiu's-Sahih, II/1836 (Fadail, 141), İstanbul, 1981.
- * Namık Kemal, "Hüda Kadırgir Eyler Seng-i Haradan Güher Peyda", Hürriyet Gazetesi, 25 Rebiü'l-Evvel 1286, sayı:54.
- * Osman Ferid, Nevsal-i Osmanî, İstanbul, 1326.
- * Öztuna, Yılmaz, "Münif Paşa", Türk Ansiklopedisi, c.25, Ankara, 1977.
- * Pakalın, Mehmet Zeki, Tanzimaât Maliye Nazırlarına, c.1, İstanbul, 1940.
- * Residüddin, Vatvat, Tansukname-i İlhan Der Fünûn u Ulûm-ı Hitay Mukaddimesi, Çev: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1399.
- * Salnâme-i Nazâret-i Maârif-i Umûmiyye, İstanbul, 1316.
- * Sayılı, Aydın, "Batılılaşma Hareketimizde Bilimin Yeri ve Atatürk" Erdem, c.1, S:2, 1986.
- * ----- Bilim - Kültür, Öğretim Dili Olarak Türkçe, Ankara, 1978.
- * ----- Doğumunun 1000. Yılında Beyrunî; Beyrunî'ye Armağan, TTK, 1974.
- * ----- "Ortaçağ İslâm Dünyasında İlmî Çalışma Temposundaki Ağırlaşmanın Bazı Temel Sebepleri", Araştırma, c.1, S:1, Ankara, 1963.
- * Sertoğlu, Mithat, "Türkiye'de ilk ilimler Akademisi: Encümen-i Danış", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi; Dün, Bugün, Yarın, c.11, S:64, Ankara.
- * Süleyman Vehbi, Ah u Enin, İstanbul, 1304.
- * Süslü, Azmi, "Un Aperçu sur les Ambassadeurs Ottomans et leurs Sefaretname", Tarih Araştırmaları Dergisi, c.14, S.25.
- * Sapolyo, Enver Behnan, Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın, Ankara, 1971.
- * Şehsuvaroğlu, Bedii Nuri, "Ahmet Rıza Kimdir", Cumhuriyet, 26.1.1950.
- * ----- Türkiye'de Tıbbi Cemiyetlerin Tarihçesi, İstanbul, 1956.
- * Tanpınar, Ahmet Hamdi, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, 5. Baskı, İstanbul, 1982.
- * Tansel, Feziye Abdullah, "Arap Harflerinin İslahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri", Bellekten, c.17, Ankara, 1953.
- * Takvim-i Vekâyi, 20 Zilkade 1286.
- * Togan, Zeki Velidi, "Beyrunî", İslâm Ansiklopedisi, c.2.
- * ----- İlim ve Medeniyet Meseleleri, Türk Dünyasında Elifba Meselesi, İstanbul, 1928.
- * Turan, Serafettin, Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar, Ankara, 1989.
- * Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, Tarihsiz.
- * Türkçe Sözlük, TDK, 5. Baskı, Ankara, 1969.

- * Unat, Ekrem Kadir, "Osmanlı Devletlerinde Tıp Cemiyetleri", Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, İstanbul, 1987.
- * Unat, Faik Resit, Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri, Ankara, 1968.
- * Uysal, Sefik, Bireysel ve Toplumsal Faktörlere Göre Lise Öğrencilerinin Meslek Seçimleri. Ankara, 1970.
- * Ülken, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul, 1979.
- * Ulkütasır, M. Sakir, Atatürk ve Harf Devrimi, Ankara, 1973.
- * ----- "İlim Tarihimizde Bir Yaprak; Encümen-i Danis, İlk Türk Akademisi", Akademi, c.1, S:6, Ankara.
- * Unver, Süheyl, "Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne", Türk Tıp Cemiyeti, Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne 1856-1956, İstanbul, 1956.
- * Volney, Constantin François, Alphabet Européen. Paris, 1819.
- * Yurtsever, A. Vahap, Mirza Fethali Ahundzâde'nin Hayatı ve Eserleri, Ankara, 1950.

E K L E R

Ek I: Arşiv Belgeleri

جمعیت مہربانہ ممہور اولیان مجموعہ فنون نسخہ دارینہ ساختہ نظر بہ
باقیہرق طابع و بایعلری مسئول طوبیہ جقدر

Cemiyet-i İlmîyye-i Osmaniyye'nin MÜHRÜ

حرفتم
 انصاف
 عظمی

ظواهر سیفی صادره اشرف پاشا همزبانی و دولتی آید و هرگز نیز تملیح ایهو سیفی جهنم کما که حدیث عظیمه به سخطم اولمه اوزره برورده حید
 بینه بر بنا بیك فیض قوم کورینه دهی کیر سعادت بیسی سابقه صادره بیف اولدی همزبی حرف سعاده عا صفا و سولوهائی جامع بیکانه
 برینه اولمیشده سا ایزوک سعاده بظوره بیسی خایجه نظر نه جیرینه نکر فلهه ایزک اولیبه اروزنه همیره حرفه شتره هره وجه ششم اولد
 بجز بوزر بیسه مصلی بیسی ایضا در میانه اندر سیر نکره خاروری بیتم اولدی قسم ا ۱۱۲

مدرسه دیگر از اینجکه
 اصحاب و کتب نقل و احوال
 آقا شایسته الهی
 اولغله او بیبه اروزانه حرفه
 اوج کوراج

Türkiye'nin Tahren Sefiri Eşref Paşa'nın
 İran'ın havasına uyum sağlayamadığı cihetle
 nakil talebi ve yerine Münif Paşa'nın
 tayini hakkında.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
 İrade-i Dâhiliyye
 No: 15 329

عظمتی اقسام عفتی

ایرانہ جریانہ ایسہ بعض دفعات راہیہ الیہ سلجی و برقیہ جہ دولت علیہ شہادہ ہرآنک تفصیلاتہ لائر طرہاد سفیری سہارنونیف افندی عفتوزنہ کلا کوزات
 شہر عالی برہنہ ایسہ عرض و تقیم فندی بوزک نہر جاننہ روئجہ اہمینی اولانہ مواد حفض سفیرنا ایلیک و فرجولانہ تبتاڈ بولنہ کوزنیکنہ موافقہ ازوہ اسبہ
 حقتہ یارناہن املیشی حالہ نظارت جیلڈ خارجہ رہہ کندونہ جواب مناسب یازیمجس یابیلہ تکرہ تاوری ترقم اولنہ اقسام (۱) پیکاج

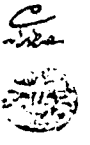
Tahran Sefiri Münif Paşa'nın Tahran'dan gönderdiği
 gönderdiği resmi yazılara ilgili makamlarca cevap
 verilmesi için Padisah'a sunulurken eklenen üst yazı-
 lardan biri.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
 Yıldız Arastirmalari
 Resmî Harûzât, No:1/1

خارجی نظارت جدید

دو تنو ایتم عقده

بوند براتی ماه مضم نایس غزندی در عقده جلوس نشانیه اولیسی مهور اسانول مکتوب ادوقت حیا ایله روزنامه سبسته درج اولنه اولفام بابعلی نامه
 بوند طرولیه زینه لیب تقسیم وزیرانو خارج بوند نمایند قول اینتیمیه و خطیا روزنی انجوب عادتله و عوم مرور زمانه اید مسکت عده خالعه اوزره شریک
 معاضده برقتدر بوند روزنامه مذکور که بجهت بگری دردی تاریخی نوروسخ کویاجنکانه هب لیب خالده خاشخ انکتره بکونه بجهت برکلی سفینه ختو
 فیه در یاده کالی بولانته نای اربضیه کوفورمه اولینه دان قینار و ختو سنده تقابل برکایه ختو نشانیته بر طائف غزندی ختو جانه اول امینیم بر
 غزه مسانه بیخ اولاده فرقه عظیمی تیز ایلمی حقیقه جاه تعجیر بوند ونی شمیری طلب ایلمیه سیه اسانه نظر تجریر اولی قطعاً متول دکدر توش اده
 مدانیم ایکی سنه متوالیا سالانه درج اولوب تقییم مطالبه استیصال ایلمیم مده و زیاده اوجنی دفعه یازلیجی و عیلم انکفا اولونه ایلمیه بوسنه سالانه بیخ
 اولینه بوسوزده تابه اربوب ایلمه جکان ونی اکلا شیم مشدر مجرد و عه مذکورن عدم تجاری مقصودیم سالانه بلخنده عرفه نظر اولونه اولی قطعاً منجمه کلدر
 ذکر اولناه ختو اد حکایتی شهن اولاده روزنامه نای برکتوی نظر عالیه اصفا کله بولونه اوزره و لغا تقیم ختو بوند درونی صحیفه سخی ونی در ختو بولیم
 کاکانه دوله عتول ویرله اولفام بر ختو حقیقه ونی نظر وقت علیه لیب استیصال ایلمیم اولواج اولونه ختو مدره الاکره ایلمیم اولواج

Tahran Sefiri Münif Paşa'nın Times gazetesinde Osmanlı Devleti aleyhinde çıkan bir makâle hakkındaki raporu.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
 Yıldız Araştırmaları
 Resmî Marûzât
 No:1/1-98

خارجہ نظامتہ جدیدہ

۹۹

دو دنو اتم ہفتہ

مفتاحی دین بالمشیتہ مہتمم حالاً مفتاحی ترقیاتیہ علمہ اوریشی دورہ ایزانور مجبول اورندہ شوقی و اہمیتم انتھائی شمارہ نمبرہ زیادہ مانا ازیادہ فقط برہمن دو دنوں شادیہ
بالطبع قریبہ اندازہ کریںدہ ادریشانی کچھ اورک و تونس و شمال حکومتوں شادیہ تزیہ عدد افتخار ایدرل حق بودنہ و تازہ اوریاہ و تازہ سربہ ہیں خانہ
زہ طاعتوں دانیو شانہ استعمال ایستہ۔ یکدورہ ایزانور طاعتہ عبد بگہ و برہہ اولادہ شہ و خورشید تاق و قوجورادہ اہتر حق اوربہ ترقیف ایدر بزرگی میر تقیہ
نامیہ ایستہ۔ برن حق جا کر بجز مجبول غامہ اولیفتندہ تاقہ مذکورہ عمدہ و بریوہ و بریکین برنابہ انتھایہ جاہہ ایدریم ازیادہ اورشوق ہفتہ و اولاد کر

ایستہ علم و اہمیتم
شادیہ

Tahran Sefiri Münif Paşa'nın, İranlıların nişan elde
etmeye temayül ettikleri hakkındaki raporu.

Daşbakanlık Osmanlı Arşivi
Yıldız Araştırmaları
Resmî Marûzât
No: 1/1-99

مخارج مقاصد جدید

دو نفر اقم حقوق

بودند طرزت بر مجلس اجرائیه بر مجلس تحقیق تعیین اولی و ثانی جلسه دومی مجلس خدایس و بر بلند استو مجلس اجرائیه با عذرده مقامات قائم اولی در مجلس سازه بنی وزارت
اجرائیه بدین مجلس تحقیق دومی در زمانه ملک جلالته وقت در وقتاً ایامه مواده تحقیق ایامه جلالته استو مجلس مقصد بر اساس سلسله اولی در دوام اولی در کج که دو وسیله
اولی در وقت مقصد دومی ایضا استو کرد بقدر از وقت طرزت ملقا و منزل اولی مقصد بر اساس سلسله

شاه حفیظ بن محمد موسی نائب السلطنه بیک کوه برینی باقیه و چند بزرگ میفید سنه و غیره بر کف صفاقت تیب ایامه و کنده سلسله بدین شیوه فرموده ایم بشکلی که در وقتیم
ایرانی کی داده می در اولی در وقتیم بیک و برین

شیرازه حاکم و کلبی و در وقتیم مقاصد اولی در وقتیم زیاده صاحب مقصد بودیم حاکم ایامه شیرازه فرهاد میرزا هندی سلسله بنی سلسله بنی با برین
ایوب طایفه اندر حکم باقیه انچه بر مجلس ایرانی و اهلایه شیرازی ایچاق قاضیه شرف اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم
شیرازه و کلبی جمله استوار شدند

طرازت وزارت خارج میرزا محمد زده میرزا محمد زده شاه حفیظ بن محمد موسی بیک بر وزارت نقاشی استوار شدند و در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم
استوار شدند کفر سلسله در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم

سویه و لایقش دفعه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم
میرزا محمد زده در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم

میرزا محمد زده در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم
ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم

خط

ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم ایامه اولی در وقتیم

Tahran Sefiri Münif Pasa'nın, Tahran'da Osmanlı Devleti'n-
deki gibi bir meclis oluşturulması hakkındaki yazısı.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Yıldız Araştırmaları
Resmî Marûzât
No:1/1-102

مناجیه نظامیه جدید

روزنامه

خبره دادخواست ارضی اولیه برین وکالت کجولک جایتو دیازی سازغونز کرده محافظه اندیک حاله کندونل سرقد مشغول اولیشی میدنم حقیقت حاکم شهرتیزده
 مقام دولتی لقا قتی ابدن استیزلره اماندن دفعه اولیه استیزلره ایستگولیم سرود قانی خا خوره افران اولمه اولزه اول اوده یکی داروغه نیم اولیشی مقصد بر حقه لشکار
 ایتمیش وقت اندکوره خوجی خوجی خوره و خاوه منج اولنده سوزد که شهرتیزلن استیابنه کوره یکی داروغه مشغول سرود قانی اولزه استیزلن ایچوره ای مانول خا خوره
 فقیر بانیو سا بران دو کوره حکم حقیقت عالیله بر قرضه اولنده خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره
 و بدین حاله ای برین استیزلنده کالونیم اولنده برسوزده امانده اولنده در حال امانده در برین سوزده طویل اولوب حکومت قرناغه کبدن دو مقصد خارج خا خوره
 اولیشی و برین خا خوره باغای همه دیوانی سوزده بر قرضه ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره
 مدینه اولزه سوزده ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره
 باغای سوزده خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره
 بولیریم بر بلا سوزده ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره
 حکومت قرناغه سوزده ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره
 یوز قده فرسده ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره
 بر صورتی قادی اولنده و جده یوز قده فرسده ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره
 اید بر قده ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره
 نطق بر قده ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره ایستگولیم سرود قانی خا خوره

iran'da cereyan eden hırsızlıklar hakkında Münif Paşa'nın raporu.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Yıldız Araştırmaları
Resmî Marûzât
No:1/1-102

روزنامه
۱۵۰

ایرانیان را در دستبرد مطبقین، فاشیستو برده حکایت زور سوزنی دهنی نگار به بدیه تحقیقانه جا کارندان دلی بوده مؤید اولیست معقولین و پوسته ایم حق با حیدرآبادی حیدرآبادیست
 معضات سرگروه ران اولیست بدو بیخه بیلی که کربوسا ایچرازندان ان اهل اسرار داران دستبازده تمام اسلحه برونه و بیلم بلیم مجازه غربت این استوب بر کوفته نهان حرکت اولیست طوطی
 و بی بلانگ کلا اوزره شاه حقوق کدستی ایچرازدار کلناده حیدرآبادیست در اولیست بدو در درمندان خزان حقه سنده نظا بناروا الویجه بزمه اعلام وقت اول بوشه کاه ایچرازدار
 حیدرآبادیست کلاان باق قروای ایزره اک بر بوزره و تلف اولیست سید اولیست دیه بوزاندر و تمج حیدرآبادیست و بوزره در اولیست اولیست انیضا در تلف باید رس سر کلا اولیست حیدرآبادیست که حیدرآبادیست
 اولیست کوزرانی اوزره حیدرآبادیست برده بر کوفته سپه اولیست بیک برده بوزاندر و کلا بوزاندر کلا بوزاندر استخبار اولیست کوره شاه لاروه بوزاندر اناده بقی تقریباً بیکریه ماه ختم اولیست حیدرآبادیست
 بوزاندر هاری مایشت نعلک نقاب اولیست بروکوه دلی دیگر بر یکی موجوده استخبار اولیست کوره شاه لاروه بوزاندر اناده بقی تقریباً بیکریه ماه ختم اولیست حیدرآبادیست
 ایچرازدار وقت مساعد اولیست حاله که بوزاندر انیضا فرار و بوزره در مازاندر انیضا ایچرازدار اولیست حیدرآبادیست که حیدرآبادیست در مازاندر انیضا ایچرازدار اولیست حیدرآبادیست
 این حکایت اولیست حیدرآبادیست حیدرآبادیست اولیست حیدرآبادیست اولیست حیدرآبادیست اولیست حیدرآبادیست اولیست حیدرآبادیست اولیست حیدرآبادیست
 ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار
 ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار
 ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار

ایچرازدار ایچرازدار ایچرازدار

 حیدرآباد

Tehran Sefiri Münif Paşa'nın, İran'da, Osmanlılara karşı meydana gelen ayaklanmalar hakkında raporu.

Başbakanlığın Osmanlı Arşivi
Yıldız Araştırmaları
Resmî Marûzât
No:1/1-104

خارجی ملاقات جلد ۱۰

بدولہ افغان خواجه

سنة ۱۳۲۵ دی ۱۵ جمادی اولیٰ ہجری ۱۹۰۷ء کراچی میں پیدا ہوئے۔ ابتدائی تعلیم گھر پر ہوئی۔ پھر لاہور میں داخل ہوئے۔ پھر لاہور میں داخل ہوئے۔ پھر لاہور میں داخل ہوئے۔

Münif Paşa'nın, Abdullah Ağa'nın zehirlenmesiyle ilgili yazısı.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Yıldız Araştırmaları
Resmî Marûzât
No:1/1-105

دوره پنجم حقیق

شاه حفیظ یکی از جمیع خلفه و نیز اولاد و اولاد خود برده و به او کورده زیاد و فراوان عادت اولیفته بود و به قید خلق حق برین برکت بدین سبب سال و شش ماه گذشت و دفع کلاستانه باقی نمانده

بوسه فرود آمده در روز یک هفته و نیز فراوان خود برده به سرباز و حق جواز و حق طاهر خلق تا نامشده اخصی از اسطخ شومالت همی اما که یکی خبر و برشته
ازین برادر مختلف خطری اهل و حیار و غیره و مشقه بر در لو محافظه مکه از زمین و خط مکه ازین همی مکه که ازین برادر بر این سول فرستاده بودند و در این وقت ازین برادر
ایچون یکی فرستاد و در این وقت ایچون به فرستاد و به یک مکه اهل و فرستاد و ازین برادر خط مکه ازین برادر و اما بود و طول و در این وقت ایچون ازین برادر
واقع مکه کرده و فرستاد و در این وقت ایچون به فرستاد و به یک مکه اهل و فرستاد و ازین برادر خط مکه ازین برادر و اما بود و طول و در این وقت ایچون ازین برادر
بند برنده بود و در این وقت ایچون به فرستاد و به یک مکه اهل و فرستاد و ازین برادر خط مکه ازین برادر و اما بود و طول و در این وقت ایچون ازین برادر
نویسی داشت و در این وقت ایچون به فرستاد و به یک مکه اهل و فرستاد و ازین برادر خط مکه ازین برادر و اما بود و طول و در این وقت ایچون ازین برادر

اما خلق خلق هانی اولاد بر این بود که با برزده اسم زاده جمال الهیه زبانه خلق یکی کورده اختلاف و فرسخ ایچون ازین برادر و اولی بر این بود و در این وقت ایچون ازین برادر
تیر ازین برادر ایچون به فرستاد و به یک مکه اهل و فرستاد و ازین برادر خط مکه ازین برادر و اما بود و طول و در این وقت ایچون ازین برادر
مغزایست و فرستاد و در این وقت ایچون به فرستاد و به یک مکه اهل و فرستاد و ازین برادر خط مکه ازین برادر و اما بود و طول و در این وقت ایچون ازین برادر
اولی بر این بود و در این وقت ایچون به فرستاد و به یک مکه اهل و فرستاد و ازین برادر خط مکه ازین برادر و اما بود و طول و در این وقت ایچون ازین برادر

خارجی نظارت جدید

Tahran Sefiri Münif Paşa'nın, İran Şahı'nın yaşantısı hakkındaki raporu.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Yıldız Araştırmaları
Resmî Marûzât
No:1/1-106

مطهری
 انوم
 غلطی
 در نامه سجده سعادتمندی فی حدیث مفصلی ای سعادت حضرت ملکوتی در راه فری تا ابراهیم بنی حال ملک با دیر تویی به اینکس با هم با هم منضم
 بزی و غر و غنبری مضافی شاه عالی به مؤلف کریمت بنی سید الوظیف حضرت ملکوتی در راه فری تا ابراهیم بنی حال ملک با دیر تویی به اینکس با هم با هم
 و فی حدیث اولیه و چون در دستم بود به اینکس با هم با هم منضم

معروض جایگذاشته در باره
 اصابتی در بصره و در شهر اهواز
 و تذکر و استناده و در این مورد
 و در این مورد و در این مورد
 و در این مورد و در این مورد

Tahran Sefiri Münif Paşa'nın taltif edilmesi hakkında.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
 irâde-i Dâhiliye
 No: 16 394

ناشر و كالت

معارف قمریه جدیدہ

فقہ اہم عقائد

ہوئے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کے عہد میں یہی عقائد تھے اور اب بھی یہی عقائد جاری ہیں اور ان کو
 عقائد اہل حق کہتے ہیں۔ ان عقائد میں سے بعض عقائد ایسے ہیں جو ان کی ضرورت ہے اور بعض ایسے ہیں جو ان کی فلاح کے لیے ہیں۔

وہ
 مستحق

معرضہ جانکینہ لبریری
 ایڈیٹر: مولانا مفتی محمد شفیع صاحب، پتہ: 30، گلبرگ، لاہور۔
 پبلشر: مولانا مفتی محمد شفیع صاحب، پتہ: 30، گلبرگ، لاہور۔
 ڈیزائن: مولانا مفتی محمد شفیع صاحب، پتہ: 30، گلبرگ، لاہور۔
 ٹائپنگ: مولانا مفتی محمد شفیع صاحب، پتہ: 30، گلبرگ، لاہور۔

- 1- Hasan Bey'in maaşının arttırılması hakkında.
- 2- Hasan Bey'in maaşının 4000 Kuruşa çıkarılması hakkında.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
 İrâde-i Dâhiliyye,
 No:62 698

قوت یافتند...
 و در خطی...
 ایام...
 مسقط

لایحه...
 ...

Meclis-i Sıhiye'nin tâlimât layi-
 hasının ilişkete olduğuna dâir
 Münif Paşa'nın yazısı.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
 Yıldız Araştırmaları
 Resmî Marûzât
 No:13/27

مرسومه صادر کینجه ایتم
 حقه بایست حال که از منتهی ادره است هغه نایزده ایضا هغه نایزده ایضا
 دایر تنظیم اولانور وظم نمایان لایحه ایضا هغه نایزده ایضا هغه نایزده ایضا
 شهرایه ایضا و تقصیر شومس و همدی جورجه ایضا هغه نایزده ایضا
 بیویشی ایضا هغه نایزده ایضا هغه نایزده ایضا هغه نایزده ایضا

Meclis-i Sıhhiye Fevkalâde'nin teşkili
 ve azasının seçilmesi hakkında
 Münif Paşa'nın Tezkeresi.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
 Yıldız Araştırmaları
 Resmî Marûzât
 No:13/27

رویه سفیر آقا مهرتیرله کتبه یا سننه اولورده نیشکلی مضافی اوده سینه مهرت باورده لیدرله صبحی خوره اللاده
مضافی سنک ایجابی روزنطقن یعنی مضمون و از تنجیم ایشله بیظم تعلیمات لریک سنک ایلان ایلیتی با نهر لریک مذکور اولک
مرحبت افکاکلی استیاتی صادی سارا لیر مهرتیرلری طرفنه وار اولورده تذکره مضمون لریک ایم برابر لفظا ذکر صبر ایتمیم
فانهم ایله ایله ایضاً قضای حقنه لهرنه و جریم امر و مزارده لیرمه جنا به شهر یاری مصلحه و شکره صبر و جو به رابع
انفاز مظهره سفیر آیت اولونجه ایلمه تذکره شایسته نسیم حقنی اضمح اولی لافعه اولک ایتمولاج
الافکاکلی ایله
تجلی

مذکره و مکالمه صبر

Meclis-i Sıhhiye-i Fevkalâde'nin
üyelerinin seçimi hakkında.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Yıldız Araştırmaları
No:13)27

بر دفتر با اذنه شریفه نشین در نامه مجلس محترم خود العاده ملک و در نظر هیئت علمیات این هیئت

برخی ماده مجلس مشورته مبنی بر اینکه تمام استاده اولیاد و در نهادهای دولتی و مجلس اجماعاً در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب
و مختلف مجلس محترم در نامه در هر چه بر این مبنی است که در تمام امور و در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب
جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب

اینجا که شکر سرای تعمیر شده قصه بیرون برده که شکر اینها را بداند

در هیچ ماده مجلس مشورته در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب
نمی تواند دانست که در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب
اولیاد و در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب

در این ماده بر این مبنی است که در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب
نمی تواند دانست که در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب

اینجا که در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب

اینجا که در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب

اینجا که در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب

اینجا که در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب
نمی تواند دانست که در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب
اولیاد و در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب و جیشی در هر چه در کتب

(A)
Meclis-i Sıhhiye'nin teşkilini ve vazifelerini belirten
talimâtname.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Yıldız Araştırmaları
No:13/27-1

مردم با انده نیت شکی اولده کسب کور و امداد ک و بعضی سینه کلمات اولدوسه

برخی ماده مجلس مذکور منقذ یا شاکت راسته اولده اولده شوی دولت و مجلس امانت و حرم و کبر و حفظ نفس و تعهد اولده و حفظ مجلس
هوید و انتخاب اولده بر ما موراد مکتب طیار شاکت و در ضمیمه ابد جوت ای طیبیه اولده اولده حفظ امور قوری کجی و فی مناسبه ابد معتقدند نفس
حفظ و خدمت و بریم حاکم

اینگی ماده بشکله سزا همتونه قصیه سور و کوشش حقوق ابد حقد

اولدی ماده مجلس مذکور و طبع اصدوی بر دفعه حفظه اید معنی کور کورده خوراییمه اولده قول اولدک عماله کورده کورده کورده کورده کورده کورده
و استان نام مستان اولدی بریم کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده
اطعام نصایر بر کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده

در دینی ماده مؤسسه مایه کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده
خاص اید منقذ و ناخریزه خیالیه حقد

بیشی ماده جمعیه کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده
اینگی ماده علمت کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده
و امداد تنظیم و اطلبه و ادویه کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده

بیشی ماده خدایم کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده
کورده کورده

کلیه کورده
کورده کورده

مختومه بی ماده مجلس هی کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده
برخی انقضای ابراهیم حاکم و کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده

(B)

دست در صمد جا کز بر در بر
 مکتوبت بر سینه از دره کجایم بکنان
 بزرگوار در روز و در مسکنی دیگر
 در مکتوبه که فایده بسیار است
 در علم و کمال و در خدمت
 در دولت و در کمال
 در خدمت و در کمال
 در خدمت و در کمال

دست در صمد جا کز بر در بر

کتبی است
 در
 ۱۹۰

Maârif Nazırı Münif Paşa'nın, Hacı Asım Bey'in rütbesinin yükseltilmesi hakkındaki teklifi.

۵

بلد کتبی

باش کتبات داری

۱۹۶۹

عارف ناظر سید مینف بیات فضلیه تحفیه جوڑلہ اردو معذولہ معائنہ دفتر خانقاہ
 نقیہ حیدرہ حوالہ: ماہ بابہ اعجاز نقضان ارادہ سببہ خیرہ خلاقینا حیدرہ
 اردو نقیہ فضلیہ و لا کتباتی سید اولیٰ سیدہ سیدہ

کتاب معذولہ
 سیدہ

Münif Paşa'ya Mazuliyet maaşının, Defter-i Hâkânî'den
 verilmesine dair.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
 İrade-i Dâhiliye, No:98 240

Münif Paşa'nın Abdülhamit'ten görev talebi hakkında.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Yıldız Araştırmaları, No:44/1

میں نے سزاوارتہ سے بہت کمال سے تم سے درخواست کی ہے کہ
 جس قدر میں ہوتا ہوں وہاں کے کاموں میں میری طرف سے
 کچھ بھی ہوگا وہاں کے کاموں میں میری طرف سے
 کچھ بھی ہوگا وہاں کے کاموں میں میری طرف سے
 کچھ بھی ہوگا وہاں کے کاموں میں میری طرف سے
 کچھ بھی ہوگا وہاں کے کاموں میں میری طرف سے
 کچھ بھی ہوگا وہاں کے کاموں میں میری طرف سے

معارف ناطق سے سابعہ صیقلہ پاشا قوری
 شہنشاہین عالمیوں جناب ملک کازیر کا کدی کی معروضہ فرمان
 دینے ۶ ۱۱
 ہوم بازار میں ۱۰ ۱۱ ۱۱

شاهزاده قاسم شاه مجتهد شاه صفوری
 برك ايجلك عوزيله حكومت قجمازلى نوزنده سببوز بورنا ستن اوزيه نكله مامور تيز ختام و برطوح و كوزونك رت مامور بوز
 شاهزاده اولاهه انقعات و نظره اوليغى و نوزده و عمار و عمار نوزده مستدرم كله سوزنيز اوليه اور بيقلك بيان اوت قجاستيه
 حكومت بوز و دركار اولاه مولانا حقيقت نوزده نويده نايانته قجمله ايجاز قجستينى معلوم حكومت جازى اولوقده بعد نيزه رضى
 صوبه خالصه نوزده اما عمارت قجماز بوزله باقى اولقى نوزده قجماز نوزده اوجده اوجده اوجده

Tahran Sefiri Şemsettin Beyin
 Tahran'daki görevine son verilmesi
 hakkında.

Başbakanlık Osmanlı Adşivi
 Yıldız Araştırmaları
 Resmî Marûzât
 No:79/41

مملکت
ایران
حکومت

برگه طراز سفارت سینت پیترسبورگ برادر خردینف بر سر سفارت مملکت روسیه و سلفین خطه قزوینی رسید به یک اوقده حقیقتیک مملکت روسیه از انقضای سید اسامی و جلاله
 نانه همایون جناب ملاکاتیک شطری و سائر اهل مملکت سینت پیترسبورگ همه غرضند و خرج راه اعتدال بر روی جلاله یاکتار سائر سفیر رسید به یک اوقده حقیقتیک مملکت
 خطه حدودت خرج اهل عتسی خارجینت به جیدت به بانگه اخبارت نفسی و اصولی و اسرارک ترفیقا یاز درین ایام قطع نادره همایون لغا سوسی و اولاد و زانی اولاد
 و جلاله نانه همایون بر روی و جلاله نانه همایون بر روی و جلاله نانه همایون بر روی و جلاله نانه همایون بر روی و جلاله نانه همایون بر روی و جلاله نانه همایون بر روی
 و جلاله نانه همایون بر روی و جلاله نانه همایون بر روی و جلاله نانه همایون بر روی و جلاله نانه همایون بر روی و جلاله نانه همایون بر روی و جلاله نانه همایون بر روی

با خط لکامه ایسر شاه
 محمد زین العابدین
 صاحب

Münif Paşa'nın Tahran Sefaretine tayini ve Şemsettin Beyin İstanbul'a dönüşü hakkında.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
 Yıldız Araştırmaları
 Resmî Marûzât
 No:79/41

شاهنشاهی قاجار شاه مجتهد شاه صفوی
 به ادریس بنی حاجی وزیر دولت و انانجات حسه در رابطہ و در تبریک ایام تاجیه و تاجیه صفیه کی از سزوی حال حاضر
 آوازده به طهره اوزره سفارت سیزده صفیه بیوک ایچلیک عیالیه بیخیزه وزیر دولت و در تبریک ایام تاجیه و تاجیه صفیه
 اولادینف با شایسته قلمی اولادینف به صفیه نظر شاهجری سکر اوله در مکر تیره سفیر سلطنت سیزده نامه وضع بولمهم
 فادانک نزو فاقان شهکونیزیه هیبه و توره و عشار و توتیمه و تاجیه صفات درویشیه صفیه عرض ماکری اولادینف
 و صله و اسبابین و اطلاع بیه یکی سسکی و اوقات و نظریه بیادین و سعادت اولادینف و سعادت اولادینف و سعادت
 و سعادت فحمازری شه فلفله ایروک معلوم حکله بیری اولادینف شاه اولادینف همه قیباله عیالیه ایروک شاه سیزده صفیه
 هفت اولادینف ترقه کرد بجای سزور ایچله اولادینف

Münif Paşa'nın İran'a Sefir olarak tayini ve kendisine güvenilmesi hakkında.

عظمتی اقسام حقیر
 ذکره حضرت علی بن ابی طالب اولاد و سردار و پادشاهان حضرت یار علی منطوقه بیضا توفیقاً طهران سفیری عطا نمودن کس له به بل ازین حضرت بنده مودتی
 و کفر دولتی بیضا با آن حضرت بنده مودتی ختام و بر لیدی حادی اصول و مصالح صلوات بار و بر عبودیتی قطع نامه الهی و نه لقا ایال صورت علی بن ابی
 فلاح اولفند مدلول و فاعده کی بر افه از این سینه حضرت خلاقیتها اولیسی و ای بی علی بن ابی احمد سور لیبی حاله عماره کی توقف هم عهد بر اینم
 در اینم در اینم در اینم در اینم

Münif Paşa'nın Tahran'daki görevine son verilmesi hakkında.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
 Yıldız Araştırmaları
 Resmî Marûzât, No:A/3

شاهنشاهی قندهار و قندهار شاهنشاهی
 در این وقت تمام جاها و بلاد و ارباب و دربار و تمامات بجهت نیک آمدن باه تاک و نایب و خصیصه کی از روز و حالها نیز
 آمانند به ظهور و سعادت نیز خدمت بزرگ اهلک عظیمه را نیز برآورند به سینه بالایی و برخی نیز در کبری و آنچه نیز در
 همان شاهنشاهی حاضر و حال اول است لایحه یک بغیر فتنه اولیفته به حفظ همه نظم شاهنشاهی مشمول اللهم و ما نیز منظر
 سلطنت نیز نماند و فتح همه اقالیم و خصوصیه است تمامات حکم انیز به در کار اول صورت و وقت مخصوصه را نیز
 حافظه در این توزیع قضا به ترتیقات جریه نیک نزد فحاشات و فحک انیز به وجه و برونه و اعتماد اولی مشمول خالصه انیز
 اولیفته در این تاروی عاقبت و سعادت خستاری نیز فتنه آید و کی سعادم حکم انیز به اولیفته است ایرون همه فبیر عاقبت
 در شاهنشاهی نظریه خصیصه هفت و الا سفیدی تفکر در چهار در است ۱۲۱۵

Şemsettin Beyin Tahran'a elçi olarak tayini hakkında.

دولت پروردگار کج فخر سعادت تو در این عشق تو فخر نیک است
 شام و افکار دور در این عشق بی ادیان است نیک است

ستایش اسمائیه

که اولش آنک بی بویک است	تو ای عشق نه بر پیش تو بویک است	
پیشش سینه بر این صفت است	شرف پر این عشق صفتش در غم بویک است	
سه هم کجی تو بر سست در غم است	بند و بند و دور و دوری بشان است	
نیک اول نیک در این صفت است	موج و دگر بر سست در غم بویک است	
مؤید بر عزم و دور و دور است	اگر چه ای جوهرت آن فخر در این صفت است	
کجی به این در این صفت است	عشق آن نمانی نه بر سست در این صفت است	
باز در این نیک در این صفت است	و کجی ای جوهرت آن در این صفت است	
عجب آید این نام در این صفت است	چو صورت تو در غم پر سست در این صفت است	
که مشهور اولی ای صفت است	چو در بر سست ساز خالص در این صفت است	۸
تو ای و نیک در این صفت است	عشق کجی به این نام در این صفت است	۱۰
با فرنگ دور در این صفت است	ز آن حضرت عجب این ز غایت کشف است	۱۱
دور در همیشه در این صفت است	ز این سلطان در ایشان در این صفت است	۱۴
عجب این نام در این صفت است	تو ای جوهرت در این صفت است	۱
دو شهره ای صفت است	چو در این صفت است	۱۲
که در ای صفت است	عجب اولش ای صفت است	۱۵
اوست بر این صفت است	ای صفت در این صفت است	۱۶
عوا ایل بویک در این صفت است	صفت پادشاه پادشاهان در این صفت است	۱۷
که در صفت است	بتر از تو صفت است	۱۸
اولی ای صفت است	بجان طور تو در این صفت است	۱۹

Münif Pasa'nın "Osmanlı" ünvanının kullanılmaya başlandığı tarihi belirten ve Osmanlı Devletini öven siiri.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Araştırmaları, No:521

و عدم مخالفت عثمان بیگ با او بود و قدرت فزونی می برد. شایسته او را
 بنامند و مقرر میکنند در صلی با کزک است و جهت ترویج نام و اهتداف عثمان
 بیگ طرح و عمل ایستاد کرد و حسن و تقصیر صلاح است و دولت جهت عثمان بیگ
 بزرگ بود..... از او اسیر کرد و دولت و موی است سلطنت عثمان بیگ آن بود که
 خاندان و ملک بجز خاندانی نباشد بر تو است و مستقر و خلیف الاطیاق بر سلطان عثمان بیگ
 میگردد و دولا پزان جهت خدمت دول است و می آید و نه تا اگر از خدمت عثمان بیگ
 تخلفات قوت اولی لائق با سلطان عثمان بیگ و اطاعت نمودند تا او فوت و در دست
 مستبدت باطله بجزود و اولیون سلطان عثمان بیگ بگردان و بیخ سلطان عثمان بیگ
 داد و نبرد و تا بدین برصا که سبب آید او را استوار و متبوع و مستخدمه و در آن وقت بیچاره
 سلطنت را از خاندان عثمان بیگ برانداخته..... اگر کسی با او مخالفت نماید
 عثمان بیگ اولی خدمت او را در چون در سرحد کفار بفرما و جهاد او شد که یکی در
 آنجا یک و مردم در روز یک با ایست او در آن سرحد و اگر حربه به او نماند که
 نزد عثمان بیگ جهت اطلاق دادند بر وقت سلطنت بر عثمان بیگ با او است
 یعنی ترغیب کردند و چون بیچارگان مسکین آمدند شایسته او را بخیر کرد
 سران خود را بطیب خاطر برگزیدند..... او در آن محنت و مشاغل از سر نو بود
 باقی آن تا آنجا بود که رفت و بزم سوخته ای داد و انانی چون کسی را شایسته بران

فوزیتمسید و در هیچ آنجا از آنجا نماند
 اگر چه اکثر دولت سلطنت عثمان بیگ بدست فخری ای بود و سلطان عثمان بیگ
 ایستاد و ایستاد و هیچ سلسله ای در هیچ سلسله ای در هیچ سلسله ای
 نه کسی اولی بیچاره بود و در هر سلسله که از هر سلسله که از هر سلسله
 نام آید و در هر سلسله که از هر سلسله که از هر سلسله که از هر سلسله
 استقلال دولت سلطنت عثمان بیگ است و در هر سلسله که از هر سلسله
 ای بر روز نشانی میدهد و تو بگو که مولانا او در سبب یک با ایست
 شدت است و بهمنس و دولت عثمان بیگ سبب است که بر عدلی و اولیون
 بود که در هیچ نیست باقی بود و همه سلسله عثمان بیگ را از آن
 سبب است که عثمان بیگ
 همه از سلطان محمود در روز او پیش سلطان غلام الدین کتیا و بن برانظر
 سلطنت در روز بود..... در آن زمان سلطان محمود اولی عثمان بیگ خدمت کرد و در
 آن روز در میان بجز او بهمانه قیامت کرد که بهر کسی که در هیچ است او در هیچ
 بهستان با تو بود و تو با مخلص بر سلطان اولی که بجز تو حق سلطنت در هیچ بود
 و کسی در سلطان عثمان غلام الدین که در مسکو ایستاد و سلطان عثمان غلام
 بیگ خدمت عثمان بیگ است او را با بارانی و سپهسالار و غیره با بارانی

Münif Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Tarihi hakkında bir kasidei.

Ek II: İnan Risalesi

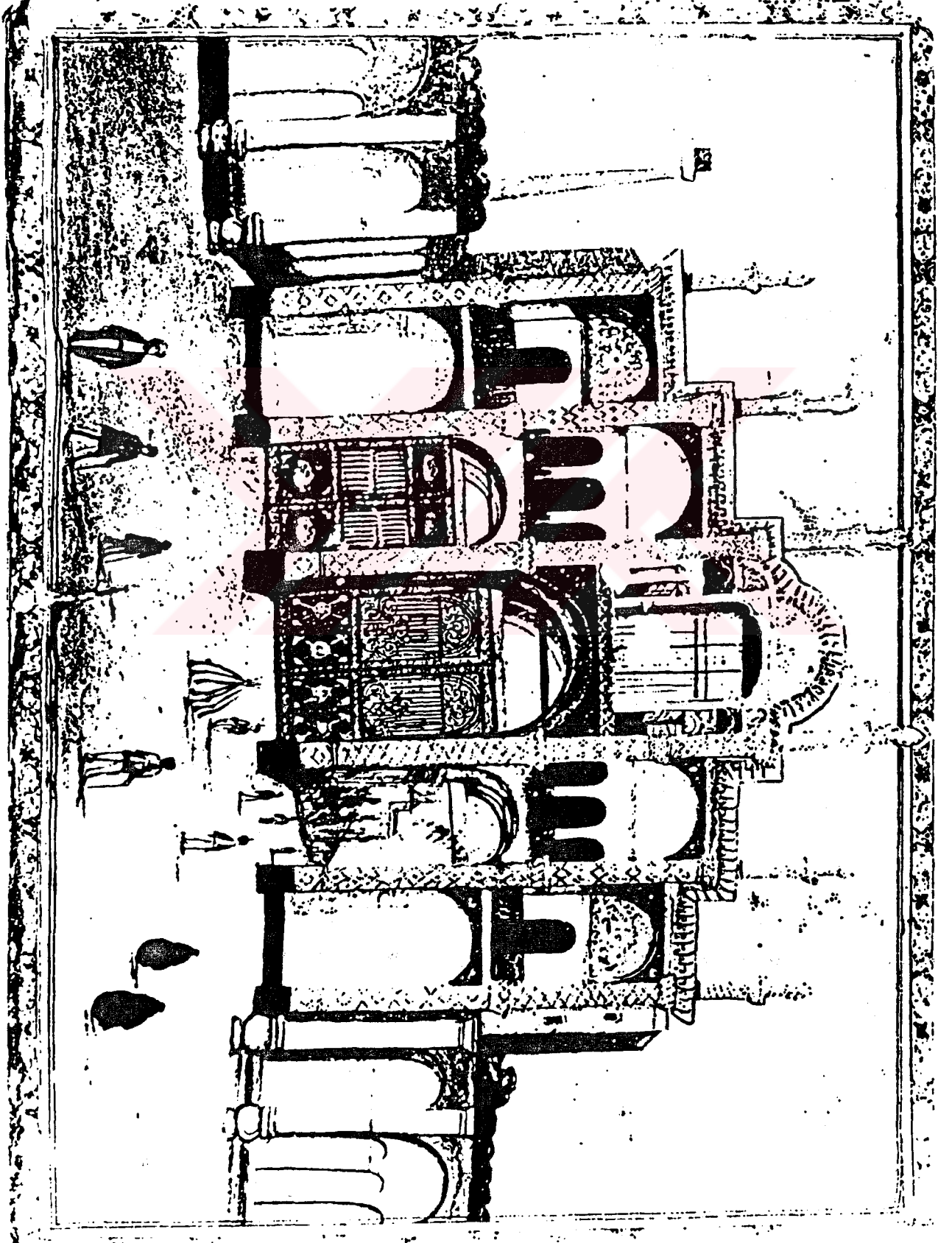
İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi

TY 4422

Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi

TY No: 401

a) İnan Risalesi'nin Asıl Metni

نقان ندر آسپان سلطان مورخان آن روزن شاه را ترسل شاه نزر زیند
 ارسال او نوزب نیند که در بیع او از خست او اطفه و طرازه و اسل و اراده
 شای و جمل صدر اعظم نیز از شیکه قوتان نزل او ادای و حال او بدین نامه خطاب
 بدش به دست مصلحت او در حق کز در یکی دو ایامی که گازی تسلیم ایلی بیژن
 ایک نامور قی با آن پادشاه لریند به خود مرصع الرحمن پادشاه را بدین طرفین محتاج
 او ناموس و بزرگوار و باقی ایام که در حاله ایران در وقت طرفین زبر
 و از دست نفس و نفع و قمار و طرفین به نمان و دست پیرسده نامور این که
 ای که به پادشاه بانبند صلوات او انرا اسلندن جهان است یعنی
 مخلص طرفین نیز است ای که زبانی درت او نوبت بیانات مکرده می کنند و می نهر
 زده پادشاهی ایران و دستکش نظام زینت اسباب انوشی و بنده و ایلی یکسخت می
 دولت شاه ایلی باقی امور و نوبت با پادشاهی شطرا بر سر افت گشت بر یکی جواسب

بسم الله الرحمن الرحیم

خوش است با ننده و حال و نامورین دولت علیه دن بریزد که کشن او ان بعضی زوایا که
 تصویر از ای طرازده شاه شاه ایک انگار که در می او دن نگارستان که در می و در زده
 مشاهیر و نضاره نضاره و در کون و ایران آن بجزین بزرگ و متعلق و ترسک اولاد
 بدیک بعضی صلوات است و سب و سالی و نقل و در مع او ادای نوز عشق است که با نازده
 که هستی را می نهم بخالی می او ندره نوز حضور من است کف و این در او احد و زمین
 بسم الله الرحمن الرحیم
 صلوات
 یک ایلی بود که یکی اقی نرسند و نگار که برت افتد بر زخمی را نرسند او بدین معنی حاله

یک یکی و بگری سگ نر زنده سلطان محمود خان از طرف فزون خا که مشغول شاه زرتشت
 امور از بنف داد و در تیر طیاران در و در دیویدی ایران در لشکر بنده و اولیست حکم
 در تیر با ابوبصیر الامین آنگاه که شمر زده که گزشت اتفاق می افتد و در همین حال
 طوایر شکایت در و در مکه که آنانست در وقت شام ایستاد که یک عراقی در شب
 و فارت ایستاد و در قتلای اموال و ایش ایستاد که شمر زده را در این امر دیدی
 شام را در حال دلگیری باقی ماند پس چون برای الانس که در سن گزشتی که تیر با ابوبصیر
 بنی با ابوبصیر که شام بر طوایر امیر شمر زده بر روی می کند و سید امانی امیر با ابوبصیر
 در و در حال آن که در تیر شمر زده را در این سن که یک شامی از بان گزشتند قطعه
 مسکه و تقاضای در جوانی و بلکه در زنده بسته بر یکید که در راه اقامت از زنده برین
 شیر در است مدتی بعد از حساب اندکی ایستاد بر شمر زده شامی در این امر و در تمام
 به تقی علی که در وقت ایستاد

و در دیویدی آنگاه که تیر با ابوبصیر شمر زده را در این سن که تیر با ابوبصیر
 جدا و در این سن که تیر با ابوبصیر شمر زده را در این سن که تیر با ابوبصیر
 به وقت امیر شمر زده را در این سن که تیر با ابوبصیر شمر زده را در این سن که
 تیر با ابوبصیر شمر زده را در این سن که تیر با ابوبصیر شمر زده را در این سن که
 جدا و در این سن که تیر با ابوبصیر شمر زده را در این سن که تیر با ابوبصیر
 شمر زده را در این سن که تیر با ابوبصیر شمر زده را در این سن که تیر با ابوبصیر
 و در این سن که تیر با ابوبصیر شمر زده را در این سن که تیر با ابوبصیر
 تیر با ابوبصیر شمر زده را در این سن که تیر با ابوبصیر شمر زده را در این سن که
 و در این سن که تیر با ابوبصیر شمر زده را در این سن که تیر با ابوبصیر

به تقی علی که در وقت ایستاد
 مجال التیر شمر زده
 به تقی

بد از من پادشاه بودی بر هیچ پادشاه نماند من که دیگر برین پادشاه حکومت
 تفرق از لایحه بنیاد ایسی عمل ایما اول استراحت این یک نه نه غلام ای حیوان
 بنیاد وقت شش پادشاه بیست و سه بود اولان پیش بر لری بنیاد و فاداست ایلیه
 یک ایگی بر زان من که نمانند برش بر عمل ایما اول که در برین که بر پادشاه و از من
 و توجیه لان طایفه و جب الامون ایما نتم از اول در تقطعات و زینت من شش یک کز ایلی
 ایران که برستند خرد از ایلی معنی که در مای بران اولان اولان اولان اولان اولان اولان
 او زینت ایران و فنی ایما ایلی معنی که در مای بران اولان اولان اولان اولان اولان
 اوق نمانند ایلیه
 بوک او زینت بود ایلیه معنی که در مای بران اولان اولان اولان اولان اولان
 اعمال از جب الامون ایما نتم از اولان اولان اولان اولان اولان اولان
 ایلیه شاهش ایلیه کاس صراحتیکند بیست و سه از اطاق و قایم کاری معنی ایلیه

بریزد و در این امور از دست ایلیه نمانند بیست و سه کماله چو ال الین از یک طلبند
 تقابل و اوق مع بر این از زان یک دخی بر جوق اموال و اشیا نمانند ایلیه
 بوکی نمانند بر کله استر اولان اولان اولان اولان اولان اولان
 بیعد اولان ایلیه نمانند معنی که در مای بران اولان اولان اولان اولان اولان
 تخی طلبش ایلیه نمانند اولان اولان اولان اولان اولان اولان اولان
 ایلیه نمانند ایلیه نمانند معنی که در مای بران اولان اولان اولان اولان اولان
 روان اولان
 معنی معنی ایلیه نمانند معنی که در مای بران اولان اولان اولان اولان اولان
 انسانه راه اصل از خطاب به معنی که در مای بران اولان اولان اولان اولان اولان
 معنی اولان ایلیه

مجموعه

مجموعه پادشاهی ایران

استیاد ایچ

بفرمایید موصوفه شریفه و اصل ایند ایک نامی زور زان کجا باریتیل
 باشا از زین برادر و سق ایچک باشای شایر بوجک کنیزه اولاده ویت
 ایچک شمر زور اولیجه اولاده و سق سیران سیرک نامی زوق ایچک
 سوی ایچ زور زان نامت و بران بر طغان مانلی و جهان بکلر اوزون و قز
 کوز و زنگان شیترین اوان پک صدای اوزار اولیجه اولیجه سق ایچک
 ویتیب و منلی یه کدیگ اولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک اولیجه
 و نه ایک ستر ایچ بخت و اولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک
 به اولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک
 بر سق ایچک اولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک
 و ناولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک

ایچیبی نوقتیله بنیاده اولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک
 علی باشا شیخ شایک شیخینوی و اب اولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک
 ایچین شایک ایچین اولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک
 و نلت کاسیب شمر زور ایچ سق ایچک اولیجه سق ایچک
 و زینک ایچ شیخنده کورستان مالک اولیجه سق ایچک
 ناولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک
 و سق ایچک اولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک
 ناولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک
 ناولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک
 ناولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک

ناولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک
 ناولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک
 ناولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک
 ناولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک
 ناولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک
 ناولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک
 ناولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک
 ناولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک
 ناولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک
 ناولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک
 ناولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک اولیجه سق ایچک

ایچ

طوره بود که در آن زمان با آن بود چه

یک یکی بود که می رفتند به سلطان مکر، خانگی از فرزند پسر پادشاه بود و اب
انتهی من از مصلحتها بودند و در اولوب المانی با هم بود و قریح بود و در اندین
روی ایلیک ایران و قریح فتن طایفه فرانسوی آناس ایلیک خمر زور و ایلیک
ایران و شکست یافتند و تاب و فرزند طایفه ایران و قریح بود و در آن وقت
آنرا در شیراز ایلیک بلیت نمود و در آن روز که در مصلحت بود وقت که در شرحه
بود و طایفه انصاریان نیز ایلیکک صانیت شمره و یک قریح استخوانی و پادشاه ایلیک
باشان زاب و در مصلحت و قریح و در آن روز که در مصلحت بود و قریح استخوانی و پادشاه ایلیک
قصری مصلحت تغییر ایلیک و در مصلحت ایلیک و در مصلحت ایلیک و در مصلحت ایلیک
مالکی ایران سلطان ایران نیز ایلیکک صانیت شمره و یک قریح استخوانی و پادشاه ایلیک
مخاطبت خانی ایران و در مصلحت ایلیک و در مصلحت ایلیک و در مصلحت ایلیک و در مصلحت ایلیک

حکمران بود که در آن زمان با آن بود چه
کوه ایلیک باشان قریح فتن طایفه فرانسوی آناس ایلیک خمر زور و ایلیک
قاری و در شیراز ایلیک بلیت نمود و در آن روز که در مصلحت بود وقت که در شرحه
سوی ایلیک ایران و قریح فتن طایفه فرانسوی آناس ایلیک خمر زور و ایلیک
مادی و در مصلحت و قریح فتن طایفه فرانسوی آناس ایلیک خمر زور و ایلیک
اطراف آنرا فرانسوی مصلحت ایلیک و در مصلحت ایلیک و در مصلحت ایلیک و در مصلحت ایلیک
آنرا در شیراز ایلیک بلیت نمود و در آن روز که در مصلحت بود وقت که در شرحه
تخریب باشان و در مصلحت و قریح و در آن روز که در مصلحت بود و قریح استخوانی و پادشاه ایلیک
بال و در مصلحت و قریح و در آن روز که در مصلحت بود و قریح استخوانی و پادشاه ایلیک
باشان مصلحت ایلیک و در مصلحت ایلیک و در مصلحت ایلیک و در مصلحت ایلیک
انتهی من از مصلحتها بودند و در اولوب المانی با هم بود و قریح بود و در اندین

بہتر مشعل تاملہ اسل را لوقہ بزہن طوں اور بر اول شاشا کہ ایہ سفہ مدوت
 پیہ خا بیہ ایران رشک و متہنتی اسخال تکین بر یہ سید ایہ موصک مر اولی اسل
 بنی متخل اول وقت خزانہ تا ستم خانہ بیوک اور او ایونہ اور نیزہ سرق ایہ ہے
 خان مومای الیہ سب اور اولی اویع اوقیم بریہ ست پہا کہ یو تامل اباد تقریب لیلہ
 موق ایہ و کنگ موی ذمی زہاج کنگ نمانتین خرمی کار بیہ کجا استاز ایہ ہے
 و مر طرفہ بیہ اور الیہ بنیہ فاماشا یکہ اٹلا رسہ
 یکہ اور زہ نیزہ سب انتہا مامای تا وقت یہ دن شیخ مور خرمی ہا اسل سید صاحب کلین
 و کل مود و مایا مال باجیلا ایران اور ہدیہ یکہ سب صاحب الرحمن پاشا لیلہ
 خرمزہ ہا اور الیہ و غیر تہ کرکہ رضا کنگ کنگ تہ مشا تا ہا اسل اولی
 وقت کہ مومای متخل وقت سید غایتی طرفہ ن طوں ہا مالوں ان وقت ای ہا بر غیر
 کوب سب الرحمن پاشا یہ صفت نشا نہت ہا یہ کنگ کنگ نہت فاماشا ایوکی اور اس ہے

تفتیق ایوکلن کلیر جوبہ اولہ سہ قضا تقیم ایوکی ہا مالہ کلیمہ تاملیہ نامہ ترینہ
 اباتلا دی

جہ الرحمن پاشا کنگ بیہ ایران وقت مایہ سبہ شہزادہ و کنگ تہ پرا کنگ اور اولہ ایہ
 قضا ہا تقیقینی تہ جو ہا اور اولہ وسط لہر سبہ پاشا موی کلیمہ کلیر بیہ سہ
 اولان موموی خا لہ پاشا کنگ تقیقینی موی پند اور الیہ جہ اوقاشا اور سطا و دان ام
 اور شیدا الانا شایہ سب یکہ یکہ موی نہ کرمی موی سنیہ موی ہا موی انفری اور انفری کے
 مگر انہ اور ان مگر تہ ہر طرفہ جہ الرحمن پاشا موی سبب ہا تقیقینی ماموت
 ایو سب شہزادہ سب ایو ماموت خا سافہ اور اوقہ اولہ جہ سب عم حلوہ تامل مین واقع اولہ ای
 جہ الرحمن پاشا ہا ہا ہا موی اولہ سلا و زہ اولی و کنگ کلیمہ بر طاقہ سبہ تقیقینی سبہ ایہ سر اور تہ
 کند موی ذمی برت خرمزہ سید کارانا تہ موی طرفہ اور ایو دی جہ تہ پاشا جہ سب اور مام
 قلا پاشا ان خرمزہ جہ کنگ سب ایو پند اور مام اولی

سید عبدالواہب افندی
نیر سلطان محمود انی زینت و محفل شاه

Seyyid Abdulvahhâb Efendi
İran Şahı Fetih Ali Şah nezdindeki
Sultan II. Mahmud'un Sefiri

شاکر افندی
اندرینت سینه جدم ایلاندی نیرکان

Şâkir Efendi
Tahran'daki Osmanlı Sefiri
Abdulvahhâb Efendi'nin Ma-
liyyet Memuru

حیرت افندی
قزوینت بیجه الیاباندی نیرقاسنی

Hayret Efendi
Tahran'daki Osmanlı Sefiri
Abdulvahhâb Efendi'nin Maiy-
yet Memuru

کاتبی و سفیر ایران
 خیرالملک، در زمان نادر شاه افشاری

İran Şâhı Fetih Ali nezdindeki
 Sultan II. Mahmud'un Sefiri,
 Abdolvahhâb Efendi'nin Başkâtibi

جمال الدين امينى
خير سلطان سوره فارسى نيشنه مطبوعه

Celâleddin Efendi
İran Şahı Fetih Ali nezdindeki
Sultan II. Mahmud'un Tahran'daki
Sefiri

عبدالرحمن پاشای بابان

Abdurrahman Efendi
Bâbân Aşireti Reisi

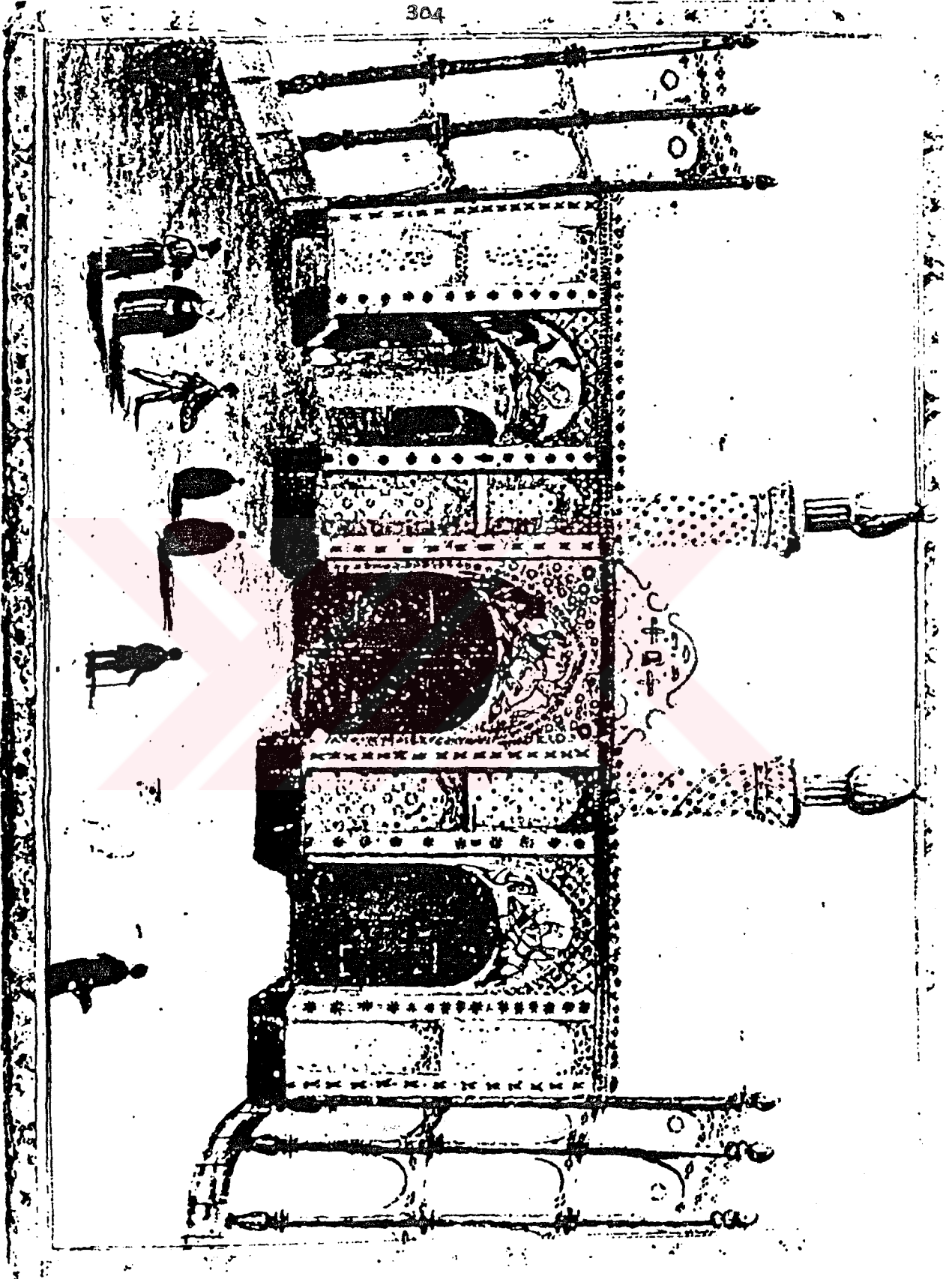
شیخ محمد
سید محمد ابن ابی القاسم

Şeyh Muhammed
İran Şahı Fetih Ali nezdindeki
Suud b. Abdülaziz el-Vahhâbi'nin
Tahran'deki Sefiri

عريف بن السيد الحضرمي
 زمستانه الى بن بنه، شمشاد.

Uveyf b. es-Seyyid el-Hadrami
 tran Şahı Fetih Ali nezdindeki
 Yemen Valisinin Tahran'daki
 Elçisi

b) İran Risalesi'nin Transliterasyonu

İRAN RİSÂLESİ

Bismillahirrahmanirrahim

Feth Ali Şah zamanında ricâl ve memûrîn-i Devlet-i Aliyye'den İran'a gelmiş olan bazı zevâtın tasvirleri Tahran'da Şah-ı müşârunileyh'in inşa kerdesi olan Nigâristân Köşkü divarında nakş olunmuş olmağla tasâvir-i mezkûre ve İran tarihlerinde bunlara müteallik destres olabildiğim bazı malûmât işbu risâleye nakl u derc olundu.

Garaz-ı nakşı est kez-ma bâz-mend ki hesti râ nemi binem bekâyı fî evâhir-i şehr-i Safer min seneti elfin ve mieteyni ve vâhidin ve tısine.

el-Abdü'd-Daîfü Muhammed Tahir
Münif Sefîr-i Tahran Hâlen

Yescizâde Seyyid Abdu'l-Vahhab Efendi

Bin iki yüz yirmi altı senesinde Şâkir ve Hayret Efendiler dahî refâkatinde olduğu halde Hakan-ı huld âşeyân Sultan Mahmud Han Sâni tarafından sefâretle Feth Ali Şah nezdine irsâl olunub sene-i

mezkûre Rebiü'l-Uhrâ evâsıtında Tahran'a vâsıl ve irâde-i şâhî vecihle Sadr-ı Âzam Mirza Şefi'in konağına nâzil oldu ve hâmil olduğu nâme-i Hümâyun ile şâh'a ve Sadr-ı Âzam'a alarak götürdüğü hedâyâ-yı mülükâneyi teslîm eyledi. Sefîr-i müşârunileyhin memûriyeti Baban Paşalarına ve bi'l-husus Abdurrahman Paşa'ya İranlu tarafından sahâbet olunmaması ve bunlar bir gûna fesad îkâ ettikleri halde İran Devleti tarafından zecr u tedîb kılınması ve Aksaka ve Kars taraflarında bulunan Devlet-i Aliyye serhad memurlarına lede'l-hâce İranlu cânibinden muâvenet olunması iltimaslarından ibâret idi.

Meth Ali Şah tarafından sefîr-i müşârunileyhe ziyâde hürmet olunub teblîgât-ı mezkûresi hakkında dahî şehir-zor paşaları İran Devleti'nin inzimâm-ı reîsiyle intihâb olunması ve Bağdad vâlilerinin dahî Devlet-i müşârunileyhâya karşı rıza-yı cüyâne hareket eylemeleri şartlarıyla muvâfakât gösterileceği cevabı verildi ve Azerbaycan'da nâibü's-Saltana Abbas Mirza nezdinde tevakkuf eylemesi teklif kılındı.

Abdu'l-Vahhab Efendi, Tebriz'de bulunduğu esnâda İranlılar Van sancağına tecâvüzle Ermenî tâifesinden birçok esir almış olmalarıyla sefîr-i müşârunileyhin vuku bulan iltimâsına mebnî Abbas Mirza esrâ-yı merkûmeyi bedel-i misliyle asker yedinden alarak itlâk eyledi.

Abdu'l-Vahhab Efendi, biraz vakit Tebriz'de kalub Irak arbede-i İran askerinin nehb eylediği emvâlin istirdâdı memûriyetiyle Tahran'a vurûd eden sefîr

Celâlüddin Efendi dahî kendüsine mültahik oldu, ve orada ikisi birlikde ifâ-yı memûriyete say idüb Abdü'l-Vahhab Efendi mehmâ emken işlerini tesviye ile Dersaadet'e avdet eyledi.

Efendi-yi müşârunileyhi ziyâde edîb ve kâmil bir zât-ı pür-fezâil olduğundan İran ümenâsı evzâ u atvârından pek hoşnud olmuşlardır.

Celâlüddin Efendi

Bir iki yüz seksen sekiz senesinde Sultan Mahmud han Sâni sefâretle Feth Ali Şah nezdine memûren Bağdad tarîkıyla Tahran'a vurûd eyledi. İran Devleti'nin Bağdad havâlisine asker sevkiyle Babanlı Abdurrahman Faşa'nın şehr-i zor hükûmetine ikâdi hakkında vuku bulan muâvenetten dolayı şikâyete ve vaka-yı mezkûre esnâsında Devlet-i müşârunileyhâ asâkirinin Irak arbede-i neh u gâret eylemiş oldukları emvâl u eşyânın istirdâdına memûr idi.

Müşârunileyhi hâmil olduğu nâme-i Mümâyunu Cemâde'l-Âhar'ın on sekizinci Cuma günü teslîm ile memûriyetini tebliğ ettikde Şah'a birtakım ağır lakırdılar söyledi. Bâdehu kendusiyle ümenâ-yı Irâniyye beyninde vuku bulan mükâlemâttan bir netice hâsıl olamadığından mevkibî şâhî Ocan çimenine nakilden sonra iktiza eden cevâbı verilmek üzere Tebriz'e giderek orada ikâmet üzere bulunan sefir-i Devletî Aliyye Seyyid Abdü'l-Vahhab Efendi ile birleşmesi taraf-ı şâhîden beyân olundu ve kâim-i makâm refâkatiyle

mahall-i mezkûra azîmet eyledi.

Tebriz'de İran memûrlarıyla müşârunileyhimâ beyinde münakid meclis-i mükâlemede Celâlüddin Efendi'nin matlabına mukâbil Irak-ı Arab'da İran züvvârının dahî birçok emvâl ve eşyâyı gasb olduğundan bu iki menhûbât birlikde istirdâd olunabilur cevâbı virildi.

Seyyid Abdü'l-Vahhab Efendi'nin avdetinden sonra ve Celâlüddin Efendi'nin biraz vakit daha İran'da tevakufu matlûb-semâhî olduğundan Ocan ve Tebriz'de bir müddet kaldıktan sonra resm u dâi icrâ itmeksizin Erzurum Seraskeri Ahmet Paşa'yı görmek bahanesiyle hareket idüb oradan İstanbul'a revân oldu.

Sefîr-i mumâileyh müddeasında mısır u sert sözlü bir zat olub hatta esnâ-yı musâhabette İran ümerâsına sâde isimleriyle hitâb ve bazı kûtahâne tâbirler istimâl eylediğinden İranlu indinde makdûh olmuş idi.

Abdurrahman Paşa-yı Baban

Abdurrahman Paşa biraderi İbrâhim Paşa'nın vefâtından sonra onun yerine Süleymaniye hükûmetine mutasarrıf oldu. Bağdad vâlisi Ali Paşa ile imtizâc edemediğinden ref-i livâ-yı isyân ve Bağdad mülhâkâtının Süleymaniye'ye hemcivâr olan bazı yerleri zabt u gûret eyledi.

Bin iki yüz on sekiz senesinde müşârunileyh Ali Paşa

bunun üzerine asker sevkiyle Süleymaniye civârında vuku bulan muhârebede Abdurrahman Paşa münhezim olarak müteallikât u avenesinden beşbin kişi ile İran Kürdistan'ına firâr itdi. Mahall-i mezkûr hâkimi bulunan Emânullah Erdilâyi'nin vuku bulan inhâsı üzerine İran Devleti Paşa-yı mumâileyhin ilticâsını kabûl ve kendüsiyle etbâının Kürdistan'da ikâmetine müsâade eyledi.

Bunun üzerine Bağdad vâlisi bazı hedâyâ ile Ahmet Çelebi isminde bir zâtı Feth Ali Şah tarafına irsâl ile Abdurrahman Paşa'nın ilticâsı kabûl olunmayarak Kürdistan'dan ihrâc idülmesini iltimâs eyledi. Şâh-ı müşârunileyh buna müsâade itmedükden başka Mirza Sâdık vekâyi-i nigârı mumâileyh Ahmet Çelebi refâkâtıyla Bağdad'a izâm ve Şehrûz hükûmetinin Abdurrahman Paşa'ya virülmesini talep eyledi. Ali Paşa Feth Ali Şah'ın sefirini cevâb-ı redd ile îade ve Şehrûz hükûmetini Hâlid Paşa'ya tevcîh eylediğinden Şah-ı müşârunileyh münfail olarak Abdurrahman Paşa'yı Tahran'a celb idüb murassa kılıç ve hançer itâ ve hilat iksâsıyla Şehrûz eyâletini uhdesine tefvîz iderek ol tarafa izâm ve ol babda muâvenet-i lâzimenin icrâsı zımnında Kürdistan hâkimine emir isdâr eyledi.

Hâlid Paşa sûret-i hâle muttali oldukda berây-ı istimâd Bağdad'a azîmet eyledi. Ali Paşa piyâde ve süvâri otuz bin askerle Bağdad'dan hareket idüb Zehâb arazisinde ordu kurdu ve hemşîre zâdesi olan kethudâ Süleyman Paşa'yı onbeş bin askerle Şehrûz'u istirdâd için Abdurrahman Paşa'nın üzerine gönderüb ve Hâlid Paşa ile Kerkük mütesellimi Süleyman Paşa'yı dahî ona terfîk eyledi. Abdurrahman Paşa hemen ilk hamlede mağlûb olarak yine Kürdistan'a firâr itdi. Bu

muzafferiyet Ali Paşa'ya bâdi-i cesâret olarak İran'a tecâvüz ile Tâk Kerrâ nâm mahalle kadar zabt u istilâ eyledi.

Bu haber Sultâniye sahrâsında Feth Ali Şah'a vâsıl olmağla işin ikâsı Nevruz Han Kâçâr masiyetiyle Ali Paşa üzerine bir ordu sevk eyledi. Paşa-yı müşârunileyh bu hareketten haberdâr oldukda ricat iderek Şehrüz ile Bağdad arasında vâki Seyrevân nehri kenarında tevakkuf eyledi.

Mumâileyh Nevruz Han refâkatinde bulunan Muhammed Ali Han'ı Medanlı ve Cihanbeghi eğer ondan ve kara gözlü Türkmen aşîretinden on bin süvâri ifrâzıyla Bağdad havâlisine sevk idüb, bunlar Zehâb ve Yâkûbiye ve Mendilli'ye kadar giderek oralarını nehb u ğaret eylediler. Zehâb mütesellimi Fettaş Paşa İranluya müdâfaa itmek istemiş ise de muktedir olamadığından gidüb Ali Paşa ordusuna iltihâk eyledi.

Abdurrahman Paşa Şehrüz hükûmetine iâde olunmak üzere nakçı başı Ferecullah Han dahî kezâlik birtakım Kürd ve Türkmen atlasıyla Kürdistan tarafına sevk olundu. Diğer taraftan kethüdâ Süleyman Paşa ve Hâlid Paşa ve Kerkük mütesellimi diğer Süleyman Paşa Kürd ve Arab atlası ve Gürci kölesi ve bir mikdar Osmanlu askeriyile gelüb Meyrevan Gölü kenarında muhârebe itdiler bi-kaza'llahu teâla Osmanlular münhezim olub kethüdâ Süleyman Paşa dahî İranlu yedine esir düşdi. Hamafih İranlu bu maksadına nâil olamayarak hâiben avdet eyledi.

Mumâileyh Süleyman Paşa mukîden Tahran'a gönderilmiş olmağla ol vakit Erzurum vâlisi bulunan İacı Yusuf

Paşa, Mahmud Feyzi Efendi nâmında bir zâtı memûren İran'a izâm ile kethüdâ Süleyman Paşa'nın ıtlâkına iltimâs eyledi. Feth Ali Şah buna müsâade ederek Abdurrahman Paşa'yı yine Şehrûz'a tayin idilmek iltimâsıyla sâlifü'z-zikr ve kayı nigâr Mirza Sadık' a terfien mahall-i mezkûra iâde eyledi.

Kethüdâ Süleyman Paşa avdetinden sonra dayısı Ali Paşa'nın yerine Bağdad vâlisi oldu ve bunu müteâkib ricâl-i Devlet-i Aliyye'den meşhûr Hâlet Efendi İstanbul'dan memûran Bağdad'a vurûd ve kethüdâ Süleyman Paşa'yı azl ile yerine Gürce Abdullah Paşa'yı nasb eyledi. Bu babda Abdurrahman Paşa'nın Efendi-i müşârunileyh muâveneti olduğu halde her nasılsa beyinlerinde tekevvün iden husûmete mebnî memâlik-i Osmaniyye'de duramayıp tekrar İran'a iltica eyledi.

Bin iki yüz yirmi altı senesinde Sultan Mahmud Han Sâni tarafından Yescizâde Seyyid Abdü'l-vahhab Efendi sefâretle Feth Ali Şah nezdine vurûd ile Abdurrahman Paşa min ed-devleteyn mûcib-i fesad olduğundan mumâileyhin İran Devleti tarafından himâye olunmasını iltimâs eyledi. Şehrûz vâlileri İran Devleti'nin ittifâkıyla intihâb olunmak şartıyla İran Devleti Abdurrahman Paşa hakkında olan iltimâsa ve sefîr-i müşârunileyhin tebliğine memûr olduğu diğer bazı metâlibe muvâfakat gösterdi.

Bu vecihle Abdullah Paşa yine İranlunun muâvenetiyle Şehrûz hükûmetini istihsâl idüb ammuzâdesi Hâlid Paşa'yı Zehâb ve oğlu Mahmud Ağa'yı Kûy-i Harîr idâresine ve birâderi Ahmet Ağa'yı dahî Serdeşt Kalası muhafızlığına tayin ile tevsîc-i dâire-i

hükümet eyledi. Fakat aradan çok vakit geçmeksizin Kürdistan hâkimi Emânullah Han ile beyinlerinde mesâfe ve husûmet tekevvün idüb Han-ı mumâileyhin vuku bulan şikâyetine mebnî İran Devleti tarafından üzerine sevk olunan ordu kala-yı Kûy'da kendüsini muhâsara ve tazyîk itmekle teslîme mecbûr oldu. Fakat takdîm eylediği hedayâ-yı külliyyeye mukâbil yine memûriyetinde ibkâ kılındı.

Abdurrahman Paşa'nın yine İran Devleti sâyesinde Şehrûz'da hükûmeti İranlunun ol havâlide makâsıd-ı politikiyyesini tervîce medâr olur mütâlaasına mebnî Paşa-yı mumâileyhin azliyle yerine hasmu olan amucası Hâlid Paşa'nın tayini hususu Bağdad vâlisi Abdullah Paşa'ya Bersaadet'den emr olunmasıyla vâli-i muşârunileyh bin iki yüz yirmi yedi senesi Cemâde'l-Âhır'ı evâhirinde küllî askerle Bağdad'dan hareket ve berü taraftan Abdurrahman Paşa dahî esbâb-ı müdâfaa tertîbine musâraat idüb Şehrûz'a üç menzil mesâfede vâki Delu Abbas nam mahalde tekâbül-i saffeyn vâki oldu. Abdurrahman Paşa bu defa dahî evvel hamlede bozuldu ve askerinin bir takımı telef ve bakıyesi esir olub kendüsi dahî birkaç nefer avenesiyle Kırmanşah'a kadar firâr eyledi. Abdullah Paşa ber mucib-i emr-i âlî Hâlid Paşa'yı Şehrûz hükûmetine nasb ile Bağdad'a avdet eyledi.

Bu haber Feth Ali Şah'a vâsıl oldukta bundan dolayı ve bir de ol esnâda güyâ hilâf-ı ahd-ı Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye İran Devleti'nin muvâfakatını istihsâl itmeksizin Rusya ile ahd-i musâlaha eylemiş olmasına mebnî münfail olarak Şehzâde Kâsım Han'ı bir büyük ordu ile Bağdad üzerine sevk eyledi. Han-ı

mumâileyh işbu orduyu üç kola taksîm ve birini Karatepe ve diğelerini Kızıl Ribat tarîkıyla Bağdad'a sevk idüb kendüsi dahî Zehâb'dan hareketle Fânkin nehri kenarını mekângâh ittihaz eyledi ve her taraftan Bağdad havâlisini nehb u gâret eylemeğe başladı.

Bunun üzerine Abdullah Paşa ulemâ-ı isnâaşeriyye'den Şeyh Muhammed Cafer Hanefî vâsıtasıyla musâlaha teklif ve küllî nukûd ve hedâya irsâl itmekle İran ordusu girü çekilüb fakat Abdurrahman Paşa'yı yine Şehrûz'a iâde eyledi ve bu haber sene-i mezkûre Ramazan'ının beşinde Keth Ali Şah'a vâsıl oldu.

Vaka-i mezkûreyi müteâkib Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye tarafından Tahran'a Celâlüddin Efendi namında bir sefir gelüb Abdurrahman Paşa'ya muâvenet esnâsında İran askerinin nehb u gâret eylediği emvâli mütâlabe eylediği ve Tebriz'de Seyyid Abdü'l-Vahhab Efendi ile birleşerek İran memurlarıyla akd olunan meclis-i mükâlemede Celâlüddin Efendi'nin matlûbuna mukâbil Irak-ı Arab'da İran züvvârının dahî birçok emvâl ve eşyası gasb olunduğundan bu iki menhûbât birlikte istirdâd olunabilur cevâbı virildi ve İran hudud memûrlarının Devlet-i Aliyye'ye mensûb Baban aşîreti ve Şehrûz umûrına müdâhale itmemeleri hakkında Saltanat-ı Seniyye'nin müddeasını dahî red ile Baban aşîreti İran Kürdistan'ında yaylak ve Kürdistan ahâlisi Baban arâzisinde kışlak ittüklerinden Baban paşaları İran tarafından mansûb olmasalar işbu aşîretlerin ihtilât-ı devleteyn beyninde mûcib-i ihtilaf u fesad olur didiler ve fakat Abdurrahman Paşa'nın senevî İran Devleti'ne itâsını taahhüd

eylediği onbin tümenin ahzından sarf-ı nazar olunsa muvâfakat gösterilüb ol babda Paşa-yı mumâileyhden almış oldukları senedin dahî Devlet-i Aliyye sefîrlerine teslîmine karar verildi.

Abdurrahman Paşa'nın vefâtında yine İranlunun sahâbetiyle oğlu Mahmud Paşa pederinün yerine Şehrûz vâlisi oldu. Bin iki yüz otuz altı tarihinde Bağdad vâlisi Davud Paşa'nın terğîbi üzerine mumâileyh Mahmud Paşa İranludan rev-kerdân aldı.

Süleyman Efendi

Bin iki yüz otuz dört senesinde Sultan Mahmud Han Sâni tarafından sefâretle Meth Ali Şah nezdine irsâl olunmuş ve Bağdad vâlisi Davud Paşa tarafından bazı memûriyet-i mahsûsa ile Şah-ı müşârunileyh tarafına gönderilen Ahmet Çelebi ile birlikte şehir-i Cemâde'l-Evvel'de Tahran'a muvâsalat idüb Mirza Sâdik vekâyi-i nigâr istikbal u izâzına memûr oldu ve Hacı Muhammed Hüseyin Han'ın konağında müsâfir idildi. Hâmil olduğu nâme-i hümâyun ile hedâyâ-yı seniyye'yi huzûr-ı Şâhî'ye teslîm idüb ikisine dahî hilat ve murassa hançer itâ olundu. Evâhir-i Receb' de nâme-i hümâyun'un cevâbını ahz ile avdet eylediler.

**Ek III: Mûnif Efendi'nin Ruznâme-i Cerîde-i
Havâdis'te "Neviyye" Başlığı Altında
Neşredilmiş Olan Makalelerinin Listesi**

MÜNİF EFENDİ'NİN, RUZNAME-İ CERİDE-İ
HAVÂDİS'TE "NEVİYYE" BAŞLIĞI ALTINDA NEŞREDİLMİŞ OLAN
MAKALELERİNİN LİSTESİ

1. "Fapa Kelimesinin Etimolojik ve Tarihi Hakkında", sayı 1
16 Rebiü'l-Evvel 1277
2. "Gazetenin Sûret-i İcâd ve Zuhûru", sayı 2, 17
Rebiü'l-Evvel 1277
3. Birinci makalenin devamıdır ve ayrıca "İmparator"
kelimesinin etimolojik ve tarihî gelişimi anlatılmak-
tadır; sayı 3, 19 Rebiü'l-Evvel 1277
4. Üçüncü makâlenin devamıdır, sayı 4, 20 Rebiü'l-Evvel
1277
5. "İdâre-i Mülkiyye, Ekonomi ve Politik", sayı 5,
22 Rebiü'l-Evvel 1277
6. "İdâre-i Mülkiyye, Servet", sayı 6, 23 Rebiü'l-Evvel
1277
7. "İdâre-i Mülkiyye, Ekonomi", sayı 7, 24 Rebiü'l-Evvel
1277
8. "Bazı Malûmât-ı Nâfiaya Dâir Fakarât", sayı 8, 26
Rebiü'l-Evvel 1277
9. Sekizinci makalenin devamıdır, sayı 9, 27 Rebiü'l-
Evvel 1277
10. "İdâre-i Mülkiyye, Menfaat ve Kıymet ve Baha Be-
yanındadır", sayı 10, 29 Rebiü'l-Evvel 1277
11. "Fakarât-ı Müfîde"nin devamıdır, sayı 11, 30 Rebiü'l-
Evvel 1277
12. "İdâre-i Mülkiyye"nin devamıdır, sayı 12, 1 Cumade'l-
Evvel 1277

13. "İdâre-i Mülkiyye"nin devamıdır, sayı 13, 3
Cumade'l-Evvel 1277
14. "Fakarât-ı Müfîde"nin devamıdır, sayı 14, 4 Cumade'l-Evvel 1277
15. "Malûmât-ı Müfîde"nin devamıdır, sayı 15, 6
Cumade'l-Evvel 1277
16. "Malûmât-ı Müfîde"nin devamıdır, sayı 16, 7 Cumade'l-Evvel 1277
17. "İlm u Marifetin Lezzet ve Menfaati Beyânındadır",
sayı 17, 8 Cumade'l-Evvel 1277
18. "Malûmât-ı Müfîde"nin devamıdır, sayı 18, 10
Cumade'l-Evvel 1277
19. "Malûmât-ı Müfîde"nin devamıdır, sayı 19, 11 Cumade'l-Evvel 1277
20. On yedinci makalenin devamıdır, sayı 20, 13 Cumade'l-Evvel 1277
21. "Şekere Dâir Bazı Mâlûmâtdır", sayı 21, 14 Cumade'l-Evvel 1277
22. "Malûmât-ı Müfîde"nin devamıdır, sayı 22, 15 Cumade'l-Evvel 1277
23. Yirminci makalenin devamıdır, sayı 23, 17 Cumade'l-Evvel 1277
24. "Bir Sârık Maddesine Dâir Cânib-i Zabtiyeden Vurûd Eden İlmî Haberin Sûretidir", sayı 24, 18 Cumade'l-Evvel 1277
25. Yirmi dördüncü makalenin devamıdır, sayı 25, 20
Cumade'l-Evvel 1277
26. Yirmi beşinci makalenin devamıdır, sayı 26, 21
Cumade'l-Evvel 1277
27. Yirmi altıncı makalenin devamıdır, sayı 27, 22
Cumade'l-Evvel 1277
28. Yirmi yedinci makalenin devamıdır, sayı 28, 24 Cumade'l-Evvel 1277

29. "Cerîdeci İle Bazı Müşteri Beyninde Vuku Bulan Muhâveredir",sayı 29,25 Cumade'l-evvel 1277
30. Yirmi birinci makalenin devamıdır,sayı 30, 27 Cumade'l-Evvel 1277
31. Yirmi üçüncü makalenin devamıdır, sayı 31, 28 Cumade'l-Evvel 1277
32. "Çin Vukuâtının Beyânı Hakkındadır",sayı 32, 29 Cumade'l-Evvel 1277
33. "Sanaat ve Ticaretin Mâhiyetine Dâir",sayı 33, 2 Cumade's-Sânî 1277
34. Yirmi dokuzuncu makalenin devamıdır,sayı 34, 3 Cumade's-Sânî 1277
35. Otuz üçüncü makalenin devamıdır,sayı 35,5 Cumade's-Sânî 1277
36. "Çinlilerin Bazı Âdât ve Ahlâkına Dâir",sayı 36, 6 Cumade's-Sânî 1277
37. "Orangutan Tesmiye Olunan Maymunun Etnolojik Gelişimi",sayı 37,7 Cumade's-Sânî 1277
38. Yirmi sekizinci maddenin devamıdır,sayı 38,9 Cumade's-Sânî 1277
39. "Dürbün ve Pertavsızların Sûret-i Âmâline ve Bunlar Vâsıtasıyla Keşf-i Rûiyyet Olunan Hayvanâta Dâirdir",sayı 39, 10 Cumade's-Sânî 1277
40. Otuz dokuzuncu makalenin devamıdır,sayı 40, 12 Cumade's-Sânî 1277
41. Otuz altıncı makalenin devamıdır,sayı 41, 13 Cumade's-Sânî 1277
42. "İngiltere Manchester Şehrinden Vurûd Eden Bir İlan",sayı 42,14 Cumade's-Sânî 1277
43. Kırkıncı makalenin devamıdır,sayı 43, 16 Cumade's-Sânî 1277
44. "Şeyh Şâmil Hazretlerinin Mektubu" ve "Şeyh Abdü'l-Kâdir Hazretlerinin Cevabnâmesidir",sayı 44, 17 Cumade's-Sânî 1277

45. "Şam'da Meydana Gelen Cühelâ ve Mûteassibînin Harekâtı Hakkında Hadîkatü'l-Ahbar'daki Haberin Tercümesidir", sayı 45, 19 Cumade's-Sânî 1277
46. Kırk beşinci makalenin devamıdır, sayı 46, 20 Cumade's-Sânî 1277
47. Kırk altıncı makalenin devamıdır, sayı 47, 21 Cumade's-Sânî 1277
48. Kırk birinci makalenin devamıdır, sayı 48, 23 Cumade's-Sânî 1277
49. "Vapurların Mûcidi Robert Foulton'un Hal Tercümesidir", sayı 49, 24 Cumade's-Sânî 1277
50. Kırk dokuzuncu makalenin devamıdır, sayı 50, 26 Cumade's-Sânî 1277
51. Ellinci makalenin devamıdır, sayı 51, 27 Cumade's-Sânî 1277
52. Kırk sekizinci makalenin devamıdır, sayı 52, 28 Cumade's-Sânî 1277
53. "İlm-i Heyete Dâir Bazı Malûmât-ı Kâfia Hakkında", sayı 53, 30 Cumade's-Sânî 1277
54. "Amerika'da Husûle Gelen Pamuğun Keyfiyetine Dâir", sayı 54, 1 Receb 1277
55. "İlm-i Heyet Mesâiline Dâir", sayı 55, 3 Receb 1277
56. Elli dördüncü makalenin devamıdır, sayı 56, 4 Receb 1277
57. "Tercümân-ı Ahval'de Çıkan Rusya Nüfus Sayımına Dâir" ve elli beşinci makalenin devamı, sayı 57, 5 Receb 1277
58. "Bebek'te Vuku Bulan Serikât", sayı 58, 7 Receb 1277
59. "Ulaşım, Mesken Türleri ve Âdetlere Dâir", sayı 59, 8 Receb 1277
60. Elli dokuzuncu makalenin devamıdır, sayı 60, 10 Receb 1277
61. "Gazete ve Gazeteciliğe Dâir", sayı 61, 11 Receb 1277

62. Altmışınca makalenin devamıdır, sayı 62, 12 Receb 1277
63. Otuz sekizinci makalenin devamıdır, sayı 63, 14 Receb 1277
64. Altmış ikinci makalenin devamıdır, sayı 64, 15 Receb 1277
65. "Avrupa Ekonomisi Hakkında", sayı 65, 17 Receb 1277
66. Altmış dördüncü makalenin devamıdır, sayı 66, 13 Receb 1277
67. Altmış altıncı makalenin devamıdır, sayı 67, 19 Receb 1277
68. Altmış üçüncü makalenin devamıdır, sayı 68, 21 Receb 1277
69. Altmış sekizinci makalenin devamıdır, sayı 69, 22 Receb 1277
70. "Prusya Devleti ile ilgili bir haber", sayı 70, 24 Receb 1277
71. "Prusya Kralına Dâir", sayı 71, 25 Receb 1277
72. Yetmiş birinci makalenin devamıdır, sayı 72, 26 Receb 1277
73. Altmış yedinci makalenin devamıdır, Sayı 73, 29 Receb 1277
74. "Madde-i Muhtelif Hakkındadır", sayı 74, 30 Receb 1277
75. Yetmiş ikinci makalenin devamıdır, sayı 75, 2 Şaban 1277
76. "Mevâdd-ı Muhtelif Hakkındadır", sayı 76, 3 Şaban 1277
77. "Dazine Tahvîlâtı Hakkındadır", sayı 77, 4 Şaban 1277
78. Altmış dokuzuncu makalenin devamıdır, sayı 78, 6 Şaban 1277
79. "Mevâdd-ı Bâlâtın İlel u Esbâbına Dâir", sayı 79, 7 Şaban 1277
80. "Prusya Kralı Büyük Frederik Hakkındadır", sayı 80, 9 Şaban 1277

81. Yetmiş dokuzuncu makalenin devamıdır, sayı 81, 10 Şaban 1277
82. "Muhâcirîn Komisyonu Tarafından Vârid Olan Varaka-i Mahsûsanın Sûretidir", sayı 82, 11 Şaban 1277
83. Yetmiş üçüncü makalenin devamıdır, sayı 83, 13 Şaban 1277
84. Yetmiş sekizinci makalenin devamıdır, sayı 84, 15 Şaban 1277
85. Seksen dördüncü makalenin devamıdır, sayı 85, 16 Şaban 1277
86. Seksen beşinci makalenin devamıdır, sayı 86, 17 Şaban 1277
87. Seksen altıncı makalenin devamıdır, sayı 87, 18 Şaban 1277
88. Sekseninci makalenin devamıdır, sayı 88, 20 Şaban 1277
89. "Volter'in Makâlâtından Tercüme Olunan Tabiat ile Bir Feylesofun Muhaveresi", sayı 89, 22 Şaban 1277
90. Seksen sekizinci makalenin devamıdır, sayı 90, 23 Şaban 1277
91. Seksen yedinci makalenin devamıdır, sayı 91, 24 Şaban 1277
92. Doksanıncı makalenin devamıdır, sayı 92, 25 Şaban 1277
93. "Pamuk Maddesine Dâir Bazı Malûmât", sayı 93, 27 Şaban 1277
94. "Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'de Pamuk Ziraatının Ne Derece Menâfii ve Muhasenâtı Mucib Olacağına Dâir", sayı 94, 29 Şaban 1277
95. Doksan ikinci makalenin devamıdır, sayı 95, 1 Ramazan 1277
96. "İngiltere Tebaasından Kalpazenlikle Mahkum Olan Biri hakkında", sayı 96, 2 Ramazan 1277

97. Doksan dördüncü makalenin devamıdır, sayı 97,
3 Ramazan 1277
98. Seksen üçüncü makalenin devamıdır, sayı 98,
5 Ramazan 1277
99. "Fakarât-ı Muhtelif", sayı 99, 7 Ramazan 1277
100. "Macaristan Tarihi Hakkındadır", sayı 100,
8 Ramazan 1277
101. Yüzüncü makalenin devamıdır, sayı 101, 9 Ramazan
1277
102. "Tiyatro Kelimesinin Etimolojik ve Tarihî Geliş-
mesi Hakkındadır", sayı 102, 10 Ramazan 1277
103. "Avrupa Devletlerinin Askerî Organizasyonu Hakkın-
dadır", sayı 103, 12 Ramazan 1277
104. Yüz üçüncü makalenin devamıdır, sayı 104, 14 Ramazan
1277
105. "Kostantinopl Gazetesi'nde Muharrer Olan Bir
Mektubun Tercemesidir", sayı 105, 15 Ramazan 1277
106. Yüz dördüncü makalenin devamıdır, sayı 106, 16
Ramazan 1277
107. Yüz altıncı makalenin devamıdır, sayı 107, 17
Ramazan 1277
108. Yüz yedinci makalenin devamıdır, sayı 108, 19
Ramazan 1277
109. "Avrupa Parlamento Meclislerine Dâirdir", sayı 109,
21 Ramazan 1277
110. "Avusturya Askerî Ahvâli Hakkındadır", sayı 110,
22 Ramazan 1277
111. Yüz onuncu makalenin devamıdır, sayı 111, 23 Ramazan
1277
112. "Avrupa Kuzey Denizi'nde Bulunan Erva İsimli Otuz
Beş Ada Hakkında Bilgi", sayı 112, 24 Ramazan 1277
113. Yüz onikinci makalenin devamıdır, sayı 113,
26 Ramazan 1277
114. "Gazetemizde Bayram'dan Sonra Batı Usûlü İlanlar
Verilecektir" duyurusu, sayı 114, 28 Ramazan 1277

115. Yüz ondördüncü makalenin devamıdır,sayı 115,
29 Ramazan 1277
116. "Kavâim-i Hakdiyye Çıkarılması Hakkındadır",sayı 116,
1 Şevval 1277
117. Doksan sekizinci makalenin devamıdır,sayı 117,
4 Şevval 1277
118. Yüz onbirinci makalenin devamıdır,sayı 118,
6 Şevval 1277
- 119.Yüz onsekizinci makalenin devamıdır,sayı 119,
7 Şevval 1277
120. Yüz ondokuzuncu makalenin devamıdır,sayı 120,
8 Şevval 1277
121. "Napolyon Tarihi",sayı 121,10 Şevvel 1277
122. "Bazı Fakarât-ı Muhtasara ve Napolyon Tarihi'nin
Devamı",sayı 122, 12 Şevval 1277
123. "Kumpanyaların Emniyetsizliği Hakkındadır",sayı 123,
13 Şevval 1277
124. Doksan birinci makalenin devamıdır,sayı 124,
14 Şevval 1277
125. Yüz yirmiikinci makalenin devamıdır, sayı 125,
15 Şevval 1277
126. "Amerika Hakkında Bilgi ve Napolyon Tarihi'nin
Devamı",sayı 126,17 Şevval 1277
127. Yüz yirmi altıncı makalenin devamıdır, sayı 127,
19 Şevval 1277
128. "Fakarât-ı Muhtelife",sayı 128,20 Şevval 1277
129. Yüz yirmi yedinci makalenin devamıdır,sayı 129,
21 Şevval 1277
130. Yüz on yedinci makalenin devamıdır, sayı 130,
22 Şevval 1277
131. Yüz yirmi dokuzuncu makalenin devamıdır,sayı 131
26 Şevval 1277
132. Yüz otuz birinci makalenin devamıdır, sayı 132,
27 Şevval 1277

133. Yüz otuz ikinci makalenin devamıdır, sayı 133,
28 Şevval 1277
134. Yüz otuz üçüncü makalenin devamıdır, sayı 134,
29 Şevval 1277
135. Yüz yirmi dördüncü makalenin devamıdır, sayı 135,
1 Zi'l-Kaade 1277
136. Yüz otuz beşinci makalenin devamıdır, sayı 136,
3 Zi'l-Kaade 1277
137. Yüz otuz altıncı ve yüz otuz dördüncü makalelerin
devamıdır, sayı 137, 4 Zi'l-Kaade 1277
138. "Dersaadet'de ve Taşralarda Vuku Bulan Esbâb-ı
Töhmüt ve Cinâyet Haklarında Hükm Olunan Cezanın
Derecât ve Keyfiyyâtına Dâirdir" ve Napolyon Tarihi
devam eder, sayı 138, 5 Zi'l-Kaade 1277
139. Yüz otuz sekizinci makalenin devamıdır, sayı 139,
6 Zi'l-Kaade 1277
140. "Çemberlitaşlı Nuri Efendi Tarafından Gönderilen
Mektubun Sûretidir" ve yüz otuz dokuzuncu makale
devam eder, sayı 140, 8 Zi'l-Kaade 1277
141. Yüz otuz dokuzuncu makaledeki Napolyon Tarihi'nden
devam, sayı 141, 10 Zi'l-Kaade 1277
142. Yüz kırk birinci makalenin devamıdır, sayı 142,
11 Zi'l-Kaade 1277
143. Yüz kırk ikinci makalenin devamıdır, sayı 143,
12 Zi'l-Kaade 1277
144. Yüz kırk üçüncü makalenin devamıdır, sayı 144,
13 Zi'l-Kaade 1277
145. "Firavun Tepelerine Dâir Bazı Malûmâtıdır", sayı 145,
15 Zi'l-Kaade 1277
146. Yüz kırk dördüncü makalenin devamıdır, sayı 146,
17 Zi'l-Kaade 1277
147. "İngiltere, Fransa, İtalya Başkanları hakkında" ve
Napolyon Tarihi'nden devam, sayı 147, 18 Zi'l-Kaade
1277

148. Yüz kırk yedinci makaledeki Napolyon Tarihi'nden devam, sayı 148,19 Zi'l-Kaade 1277
149. Yok
150. Yüz kırk sekizinci makalenin devamıdır,sayı 150, 22 Zi'l-Kaade 1277
151. Yüz ellinci makalenin devamıdır,sayı 151, 24 Zi'l-Kaade 1277
152. Yüz kırkinci ve yüz elli birinci makalelerin devamıdır,sayı 152, 25 Zi'l-Kaade 1277
153. Yüz elli ikinci sayıda yer alan makalelerin devamıdır, sayı 153, 26 Zi'l-Kaade 1277
154. Yüz elli üçüncü sayıda yer alan makalelerin devamıdır, sayı 154,27 Zi'l-Kaade 1277
155. Yüz elli dördüncü makalenin devamıdır, sayı 155, 29 Zi'l-Kaade 1277
156. Napolyon Tarihi'nin devamıdır,sayı 156, 2 Zi'l-Hicce 1277
157. Yüz elli altıncı makalenin devamıdır,sayı 157, 3 Zi'l-Hicce 1277
158. Yüz elli yedinci makalenin devamıdır,sayı 158, 4 Zi'l-Hicce 1277
159. "Belediye Sanatının İcrasına Dâir Nizamnâmedir", sayı 159, 5 Zi'l-Hicce 1277
160. Yüz elli sekizinci makalenin devamıdır,sayı 160, 7 Zi'l-Hicce 1277
161. Yüz otuz yedinci makaledeki "Bir Sârik" konusunun devamıdır, sayı 161,9 Zi'l-Hicce 1277
162. Yok
163. Yüz altmışıncı makalenin devamıdır, sayı 163, 16 Zi'l-Hicce 1277
164. Yüz altmış üçüncü makalenin devamıdır,sayı 164, 18 Zi'l-Hicce 1277
165. Yüz altmış dördüncü makalenin devamıdır,sayı 165, 19 Zi'l-hicce 1277
166. "Bir Bendin Tercümesi",sayı 166,21 Zi'l-Hicce 1277

167. Yüz altmış beşinci makalenin devamıdır, sayı 167,
23 Zi'l-Hicce 1277
168. Yüz altmış yedinci makalenin devamıdır, sayı 168,
24 Zi'l-Hicce 1277
169. Yüz altmış sekizinci makalenin devamıdır, sayı 169,
25 Zi'l-Hicce 1277
170. "Times Gazetesi'nin Derc Eylemiş Olduğu Mektubun
Tercümesidir",sayı 170, 28 Zi'l-Hicce 1277
171. Yüz altmış dokuzuncu makalenin devamıdır, sayı 171,
30 Zi'l-Hicce 1277
172. "Sâmi Paşa'nın Takdîm Ettigi Fârihidir",sayı 172,
1 Muharrem 1278
173. Yüz yetmiş birinci makalenin devamıdır,sayı 173,
2 Muharrem 1278
174. Yüz yetmiş üçüncü makalenin devamıdır, sayı 174,
3 Muharrem 1278
175. Yüz yetmiş dördüncü makalenin devamıdır,sayı 175,
5 Muharrem 1278
176. Yüz yetmiş beşinci makalenin devamıdır, sayı 176,
7 Muharrem 1278
177. Yüz yetmiş altıncı makalenin devamıdır, sayı 177,
8 Muharrem 1278
178. Yüz yetmiş yedinci makalenin devamıdır, sayı 178,
9 Muharrem 1278
179. Yüz yetmiş sekizinci makalenin devamıdır,sayı 179,
10 Muharrem 1278
180. Yüz yetmiş dokuzuncu makalenin devamıdır, sayı 180,
12 Muharrem 1278
181. Yüz sekseninci makalenin devamıdır, sayı 181,
14 Muharrem, 1278
182. "Zabıtaca Meni Lâzım Gelen Nevâdd hakkında Zâbıtâ
Memûrlarıyla Âsâkir-i Zabtiyyeye Verilecek Tâlimât
Suretidir",sayı 182, 15 Muharrem 1278

183. Yüz seksen ikinci makalenin devamıdır, sayı 183,
16 Muharrem 1278
184. Yüz seksen birinci makalenin devamıdır, sayı 184,
17 Muharrem 1278
185. Yüz seksen dördüncü makalenin devamıdır, sayı 185,
19 Muharrem 1278
186. Yüz seksen beşinci makalenin devamıdır, sayı 186,
21 Muharrem 1278
187. Yüz seksen altıncı makalenin devamıdır, sayı 187,
22 Muharrem 1278
188. Yüz seksen yedinci makalenin devamıdır, sayı 188,
23 Muharrem 1278
189. Yüz seksen sekizinci makalenin devamıdır, sayı 189,
24 Muharrem 1278
190. Yüz seksen dokuzuncu makalenin devamıdır, sayı 190,
26 Muharrem 1278
191. "Roma Hükümdarlarının Fütühâtlarından Sonra
Tertîb Etmiş Oldukları Oyunlara Dâir", sayı 191,
29 Muharrem 1278
192. "Çeliğe Dâir Bazı Malûmât", sayı 192, 30 Muharrem
1278
193. Yüz doksan ikinci makalenin devamıdır, sayı 193,
1 Safer 1278
194. "Dilsiz ve Sağırlar Hakkındadır", sayı 194, 3 Safer
1278
195. Yüz altmış birinci makalenin devamıdır, sayı 195,
5 Safer 1278
196. Yüz doksan beşinci makalenin devamıdır, sayı 196,
6 Safer 1278
197. "Fakarât-ı Muhtasara", sayı 197, 7 Safer 1278
198. "Sudan Ahvâline Dâirdir", sayı 198, 8 Safer 1278
199. Yüz doksan sekizinci makalenin devamıdır, sayı 199,
10 Safer 1278
200. Yüz doksan dokuzuncu makalenin devamıdır, sayı 200,
12 Safer 1278

**Ek IV: Münif Efendi'nin Hazine-i Evrak'ta
Neredilmi Olan Makalelerinin Listesi**

MÜNİF EFENDİ'NİN HAZİNE-İ EVRAK'TA
NEŞREDİLMİŞ OLAN MAKALELERİNİN TAM BİR LİSTESİ

1. "Âdâb-ı Satranç",1297, sayı 1, s.3-8
2. "Küfrih Nüya Görmenin Çaresi",1297,sayı 3,s.34-38
3. "Mevt",1297,sayı 5,s.65-67
4. "Ümit Burnundan bir Mektub",1297, sayı 5,s.73-75
5. Münif Efendi'nin 1287'de Antep'i Ziyâretinden İst-
tanbul'a Dönüşünde Antep Ediplerinden Hazırcızâde Meh-
met Ağa'ya Yazdığı Mektup,1297,sayı 6,s.81-82
6. "Penan Adası hakkında Malûmât",1297, sayı 7,s.97-99
7. "Penan Adası hakkında Malûmât",1297, sayı 8,s.113-115
8. "Penanlı Seyyid Muhammed Sâid Efendi'nin Çin Hema-
likine Dâir Verdiği Bazı Malûmât",1297,sayı 10,s.145-
149
- 9."Penanlı Seyyid Muhammed Sâid Efendi'nin Borneo
Adası'na Dâir Verdiği Malûmât",1297, sayı 11, s.161-
164
10. "Penanlı Seyyid Muhammed Sâid Efendi'nin Cezâyir-i
Bahr-i Muhîta Dâir Verdiği Bazı Malûmât",1297, sayı 13,
s.193-196
11. "Makâmât-ı Harîrî Tercemesinden Birinci Makâme,
Sanaiyye",1297,sayı 14,s.209-213
12. "Seyyid Muhammed Sâid Efendi'nin Panan'a Uğrayan
Vapurlara ve Çin Muhacirlerine Dâir Verdiği Bazı Mâ-
lûmât",1297, sayı 17,s.257-260

13. "Çin'de Bulunan Ehl-i Islâm",1297,sayı 19,s.299-302
14. "Bu Âlem-i Dünya Nev-i İnsana Nisbetle Bir Misâfirhâne Olduğunu Mutazammin Fransa Beşâhir-i Udebâsından Craetari'nin Eser-i Hâmesi Olan Bir Nakale-i Hikmet-i Isâlenin Tercümesidir",1297,sayı 40,s.625-629
15. Münif Paşa Hazretleri Tarafından Tercüme Edilen Bir Mektub, 1297,sayı 41,s.641-647
16. İkinci Mektub,1298,sayı 1,s.7-11
17. Üçüncü Mektub,1298,sayı 2,s.17-20
- 18."Hayatın Şerefine Dâir Amerikalıların Tertîb Etmiş Oldukları Bir Kita-yı Manzumun Kesren Tercümesidir",1298,sayı 6,s.82-83

Ek V: Adât-ı Ümem

Millet Kütüphanesi

(Ali Emiri Derlemesi)

No: 404

ع

بو اَنَاب صيف باء رصو ملك حفظ و سبب و بهيئ نفع
 با و ص بر لبي ك و برده ا نظره نا ربي ها و سه
 نا ربيك و ص ما بصري نا و سه - زهر صر - بيه فارسي ، ريل
 بهمه ا باني رسايره وارده

نهیست شرافت سیرت اشرف

لقمه ارشاد بکم فایده
کار و نمان بعد از فایده

فلق عالم همه درین کارند
رد بوی هم و خیال خود دارند

همه نذر خدا پرستی و نشن
نیک آرز صفت خدا را بر آید

ز آن فایده طراز انبیا در
لهزه گوید لطف نیکو دارد

الشیر فزونی و بنام

یار از یار فلق کرد و خو
میوه از میوه نیک آید و بو

سیرت و سیرت سیرت سیرت

سیرت سیرت سیرت

سیرت

سیرت سیرت سیرت

سیرت

سیرت

سیرت

سیرت

سیرت

سیرت

سیرت

سیرت

سیرت

سیرت

سیرت

سیرت

سیرت

سیرت

گردد و در دوره بر زبان آورده که خان سنجک چرخه ملک و بکریم

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

و در صورت برینکه احمد مکرمل

Samuel

Reple misonemly on Highkhat

توسعه یافته ایروانی است

Abanostoin

ایران

توسعه یافته ایروانی است

Sydon

Stokkatt

قطر

مقواتان برتاسه بزونه صوبه نوبه نوبه

والسی الاپی تا در وقت اینه برتاسه

اولنه و سب نوبه ایروانی

ایروانی و برتاسه نوبه ایروانی

Dangie

Samuel

ایروانی توسه یافته ایروانی

توسعه یافته ایروانی

توسعه یافته ایروانی

توسعه یافته ایروانی

توسعه یافته ایروانی

توسعه یافته ایروانی

توسعه یافته ایروانی

توسعه یافته ایروانی

توسعه یافته ایروانی

توسعه یافته ایروانی

Dangie

iv
 statement.

Remember De gorges. have some
 make a *Sten* *Sten* *Sten* *Sten*
 as shown at our company. See
 factory his *Sten* *Sten* *Sten* *Sten*
 the site *Sten* *Sten* *Sten* *Sten*

M. Frempe a constaté qu'il
 n'y avait de file à la mer
 que juste sous son canon
 et que de charbon; qu'il
 n'y avait de rien plus sur
 les autres sa ligne, pour
 qu'il n'y avait rien
 que impossible pour un
 autre grande quantité d'eau
 et. On a retenu ici, en
 effet, dans les conditions de la
 file à la mer de l'incon-
 nue.

Il suffit de voir à
 l'œil par un fil métallique à
 l'air pour que cela se verra.

Ek VI: İngiltere Tarihi'nden Birkaç Yaprak

Millet Kütüphanesi

No: 65

انگلوستان و تاریخ

فصل اول

قیمت انگلستان و سایر جزایر آن

بر پایهٔ تاریخ نگارینان و نگارندگان نظر اولانند و نظر اولانند

مردمان و سادات و سایرینان و سایرینان و سایرینان

انگلیسی و سایرینان و سایرینان و سایرینان

نظام اولان و سایرینان و سایرینان و سایرینان

و سایرینان و سایرینان و سایرینان و سایرینان

و سایرینان و سایرینان و سایرینان و سایرینان

و سایرینان و سایرینان و سایرینان و سایرینان

و سایرینان و سایرینان و سایرینان و سایرینان

و سایرینان و سایرینان و سایرینان و سایرینان

نظام اولان و سایرینان و سایرینان و سایرینان

و سایرینان و سایرینان و سایرینان و سایرینان

و سایرینان و سایرینان و سایرینان و سایرینان

و سایرینان و سایرینان و سایرینان و سایرینان

و سایرینان و سایرینان و سایرینان و سایرینان

و سایرینان و سایرینان و سایرینان و سایرینان

و سایرینان و سایرینان و سایرینان و سایرینان

و سایرینان و سایرینان و سایرینان و سایرینان

و سایرینان و سایرینان و سایرینان و سایرینان

و سایرینان و سایرینان و سایرینان و سایرینان

و سایرینان و سایرینان و سایرینان و سایرینان

و سایرینان و سایرینان و سایرینان و سایرینان

و سایرینان و سایرینان و سایرینان و سایرینان

و سایرینان و سایرینان و سایرینان و سایرینان

صیغه فاعله انجیر بدم الکلی و می به اینجی انجیر
 یا خود او می آدم بولندی . بوی که بگردد اولی و سلم
 اولی طاعت بزم و یک اور سامان ایجه در سل به سر
 کردی ایچیه صافیه و شمری اینیه انزه مک
 و کشف صغیر کله به با عدله و عبرت ایله لکنه بی
 اولی فلیح بعد اولی بدمیه انزه باده ایچیه ای
 و ملک سنده کبر ایچیه ایچیه اولی اعیانه نوسانه
 باده نوب اولی روی و ایچیه سفاه اولی طبعیه
 سینه اولی فلیح ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه
 اولی ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه
 ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه
 ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه

هفتاد سزای اولی در فضیلت ایچیه ایچیه ایچیه
 ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه
 ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه
 ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه
 ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه
 ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه
 ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه
 ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه
 ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه
 ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه
 ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه
 ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه ایچیه

۲۹

بهری است محله کوته باندینی و نه بر نور مظهری و این

وصف اوصاف غیر اینکله و اگرچه سینه اوله که بود

سکینه و طول ابد و همچنین بر پایه اینه غیر از اوله

تقلیم ایزد روی و است بر روی و سکینه اوله که بر اوله

بهری سینه اوله روی

در میر طارانی اوله عبادت که هر زعفریم تر است محله

مکار با ایزد روی که روز اوله بر پایه حلاله و سکینه

عبادت که سکینه بجهت کت کوزه سینه اوله نام مکار اوله

کسب جدول اول نام کرده است و سکینه و غیره سکینه اوله

بسیار عیب انگار اوله و این سکینه و سکینه اوله سکینه

این سکینه سکینه و سکینه و سکینه و سکینه و سکینه

سکینه و سکینه و سکینه و سکینه و سکینه و سکینه

سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه

سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه

سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه

سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه

سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه

سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه

سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه

سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه

سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه

سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه

سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه

سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه سکینه

وضع بوطرفه سرك ابر و كرمه سى طمشى و بده
 خمر طرسى و شنبه اوى سده رفته . در برابر موهود اولين
 انگيزه زلفه چي حاله منجه در و بيلم صفيه بصره
 لقمه بزج بوشه بر شا بودر

مودر طمشى سركه ام نيشه اول و سلاور چوله زينه من اوله
 زوك سيار اباينه انگيره و بيقه زينه بيا من بولوشه
 چلبي كند من سلك صمدنى خط و سه طره زه اوله انت
 ايشه زينم بر طراشك صا بو سلكه ابرو . نكره نوك سيار اول
 اتا جا اوله كوكال نيشه رفته زار سكه نيم اجمه اوله
 قانسده و انم ياقه چانو اطوارى صا صا صا
 كلنجي و نوره بجه امرد او ايشه اوره و اوله بجه
 صا بجه ايشه اوله اها بيشك نيم غنچه زان اوله
 ستره و ايشه لايينه اوده نيشه نيم سلكه و نوره
 رص خط و انم رصم ابرى

كزنه چا براسه اوله ضار اوله با سزه اشكال اجمود
 نه اوله لايينه ايشه انظر به انت اجه به دلورى
 در برابر و كرمه اوره زه قلوه مودر لوى ستر بر طراشك
 ياره صمدنى خط انگيره اوله انت اجه نوره
 انظر صمدنى خط ايشه انت اجه بجه بونك كرو اوله
 با اجه كرمه صا اودا ايشه صا نيم دكلور . خلكه
 با سده رص و در برابر اوله ايشه صمدنى خط
 زينه و صمدنى خط انگيره اوله انت اجه نوره
 كزنه
 زينه و صمدنى خط انگيره اوله انت اجه نوره
 با سده رص و در برابر اوله ايشه صمدنى خط
 زينه و صمدنى خط انگيره اوله انت اجه نوره
 كزنه
 زينه و صمدنى خط انگيره اوله انت اجه نوره
 با سده رص و در برابر اوله ايشه صمدنى خط
 زينه و صمدنى خط انگيره اوله انت اجه نوره
 كزنه

زينه و صمدنى خط انگيره اوله انت اجه نوره
 با سده رص و در برابر اوله ايشه صمدنى خط
 زينه و صمدنى خط انگيره اوله انت اجه نوره
 كزنه
 زينه و صمدنى خط انگيره اوله انت اجه نوره
 با سده رص و در برابر اوله ايشه صمدنى خط
 زينه و صمدنى خط انگيره اوله انت اجه نوره
 كزنه
 زينه و صمدنى خط انگيره اوله انت اجه نوره
 با سده رص و در برابر اوله ايشه صمدنى خط
 زينه و صمدنى خط انگيره اوله انت اجه نوره
 كزنه
 زينه و صمدنى خط انگيره اوله انت اجه نوره
 با سده رص و در برابر اوله ايشه صمدنى خط
 زينه و صمدنى خط انگيره اوله انت اجه نوره
 كزنه
 زينه و صمدنى خط انگيره اوله انت اجه نوره
 با سده رص و در برابر اوله ايشه صمدنى خط
 زينه و صمدنى خط انگيره اوله انت اجه نوره
 كزنه

۷۱ ۷۰

ایران عهدا بودی .

فقیه سنیانیه صاحب کتب بسیار کرده بودند - انورنگی

و اندرین بین علم کوشیده گزینی نباشی برهمنیه به سواد سواد

ایلم اندرین جندوز (کامالیه) نام گمب اختیاب آینه بودیم

غایبه و شجیع به سوال ایلم ربک اندوسی و زلیخ یافته اند

عبارت ، فاکتور ، دوسا لوار و سید شیبانی می به ایلم شیک

گوزنده شای می به ، در سلاطین فیز دوسه ایلمه ن روضه

در بلاط بزرگ - ایضا ایلم اسکندر بزرگ چون گوزنده از فلوله

در سید به با ستروری . گوزنده می به . رده ایلمه به سید ایلمه

گت کلنده واقع ستروری نام کلامه در وسعتی طیزه کله سینه

میرتیه نام سترنده به و کوشیده کوشنده و سینه کلنده نام

ایلمه ایلمه ایلمه ایلمه ایلمه کلنده ایلمه کلنده شجیع کله

یک می به - ایلمه کلنده ایلمه کلنده ایلمه کلنده

نظم غنیه کله ایلمه کلنده ایلمه کلنده ایلمه کلنده

بنا عهد رسول سید بود گویه سار نظر کس و در ایلمه

عبارت انگلنده ایلمه ایلمه کلنده کلنده کلنده کلنده

ساعتی قدر ایلمه کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده

اه بر طینه ایلمه کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده

ایلمه کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده

زول سینه برهمنیه ایلمه کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده

ایلمه کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده

بر طینه کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده

سرای عکری کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده

در خنده کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده

و سینه کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده

کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده

کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده

کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده کلنده

و به این امید بود که در هر بار برایت بود که لایق

مکن و از سگداری تو ای ملک در نظر من از لایق و از لایق

اصلاح و جهت ابرام و همچنین امر منته و همچنین

و سینه منظره بر این اید و در هر بار در هر بار در هر بار

ایند منظره در این اید لطیفی و همچنین در هر بار

از این اولی بودی علم امره خطه اهل منظره

منبر اید و در هر بار در هر بار در هر بار

در هر بار در هر بار در هر بار در هر بار

خدا بود نام در هر بار در هر بار در هر بار

و در هر بار در هر بار در هر بار در هر بار

و در هر بار در هر بار در هر بار در هر بار

و در هر بار در هر بار در هر بار در هر بار

و در هر بار در هر بار در هر بار در هر بار

و در هر بار در هر بار در هر بار در هر بار

در هر بار در هر بار در هر بار در هر بار

و در هر بار در هر بار در هر بار در هر بار

و در هر بار در هر بار در هر بار در هر بار

و در هر بار در هر بار در هر بار در هر بار

و در هر بار در هر بار در هر بار در هر بار

و در هر بار در هر بار در هر بار در هر بار

و در هر بار در هر بار در هر بار در هر بار

و در هر بار در هر بار در هر بار در هر بار

و در هر بار در هر بار در هر بار در هر بار

و در هر بار در هر بار در هر بار در هر بار

و در هر بار در هر بار در هر بار در هر بار

و در هر بار در هر بار در هر بار در هر بار

و در هر بار در هر بار در هر بار در هر بار

و در هر بار در هر بار در هر بار در هر بار

میرختا رسانیده دهانه دریا رسیده برگرد بسرف دریا
 تمام ایزد رسد لکن کوزه در مطهر بجای رسد و مال برسد
 هر دو بنامند آوردن شمار اهل کیم را در حساب عیاشی و اطلاع
 ایدین نفع دارند گذردی و مایوس و رسد در مطهر
 در وقت ظهر تا صبح برده و طهر بر سر برده
 نکره تا آرزوی صلاح رسد ایستادن در روز یا شام و در
 آنگاه بنامند ایضا مکه رسد و در روز یا شام رسد
 مکه رسد در روز یا شام رسد ایضا مکه رسد
 با شاد که در وقت اطلاع بنامند رسد ایضا مکه رسد
 مع بنامند بر ملائم را هزاره که بر سر رسد ایضا مکه رسد
 تا آنکه صبح آید یک تفسیر ازین رسد ایضا مکه رسد
 نفع اطلاع در هر وقت بر ملائم رسد ایضا مکه رسد
 اسد رسد بر سر رسد ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد
 بر یکی رسد ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد

در روز یا شام رسد ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد
 ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد
 ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد
 ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد
 ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد
 ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد
 ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد
 ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد
 ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد
 ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد
 ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد
 ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد
 ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد
 ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد
 ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد
 ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد ایضا مکه رسد

۷۷

بر نام که اینک خدیوینند و در میان صفت و نوم و نامین
 بنام اند جلی و اعدام انیبر. سنجوسی اوردند که رسم
 و نغمه و به راجح میاید امین اوزاره نفت ایلی بود
 مری کردار و در بخت نغمه و به راجح اوزاره انیبر
 بر کلمه چو ما نیست صوره اوزاره انیبر بجای
 اینک اوله جمله
 اوله انیبر کریمه برت بر صیحه کوهه ای می در شاه
 در راه انیبر هم عماره با بیازینه و در اوزاره
 بعضی بنیادهای فیه میباشند
 در راه و افزوده افشارت در صفت و نغمه ای بر کلیمه نامه
 که خبر در میاید انیبر اوله صیحه نامه ای در صفت
 و چه تراجم نغمه کلیمه و به نغمه ای در صفت
 امین

در میان که ساخته نغمه کنه از انیبر اوزاره ایلی
 نغمه عنوان مکرر علم صوره بر صفت نامه اولی
 به بر پله بر نام انیبر و به راجح با نام انیبر
 و در صورت اسرار که انیبر اوله اوله بوارب
 نام و نامی انیبر در نظر ایلی در و اوله انیبر
 انیبر نامه انیبر که گویی که نام بر و اوله انیبر
 اسم صیحه صیحه بر نامه صیحه اولی و در صیحه ایلی
 اسم صیحه اوله اولی انیبر . به و اوله
 انیبر انتقام و انیبر بر پله و انیبر اوله
 در و اوله نام انیبر ایلی که نامی مکرر کلیمه
 اوله طور انیبر در و اوله مکرر در و اوله
 در و اوله نام انیبر اوله مکرر در و اوله
 کلیمه نام انیبر اوله مکرر در و اوله

۴۸

وختی که در روز اولی و زنی خود فانی و جویید

بره با من تهنیت بزن و من سوره اربعه را بخوان

سوره قلمه که کل صید و کله نند از اینها که صید

بهر روی. ا. مخصوص بی بی زینب و سه نفر از اولاد

باید (در ساری حالتها) اینها را بخواند. ب. در وقت

خیمه صحرای و اسب به جود نام الله

بوده. صفی اولاد که بختی با الله بدین اسامی خواند

و در خانه خود و گزروه بگردانند. ع. در وقت

الطیبات و الاشیاء الا که بگویند سه آمده الا با شیء

ا. در وقتها اولی که بعد از نماز صلاه کرده سه نوبت

خواند و از اهل بیت خود. ب. در وقتها اولی که بعد از نماز

در وقتها اولی که بعد از نماز صلاه کرده سه نوبت

یا سه کلاه سه نوبت صلاه کرده سه نوبت

بیت با خود برده با اهل بیت و در روز اول

در وقتها اولی که بعد از نماز صلاه کرده سه نوبت

خواند و از اهل بیت خود. ب. در وقتها اولی که بعد از نماز

در وقتها اولی که بعد از نماز صلاه کرده سه نوبت

یا سه کلاه سه نوبت صلاه کرده سه نوبت

بیت با خود برده با اهل بیت و در روز اول

در وقتها اولی که بعد از نماز صلاه کرده سه نوبت

یا سه کلاه سه نوبت صلاه کرده سه نوبت

بیت با خود برده با اهل بیت و در روز اول

در وقتها اولی که بعد از نماز صلاه کرده سه نوبت

یا سه کلاه سه نوبت صلاه کرده سه نوبت

بیت با خود برده با اهل بیت و در روز اول

در وقتها اولی که بعد از نماز صلاه کرده سه نوبت

یا سه کلاه سه نوبت صلاه کرده سه نوبت

بیت با خود برده با اهل بیت و در روز اول

۴۸

ظلم اند ایزان خضر خیره اندر . نفعه را بجهه دنی

بر آنچه در اولین کجا بر طاعتی در تویم خیم برای اوزده

رویا در طاعتی تمام ایزان خیم ایزان اولی در سالها موافق

صفت اولی او و کوزاری بر طاعتی ایزان اولی در

اعمال ایزان اولی

نیک سیزان خیره کجا بدایه ایزان اولی در سالها

حکام قدر اولی اوزده اولی در سالها

مرد ایزان خیم ایزان اولی در سالها

نیزه بر وضع رسد با خیم ایزان اولی در سالها

اصلاح سالها خیم ایزان اولی در سالها

مسح امور خیم ایزان اولی در سالها

راستکاری عدوی ایزان اولی در سالها

نوسا خیم ایزان اولی در سالها

دریم طاعتی ایزان اولی در سالها

می خیم ایزان اولی در سالها

دری طاعتی ایزان اولی در سالها

رفتی خیم ایزان اولی در سالها

نیم ایزان اولی در سالها

یک ده ایزان اولی در سالها

ایصال ضاره با خیم ایزان اولی در سالها

دری طاعتی ایزان اولی در سالها

نیم ایزان اولی در سالها

باری ایزان اولی در سالها

کوزاری ایزان اولی در سالها

میل ایزان اولی در سالها

ایزاد رسد اولی در سالها

توسه و تار و بره بر سینه و در روزی که بر سینه زده

بسیار گویید که در روز اول که سینه را بخیزد گویید که در

دو روز اول که سینه را بخیزد گویید که در روز اول که سینه را

در سینه زده و تقویت سینه را زنی که از دم اولادش نام

و زود با یکدیگر با سینه بخیزد و سینه را بخیزد و سینه

در روز اول که سینه را زنی که از دم اولادش نام

سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه

سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه

سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه

سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه

سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه

سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه

سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه

سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه

بر سینه زده و سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه

سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه

سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه

سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه

سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه

سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه

سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه

سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه

سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه

سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه

سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه

سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه

سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه

سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه را بخیزد و سینه

وگر آنکه در نوم ازین بنی باشد که در آنکه در آنکه

به قیوم برآید

فصل ثانی

انگیزه نیک و نیکوئی است که در آنکه در آنکه

در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه

بر آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه

در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه

در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه

در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه

در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه

در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه

در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه

در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه

در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه

در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه

در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه

در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه

در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه

در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه

در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه

در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه

در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه

در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه

در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه در آنکه

اول

۴۰

سید

بجایگاه دستماله بزرگه با جمع و بیرون اتمام و بیاید
نصیب هلاک آنچه بدینجه برچاره بگذرد " نفعه دون لور انشیر

بد اینه اهدا دادای اینه سر کج بود بوزن بی به ضمه

دردی اولاد زنده بگفته اند ضمه اینه ضمه اینه بینه براری . ضمه

روانیه بریلاد سر مال خکله از اینه به تاب اولاد بینه و ضمه

ایده ضمه کله و بیزی نکلنیه و ضمه بگفته بگفته بگفته

کاره و اضرفین سازونه اینها زلفه زنده و بر اینه

دو بجه اینه بینه بریلاد اولاد

لاجه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه

لفظیه و لغتیا بگفته بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه

بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه

اسمیک اینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه

رضی لفظیه مال جزیره بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه

انت و ذره این بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه

نه نکلنیه خنده طوفه بینه اینه بگفته نکلنیه کله و کله

ساخته و نکلنیه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه

بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه

ایده بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه

بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه

بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه

بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه

بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه

بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه

بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه

بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه

بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه

بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه

بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه بینه

برینا بد صفتی و اندوه و طاریه درینا بد صفتی

ای

گوناگون رانده بودی اولی و بعد در صفت بودی و در حال

سختی عجزه عقل افزوده باشد بظلم و ستمی او را در کمال

رویا سستی بودی صافه و با تمام از اندک سوختی و در حال

بوی تم گوید صفتی بودی در صفتی بودی در صفتی بودی

و در ستم بودی در صفتی بودی در صفتی بودی

و برای در حال بیایا بودی در صفتی بودی

مورد رسیده اند بزم کهنی در صفتی بودی در صفتی بودی

و نشانه اول علم الهی بودی در صفتی بودی در صفتی بودی

ای به سخوت و بر طره صفتی بودی در صفتی بودی

و ای صفتی بودی در صفتی بودی در صفتی بودی

و صفتی بودی در صفتی بودی در صفتی بودی

و صفتی بودی در صفتی بودی در صفتی بودی

دره و دره اولی و اولی بودی در صفتی بودی

در صفتی بودی در صفتی بودی در صفتی بودی

در صفتی بودی در صفتی بودی در صفتی بودی

در صفتی بودی در صفتی بودی در صفتی بودی

در صفتی بودی در صفتی بودی در صفتی بودی

در صفتی بودی در صفتی بودی در صفتی بودی

در صفتی بودی در صفتی بودی در صفتی بودی

در صفتی بودی در صفتی بودی در صفتی بودی

در صفتی بودی در صفتی بودی در صفتی بودی

در صفتی بودی در صفتی بودی در صفتی بودی

در صفتی بودی در صفتی بودی در صفتی بودی

در صفتی بودی در صفتی بودی در صفتی بودی

در صفتی بودی در صفتی بودی در صفتی بودی

در صفتی بودی در صفتی بودی در صفتی بودی

فردی الهی بزرگ بنای الهی - همه نفر مذکور

مفصل کلمه وقتی از کلمه مفصل از ایند الهی گفته
مفصل کلمه

بهرین سخاوت و ذهنی هر چه مراد از این الهی بودی اولی
بهرین سخاوت

بر هر حال الهی اولی که اولی - همه مفصل بر این الهی
بر هر حال

بهرین بزرگ بودی هر چه مراد از این الهی بودی اولی
بهرین بزرگ

بهرین بزرگ بودی هر چه مراد از این الهی بودی اولی
بهرین بزرگ

مفصل کلمه وقتی از کلمه مفصل از ایند الهی گفته
مفصل کلمه

مفصل کلمه وقتی از کلمه مفصل از ایند الهی گفته
مفصل کلمه

مفصل کلمه وقتی از کلمه مفصل از ایند الهی گفته
مفصل کلمه

مفصل کلمه وقتی از کلمه مفصل از ایند الهی گفته
مفصل کلمه

مفصل کلمه وقتی از کلمه مفصل از ایند الهی گفته
مفصل کلمه

مفصل کلمه وقتی از کلمه مفصل از ایند الهی گفته
مفصل کلمه

مفصل کلمه وقتی از کلمه مفصل از ایند الهی گفته
مفصل کلمه

مفصل کلمه وقتی از کلمه مفصل از ایند الهی گفته
مفصل کلمه

مفصل کلمه وقتی از کلمه مفصل از ایند الهی گفته
مفصل کلمه

مفصل کلمه وقتی از کلمه مفصل از ایند الهی گفته
مفصل کلمه

مفصل کلمه وقتی از کلمه مفصل از ایند الهی گفته
مفصل کلمه

مفصل کلمه وقتی از کلمه مفصل از ایند الهی گفته
مفصل کلمه

مفصل کلمه وقتی از کلمه مفصل از ایند الهی گفته
مفصل کلمه

مفصل کلمه وقتی از کلمه مفصل از ایند الهی گفته
مفصل کلمه

مفصل کلمه وقتی از کلمه مفصل از ایند الهی گفته
مفصل کلمه

مفصل کلمه وقتی از کلمه مفصل از ایند الهی گفته
مفصل کلمه

مفصل کلمه وقتی از کلمه مفصل از ایند الهی گفته
مفصل کلمه

مفصل کلمه وقتی از کلمه مفصل از ایند الهی گفته
مفصل کلمه

مفصل کلمه وقتی از کلمه مفصل از ایند الهی گفته
مفصل کلمه

مفصل کلمه وقتی از کلمه مفصل از ایند الهی گفته
مفصل کلمه

قرآن و حدیث و سایر کتب دینی

کتاب تفسیر قرآن مجید

کتاب احکام اسلام

کتاب تاریخ اسلام

کتاب سیرت انبیا

کتاب فقه امامیه

کتاب عقاید اسلامی

کتاب اخلاق اسلامی

کتاب حدیث صحیح

کتاب کرامت انبیا

کتاب معجزات انبیا

ولایت و امامت در اسلام

کتاب تاریخ ائمه اطهار

کتاب سیرت ائمه اطهار

کتاب مناقب ائمه اطهار

کتاب فضیلت ائمه اطهار

کتاب کرامت ائمه اطهار

کتاب معجزات ائمه اطهار

کتاب کرامت ائمه اطهار

کتاب معجزات ائمه اطهار

کتاب کرامت ائمه اطهار

کتاب معجزات ائمه اطهار

کتاب کرامت ائمه اطهار

عبدی، فلهذا المبرور طوبیاً من ستم
منه ایلم که ما
قد استخبروا به اورد هیچ دره فده جو صبر کوروم جیم کجست

بیتینضات منصفه کلک منصف علی اگر ایله الفقه
صمم منصفه کلک فاده ایلم روی م کفر کرب
بیتینضات منصفه کلک منصف علی اگر ایله الفقه

بیتینضات منصفه کلک منصف علی اگر ایله الفقه
صمم منصفه کلک فاده ایلم روی م کفر کرب
بیتینضات منصفه کلک منصف علی اگر ایله الفقه

بیتینضات منصفه کلک منصف علی اگر ایله الفقه
صمم منصفه کلک فاده ایلم روی م کفر کرب
بیتینضات منصفه کلک منصف علی اگر ایله الفقه

عبدی، فلهذا المبرور طوبیاً من ستم
منه ایلم که ما
قد استخبروا به اورد هیچ دره فده جو صبر کوروم جیم کجست

بیتینضات منصفه کلک منصف علی اگر ایله الفقه
صمم منصفه کلک فاده ایلم روی م کفر کرب
بیتینضات منصفه کلک منصف علی اگر ایله الفقه

بیتینضات منصفه کلک منصف علی اگر ایله الفقه
صمم منصفه کلک فاده ایلم روی م کفر کرب
بیتینضات منصفه کلک منصف علی اگر ایله الفقه

بیتینضات منصفه کلک منصف علی اگر ایله الفقه
صمم منصفه کلک فاده ایلم روی م کفر کرب
بیتینضات منصفه کلک منصف علی اگر ایله الفقه

نبا - برود - سابع - اهرام - ابد - مباح - اصب - طه - اهرام

فرمود بن غوث المبین حکم فرمود بر اینست که هر که از

فهرست برود - نه - صد - ابدال - ملام - ملام - ملام

دو بار سوره فاتحه بخواند بر او بیست و پنج

روز اول است - هر که نوبت اولی - بفرستد - در روز اول

و در هر روز اولی ملام سوره فاتحه بخواند بر او بیست و پنج

روز اولی ملام سوره فاتحه بخواند بر او بیست و پنج

و در هر روز اولی ملام سوره فاتحه بخواند بر او بیست و پنج

و در هر روز اولی ملام سوره فاتحه بخواند بر او بیست و پنج

و در هر روز اولی ملام سوره فاتحه بخواند بر او بیست و پنج

و در هر روز اولی ملام سوره فاتحه بخواند بر او بیست و پنج

و در هر روز اولی ملام سوره فاتحه بخواند بر او بیست و پنج

و در هر روز اولی ملام سوره فاتحه بخواند بر او بیست و پنج

و در هر روز اولی ملام سوره فاتحه بخواند بر او بیست و پنج

فرمود و اول سال را که طریقه انجام میدی انقدر از هر کسی

اولی - بفرستد - و تا از هر یک شادانه بر نیاید بخواند سوره

و بلاش مکتوبه - خدا برای مکتب اولی و مکتوبه

مکتوبه - خدا برای مکتب اولی و مکتوبه

مکتوبه - خدا برای مکتب اولی و مکتوبه

مکتوبه - خدا برای مکتب اولی و مکتوبه

مکتوبه - خدا برای مکتب اولی و مکتوبه

مکتوبه - خدا برای مکتب اولی و مکتوبه

مکتوبه - خدا برای مکتب اولی و مکتوبه

مکتوبه - خدا برای مکتب اولی و مکتوبه

مکتوبه - خدا برای مکتب اولی و مکتوبه

مکتوبه - خدا برای مکتب اولی و مکتوبه

مکتوبه - خدا برای مکتب اولی و مکتوبه

مکتوبه - خدا برای مکتب اولی و مکتوبه

برکه می در اجنه قدر برب برکه درمی افند ازده علم سنجیده
 اینک نفعه انگیزنده زیاده گویند کرده الهام بردها کرده
 ایزه صبر نشاء اله افندت وفاتنه ملک استخوان افند ازده
 اندولف ابد او بر او عفت ایام مگویند به یاد فاشه کدراک
 نالونه اولونه درله خصصه و صفا الکنزه سواصلی بخصه صفا
 وضع الکنزه وجهه بترتیبی قرالی بقره اولونه در اولون بر اقا صفا اولون
 وینانی درین ابینی کردنه تکلیف ایتر نفعه شانه خصصه بخصه
 بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه
 در اولون بزدن اولونه زیاده بندم قرب ایتر ملک حکم
 ایتر در وجه اولونه کردنی امروزه است و زیاده اولونی کسند
 اولونه ایتران هر طریقه اولونه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه
 بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه

۲۸

فصل ثالث

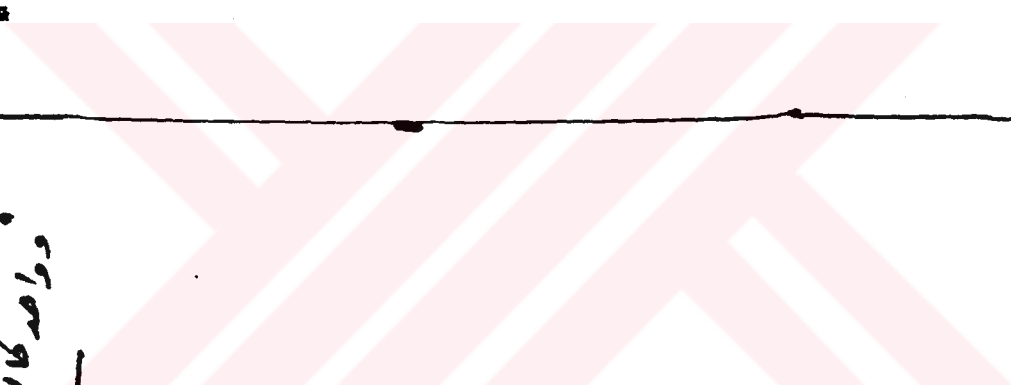
سنجیده اولون زمان مگویند یافته در
 برون اولون قرالی اولونه بکرمی اولون یافته بر همه اولون شانه حکم
 بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه
 درله اینک اولون درگاه گویند که درگاه اولون یافته بر همه اولون شانه حکم
 اینک نفعه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه
 اولون برون کوکله و سکوکی اولون یافته بر همه اولون شانه حکم
 الهام اولونه اولون یافته بر همه اولون شانه حکم
 نفعه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه
 اولونه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه
 درگاه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه
 بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه بخصه

گفته ایجا و ناما مسه اوله بنده مودرگی به به باله ایلم چو
 یازده و بیله طلع اولدو عده اولسه یازده ج العودن یازده
 استون بر یازده خیمه چیت اجیمه واره له بنورده
 حکم سزله دردیونه لوقیسی ده اوله ج اوزسی اولدوره
 بولدی بو اکی صیحه دیریم دیری العودده اولدوره بر صابم اولدوره
 یازده فیدله اولدورکه باندوره و صیده کیمه کیمه بالاکلامه
 شکر کنی الی و نه هرزه جیمه بکیمه باف اتقاری اولدی
 شایه صیه کولون اولدور و ایچاره کور ایلم طغره زه می
 ایله و ایلله یله سا کله جیمه صیحه ایروب صیه صیه
 بیویج و ایچاره کور ایله سا کله اوقی انکوره بر بالکله بیلدی
 کیمه حکله قسیم اولدی ایله نسیم و ایچا کوزوره طاقیب اولدی
 و نه دهی با بولم می و نه اوله جیمه بر نکلر ایله بیلدی
 عانت الیمیز و نه
 سیم زنی قریا نامه ایله اولدور طالع اولدور
 صیه ایله اولدور و نه ایچاره جیمه

به حدیث اولدور صیبه و بنا ایله اولدور اولدور
 ایتمه شایه ایله بدینله نه دینی سنسی بر سنسی بیلدی ایتمه
 کیم حکله بیه انکوره اولدور حکیم ایلم و کوزوره عتد ایله حکله
 ذالیه بر صوره و کیمه ایلم ایلم که زایه قرال صیه فالسجه
 و ایچاره کور بولدی ایتمه کیمه و نه بر صیه بیلدی عتد
 اولدی و دینم بولدی شایه ایلم کیم ایلم طالع ایلم بیلدی

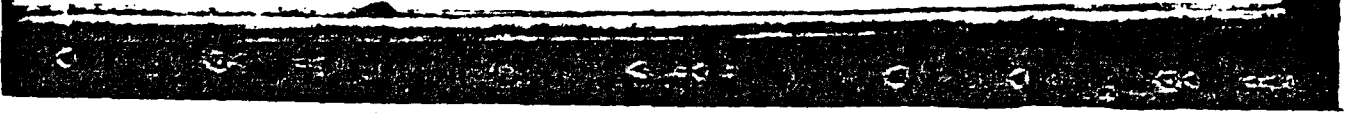

والله اعلم
بما كانوا
على
الغيب

٤٨

٤٩

من انزل الامور على الناس
فقد انزلهم على قدر عقولهم

ان نضف ان اس اعاد لمن
ولى الاحكام في ان اسرل

والان كل من الظرف
ربنا الغاب في عيون النفر

بنا فزون با حبه اولهم
بعبود و لكن بس ما خلفنا

محمود المولى

من ادرك في شئ من نور
و هو في بياني له معنى

فلا تفسد نطقى ان رضى
على تعدد ارباب الزمان

ولا فونت على الايمان
سجا على الوجه لا شيا على العلم

اذ اقل خبر البيت ضاق باله
وان كان يثا واسع الطول والمؤمن

ويشع البست العصفير به
اذ كان في الخبز بعضا على

هم لي كما اسبى كل عين
بهاى كل شئ بين ان قد كره

بوعالم شفق عالم ادوى
به من عبده صبره فعل

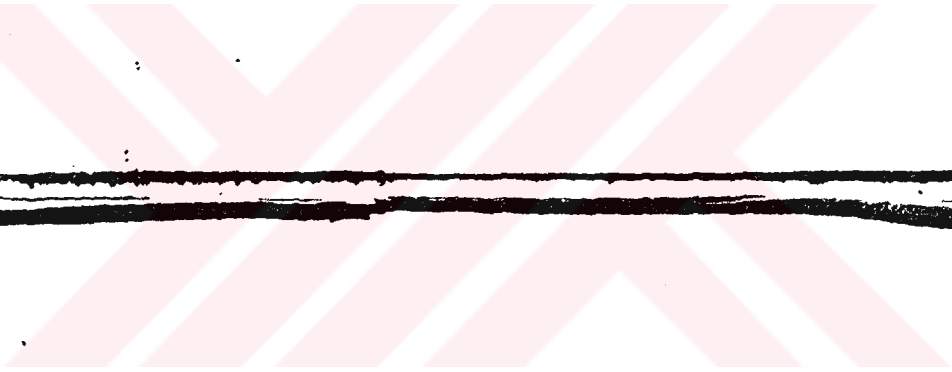
بمان فادى شئ نعلم
بصوت كونه صبره ايمون

تدعى و خالت فانه دول
جان كركا در ان شئ بمرل

الدرمع انبات اصلى
والدرمع انبات ابن

خط حسن حال مرء
ان كان لعالم حسن

and therefore
 the other side
 the same side
 the same side
 the same side

علوم دینیہ
 مصحف عرب
 دلائل خیرات
 طریقہ الھدی
 وقایہ
 منطقہ الاکبر
 زبد فاسی
 قواعد الامکان المسبی
 منطقہ تجوید
 اشعار و ادبیہ
 دیوان
 دیوان
 دیوان
 دیوان
 دیوان
 دیوان
 دیوان
 دیوان
 دیوان

حافظ
 سکر
 جامی
 بانی
 بانی
 نسفی
 دہلی
 حافظ عتیق
 نافع

کاشف
 دین الہی
 ابونور زین العابدین
 جامع
 دہلی
 رویہ
 حکایہ کاسیہ
 منطقہ فردوس شمال
 درج جوار
 حکایہ روغن کرزی عربی
 تاریخ و جغرافیہ
 روضہ لاوار
 شیر انعام و طفہ مکلام
 تاریخ دولت عثمانیہ
 حدیقہ السعیا
 سلیمانیاہ
 قرة الفوس والصبون
 نہایت الارب فی اخبار العرب
 تاریخ القضا
 قطر الفنا فرغی من اول الاول
 تاریخ عربی
 سدکی
 دار
 جامی
 دہلی
 رویہ
 حافظ
 سکندر
 قزوینی زرد
 واصف
 فضولی
 قزوینی زرد
 احمد الدینی
 اسکندر
 مصطفیٰ زکریا
 زکریا
 زکریا
 زکریا

بروایار و کربک و قنقرا بختی

شمس پادشاه

توسعه علم و ادب در قزوین

چهار فصل در حدیث

در بیان حدیث

در بیان حدیث

در بیان حدیث

در بیان حدیث

در بیان حدیث

در بیان حدیث

در بیان حدیث

در بیان حدیث

در بیان حدیث

در بیان حدیث

در بیان حدیث

در بیان حدیث

در بیان حدیث

در بیان حدیث

در بیان حدیث

در بیان حدیث

در بیان حدیث

در بیان حدیث

در بیان حدیث

طبع در قزوین

در حدیث

در حدیث

در حدیث

در حدیث

در حدیث

در حدیث

در حدیث

در حدیث

در حدیث

در حدیث

در حدیث

در حدیث

در حدیث

در حدیث

در حدیث

در حدیث

در حدیث

در حدیث

در حدیث

در حدیث

در حدیث

در حدیث

۵۰

۳۷

25 / 36 /
 Nondy / Dumas /
 L'empire des Césars / Argée /
 Etlingens allemandes / Egypte /
 Guide de l'Exposition universelle / La Ming /
 Monnaies mahonnaises / Pérou /
 Marseille /
 Collection des journaux /
 des apparitions vides / 10 /
 Guide en Belgique /
 L'économie politique / Germ /
 Chantiers militaires /
 Le Rempin contemporain /
 Le main du Diable /
 Histoire moderne / Milan /
 Grammaire française / Blunof / 2 /
 Vie de M. de Meunier /
 Quatre ans dans / Paris /

25 / 36 /
 Voyage en Californie /
 Guerre d'Orient /
 famille Goloth /
 Parodie française /
 L'homme dans le mariage /
 Grammaire anglaise / Vergary /
 Fiesco / Paris /
 Manuel de l'écritur /
 Popungel /

235
 Louisa Philoques
 Œuvres des Dames gabardes Prouton
 Sciences françaises - Grec
 Voyages en Chine Bell
 Des Femmes' Recherche
 Constantinople et le Persique Susson
 Lettres du maréchal Schomberg
 Lettres de la Cour de Vienne
 de la Cour de Rome
 Philosophie Paris
 Les causes de la guerre }
 d'Occident. }
 L'exposition universelle }
 Paris
 Lettres des ... Madame de la Fayette
 Guide de Voyageur

218
 Rome
 Felle Ferrelle
 L'enseignement publique Cognat
 Louis le Roy
 Collège de l'Institution Montauban
 Geneviève Lomestrie
 Grammaire Française - Grec
 La Dame aux Perles. Dames
 Petite Histoire Ottomane Malherbe
 Droit public européen Bonnet
 Critical Dictionary Chime
 Short Stories Elisabeth
 La Grèce contemporaine
 Les manuscrits de la série
 Annam Paris
 Deux ans en Afrique Tacot
 235

152

Des petits livres grecs

Les voyages en Perse

Les voyages géographiques (Histoire)

Les voyages contemporains

Économie politique

1804 Mart

Les voyages en Asie

Les voyages en Perse

Les voyages en Asie (Histoire)

Les voyages en France

Les voyages géographiques

Les voyages de Colomb

Les voyages en Asie

Les petits géographiques

Les voyages des géographes

Les voyages de Pagan

Les voyages de Perse

152

Les voyages en Asie

Les voyages

Les voyages en Asie

Les voyages de France

Les voyages en Asie

Les voyages de la Perse

Les voyages en Asie

Les voyages en Asie

Les voyages en Asie

Les voyages de Napoléon

Les voyages de Lorraine

Les voyages

Les voyages

Les voyages

Les voyages de Perse

Les voyages de Malte

Les voyages de Perse

210

Le parricide japonais (rom.)	Pop. Dumas 1	Robinson crusoe	D. Def. 2
Almanach de l'Asie 1857	1	Robinson	D. Def. 1
Les 32 C222 Desperaux	1	Levenses orthographe	1
Code civil, capluq	Pequet 1	Polit. guide des Constantes	1
Geographie	Dehl. 1	Gramm. de version anglaise	Garber 1
Le pays de nigra	Com. Baffin &	Recueil de l'Asie ou l'Asie. M. l.	4
Levante et l'empire ottoman	Com. Baffin 1	Voyage en Allemagne	Reichard 1
Hist. de la consule d'Empire. Paris	1	Levenses pour les deux sexes	1
Fables de	Levenses 1	Gramm. d'orthographe	George 1
Almanach de l'Asie Desperaux	Levenses 1	Polit. de. n. l.	Reichard 1
Recueil de l'Asie	Reichard 1	English spelling - book	1
Practicals of Spelling	Reichard 2	Le Reque et le parricide	1
Tom. pour	Stahl 1	Gramm. de version orthographe	Reichard 1
Des Colques	Desperaux 1	Recueil de l'Asie	Saint-Paul 1
Prise d'Almanach	Geolon 1	Almanach annique 1854	Reichard 1
Le pays de l'Asie	Levenses 1	Recueil de l'Asie	Reichard 1
Almanach de l'Asie	Levenses 1	Desperaux de l'Asie	Reichard 1
Sp. sign. de l'Asie	Levenses 1	Le pays de l'Asie	Reichard 1
Almanach de l'Asie	Levenses 1	Almanach annique	Reichard 1
Voyage en Asie	Levenses 1	Almanach annique	Reichard 1
	112		752

L'univers en embarque et se

trouve en mer.

que cet embargo existe

et n'a rien de baroque

ويعلم ان جميع دول العالم
كثير من دول العالم في

C'est pour l'histoire que nous sommes
Contemporains de tous les hommes.
C'est encore de tous lieux.

ويعلم ان جميع دول العالم
كثير من دول العالم في

Barbares

Dict. Hist. Justin et Jug. Boudet 1

Dic. des sciences et arts. Boudet 1

Dic. de l'agriculture
Dic. de l'histoire 3

Dic. d'Asie mine 2

Dic. françois
Dic. françois 1

Dic. françois
Dic. françois 1

Dic. françois
Dic. françois 2

françois. Althaus et de Moli 1

françois. et de de de de de 1

françois. au fort. de. de de de 1

françois. de de de de de de 1

françois. de de de de de de 1

françois. de de de de de de 1

françois. de de de de de de 1

françois. de de de de de de 1

françois. de de de de de de 1

françois. de de de de de de 1

françois. de de de de de de 1

L'ours a-t-il dans les bois la
guerre avec les ours ?

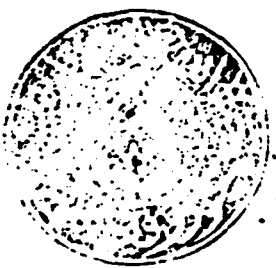
Le ventoux, dans les airs foudroié
il sur les ventoux ?

L'homme seul, l'homme
seul en sa fièvre extrême,
met un brutal honneur
à seonger soi-même.
Bairon
تجدد انچه

سیستور بازا با بازا اندر هوا
خند و جو و فرسها با فرسها در کویا

دردی هست آدمی تنها ز فرط غمش وین
خون میگردونه و میشمارد ز اشغ

۲۱

تجدد از زبان

ای ماهی شکار پای بند بزرگ

در گرفت یکدم لایق صحبت شمار

روی نوبت سینه درین قور از سن مگرش

چون نسیبای ایران خودیم خوشگوار

سینه امشلیم جز در پیش میبیم

ورنه او هم شکستم بعضی در شاه بود

ای عشقش کز شسته که در باز نگووی
رفیق تندیست ز روی ایچ با دم

*Deux repas des hommes im-
placable inimie
J'ai rendu mille amants
envieux de ma mort.
Je me repais de sang et je
bonne la vie
Dans le bas de celui qui a-
chuche ma mort.*

بیدم بر کوزل قزم کدم
کوزلرم آهو کوزلری کیدر
ایم پیک صغیردوردر
همه سنون غول جیخونکر
سوزیم دغوا غفا دور...

زنی جان غولین اوینم بیوم با بوم سینه سیم دولا
اوسه بدول کورک قیصوده انی سوزیم سوزم
دست قوزت اید صایم جونی بیلاک نرسه کوزلر
بدم بر کوزل قزم کدم
سوزیم دغوا غفا دور...

*Félicité papée,
Qui ne peut revenir,
Tournant de ma pensée,
Que n'ai-je en te pendant perdu
le souvenir!*

*J. Bertaut, vingt
de Saas*

۷۶ زخمه

اومی جوان شاکت بشود از روی دوست
خنده چون بکس نمک خوش جوانی

توجه از زبان من

خونده بانی چون خناب بستر
بن جنبین وضعی خنیشده
اکه در بزم خنیش کرد
دست را تا در اندازد

۱

I know I am a pretty girl,
Although my cousins sneer,
My teeth are as white as paper.

My eyes are bright and clear,
My feet is very small and neat,
For mention it is no shame,
But what is most dimly sweet,
My horse thinks the same.

۲

And I can sing and I can walk,
And make a pudding too,
And if I have some little faults,
I shall not tell them you.
My hair has got a natural curl,
Familiar is my name,
I know I am a pretty girl,
And horse thinks the same.

...
 à être franchement et librement
 être lui-même, de même qu'ils
 des plus qui ~~soient~~ doivent être
 reconnues pour être qu'elles
 C'est l'empire ottoman une chose
 qui en peut être, mais non pas
 reconstruite, et je vous prie
 que je ne souffrirais pas qu'il
 héritât une ombre pour une
 telle cause.

Pour maintenir son cœur, pour
 plaire à ses beaux yeux,
 j'ai fait la guerre aux
 noirs, je l'aurais fait aux Juifs.

٢٠

به پیش فرزند ناخدا شاد آید
 جگر کم با نهد با وقت آید کردی

Un linfeut reproché,
 J'irait toujours lui s'offenser

٢٠

بزکوی کنی باشت
 باقی زار و اناست کبیر

L'homme est, dans sa nature
 un animal qui vit,
 Mais, lorsqu'il vit, on le
 voit se battre l'appât animal.

Heure! la vérité se souvient
est aveugle!

En l'âme, et les humains
sont malades par elle:

Une épave est en secret
jalousie de leur vertus;

Et vainqueur, je voudrais voir par
les vaincus.

Ceux qui ne valent point
nous flatter. Ils ont qu'il n'y ait
rien de plus rare qu'une femme
morale et éclairée qui se
conserve dans les bornes de

l'hospitalité. Il semble que nous
plus nous sommes revendus à
lumière, moins nous avons de vertus.

Ah! Telle, qu'une fille emman-
cée a des poins à cacher au de-
hors et qui se refuse au salut
de son d'ell-même! Vous voyez bien
signifier par vos paroles, je vois
dans vos yeux les mouvements de
votre âme, et la sympathie qui
est entre ces deux parties m'en a
fait connaître le secret.

Le 1er Janvier
 Le 2e Janvier
 Le 3e Janvier
 Le 4e Janvier
 Le 5^e Janvier
 Le 6^e Janvier
 Le 7^e Janvier
 Le 8^e Janvier
 Le 9^e Janvier
 Le 10^e Janvier
 Le 11^e Janvier
 Le 12^e Janvier
 Le 13^e Janvier
 Le 14^e Janvier
 Le 15^e Janvier
 Le 16^e Janvier
 Le 17^e Janvier
 Le 18^e Janvier
 Le 19^e Janvier
 Le 20^e Janvier
 Le 21^e Janvier
 Le 22^e Janvier
 Le 23^e Janvier
 Le 24^e Janvier
 Le 25^e Janvier
 Le 26^e Janvier
 Le 27^e Janvier
 Le 28^e Janvier
 Le 29^e Janvier
 Le 30^e Janvier
 Le 31^e Janvier

Le 1er Janvier
 Le 2^e Janvier
 Le 3^e Janvier
 Le 4^e Janvier
 Le 5^e Janvier
 Le 6^e Janvier
 Le 7^e Janvier
 Le 8^e Janvier
 Le 9^e Janvier
 Le 10^e Janvier
 Le 11^e Janvier
 Le 12^e Janvier
 Le 13^e Janvier
 Le 14^e Janvier
 Le 15^e Janvier
 Le 16^e Janvier
 Le 17^e Janvier
 Le 18^e Janvier
 Le 19^e Janvier
 Le 20^e Janvier
 Le 21^e Janvier
 Le 22^e Janvier
 Le 23^e Janvier
 Le 24^e Janvier
 Le 25^e Janvier
 Le 26^e Janvier
 Le 27^e Janvier
 Le 28^e Janvier
 Le 29^e Janvier
 Le 30^e Janvier
 Le 31^e Janvier

Le Truc des Lions

Guar. 1

Papay. o. Lion

Ching 1

L'animal qui dans le ff

1

ingstons de Paris

1

Le magasin de robes

1

Promeracion d'arropi que

July 1

Guere i' Ercud

1

Les Soldats

1

Le 17 93 - 1793

1

Infante - Muller im Grand

1

Opere de Religion

1

2. Pic de Paris

1

Section de Republique

1

Comis. ...

1

Manuel de Comulat

1

est. Section en Point

1

1

1

1

1

1

1

1

1

و نیز با مقصود ازینجا قطعه‌ای از کتب در دسترس قرار داده که با قافیه‌های مثنوی
 و نیز با مقصود ازینجا قطعه‌ای از کتب در دسترس قرار داده که با قافیه‌های مثنوی
 و نیز با مقصود ازینجا قطعه‌ای از کتب در دسترس قرار داده که با قافیه‌های مثنوی
 و نیز با مقصود ازینجا قطعه‌ای از کتب در دسترس قرار داده که با قافیه‌های مثنوی
 و نیز با مقصود ازینجا قطعه‌ای از کتب در دسترس قرار داده که با قافیه‌های مثنوی

واره و فزیده انزه فروخت ایبر لر سیرک طرف سالیبده و رویه نیک جهت سالیبده
 واقع لایبرینا اهالیسی دخی اتریا اولوچولم نیر زینده اقات ایبر لر وینه اولوچولم
 واقع سوبد مملکتی اهالیسی نده بی ماه کافه حیوانان نیریم برابر برالته حیوانه
 اینی کی فازوب اتریتی محلی سالیبده کلری دلیفدره اقات ایبر لر و بوسه طرفنده
 کونک ضیابنده اتر کوریوب فقط بیه کره و کز صغری باغچه چراغ یا قرر
 و آبو بی ماهده اوزر بری قاره اور تریبندنه برودجه طیاره و جیفر مملکه اولوب
 قاریر ایبر که صله دلیفدره خدوج ایبرک بعضی صید و سکا قصدیم اطرافنه
 کت و کزار و بر طاقی دخی قینه مدسی کلنجه قده چالیبده انسا اترکری قلوب لر
 اتم و قره ایبر لر و امیرقا قطع سنک جهت سالیبده واقع بیه مملک کتقی صغری
 مقدا اولجانه ایال اولمنه اولاره انگلیز سفارنی باریه بوغاری فرینده واقع اسقیونام
 محل اهالیبه مخصوص کتف اترکری سانه جمله ده اغرب اولوب سوبکه اهالیبه
 خانه قاره ده بنا اولمنه کوچک حجه کرده عبات اولوب بوندرک درونه انجه
 انسه قایغ اوزرین سورینرک کبه بیله بر صغیر دهلیزده دخول ایبر و آبو
 خانه ای قوغانه سابه اولورده اوج کوچک اولورده مرکبه و بوندرک هر برینه
 بر فامبا قینه موکنده مجوس کی ادره ره یانه صید اترکری بیه حیوانه باغنده ایقار
 اترکری چراغده بقه انسه و سوفرکی اولوب اتریا طلغنده اوتور لر و دنیا نیک لاجون

مکرده اهار طایخ اخلدی دلر و درونده ساکه اولد قری مملو بوشه قیالر
 بون نه مکرده باخصوص حال و جنبه اولوب اهار اهل مد نک با قری مملو اولد
 طای کسک خانلر بنا ایچوب بلکه از دلوب ایچده اونور و سکی قد کشف
 اولنا ممل واقوام مختلفه بینج بوجیلر سرفیده واقع فلنک جدید جزیره سی اهلینده
 بقه مکه اتخاذا ایچدی اولم کورلامنه اهار نه کوره فطره اصیده انسا نه اوزره
 جدید کی کوز و زری دفع غائنه جدید و عطیه ایچوب صید و طکار فصدیه استکری برده
 کوزوب بعضه سری سیاه کی (در و سید هیکاکه ب امد سراج اوست) مفادی
 اوزره هرزه ده اتمام اولور هاه اولدی مکه اتخاذا ایدرک و کز کنازده
 اوت اوسته و با خود اورماه اغا جیدنک اوزرنده بیوت ایدرک ابرقاره
 اوزرجه نری بوخارته واقع جزایر اهلینده بعضه اقوام و هیه قوسه بوه لری
 کی جیم اغا جید اوزرنده مکه اتخاذا ایدرک مملکتی انکریا صوب صاحب دو جا
 خا اولد قری ایچوب سونکلی اغیاره مجید اولور در وجه و هند جینی اولور
 واقع دیگر بعضه ممالک اهلینده یک چور کسان کیده طو خوب جور لر و سید عربی
 و کزده کوزوب بقه مکه بلور و هند جینی اهلینک قایقری بورلرده تقاضا اولور
 مملو اغا جیده معمول اولوب با طسه فامه یاریم لری سید کی برینه و بط ابله
 اوزرنی یقینک انسا ایدرک و کت ایدرستی اوزرنک صاحبی فامیلایله و اما
 بونک ایچده ساکه اولور

ممالک حاره اهلینک البه و طومر اولونه احتیاجی بدود بارده اهلینه
 نینه اهوره اولدنی مملو ساکنه دخی هویج ضروری لرینه اولوب مجرد اقامتلا هری
 انقه انجاردنه مصلوبه و اموال و ایبارکی سارنه و باخود حیوانات مضره نطقده نامونه
 اولودوزره از جمله بلاد سودانه نوبه و ساز جمله اهلینی خانزکی دیوار لرینی
 برادیم بوی ارتقا عتده بنا ایبر لر و بینه عربانه طائفی غایت مختصر ساکنه ایله
 انقا ایوب بدوقول خان لرینی برکونه طرفنده انسا و انعام ایبر لر و نانا قالمونه
 نسبه اولنانه بر طائف حیواندی یا عینده اعمال ایدکری که جا در لره اقامت ایبر لر
 و کرک بوندر و کرک عربانه و خر خیز و باقوت طائفه کبی و ایسا و ازینقا قطع لرینه
 بادیه نینه اوللا بر هونه اقوام بر جمله نقره انجیرک دانا حیواندی برابر هور و عیسی
 او یغونه اوللا بر لره کوچر بدوقول کوچه اوللا طوائف شهر لولر قدر ضایع و معارفه
 کب ملایت ایله به برک بینه البه و ادویه ضروری بینه اموال و ایسا ممالک و کله
 انزفه قدیمده اورویانک جیت شایه سنده بویله هوننا طائفی عمالدوم اعمال
 و انقال بر عرب لره سوار اولر لره کت و کتار ایدکری مردیدر و روسیه محالکنده اکثر
 قا اهلینی بزم روم ایی طرفنده دخی اولدنی مملو خان لرینی جینه بنا ایوب
 اوزینه جامور و باخود حیوانه تزک حوالر و بیزک بنا سنده سهولت اولدنی مملو دروا
 دخی بیجا نه اولدنی نه اهالی مذکوره اکثریا بیک اهدس ایبر لر و ایوکره ده اهالی

قرا خانه زبني جام اغاجنه غایت محکم و منظم صورتده بنا ایوب کوشکده و سینه
 ایوب رویه الهان قرانه قیاسی قبول اینجه جمله وجه داخل و خارجنی تزیینه ایوب در
 بو طرفه بولنده سلطان لر جنبنده اولمه او زره او ستریا مالکنده بر طائف اولوب اغاج
 باده نیسه کی بر برده قوطه ایچیرک داتا اوریا ننده و کخانه خاله اوللا محله ده
 کت و کتار ایوب و با بطیع زراعت و حراره دخی میل اینجیب داتا کمال فقر و ندان
 ایوب اسرار اوقات و الدیا اغاج اللهه اهیقه و یا خود مفاره لده بیوت
 ایوب فرانس و نجه و اورویا اهلینده ملل سازه نیک اینه سافده منع و منظم
 خانه ری اولوب ساید و کلیا و سازه عماره عظیمه بناشی روم و یونان لورده تعلیم
 ایچدور اینیده جسم بر جود مرمر دیر کلر استماره فیه معمار نیک کانه دلالت ایوب
 بو صفت روم و نیک انقضی متعاقب دیر بر طاقم صنایع و معارفه برابر اورویا ده منی
 و متروک قالمیسه الیوم فی نفس و اعلیای اعمال اولور رومالور زماننده اکثریا
 بونک قونا قدرک دهلیز و اغاج دیکم وسیع هولیدر اولوب الت فاته قبه ایچیم بر دیوانخانه
 و بونک اطرافده قونا و صاحبک قرانه و کتایته مخصوص حلوخانه و کتایخانه سی و اسالی
 اولور اولورایر و دیر بر اضع هولیسی دخی اولورده کیلار و حمام و اسالی سیرانده
 اولوب مذکور قبه دیوانخانه نیک و راننده باغچه و کولورده مخصوص قفسر و اضم و بولنورایر
 بونر قیاصره روم ایاننده اغیا قونا قدره مخصوص اولوب اهادناسی خانه ری حالایه

اولاً بینه اناری دلائیله معلوم اولدنی وجه فوده العاده کوجه اولدنیله سنلی
بودجه ضمیمه ساکنه فصل اقامت ایلدکینه تعجب اولور.

ممالک خاردهده بیهوده کسانه خانه لرینه زیاده خارجه امداد وقت ایبرلر ازجه
ایتالیای جنوبیده ارباب صنایع اکثری مکلرده قیودری اؤکنده اجرائی صنعت
ایروب انجه باغجه اوزره خانه لرینه کورلر وکنک ایتالیا داخلنده واقع ناپولیه
فقطا داخلنده بیهوده کسانک مسکرمخصوصی اولوب مددخورلنده سرسری کوزلر
ویکی لری سواق قدرده است کلدکری برکوسه بر جلیوب اولورلر و اسپانیانک جانب
جنوبینده خانه لرک بون هولیری اولوب اهالیسی اکثری ایسودلیرده اناج
الته اولورلر و هندستانه و دیگر بینه ممالک خاردهده دخی خانه هولیرده
انجا هریشدیریب بونک سرنیلیم ایچرو تاثر ایلمک اوزره اولورلر قیودری
دیجیره لرلی حولی طرفه کساد ایبرلر و ترک و عرب و عجم مملکتلنده خانه لرک خارجه
ناظرله از بجه لری اولور و هرکی کندو خانسی داخلنده اقامت ایروب
خارجده برلید اجتماع و احتیاط ایلدکینه مکلره تنه و زینت و انقلاص
معداد و ممالک غنیه ده بفورک کننا جتیلده خانه لرک سقفی استا بولده اولدنی کی
ایکی طرفه عالی اولورده بنا اولوب فقط ممالک سرقیه ده بفورک اوقده و فری اولدنیله
خانه لرک طاری سطح یعنی دوز اولورده است اولور و خانه صاحبی ایلام خارجه

هفوما اقسام اوستری اور زنده اوتوروب بعضه کوه چنگ کی برسی قریب
کبیری دخی اورده یا ترر و ابو خانه لر دکره ناظر بولند یعنی حال طام اور زنده
اوتوروب هوانک طراوت و لطافتند و دریا واقع سماک تکفرتنه تنه اولور

صیه و یا یونیا مملکت زنده خانه رغابت اینجه و نازک اولور و اگر یا اصاب و بر قاض
اولور اور زنده بنا اولور و چنده بر خانه صاحبی خانه شک اوست قاضی ایجاد
ایچیک حالده متاجرک خانه صاحبه زیاده قبیعی اولور یعنی جیلم معابر مردت

عده اولور و بوننده بقه یا یونیا جزیره سنده یک صیه حرکت اینه و قوی اولور

اینجه غایت الحقه و امر بقاده و اچو برید و مملکتده دخی زلزله کورتنده

ناسی خانه لر بالک بر قاتده و صیه و یا یونیا مملکتده او طر لر یکدیگر
بنا اولور بیزنده بر بقده فاصله بر اچیلور و او طر لر یکدیگر

دوسر یوب دیوارینه نقده و قضاویر کونا کونه اینه نقده کا خدر یا ایدر لر و در لر
در لر نقده کاسه لر و صو طولو قابر اچنده اینه نقده کوه صاخ بالقدر

و رای اچیه لور صیقل و اکرین او بو کجه قیلمنه اولور اور زنده کف و ظرف سید

وضعیه تزیه ایدوب کمال نقده و انقده زیاده اعتنا ایدر لر و اچیا خانه لر

اطراف لر کجه جینی اولوب باشنده مردد ایدر خانه تک سقنه بقه برسی

۸
 و آبو خانه دره مستقیم باغچه در اولوب مغاره و کویری تقیید و بونزه محالی ابرار
 طبیعت کندند نامقبول بر طاقم تصاویر بولور و بدقول سید مقدری اوزر با
 باغچه ریزه دخی اعمال اولور ابره ایوم مزدک اولور بر لینه بقه کونایزینفا
 وضع اولور

عالمه بوظ نه ملل واقوام مختلفه تک ما کولانه مغاره عاداته بیانده در

هر بر طاقه دستس اولر بیله بی اقوانی تادل ایدوب بعضیری فقره واحیاج اوزره نفسیه ابرار
 خیس و مکرره طعم تادلنی اعتیاد ایدوب بعضیری مغزینک ارزو ایندی سیری تادل
 مقدر اولورده طعم نقی ایدوب تغذی ایدوب امر بقاده اور بونزه نهرینک منعی طرف ریزه کوج
 اولورده او طاقه نام بر طاقه نهرینک کورک فیضان امانده بر بیه چک بولوب محالی سازه ده
 دخی جینی بیه مکررینه چاموری بیومه کلنده با ایدوب اکل ایدوب و آبو خندانک سونایزینفا
 ناسی و جودری کمال درجه عمیل و کیف اولور و سوانده بعضه جزایر اهالیسی دخی اولورده
 چامور اکلنه زیاده عجت ایدوب فقط بونزه بر لذت اولور بونزه کوحالک بر عجت اولور
 بیه دکله سیرک جینت سما بونده بوظ نه سموب و امر بقای سما اهالیسنده بقیه طاقه
 مختلفینک کمال برودتنده ناسی بونس بالفی یاغنی صوبی ایوب تغذی ایدوب و ملل توشه ده

۸

يك جوغي جيك بالود و صده ايندكاري حيوانانك باغض صفتي اكل ايدرل و درويه محاللك
 چوت سدابنده واقع كج طفا قلمي اهالسي بالفني برجه قويدب تقصه ايندك رصده اكل ايدرل
 و برينه افسه بيهه عرنايه باغمورك كوز انا سنده بره دوستوب هلاك اولد جلدك ري طوب
 كوفنده قورنه قنده صره كود ايدوب طنج و اكل ايدرل خفي اولديني و جلا جراد اكل سرفند
 اسديه ده حلاك اولد يفتنه بونك جاي نجب اولد يفتني دركاه در واقوام و حته دره
 جوغي فاره و كرى و كوك و ابو و ميلا و براس و ساز بوقوله حيوانان مكرده يدي
 اكل ايدرل و تانايه چيننده معدود اولد قالمود طاقصه دغي حيوانان نه كوره نك
 جلدني تناول ايدرل و قدامي تانايه اولد بطا و على مقدمه دره هونا طاقصه اكل
 ايدو جلدك طوي اركنك الله بني الكرابه بار كرك ارقس ايه نه قويدب بودجه كويا
 بيته و كوره اكل و تناول ايدرل و بوعادتك حاله بيهه اقوام تانايه يفتني جاي اولد يفتني
 مردود و ازنه قديره اخطو فاجه اسنده بر طاقصه صفيه اولوب (طعامم بالقد)
 معناسني نغيد اولد ايجوكله يونان دغي ناطره اولد يفتني و جلا طاقصه مذكوره و اما بالقد بيقه
 برسي اكل ايندك راجسه و لا يونيا و بيه و دنيه بيهه محالك سمايه اهالسي سنده بر قوام ماه
 صرف بالوده ايد تقدي ايدوب هني كوروج اهالسي بالفني قور بيهه اتمك برينه اكل ايدرل
 محالك مذكوره ده صوبات غايت ندرت اوزره اولد يفتنه اهالسي الكريا صوبات بيهه قوري

بنا به ایند فقط آمانده انما ج قبری و بر صوفی و اما ای سیدم فارسی در بوب در ننده طعمه
ایدرک بونده حاصل اولاً قیا دقیقده غایت طاقز بر نوع انک یا برر است
اکل ایدر برج و قونج کی عمل و اسقام بنیاد اولدر فقط هذ ایس دفع غایده جوع
مدر اولدینده ناهار تناول ایدرر و از نده مقدمه ده اذینا قطع سیک جهت شایسته
نوتو فاج آکنده برقیه اولرب قیشری غناب انواعده الح بقید اولانه بویه بخیر ایسده
سنت و محموله اولاً محالک امر بقیده بوقوله و ساط ضیبه مراجعت انجیب اقوابه
خند و برین سولنده تدرک ایدرر و با خصوص تجارت واسطه سید محالک سازه محموله
جینده دسترس اولدیندر سلایم صحت طعمه و اسرینه لذیذ تدرکیده نظر کمال رفاه و سعادت
اولد قری مستقی انما در هذ وجه اهل بی و ایبا قطع سیک جانب غنیمتده
مکن و اقوالک اکثرین دنا برنج اکلده مألوف اولرب اولدرج بونک وجوده تقوی
اولدر و عجم و ناسیانه و طاعتیه اهل سیک طعامی همسانه برنج بولدره بخیر اولرب ترک
مقدری رضی الالفه بونک اکل ایدرر و بادیه نسیمه اولدر عسیر برنجیه کوطک کوفه رضی
یا برر ال ایله طعام تناول مقتضای فطریه اصلیه ایسده هیدیم و اما ای مایعانه اولدره طعمه اکلنده
قا سوه استعمال برنج سخنده معدود و بونده بر اینج بوننده کلنج به قدر اور و اولدر رضی
مکن سرفه کی ال ایله طعام بید کلوی صلی بر فزوده بر فطریه کسانه بید بیزیک عدم تقفنده اشکراه ایجاب
و بعضه عمل ساریده امیبا اولمه اوزره ال دکر لیدرک هر کس ایروجه طبعنده خیال و مجاز ایله ط
اکلنی اختیار و مکن سازه و نه بعضی کسانه مذکوره به معنی بویا بیده انزه تقفید تمیز در عیب و عجز
خفه ده صحنه بالبدات و سائش صفا و نه بایه لکر کیده مسافرک اوکده قورلر و بونی الکرام عدا ایدرر

در امریانی که از بیعت مملکت اهل آن شهر بغداد و خراسان تقسیم ایوب خوانده شد
 وخی اعمال ایبرار و اریقای جنوید به اقامت بانگ دای و در بغداد اکل ایبرار
 و بجز جنوید واقع به جبار اهلای هندستانه جو زب تقی ایوب بونک دوسته
 بر نامه سوده طم و اسیر طبع ایبرار و لایونیا مالکده اینک و بیک و دیگر بیعت خوان
 سوده و دیگر ایوب وقت حاجتده اشکل اولنده اوزره حفظ و ادفا - اولنو - و تانار
 اکریا آبراه ایبرار و هر کس بونک ایچده انه سیروب برر خود انده تا کولت اول
 عموم طوائف عالم کندنه مقبول اولدینی حال بحر محیط شرقیه واقع جاوه جزیره سی
 بونده اشکراه ایبرار مدینه و بدوت خانه بونده مثل باقوامک اکریس حفظ
 نفس اماره لرزه تابع لاهوت زوال عقل دادی مستقیم به صبر سزاده اشکل ایوب بونک
 اتخاذ اولنامه عاده مختلفه - بیده کند - تخمده بر نوع شراب استخراج اولنوب تانار
 وخی از وقت طرفته سوده اعمال ایبرار و هندستانه جوری بندول اولاده مملکت
 بونده ندی ایچده بر نوع کلبه شراب استخراج اولنو - و اریقاده واقع مکبیا اها
 بیک نسبه اولنو - بر جنبی سکر اشکل ایوب بونک کای درجه انهارا کله ندی اورد
 یکس قوس سزده بر هیوده اشکاه سرفوسه لاهوت بر لوده دوسر و مخصوص عکس اول
 طویلوب مملکت نقل اولنو - و اریقا جزیره لرزه عود سکر قاسی بیره سنده تقطیر
 اولنوب خرواقستانه و مجامعانه طرفنده زیاده بندول اولاده سیاه اریکده استخراج فنو
 و صانع استودیه تربیت مطرود خری تخیم ایوب سکر و بیره لهر و لوی وخی بو صنفه
 در خرو اولدینهارا بیعت مملکت افیوه و اسرار و اسرار عقلی ازل ایبرار سکر ایبرار

جانبی بودند و حق خورک سبب تحریک اولاد هاست که موجود اولد بقصد تبار
 طبعه خورکی کبائرده معدود اولد یعنی در کار در اور و پانک جانب ضد بیننده
 حصول کلاسه اعمدا اوزمده غایت ابوسراب اجمال اولوب حقیقا یلاده محله
 ساینیا و بدردو و ساز اسلمه موسوم اولد رفه صالح سازه به حق ایال اولور
 وارنده قدیمده یونانیزک و حق سراب اعمالنده ملائزکی اولوب بودنی عسوه
 اوصافه وارنده سراسرینک اناریمه استدلال اولور و حق اکندر روینک فوده الفای
 عیب و عسرتیه مألوف اولد یعنی مشهور در وانا طول و عجمتانه مد القدم نفس
 اوزم حصول کلاسه اولد سراسر غایت مقبول اولور در و مالور کالی اقبال
 و تروتکی ایانده اطعمه و اثر برنده زیاده عفا هت ایوب تربت ایله کتری
 ضیا فترده طعام و سراسر انواعی جمع ایله لرایی حتی قیاسه در برسی دانا
 سفره شده طلاوسی و بی و دینی جانور همی باسی و افریقا سوا هلنده حقیقا
 غایت نادر و مقبول برهنی باله و صدقدا کنیده بونانه بیهه دگر حقوقا غیر
 اکل ایله ایکی و ارباب تروتنه بیهه فرا سفره باشنده عارضه اولاد کالی استد
 در سینه ناسی فالقعه مجالری قالدیه همه اوتور دقیری محله بر صورت
 تنظیم اولمنه بتافره دوستوب قالدور لرایی و سفره لرینی رایجه طبعه لو انواع شکوفه
 و ازهار ایله تزئین ایله در دنیا و معاصیرینک با سینه او شلوو جملکده تا حد کیه بر

۱۲

واریقای شمال اھالی مویشی عمره و یاخذد اسلا سگرات ایچک ایچوہ عقد
 مجالس کثرت ایبرل و بونک بدله صیانتی کوری حیوانات دیردی و سائر اخر
 ایباردی و یروب الورل ابو سگراتی اورویا لورل اھالی مذکورہ بریح
 ایچک کندنہ اورویا لورل بر مقدار جریقت ایچوہ حال سادکبہ بونانہ اھالی
 ام الحبابت اولاد سگرات تدارک واعطای ایچدی مفاہیر شیمہ انانیت و مدنیہ
 بولندیندہ سو تجایت جیبہ ایچوہ اورویا صومنا ساری ذخی یقیم ایبرل بونکلہ
 اسقال ایبردی لھدی طعمہ و تسبیح ایبرل

برودنک بریح لھضم زیادہ ساری اولدیندہ بدود بارہ اھالیسی ممالک خارہ کندنہ
 زیادہ اکل و سرب محتاج اولوب سکو عیب و عجم وھذا کندنہ انانہ بر مقدار بریح و خور
 و سادہ صوابہ کفا ایچدی حال ممالک شمالیہ کثرت اوزرہ لحم اکل و سکو بایہ سکرہ استعمال
 ایبرل انظرہ وہ غایت باغورات اکل اولنور دیک از سکو یلوب حال قاز اولنور
 اولدینجی حال بدکوی (روز بیف) اکل مقبول طعام دیر لایونیا و سیر ممالکندہ
 برودنک دھا شہتہ منی اھالیسی خدای ممالک صیانتی کوری حیواناتہ طومہ منی اولدیندہ
 بے بونک باغنی صوبکی ایچر فرانہ اھالیسی الخبیر لردہ طوم اکل ایچر
 و طعام سکوہ وہ زیادہ نغصہ ایچدی جینہ فرانہ طومسی اورویا بونک سار طر فرندہ

زیاده مقبول اولوب فرانسه تجیری قولدنیلور و فرانسه ترکیب و اختراع اولنار

طعامک فرانسه اسدی ایضا اولنور اوروباده صفت طباخت قنوه ایدیه ده

معدود اولوب بوندک نظم و قیاسیه چون تقابله لر وارد فیه طباخت استادک

بیق سعادت اولوب اگر با طعمه متعده اشعار نظم ایبرلر دهسنه ایکنه

فته مخصوص ساندیله یک حود کنایه تألیف و طبع اولنور برندان کور فرانسه فیه

طباخته مثل سازه قنوه و طعمه مختلفه ترتیب و ایجادنه تقیر ایروب از جمله اولوب

درلو بیورط بیورلر و فرانسه ایچی دکانری بی مسور اولوب بوندره استیل

کوردلو طعمه واسیه بونور و اهالییه بی چوغنی خانه رنده طعام بیوریه یک کیدوب

مذکور دکاندره قنونی طوبورلر فرانسه اولوب فیه طباخته لایتری اوروباده

مسلم ایچ بیسه قوسه و بانقرک باسه و بیج و قنایه قنایه بیوریه و باخصوص قنونی

تجزیه یک بیور دکاندره و طوشانه و قوسه و اشالی اولری تازه اولور بیوریه

بیه اولور کوره ودها زیاده ایافته احدی قوسه بیلدنده صکره اکل ایته کلرند اوروبانک

اکر طعامک محاکک سرفه اهالیی مزاجنه نوافیه اییه من

چیه اراضیه نینه محاکک سازه نک جمله نه زیاده سکونه اولوب اهالیی اقوا خنوریه

نارکنه دوچار زحمت و کلفت اولدقنرند اهالی مذکور اولدیه کجه طوبور و صیرانانک کافکا

۱۵
 اکل ایدر و چای شورده کدی و فاره و قرغان و قرغ و اسماق قوسر و جیوانر
 قنده وضع ایله فروخت اولنور و چینه اکل مقبول طعام بر نوج قرغنج قوسر بود
 اولوب احتیاج کرده بوندا اغز بلایه استرا و اکل ایدر

ممالک سابه به مخصوص بر نوج ایوانه اور و پاده اکل اولوب بونک بودی بک بلایه
 صابور و قوربغ و قلوبغه بی دخی اور و پالور اکل ایروب هلد دکر قلوبغه سی جوب
 بونک ضیا فترده استمال اولنور و اطعمه نغیه ده معدود در ممالک سودانده
 نوبار و دیگر بعضه ممالک اهالیسی قیوه و کچی اتخی و بنو صفیری چیک اولر و ساره لیب
 اور زینه حیوانک اودینی دو کله صله اکل ایدر هذ ستانده اتیه برست اولده
 هذ و طائفی غننده عموماً لحوم اکل حرام اولوب بالکز جویانه و بنانانده ایله نغیه
 ایدر

چیه و هنرینی و هندستانه و افغانستانه و ایرانه و تاتارستانه و روسیه و انگلنده و طابان
 ممالک اهالیسی یعنی سکا و ارضک هسانه اویج یعنی قدری چای استمالی احتیاج اتمند
 و چای بالکز چیه و عدالینده حضور کلاوس سدی قدر حال سازه ده زراعتی مملکه اولوب نغیه
 بر قدر ممالکده صرف و استیلاک اولنانه چایک کافسی چینه جیب اولنور اور و پالور
 کافنده و ممالک محدودنه شاهانده و اسباب و افزینا قطعه لر بک دخی بعضه ممالکده
 قنده استمال اولوب ممالک سرفیده هضم طعام و یا غذو بر سازه اکر ام ایچیه کوچاق قیوانر

ایچور ایچ اورویا اکثریا طعام مفاسده استعمال اولند و فخر و غنی عموم اهل

علی الصبح کاسه لاله سدق قوره ایچور

عالمه بظنه من مختلفه نك البه و تزیناته معانه اصول و عاداته ندره (ازد)

خفی اولینی و جرم من و حیة حیوانی قیسه اندکند و انچه صفتونه کفط ایچور بعضی کتوب
و یا خود صایوب سز عوت اکتا ایچور و سودانه و امری قاده و بحر جنوب هزاره
بک جوده اقوام و حیة و انچه صفتونه کتوب یا کتوبینه بر باره بر و یا خود در
سجانه باغدر و از نه قدیمه اورویا اهالی بر و برکی لبس ایوب با حضور
ایام خارده اکثر و جودری جوده کتور دی خنی بوند بک ایچور نه مقدم مالور
فرانسه و انگلنده و آلمانیا سالتی ضبط و استبداد اندکند محاکم مذکوره اهالی بک اکثر
او حاله بولند و واقع افواجیا اهالی اولاد بک طائفه سی و جودری

در بود و نقد و تزیه ایوب ایچور عادت ایوم و خنی بعضی اقوام نوحه غنده جاید

و امری قاده سالی سده واقع اهالی و حیة نك اکتوری بوز لری سیاه و شرزی اولاد

بویا و افزای جودیه واقع کتوریه اهالی سالی و جود لری ایچ باغی و بر نوع

فرزی لورانه البه تهیه ایچور و امری قاده جود سالتنه قلوبیا و دیگر بعضی محله اهالی

خانہ سبب بعضہ بنامہ اید و ہود لربہ نقد یا یوب انجہ فقرا لہ فی سوتزینا نہ
 خانہ برنو۔ و محاکم مذکورہ اہالیسی کند و جند نہ خانہ لربہ کلاہہ مسافرہ اگر ایلا
 اندکوی خالدہ فاوند کلاہہ مسافرک او سئدہ کی بو یا ی یقا دقہہ صدہ بقدر لہ
 بدیامہ نوزم مہا تونزیدہ معدودہ و جزایر بحر کبک اہالیسک انرینس جہر جلدہ
 کز لر و ہندستانہ ہواک حارہ زہیلہ ارکلد بانڈ بر پارم انجہ برہ حارہ جزیرہ
 فقط قایرہ انر یا بوندہ زیادہ سی نفس ایدوب حتی انجیا فاوندیریک زنی قین الب و لافنہ
 بونو ایدہ فقرا قایری ارکلد کی یک از الب ایدہ انفا ایرلر و سیرک جانبہ غنیستہ
 برو دیک سئدہ ضابطہ بعضہ حیوانات دریندہ البہ اعمال و نفس ایرلر و کذلک امر بقا
 سالیہ واقع اسقبود غرودند اہالیسی و کز صغری و سمویہ اہالیسی اید و اور و یادہ
 کاشہ لا یونیا لولر دخی کیک دریندہ لباسا قناز ایرلر و بحر منجہ سالیہ واقع لاهوتہ
 چیزہ ری کئدہ سئک مہیسی بالفہ صخر اولوب البہ لربہ دخی کویک بانفی دریندہ اعمال ایدہ کوی
 سلاہ ضالدری دخی مزبور باقمہ دریلہ قابولر و سائفا الذکر کفریہ اہالی و غنیسی
 یابہ ادکوی دریندہ لباسا اعمال ایدوب زینتہ اولوہ اوزرہ قوبر و قدری اوزرندہ بخورد
 وزرافہ و فی و کز کردانہ دویندہ دخی ایانہ قایری یا ایرلر بادہ شیبہ اولآ عرب و مغربی
 کی نذر کی غایت خفیف و مخفہ سیر نفس ایدوب فقط بوندونہ اهل حضہ اولنر البہ نقیب
 بچلاہہ کجہ اشغال ایرلر انسانہ بالطبع زینب و زینتہ ماشل اولوب حتی حیوانہ بی صید و کزیری
 کئدہ دخی انارترینہ نمایانہ اولدیندہ جزایر بحر کبک ابرا اہالیسی با سدری قوسہ نوبیرترینہ

ایدوب قولاقزین و چونین بونجه و صدف و یا خود معادنند حلقه طاقور و خزان
 و طوداقه و بروغزینی دلوب خرماییرغنی و بیانی فانتوب و یا خود مطلقا اغاجه و معادن
 حلقه نغچه ایدر و حق بعضی الت طوداقزین اغچه حلقه طاقور و اساغی
 صاقیدر و برینیا ده بدسقتوس اهالیسی طوداقزین برقابله اغاج پارسی
 ادخال وینه مکتت مذکوره ده دافع قایاوس اهالیسی طوداقزین برنوع سافزینا
 نغچه ایدر و براین سال اولاه اقوام نغچه ده بعضی قولاقزینی حلقه رنج اوموززین
 ربط ایدوب بونی تزیخاندنه برسی که ایدر و امریقا ده بعضه طویف بجاده ایله
 قولاقزینی دلوب و نغچه صای غده ادرطه برحلقه وضع ایدر و خندانده مویسه
 اهالیسی زینت ایکنه ویشینی دوری ایدر و قاییری سورینی مکتت وینه اساغی
 صاقیدوب بونی نوزم صده و جماله عدا ایدر و سند وینه جیزه سی اهالیسینه
 بعضیری حوصفدنک کوزی طیار و طوغزی صغیده ایکنه ناصه لینی کوم کلکده بصلدر
 برهاله انسا نغچه هرکبه کورینه هرکبه کورینه الوده اند غنده مقبول عدا اولور

M. O.
 Püskükörmülm Kurultu